

HONISMERET

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXVIII. évfolyam • 4. szám
2000. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:

HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:

Budapest I., Corvin tér 8.

Postacím:

1251 Budapest, Pf. 101

Levelezési cím:

1370 Budapest, Pf. 364

Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik

a József Attila Kulturális és Szociális
Alapítvány, a Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma, a Nemzeti
Kulturális Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,

fél évre 420 Ft,

az egyes számok ára 158 Ft.

Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági

Igazgatóság,

valamint alternatív terjesztők.

Előfizethető postautalványon:

1900 Budapest, Orczy tér 1.,

valamint a Postabanknál

az 11991102-02102799 számlán.

Internetes elérési cím:

vjrktf.hu/honisme.htm

INDEX 25387

E-mail: acsai@hnm.hu

•

Nyomdai előkészítés:

Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült a CERBERUS KFT.
nyomdájában

1066 Budapest, Lovag u. 14.

Telefon/Fax: 331-3042

Felelős vezető: Schmidt Gábor

ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andrásfalvy Bertalan dr. egyetemi tanár,
Hosszúhetény

Ág Tibor népzenekutató, Nagymegyer

Balassa Iván néprajzkutató, Budapest

Barsi Ernő dr. ny. főiskolai tanár, Győr

Bartók Györgyi könyvtáros, Budapest

Berkes Katalin egyetemi hallgató, Budapest

Botlik József dr. történész, teológus, Budapest

Cseke Péter előadótanár, Kolozsvár

Cservenka Ferenc fotóművész, Budapest

Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen

Demeter Zsófia dr. történész, Székesfehérvár

Fehér Katalin főiskolai tanár, Budapest

Fejér László múzeumi igazgató, Budapest

Gaál Endre dr. ny. egyetemi docens,
Hódmezővásárhely

Gelencsér Ferenc fotóművész, Székesfehérvár

Gróz Andrea tanító, Győr

Halász Péter főszerkesztő, Budapest

Hála József néprajzkutató, Budapest

Hermann István dr. könyvtárigazgató, Pápa
Iván László tanár, Kecel

Kanyar József dr. ny. levéltár-igazgató, Budapest

Karacs Zsigmond helytörténész, Budapest

Kerékyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd

Koncsol László író, Pozsony

Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged

Kriza Ildikó dr. néprajzkutató, Budapest

Lukács László dr. néprajzkutató, Székesfehérvár

Mándli Gyula könyvtárigazgató, Vác

Mátrahalmi Tibor fősztályvezető, Székesfehérvár

Pájer Imre történész, Csorna

Róbert Péter dr. tanár, Budapest

Szelier András dr. alpolgármester, Székesfehérvár

Szikora András szerkesztő, Budapest

Tolnay Gábor dr. múzeumigazgató, Mezőtúr

Tóth Béla főigazgató-helyettes,

Magyar Országos Levéltár, Budapest

Tuba László megyei könyvtárigazgató, Győr

Vesztróczy Zsolt tanár, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

*A címlapon Szent István király a Magyar Parlament
épületében álló szobrának képe látható
(Tóth József felvétele)*

TARTALOM

Szent István Intelmeinek üzenete (<i>Andrásfalvy Bertalan</i>)	3
--	---

ÉVFORDULÓK

„Alba Regia él s ünnepel” Az 1938-as Szent István év Székesfehérváron (<i>Demeter Zsófia</i>) ..	9
Az erdélyi főnix. 350 esztendeje született Misztótfalusi Kis Miklós (<i>Fehér Katalin</i>).....	44
Százötven éve született Kvassay Jenő (<i>Fejér László</i>).....	46
Tízestendős a Honismereti Szövetség (<i>Halász Péter</i>)	49

ISKOLA ÉS HONISMERET

A népdal továbbélésének lehetőségei (<i>Barsi Ernő</i>)	54
„Felkelt a napunk...” Olvasókönyv a millenniumi művelődéstörténeti vetélkedőhöz (<i>Kováts Dániel</i>).....	56
Adalékok a helyismereti oktatás előzményeihez (<i>Iván László</i>).....	57

HAGYOMÁNY

Balaton a térképeken (<i>Róbert Péter</i>)	60
Aratás és cséplés a Mezőföldön (<i>Lukács László</i>).....	61
A gyimesi szénamunkáról (<i>Berkes Katalin</i>)	65
Kisbaconba vezető utak (<i>Cseke Péter</i>)	70
Viharagyúk a Tokaj-hegylán (<i>Szikora András</i>).....	77
Tisztelet a hősöknek (<i>Kerékyártó Mihály</i>)	78

TÁRLAT

Nagy János szobrászművész, a felvidéki magyar kultuszhelyek teremtője (<i>Koncsol László</i>).....	79
---	----

TERMÉS

Pongrác Elemér és a Honti Múzeum (<i>Hála József</i>).....	82
A Magyarországi Kárpát Egyesület szerepe Szepes megye gazdasági felzárkózásában (1843-1918) (<i>Vesztróczy Zsolt</i>).....	87
A győri Széchenyi Múzeumpatika (<i>Gróz Andrea</i>)	93
Az oltalomra szorult Zilahy Lajos (<i>Karacs Zsigmond</i>).....	97
A magyar ellenállási mozgalmak Kárpátján a csehszlovák uralom ellen II. (<i>Botlik József</i>).....	101

KRÓNKA

A XXVIII. Országos Honismereti Akadémia. Székesfehérvár, 2000. július 3-7. <i>Kanyar József</i> : Megnyitó	107
<i>Köszöntések</i> :	
<i>Mátrahalmi Tibor</i> , a Fejér Megyei Közgyűlés főosztályvezetője.....	109
<i>Szelier András</i> , Székesfehérvár Megyei Jogú Város alpolgármestere.....	110
A XXVIII. Honismereti Akadémia kitüntetettjei	111

A szlovákiai magyar helytörténészek tanácskozásáról (Tóth Béla).....	115
Kárpát-medencei magyar népmesemondók II. találkozója (Krizsa Ildikó).....	116
Molnár Ambrus halálára (Dankó Imre).....	117

KÖNYVESPOLC

Balogh Judit–Dienes Dénes–Szabadi István: Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában 1607-1710. (Balassa Iván).....	120
Mezei Zsolt (szerk.): Vaszari históriák (Dr. Hermann István).....	120
Kápolnai Iván–Szlovák Sándor: Tanulmányok Mezőkövesdről 1973-1998. (Dr. Gaál Endre).....	122
Reiter László: Hirdesse e márvány... Balassagyarmat emléktábláinak története (Bartók Györgyi).....	123
Karácsony István: Darnó és Zseli története a legrégebb időktől napjainkig (Tuba László)....	123
Hermann Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára (Pájer Imre).....	124
Jósa László: Megszentelt kövek – Kápolnák, szobrok, keresztek, temetők Kunszentmártonban (Tolnay Gábor).....	125
Tóth Ferenc: A makói hagyma (Dankó Imre).....	126
Móser Zoltán: Körülvesznek engem a dalok (Ág Tibor).....	128

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbséget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat *hajlékony (flopy) lemezen* küldik el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaujváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

Szent István Intelmeinek üzenete¹

Szent Istvánról beszélni most, ezer évvel koronázása után, és itt, ebben a városban, ahol a nagy királyt eltemették, azt hiszem a Honismereti Akadémia egyik fontos kötelessége. Ahhoz, hogy megértsük az Intelmeket, amit fiához írt, vissza kell tekintenünk személyére. Arra a képre, amit a magyarság kialakított róla, és arra a képre is, amit a történészek alakítottak ki róla. Arra vállalkozom, hogy ezt a megrögzött torz képet kicsit helyreigazítsam. Nem a saját gondolataimmal, hanem a tudomány eredményeivel. Szent István alakja úgy él történelem-könyveinkben, mint aki zseniális politikusként fölismerzte, ha a magyarság nem telepszik le, nem veszi fel a kereszténységet, akkor ugyanarra a sorsa jut, mint az avarok és a hunok. Tehát a politikai felismerés után kemény kézzel – idézem a nem egy könyvben megjelenő képet – karddal és kereszttel megkeresztelte ezt a nyakas magyar népet, papokkal megtanította a földművelést és bevezette az európai népek közösségébe.

Ezt a gyakran visszatérő képet azért is érdemes jobban szemügyre venni, mert mostanában nem egy helyen halljuk és olvassuk, hogy kereszténységünk nem egyeztethető össze a magyarságunkkal. Könyvek jelennek meg arról, hogy a magyarság elvész, mert ráerőszakoltak egy hitet, ami nem felel meg neki; egyetlen megoldás van, vissza kell térni őseink hitéhez. Nem akarom megnevezni a közírót, aki ilyen címmel könyvet is írt. Három évvel ezelőtt egy történész képviselő a Szent István napi ünnepségen azt mondta: zseniális uralkodó, ha ő nincs, és kemény kézzel nem fordítja meg a nomád magyarok életformáját, nem kereszteli meg a magyarokat, akkor eltűntünk volna, már nem lenne helyünk Európában, mint ahogy eltűntek a hunok és az avarok.

Mi az igaz ebből? Első pillanatra talán úgy tűnik, lerombolok egy képet és kisebbítem Szent István érdemét, de hallgassák végig.

Igazi érdemei sokkal nagyobbak, mint amit így, ilyen egyszerűen és nagyon sokszor visszatérően a fejünkbe vertek, ha szabad ezt a kifejezést használnom. Pedig a régészet és a nyelvészet tanulsága szerint a földművelést a magyarság nem a Kárpát-medencében tanulta meg. Ezek már közhelynek számítanak, mégis megjelennek, még ma is, díszkiadású könyvek, amikben arra utalnak, hogy minden, ami a magyarság számára letelepült életmóddal volt kapcsolatos, másoktól tanulta, és csak generációkkal letelepedése után tanult meg egyenesen járnai az eke után. Nem igaz! A nyelvészet megdönthetetlenül bizonyítja azt, hogy mind a földművelésnek, mind a szőlőművelésnek és gyümölcsészetnek honfoglalás előtti a szókincse. Ha itt tanultak volna meg a szőlőművelést és a borkészítést, akkor ezek a szavak vagy szláv, vagy német, vagy olasz, latin eredetűek lennének. De nem azok! Mint ahogy nem azok a földművelésnek a szavai sem: *eke szánt, sarló, arat, köles, búza, árpa* és így tovább.

Mondhatják, hogy a bort, meg a szőlőt úgy raboltak. Mert a *nomád* szó környezetünkben, főleg a szlovákoknál, a tankönyvekben – a németországi tankönyveket is beleértve – annyit jelent, mint rabló. Tehát ha bor szavunk volt is, nem biztos, hogy mi termeltük. De a *bor* mellett ott van a *szőlő* szavunk, a *szűr* (mint a bornak a leszűrése, a szűret), a *metsz* szavunk, a *söprű* (a bor alja), mind honfoglaláskor előtti és nem itt sajátítottuk el. S ha ez nem lenne elég, akkor maguk a szőlőfajták is támpontot nyújtanak. A magyarországi szőlőfajták két nagy csoportba oszthatók. Van a borszőlőnek, a Vitis viniferának egy orientális, illetve egy occidentalis alfajtája, mint pl. Fekete tengeri, vagy kaukázusi. Ezek a fajták onnan származnak, és vannak olyan szőlőfajták, amik nyugatról kerültek ide. Legjobb boraink, többek közt pl. a furmint eredete keletre mutat, valahol Kaukázus vidékére. Első okleveleink is arról tanúskodnak, hogy már akkor nagy szőlőterületeket adományozott a király.

Ezeket a nyelvészeti adatokat megerősítik a följegyzések és a régészeti leletek. Szép emlékezetű László Gyula mutatott rá, hogy a Szvatopluk monda cseh változatában szerepel az a rész, miszerint Szvatopluk nagyon örült, hogy a magyarok bebocsátást kérték az ő birodalmába, mert most legalább jó földművelői lesznek. Ez azért érdekes, mert utána a cseh krónikák és később a cseh történetírók – élükön Palackival, a múlt század nagy cseh hazafiával – nem győzték hangoztatni a magyarok rabló, nomád és kegyetlen voltát. Nemrég megjelent egyháztörténeti

¹ Elhangzott 2000. július 7-én Székesfehérváron, a XXVIII. Honismereti Akadémián.

munkában egy szlovák származású római professzor, I. M. Vesely azt írja, hogy a magyarok mindenkit kiirtottak, aki eléjük került, hogy a helyükre telepedhessenek.

Amikor vannak, akik a kereszténységet és a magyarságot szembe állítják, akkor nagyon jó municiót kaphatnak az ilyen iratokból.

Megismételtem: nem Szent István tanította meg a földművelésre a magyarokat, sem a szőlőművelésre, de még az iparra sem. Igaz, hogy Pulszky Ferenc, (akinek tiszteletére a muzeológusok, könyvtárosok, levéltárosok egyesületet alkottak) azt írja 100 évvel ezelőtt, hogy nincs magyar ipartörténet és művészettörténet, mert a magyar harcos fiak nem foglalkoztak ilyesmivel; az itt talált és ide betelepített idegenek, azok foglalkoztak iparral és művészetekkel. Ezzel szemben történeti feljegyzések bizonyítják, hogy a XIII. században az angol király Magyarországra küldi a tímárjait, hogy tanulják már meg azt a híres magyar módra való bőrkikészítést. A honfoglalás kori ötvösművekről, ezüstművekről és a nemrégén tucatjával feltárt 960-as évekre pontosan datálható somogyi és vasi vasöntő műhelyekről nem is beszélek most. De úgynevezett koronázási palást is itt készült és az európai textilművészet remekének nevezhetjük.

Sorolhatnám tovább az érveket, az adatokat arra, hogy mennyire hamis ez a rólunk kialakított kép. Persze visszakutakodhatunk, hogy honnan ered ez. Abból a korból ered, amelyikből a magyarság megosztottsága. Mert a magyar történelem ebből áll: megosztottság és csodálatos összefogás váltakozása. A megosztottságot mindig meg is ideologizálták! Annak idején Werbőczy leírta, hogy a honfoglaló magyarok utódai a magyar nemesek, és mindenki más, tehát a magyar nép, a jobbágság az itt talált, legyőzött, szolgaságba taszított népek utóda. Ezzel az országglakók 96 %-át tagadta ki a magyarságból.

A másik hamis föltételezés Szent Istvánról az, hogy erőszakkal keresztelte meg a magyarságot. Aki 1996-os esztendőben a Nemzeti Múzeumban kiállított honfoglalás kori régészeti anyagot végignézte, láthatta, hogy mintegy húszegynéhány leletegyüttes volt kiállítva. Ezekben összesen 12 keresztet számoltam meg. Pedig nem külön tárgyakat, hanem leletegyütteseket állítottak ki. Tizenkét kereszt van tehát a honfoglalás korában eltemetett sírokból összeállított kiállítás húszegynéhány sírjában. Ezek közül négy olyan, amelyik ereklyetartó, tehát felnyitható a teteje, benne valamilyen ereklyét lehetett rejtetni. A keresztény gyakorlat szerint szent mise áldozatot csak vértanúk ereklyéi felett lehet bemutatni. Van olyan kereszt, amin Krisztus testét is ábrázolták, és van olyan is, ami a tarsoly ezüst lemezére volt poncolva. Mindezek bizonyítják, hogy a kereszténység ismert volt a magyarság körében, és nem Szent István ismertette meg velünk. Hiszen István nagyapja, az erdélyi Gyula már keresztény, és Erdélyben keresztény püspök is volt. Igaz, hogy ez a kereszténység Bizánc felől érkezett, de akkor még nem következett be az egyházszakadás. Lehel és Bulcsú, akiket kivégeztek az ausburgi csatavesztés után, már keresztények voltak. Számos más, írott bizonyítékunk van a magyarság körében a kereszténység meglétére.

István az *egyházszervező*, akkor, amikor a kereszténység mélypontján volt Európában. A kereszténységet politikai, hatalmi eszközként használták fel. Főpapok, világi urak hatalmát és rangját követelték maguknak, maga a császár pedig olyan jogokat, amik csak a főpapot vagy a pápát illették volna meg. Ahogy Szent Adalbert, akit három nemzet – a cseh, a lengyel és a magyar – vall saját szentjének és hitépítőjének, mondta az akkori Európa keresztény egyházáról, hogy az nem kereszténység, hanem a barbárságnál is rosszabb. Mikor a német-római császár ebbe a kereszténységbe akarja bekebelezni Magyarországot is, megírta azt a szöveget, ami szerint a magyarok fejedelmét nemcsak főlesketik királlyá, hanem arra is, hogy vazallusként aláveti magát a német-római császárnak a kereszténység nevében.

Szent István a kereszténység első reformációjának tekinthető clunyi reform híve lett, és személyesen levelezett a clunyi apáttal. Gizella és testvére Henrik is ennek a clunyi szellemnek a képviselői voltak: egy tisztultabb, a kereszténységet komolyan venni kívánó mozgalom ez.

Az Imre fiához írt Intelmeknek is ez a forrása. Sokat foglalkoztak, sokat írtak az Intelmekről. Már a múlt században több, egymásnak ellentmondó, egymással vitatkozó írás jelent meg. Legutóbb Szűcs Jenő és Györffy György foglalkozott nagyon tárgyilagosan és őriási összehasonlító anyaggal. Végső megállapításuk erről az írásról az, hogy nem a Karolin-korban, mai Francia földön kialakult, a királyok feladatait összegező „királytűkrök”

egyszerű másolata. Az Intelmek sajátos egyéni mű, amely egy más térségben kialakult helyzet ismeretét és problémáit tükrözi. Szerzője valószínűleg –, hiszen erre nincs semmiféle pontos adat – maga Szent István, aki Asszrikkal együtt fogalmazta és írta le a szöveget. A gondolatokat, az eszmét Szent István adta, a megfogalmazás talán az írásban jártasabb tudós főpap munkája. Átsüt rajta a személyesség. Többször megszólítja a fiát, „szerelmes fiam, aki pépes és lágý ételeket eszel, és nem viseled a háborúknak a fáradalmait, amire én kényszerültem, mondom neked.” Többször fölkiált a tanítás közben, „hogya ezt nem teszed, akkor szétszórod azt, amit összegyűjtöttem...” Személyes vallomás is az Intelmek, érdemes lenne végigmenni minden során, de most talán három, legtöbbit vitatott, és számunkra mégis a legtöbbet mondó részletet ragadná ki.

Miután az egyházzól, a főpapokról, főemberekről, főtanácsról írt, a vitézekről írja le a következő sorokat – több mint hétszáz évvel a nagy francia forradalom előtt – *minden ember egyformának, egyenlőnek születik, csak az alázat emelhet embert másik fölé, és a gőg alázhat meg valakit.* Természetesen nem a francia forradalom mondja ezt ki először, hanem a keresztény tanítás lényege, de hogy ez egy állameszmét körvonalazó, államelméleti műbe belekerült, önmagában is jelentős tény. De nem elég az hogy az Intelmekben többször visszatér erre István. Nem elegendők a szavak, a kijelentett elvek, tettek is kellenek. Az igaz utat ő valóban tettekel járta. Az Intelmek mellé ugyanis oda kell képzelnünk nem csak törvényeit, dekrétumait, hanem Szent Istvánnak az életét is, amiben hű volt azokhoz az elvekhez, amiket leszögezett. Személyében megvalósította az igazságos, a kegyes és békeateremtő király, a rex justus pius et pacificus mintaképét.

A másik részlet, amit az utóbbi időben nagyon sokat emlegettek és vitattak is, aminek a befejező sora így hangzik, *mert gyenge és esendő az egynyelvű és egyszokású ország.* Történészek természetesen óva intenek attól, hogy ezt a nemzetiségi politika alapjának tegyük. Ebben az időben erről még szó sincsen. Szűcs Jenő veszi észre, hogy az Intelmekben egyetlen említés sincs nemzetről. A genus felelt volna meg a latinban a nemzet szónak, de nincs benne, ehelyett az ország alattvalóiról, a korona alattvalóiról van szó. Hiszen ő valóban egy több nyelvű – mert akkor még nem beszélhetünk mai értelemben nemzetiségről – ország fölött uralkodott. Ezt a kitételt, a történészek szerint, nem az itt talált népekre és a befogadott népekre kell érteni, hanem a királyi udvarba hívott, idegen népekből való főpapokra és előkelő urakra. Akik – ahogy az Intelmek fogalmaz – *koronád fényét emelik. Jól bánj velük, hogy inkább nálad legyenek és ne másutt, és ezzel gőgjüket is megtöröd.* Mintha benne lenne ebben az Intelmekben az, hogy aki Nyugatról jön, azt hiszi, a Lajtán túl barbár országba került, amelyben nyereg alatt puhított húst esznek az emberek. Ez a passzus tehát ebben a szöveggörnyezetben természetesen elsősorban a behívott főpapok és lovagok idegenségéről beszél, akiket be kell fogadni, akikkel jól kell bánni. De ezek a lovagok nem egyedül jártak, hanem nagyszámú kísérettel. Pontosan tudjuk, hogy a Hédervári család őse, aki Hamburg környéki kereskedő és előkelő lovag volt, egész szolgánépével érkezett, és Csallóközben, a mai Hédervár környékén nagy birtokot kapott, ahol letelepítette a maga embereit. A többi urak sem egyedül jöttek. A korai helynevek bizonyítják, hogy a nagy betelepítések, tehát még a XIII. század előtt – mielőtt még megindult volna a szepességi, vagy az erdélyi szászok letelepítése – vannak itt idegen eredetű falvak. Az ilyen helységevek, mint Németi, Oroszi, Lengyel, Tóti mind ezekre a telepekre utalnak. Van még egy passzus az Intelmeknek, ami határozottan arról szól, hogy ez a Magyarország, a központi államérdeket szolgáló, azt el nem áruló, nem másfele kacsingató és másfele dolgozó népek igazi hazája lehet, és abban a jövevények *megtarthatják hagyományait.* Ez a passzus úgy szól, mint egy felkiáltás: *mely görög igazgatná, kormányozná a latinokat görög szokás szerint, s mely latin a görögöket latin szokás szerint?* Az van ebben a mondatban, hogy milyen esztelenység lenne a görögöket latin szokások szerint igazgatni. Akárhogy nézzük ezeket a sorokat, arról szólnak, hogy itt egy olyan ország épült, ahol mindenki megtarthatta egyéniségét és kultúráját, és a központi hatalom, az államszervező, amely ezt a népközösséget megvédte és politikai integritását megvalósította csaknem ezer éven keresztül, a magyarság volt, mely nem törekedett arra, hogy eltörölje a hagyományait.

Hévízi Józsa munkájaként nagyon szép gyűjtemény jelent meg, a különböző magyarországi népek autonómiájának írásbeli emlékeiről. Ezek természetesen később keletkeztek, hiszen először csak szóban éltek. A királyi rendeletek és ítéletek tekintetében csak III. Béla korában vált általánossá az írásbeliség, de sokkal korábbiakról is vannak azért már feljegyzések. Ezekből

tudjuk, hogy az árpási *ius bisseonorum*, „a besenyő jog” az eszerint letelepült besenyőknek megadja nemcsak az önkormányzatot, hanem azt is, hogy *saját törvényeik és szokásaik szerint adózzanak*. Mint ahogy a szepesi németek, a cipszerek *szász szokások szerint adóznak* a királynak, miközben teljes önkormányzatot kapnak. Ugyanúgy megkapták a később betelepült erdélyi szászok, kunok és a jászok is. A jászok tulajdonképpen megtartották ősi vallásukat és – különös, máig felderítetlen dolog – a katolikus vallást csak Mátyás idejében veszik fel. Hasonlóan saját törvényeik és vezetőik, kenézeik vezetésével jönnek be annak idején. Kelet felől a ruszinok ősei, vagy a Kárpátok magas hegységeit hasznosító vlah, magyar nyelven oláh kenézek *és saját szokásaik szerint adóznak a királynak*.

Persze nyitva van még egy kérdés, aminek valószínűségét egyre több adat bizonyítja, ez pedig László Gyula úgynevezett kettős honfoglalása. Eszerint a magyarság egy része valószínűleg még a honfoglalás előtt a Kárpát-medencébe érkezett, hiszen a krónikák egyöntetűen mondják, hogy a székelyek elébe mennek a honfoglalóknak, és később is sokszor esik szó a székelyekről, akik *saját szokásaik szerint adóznak és építik önkormányzatukat*. De semmiféle, nyelvi bizonyíték nincs arra vonatkozóan, hogy a székelyek valaha más nyelvet beszéltek volna, mint a magyart. Az Intelmek idézett mondatai tehát állameszmeként rajzolják föl, hogy a tarka, sokszínű gazdasági életet lehetővé tevő, Kárpát-medence egységét különböző kultúrák tudják igazán jól kihasználni. Ezeknek a kultúráknak élniük kell, nem szabad homogenizálni, nem lehet etnikai tisztogatásra gondolni sem, mert az gyengíti az összetartozást. Erről szól az a figyelemzetetés a fiának: *ne szórd szét, amit összegyűjtöttem*.

Mit gyűjtött össze? Az itt élőknek megadta a lehetőséget és a hitet abban, hogy egymással békésen is meg lehet élni. Ehhez az állameszméhez az egész középkor folyamán a magyarság mindig ragaszkodott, egészen addig, amíg a Habsburgok nem kezdtek kívülről egy más régió érdekei szerint belyűlni a Kárpát-medence történetébe. A Habsburg uralom előtt Magyarország lényege éppen ez a csodálatos, sokszínűség. Hiszen voltak itt telepések szinte Európa minden részéből: északi szlávok, nyugati szlávok – vagyis oroszok, lengyelek, csehek, szlovákok –, szlovének, horvátok, románok, németek, olaszok, franciák és a rigómezei csata után Magyarországra költözött szerbek, bolgárok. Keleti töredékek: kazárok, kálizok, úzok, besenyők, kunok, jászok tarkasága. Ezek mind-mind valami különleges szint és értéket jelentettek a Kárpát-medencei sokszínű államban, amiben mindenki megtalálta otthonát, és hazájának érezte. Szent Istvánra, Szent Lászlóra, Mátyás királyra, később Rákóczi alakjára emlékező néphagyomány, például szlovéneknél, vagy a ruszinoknál sokkal gazdagabb, mint a magyaroknál. Saját királyuknak is tekintették, a harmóniában élő ország központját alkotó magyarságot pedig védelmező, nagy testvérek. A Szent Istváni gondolat, állameszme tehát nem a sokszínűség eltüntetése, hanem *megbecsülése, bátorítása*. Abban az időben nehéz lenne – éppen politikai kihasználtsága miatt – a pogányság megtűréséről beszélni, de nem igaz az sem, hogy István karddal és kereszttel, tehát erőszakkal hódította volna meg, s hajította volna keresztvíz alá a magyarságot, ami azért ha így lett volna, emléket hagyott volna. Vannak ugyan apró motívumok, esetek, amit főlnagyítva úgy állítanak be, hogy „a tömjénfüstben aszalódó tömeggyilkos” – ahogy annak idején egy történészkönyv Szent Istvánt nevezte – erőszakolta a keresztény ideológiát. Összehasonlítva más népek megkeresztelkedésének történetével, a lengyeleknél, a litvánoknál, a poroszoknál, sokkal nagyobb volt az erőszak. Nem is kellett nagy erőszak, ha már a honfoglaláskori sírokban ilyen bőven találunk tárgyi bizonyítékot a kereszténységre. A nyelvészeti bizonyítékok még erősebbek, mert a kereszténység egész eszmekörét, magyar szavakkal lehet leírni, nem kell ahhoz latinból, vagy szlávból átvett szó. *Isten, lélek, búcsú*, (mint a bűnöktől való eltávoztatás), *üdvösség, üdvözítés* szavunk honfoglaláskor előtti. Márpedig a kereszténység lényegét fogalmazza meg az üdvözítés: egy méltatlan, bűnei miatt elvesztett ember üdvözül Krisztus halálának az árán. Ez a szó nem szláv, nem latin, nem más – akkor már kereszténnyé lett nép – nyelvéből jött, ez a magyar szókincs része volt már akkor.

A lényeg itt az Intelmek szempontjából az, hogy ezt a kereszténységet Szent István komolyan veszi, és ő maga is eszerint él. Törvényeit is ennek a keresztény szellemiségnek megfelelően alakítja, ő maga pedig a törvények és az intelmek szellemében cselekszik. Ez a legnagyobb és a legcsodálatraméltóbb a kortársak szemében. Annak a II. Konrádnak az udvari papja, akinek az lett volna a feladata, hogy leírja miként veri le a német-római császár ezt a „göggös”, betolakodott uralkodót, Szent Istvánt, ő ismeri el róla, hogy *kereszténységben utolérhetetlen*, hogy ilyen uralkodó még nem volt.

Mit üzen nekünk ez a király ezer év távlatából? Megváltoztak a körülmények, megváltozott körülöttünk a világ. De a lényege nem veszett el. A kereszténység ma is sok ember számára jelszó, pártok zászlajára is rákerült. Ma mindenféle jelszavakat kiáltanak, s elnevezik magukat ilyenek, s olyanok. A gyakorlat és az elvek között óriási a szakadék. Inkább ne használjunk ilyen jelzőket, ha nem vagyunk képesek szolgálni azt. Ez az őszinteség hozzátartozik ahhoz, hogy egységet lehessen teremteni, mert egymásban kételkedő, egymásban nem bízó emberekkel nem lehet semmiféle politikai cselekvésbe, különösen országépítéshez fogni. Ha nincs meg a bizalom, s a bizalmat elsősorban a vezetőknek kell kiérdemelniük. *Csak a gőg alázhat meg!* De nem szabad, hogy ez csak elv legyen. Csak a belső lelkiismeret az, ami eldönti egy politikusról, egy vezérről, egy népet irányító emberről azt, hogy milyen? Rá van bízva a lelkiismeretére? Nincsen rábízva! Ránk van bízva! Ez az a felelősség, amit megoszt a király a tanácsosaival, a vitézekkel és mindazokkal, akiket István felsorol az Intelmekben. Ez felszólítás, ez parancs. Nem magánügye senkinek, még akkor sem, ha engem nem érint, ki hogyan gazdagszik meg, mit beszél, miket csinál. *Minden magyar felelős minden magyarért!* A rossz ellen nem fel lehet, hanem *fel kell* lépni. Hogyan? Összefogással. Összefogás hogy lehetséges? Bizalommal egymás iránt. Egymás iránt is csak akkor van bizalom, ha mindenki igyekszik megvalósítani önmagában azt, amit a király akart megvalósítani: Pius iustus et pacificus. Ez a pius, a *kegyes* szó szorul még magyarázatra, mert hiszen ez is lejáratódott, amikor az 1952-ben vagy 1953-ban megjelent brassúra írja István királyról: szemforgató, tömjénfüstben aszalódott tömeggyilkos. A kegyesség nem áhítatoskodás; nem magánügy, ami a rejtett kamrába való; a kegyesség az örök törvények, legfőképpen a szeretet szerinti élet. A szeretet sem érzemény, nem egy érzés, hanem parancs. S aki ezek szerint él, az bizalmat kaphat, azzal össze lehet fogni. A magyarság sorsa ezen múltott ezer éven keresztül, mintha előre kitűzte volna ez a király azokat a pontokat, amin sorsunk megfordulhat.

Szent István hitt abban, hogy a magyarság itt a Kárpát-medencében elegendő erő. És ne higgyük ma sem, hogy Európa országútján kicsi nemzet, a nagyhatalmaknak kiszolgáltatottak voltunk és vagyunk. Mit tehattünk mi kicsinyek egy mongol birodalom ellen, egy oszmán birodalom ellen, egy Habsburg birodalom ellen, egy szovjet birodalom ellen? Az összefogás hiánya miatt buktunk el mindig. A muhi csatavesztés előtt néhány hónappal azt írja Thomas spalato esperes, hogy a magyar urak röhögnek és előre örülnek annak, hogy majd jön a tatár és megleckézteti ezt a gőgös királyt, aki az egymással torzsalkodó, egymást gyilkoló nagyurak között rendet próbált teremteni. Nem mennek el a hadba, kinevetik, és a király leg-hűségesebb szövetségeseit, a kunokat, Frigyes osztrák herceg segítségével kiverik. Megölik Kötönyt, erre 40 ezer kun harcos családostul pusztítva kivonul az országból. Ha Muhiná! nem csak azok vannak ott, akik kiröhögik a királyt, hanem ott van az a 40 ezer kun, akkor nem IV. Béla menekül el onnan, hanem Batu hagyja ott a fogát. Hiszen Kijev elfoglalása után Batu kezdetben nem mert Magyarország ellen vonulni, olyan nagy híre volt a magyar hadseregnek. S akkor Demeter, Kijev városparancsnoka, aki behódolt a mongol túlerőnek, rábeszéli: ne félj, meghasonlottak a magyarok egymással, a király ellen támadnak az urak, *meghasonlott ország-nak pedig nem adhat győzelmet az Isten.* Batu lesietett a mai Moldvában lévő seregéhez – azt egy angol utazó, aki együtt volt ezzel a hadsereggel, írta le – lelkesítő beszédben rábeszéli a tatárokat, hogy ne féljetek már a magyaroktól, meghasonlottak, nem adhat nekik győzelmet az Isten. Nem is adott. De a bukásában is fordított egyet a világtörténelmen; ez volt az utolsó és a legnyugatibb hadjárata a mongol birodalomnak. Tudjuk, hogy hányszor próbált még bejönni Európába, és elvérzett a magyar védelmen.

Mert nekünk Mohács kell, hogy összefogjunk, és ellenálljunk világhatalmaknak. Mit írt Mohács előtt Borgio követ a pápának? Ha három aranyon meg lehetne váltani ezt az országot, akkor nem lehetne azt se összeszedni. A magyar katona és a magyar hadsereg a legvitézesebb, de az urak egymást eszik és ennyire megosztott országnak nem fog győzelmet adni az Isten. Ha ott van Mohácsnál Szapolyai és Báthory serege, amelyik ott rostokol valahol Szeged környékén, most már mindegy, hogy szándékkal-e, vagy pedig a főúri párt erőszakolja ki, hogy nélkülük támadják meg Szulejmánt, másként végződik a csata. Még így is majdnem elsöprik, a lovasság eléri már Szulejmán sátorát, akkor szólalnak meg – egyes adatok szerint – a türnbergi ágyúk és tűzerek, és verik le a magyar lovasokat. Hogy utána kézsókkal átvegye Szapolyai a koronát a mohácsi síkon. Nekünk Mohács kell! Utána a magyar kultúra és a magyar virtus úgy virágzik fel, hogy egész Európa megcsodálja. Hiába van szétszakítva az or-

szág, benne minden ponton egy olyan szellemi és erkölcsi felemelkedés indul meg, amit egész Európa megirigyelhetett.

Az a bizonyos tordai országgyűlés, amelyik először hirdeti egy ország vallásszabadságát, az sincs előzmény nélkül. Az Árpád-házi királyok korában Magyarország az egyetlen keresztény ország Európában, ahol a zsidóknak és a mohamedánoknak szabad vallásgyakorlatuk van. Az első esztergomi zsinat (1096-1116) már kimondja, hogy minden templomban olyan nyelven kell imádkozni, és a tanítást elmondani, amilyen nyelven a templomban élők értenek. Hol találjuk meg ezt Európában? Az írek, a velszek és a skótok nyelv- és vallásgyakorlatát még a XVI–XVII. században is nem egyszer halállal büntetik. A velszi diákoknak még az I. világháború körüli időben, ha az iskolában saját nyelvükön szólaltak meg, szégyenkötényt kellett viselniük. A bretonok 5 millióan vannak és nem kapták meg azt a jogot, mind a mai napig, amit nálunk a legkisebb nemzetiség, a ruszinok is megkaphattak.

Ahogy mondtam, mind a kereszténység, mind a türelem sem előzmények nélkül való Szent Istvánnál. Ez a tolerancia talán benne volt a magyarság korábbi történetében is, de elvi megfogalmazásában Szent István tette ennek az országnak alapjává.

Ez az ország és e csodálatos gazdasági egység középpontjában, a magyarság csak akkor tudott felvirágozni, ha egységben, ebből a központból gondolkozva egyesítette az érdekeket. Ehhez kell alázat is természetesen, de komolyan kell venni mindazt az eszmét, amit vállalunk. Nekünk Mohács kell! Meg Trianon! De a katasztrófa után mindig jött valami egység, valami összefogás, és bár elkéstünk a reformokkal, a két háború között egy olyan Magyarország kezdett kibontakozni, amelyik megint mintája lehetett volna akár az egyesült Európának is.

Szent István Intelmei időtlenekké váltak, mert olyan értékeket fektettek le, amelyekről bebizonyosodott, hogy országépítőek, és nem akármilyen ország építői. Nem mindegy, hogy mi tartja össze a falakat. Elporladó, idejét múlt, hazugságra épült bauxitbeton, vagy pedig – ahogy minden Szent István ünnepen felolvassák – szilárd alapokra épült kőház. S ez a kőház csak akkor áll meg, ha minden egyes köve komolyan veszi mindazt, amit vállalt, kereszténységét és magyarságát.

Az Intelmek erről szólnak.

Andrásfalvy Bertalan

István és Gizella szobra Veszprémben

ÉVFORDULÓK

„Alba Regia él és ünnepel”

Az 1938-as Szent István-év Székesfehérváron

Székesfehérvárt Szent István király halálának 900. évfordulója tiszteletére céltudatosan fejlesztették, az ünnepséget gondosan előkészítették, s a fejlődést az 1938-as ünnepi év méltó kezeiben országnak-világnak bemutatták. Ennek a nagy munkának kiváló munkásai és vezetői teremték. Amint azt Hóman Bálint miniszter, Székesfehérvár országgyűlési képviselője az ünnepi év 1938. január 17-ei megnyitásokor kifejtette, az ünnepségek szervezői a Szent István-i állameszme kisugárzásának tekintették Székesfehérvárt.

Hírünk a világban

A Magyar Művészet 1930. évi 7. számát Székesfehérvár történeti és művészeti emlékeinek szentelte. Az ünnepi évet megelőző városfejlődés eredményeiről avatott tollú szakemberek számoltak be: Say Géza és Somogyi Antal művészettörténeti szakmunkákban, a Szabó-Juhász-Pallay-Vértes alkotta csoport a gazdaságtörténet szemszögéből. Láng István, akkor az idegenforgalmi- és propaganda iroda vezetője, mintegy „hivatalból” írta városismertetőit, amelyeket magyar, német, olasz, angol és francia nyelven jelentettek meg, s amelyekhez Tóth Károly remek fotóit is használták.

Láng Istvánnak iszonyú sok feladata volt, nem csoda, ha fiai (dr. Láng Jenő és Láng Hugó) úgy emlékeznek, hogy ebben az évben alig látták otthon, de még az irodájában sem volt soha, mindig csak az eseményeknél. Nemcsak szervező volt azonban, hanem írta is az évről készült hivatalos beszámolót, amit a Szent István Király Múzeum gyűjteményében őrzünk. Vitéz Láng István és vitéz dr. Szarka Géza közös munkájaként jelent meg rögtön az év zárása után a *Székesfehérvár ünnepi éve 1938* című szép kiállítású, gazdagon illusztrált könyv, alapvető forrásunk. Készült országos összefoglaló is Moravék Endre szerkesztésében *A Szent István emlékévk* címmel, mely 1940-ben jelent meg és jelentőségének megfelelő terjedelemben tárgyalja a székesfehérvári eseményeket.

Természetesen beszámolt a helyi és az országos sajtó is az ünnepségekről, több lap egész mellékletet szánt a témának. Ilyen volt pl. a Dunántúli Hétfői Újság melléklete az Új Magyar Szalon, ahol elsősorban Tóth Károly fotói szerepeltek, vagy a Pesti Napló képes melléklete, amely augusztus 20-án Eicher Károlynak a fehérvári országgyűlésről készített fotóival jelentkezett.

A „nagyvilágba” is kiléptünk. Az Observer május 15-ei, az Illustrated London News augusztus 27-ei, a francia Le Plerin május 6-ai száma, valamint több holland, norvég, és lengyel lap számolt be az ünnep kapcsán Székesfehérvár történelmi szerepéről is. Fényképekkel illusztrált négy hasábos tárcsa jelent meg 1938. augusztus 3-án a holland De Telegraafban Paál Jób tollából, illetve a Vatikán lapja, az Osservatore Romano is foglalkozott Székesfehérvár történelmi szerepével. A berlini *Bauwelt* című folyóirat 30 szép képpel mutatta be Székesfehérvár átalakulását.

A Magyar Rádió az év folyamán ötször vonult ki helyszíni közvetítésre Fehérvárra, Say Gézával és Csitáry Emil polgármesterrel pedig előadássorozatot vettek fel a stúdióban, illetve utóbbival a Baross Szövetségben.

A korabeli filmesek is nagy figyelmet fordítottak ezen eseményekre: a Magyar Világhíradó és a Magyar Amatőr Filmszövetség is készített híradófilmeket, a Palatinus-filmvállalat és az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal pedig hosszabb filmekben számolt be a székesfehérvári eseményekről.

vári ünnepségekről. Somkúti István és Megyer Tibor riportfilmet készített az országos eseményekről, melynek székesfehérvári kockái fontos forrásaink.

Szerencsére, a korszakról fennmaradt Pattantyús-Ábrahám Emánuel amatőr filmje a Szent István Király Múzeum gyűjteményében, melyet restaurálás után 1999 folyamán sikerült feldolgozni. Ennek tanulságai alapján készítettük el a VIDEANT Kft. közreműködésével, Várnai Zoltán rendezésében az archív kockákat is felhasználó dokumentumfilmet, melynek címe *Fehérvári pillanatok, emlékek az 1930-as évekből*.

Előkészületek

Hosszú felkészülés előzte meg az ünnepet. Bátran elmondhatjuk, hogy az előkészítés az 1931-es Szent Imre évtől tudatosan folyt. Hóman Bálintnak, aki 1932 óta Székesfehérvár országgyűlési képviselője, akkor vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1934-től a város díszpolgára volt, a Szent István jubileumi év országos ünnepségeihez sikerült kapcsolni a helyi kezdeményezéseket. 1934-ben, díszpolgárrá választása alkalmából kereste fel Hóman minisztert Székesfehérvár vezetőiből álló küldöttség. Memorandumukban, egy 1894-ben hozott országgyűlési határozatra hivatkoztak, mely szerint Szent István szobrát Székesfehérváron kell fölláztatni, s ehhez kapcsolódóan ajánlják, hogy az országos ünnepség helyszíne városuk legyen. A Hóman által vezetett Szent István Emlékbizottságban foglalt helyet 1934-től gróf Széchényi Viktor, Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város főispánja, 1938-tól pedig dr. Csitáry Emil polgármester is.

Horthy kormányzó 1936-ban rendelkezett arról, hogy a Szent István év központi ünnepségeit Esztergomban, Budapesten és Székesfehérvárott rendezzék. Elmondhatjuk, hogy a terv a helyi erőfeszítések mellett jó kormányzati támogatással és sok állami pénzzel valósult meg, ám a kivitelezéshez igen fontos volt még egy tényező: az idő. Csitáry polgármester már hivatali ideje elején célként tűzte ki a történelmi múltra alapozott városfejlesztést, s keserűen jegyezte meg 1933-ban a fehérvári múzeum várostörténeti kiállítása megnyitóján: *„...itt élünk e városban és legtöbbször alig tudunk róla mást, mint amit régi dicsőségről a sokszor hallott csillogó, de legtöbbször üres szölamok elmondanak”*. Az előkészületek alatt az ország Károlyi (1931-32), Gömbös (1932-36) és Darányi (1936-38) miniszterelnököket „fogyasztotta el”, míg Imrédy Béla, az éppen hivatalba lépett miniszterelnök (1938-39) első avatandóként vett részt a fehérvári vitézavatóson. Hóman Bálint a Gömbös- és Darányi kormányok vallás- és közoktatásügyi minisztere, az Imrédy kormánynak éppen az ünnepségekkel megbízott tárca nélküli minisztere volt (1938. VII. 11-éig), érdekes, hogy pontosan az ünnepi fehérvári országgyűlés idején nem viselt miniszterséget.

A Szent István-év székesfehérvári megnyitására 1938. január 17-én, egy szeles hétfői napon került sor. Minden felekezet a saját templomából harangzúgás közepette érkezett délután 5 órára a törvényhatóság díszközgyűlésére a Városháza újonnan kialakított nagytermébe. Minden szem a méltóságteljes pompát csodálta, azt, ami ma is elcsendesíti még az ide belépőt. Széchényi Viktor főispán, Csitáry polgármester, Kaltenecker Viktor felsőházi követ beszéde után Hóman miniszter tartott előadást, magát a „város legkisebb polgáraként” említve. Beszéde központi gondolatának bemutatására saját szavait idézem: *„Szent István alakja nem egy eszme, törekvés, vágy, hanem az egyetemes magyar gondolat és haladás a Kelet és Nyugat határán mindegyre nehéz próbát álló örök magyar halhatatlan szimbólumaként él a lelkiismeretünkben.”*

A díszközgyűlés utáni banketten Shvoy Lajos megyéspüspök amerikai útján szerzett tapasztalataira is utalt: *„Amikor a nagy angol nemzetiség tengerében magyar bányásztelepekre, teljesen elszigetelten álló magyarlakta telepekre mentem, itt megtaláltam Szent István szobra körül a magyar hívőket.”*

A bankett megrendezését előre hirdették, az idegenforgalmi irodában 2 pengő 50 fillérért lehetett egy terítéket megvásárolni. A társas vacsorán a polgármester vendégeként voltak jelen a városháza átépítésében részt vevő mesterek és a munkacsoportok egy-egy képviselője.

Az új közgyűlési termet a nagy érdeklődésre való tekintettel február minden vasárnapján délelőtt megnyitották, s azt a városi polgárság meglekinthette.

Az ünnepi évet megnyitván, március 11-én az idegenforgalmi újságírók, április 24-én a Magyarországi Nőegyletek Országos Szövetségének, április 28–május 10. között az óvónők, május 1-jén a testnevelés tanárok és a városi mérnökök, május 7-én a siketnémák és vakok

Dr. Hóman Bálint (1885–1951)

Dr. Csitáry Emil (1892–1970), Székesfehérvár polgármestere

egyesületei, május 8-án a tankerületi főigazgatók, május 9-én a középfokú iskolák igazgatói, 15-én a Magyar Statisztikai Társaság és a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara tanácskozására került sor. Közben sportversenyeket és hangversenyeket tartottak, május 15-én pl. az „Éneklő Ifjúság” hangversenyt a reálgimnázium (most Szent István Mezőgazdasági Középiszkola) udvarán, az összkarban éneklő 1300 fehérvári diákot Bárdos Lajos vezényelte, az egész ünnepi hangversenyt Szemere Gyula tanár rendezte.

A két és fél évszázadon át elfelejtett évforduló, Székesfehérvár török megszállás alóli felszabadulásának (1688. május 19.) emlékűnnepje volt a Szent István-év tavaszi eseményeinek egyik csomópontja. Az ünnep előestéjén egész pompájában ragyogott a város új ékessége, a színes díszkivilágítás, szólt a katonazenekarok zenés takarodója két útvonalon is: külön utakon járt a helyőrségi zenekar és másokon a Fiúnevelő zenekara.

Május 19-én a délelőtti ünnepi istentiszteletek után este hatkor került sor a Medgyessy Ferenc által készített domborműves kút leleplezésére. Az avató beszédet Csitáry polgármester mondta, majd a fehér lepel harangzúgás közepette hullott le az emlékműről. A polgármester és az utána következő beszéd írója, dr. Balassa Brúnó tankerületi főigazgató is szólt azokról a férfiakról Szent Imre hercegről, Varkocs Györgyről, Wathay Ferencről, Kálmáncsai Domonkosról és a világháborús mártírokról, akiknek újonnan felállított szobrát, illetve emlékművét is ezen alkalomból avatták fel (Lux Elek, Erdei Dezső, Ohmann Béla és Pásztor János alkotásai). Az ünnepséget követő díszmenetben részt vettek az iskolák, a leventék, a cserkészek, a frontharcosok, a lóvások, az ifjasok, valamint természetesen a katonák is.

Három estén át különös történelmi játék szórakoztatta a fehérváriakat. Nem volt ez itt új, mert már 1933-ban, a polgármester által kezdeményezett Szent István héten is előadtak valami hasonlót. Akkor a Szent István Gyalogezred mutatta be Pomezvánszky Melitton főhadnagy rendezésében a történelmi felvonulást és hadi játékot olyan sikerrel, hogy egy hét múlva meg kellett ismételné. Felmerült az igény, hogy az 1933-ban előadott honfoglalás kori és kalan-

dozás kori jeleneteket (Botond, Lehel kürtje története) folytatni kellene, s így lehetne feldolgozni a magyar történelmet.

1938-ban a Horthy téren (ma III. Béla király tér) voltak a cserkészek és leventék tábortüzeinek fényénél az előadások. A hatásos tűzzel, fénnel és árnyjátékkal kombinált történelmi jeleneteket Reviczky Jenő őrnagy, dr. Révész Amadé ciszterci rendi tanár és Kovács J. Elek írta, az egész estét Szebenyi Gusztáv rendezte. A jelenetek a város török kézre jutását, a török kori életet és a vár visszavívását elevenítették meg.

Dr. Baróth Ernő emlékszik arra, hogy milyen nagy hatást gyakorolt rájuk, akkori kisgimnazistákra a történelmi játékok műezzinjének remek basszusa. Ezt a szerepet akkor Warvasovszky Tihamér, szeretett tanárunk alakította, aki később kamatoztatta is tehetségét, Torockói Tihamér néven operaénekes lett.

„A modern Székesfehérvár alapjának letevéje”

Az 1938-as Szent István-év egész előkészítő korszakát „fehérváriasan” Csitáry-éraként szokás emlegetni. Ebben az időben alakult át a város modern nagyvárossá, s ezen fejlődésnek külsődleges jegyeit ámulva nézték az ide érkezők. Szarka Géza és Láng István könyvének elején szó esik az ismeretlen vendégről, aki „kiszállván a vonatból, az állomás előtti új térről sietve visszafordult és vissza akart ilni vonatába, mondván: –Eltévedtem kérem. Én Székesfehérvárra akartam utazni!” A Takarékszövetkezetek és Bankok Egyesülete (TÉBE) diszközgyűlésén, 1938. szeptember 8-án a változás érzékeltetésére a „Hamupipókéből tündérkirálynő” párhuzamot használták.

A változás nagy munkása volt dr. Csitáry G. Emil (később nevét visszamenőleges hatállyal Csitáry Emilként használta), aki Kotsis Iván meghatározása szerint „Székesfehérvárt az azelőtti poros és tipikusan vidékies állapotából nemcsak az ország legelső városainak sorába emelte, de ezen túlmenően belőle városrendezése, technikai, kulturális és művészi kiépítése, valamint a múlt hangulatának okos szerű átmentése tekintetében olyan mintavárost alkotott, amely a nyugati kultúrországok városaival is könnyen felveszi a versenyt.”

„Becsület és munka” – ezt az erkölcsi alapállást választotta magának Csitáry Emil, aki 1931 és 1941 között Székesfehérvár polgármestere, majd 1943-ig főispánja volt. A nevét őrző Csitáry-éra kifejezés sikeres várospolitikai munkájára utal, amelynek célkitűzése az volt, hogy Székesfehérvárt dicső hagyományaira építve modern nagyvárossá fejlessze. Az érdemes polgármester munkásságának emlékét őrzi fúrástól napjainkig a Csitáry-víznek nevezett forrás a Rózsáskertben és a Csitáry utca. Emlékiratait Farkas Gábor, levéltárigazgató válogatásában és gondozásában közölte a *Fejér Megyei Hírlap* 1994. szeptember 17. és 1995. május 17. között 36 folytatásban, majd 1995-ben az *Argus* első három számában. A teljes anyag megjelenése folyamatban van.

Csitáry hosszú hivatalnoki pálya után, tehát nagy gyakorlattal, sok tapasztalattal és igen sokrétű családi kapcsolattal, ám mindössze 39 évesen foglalta el a város polgármesteri székét. Távolságtartó és híresen tisztakezű volt; ez az előző polgármester, Zavaros Aladár nevéhez kapcsolódó panama-botrány után nagyon fontos tényezőnek bizonyult. Határozott városfejlesztési koncepció megvalósítására vállalkozott. Nem számított ez kis merészségnek akkor, amikor a polgármesteri szék elfoglalásakor a város 5,8 millió pengő adósságának kamatai és törlesztése az éves költségvetés 27%-át eleve lekötötte. A tetemes adósságot – a Speyer-kölcsönt és egy 1929-ben felvett nagy svájci kölcsönt is – az tette elviselhetővé, hogy annak nagyobb részét utak és csatornák létesítésére fordították, ugyanakkor nem szabad elfelednünk, hogy mindez a nagy 1929-33 közötti világgazdasági válság korszakában történt. Ám nagyobb baj, hogy a kassza üres volt. Így ír erről a polgármester: „Meválasztásom után az első szomorú tény, hogy teljesen üres volt a városi pénztár még az alkalmazottak sem tudták megkapni az esedékes decemberi illetményüket. Nyomban a városi Takarékpénztár és Kereskedelmi Bankhoz fordultam ennek voltam igazgatósági tagja és a vezérigazgatónak, Csikós Andornak az intézkedésére, személyes felelősségem és kezességem mellett megkaptam az előzőleg megtagadott hitelt. Amint megállapítottam, a város tisztviselői és alkalmazottai körében nagyon jó hatást váltott ki gyors intézkedésem.” 1938-ban már egyértelműen Csitáry sikerének és érdemének tekintették a város jó gazdálkodását: „A törvényhatósági városok közül hatnak nagyobb a tartozása, ellenben csak háromnak kisebb az adóssága a miénkénél... Meg lehetünk tehát elégedve, a mi városunk első polgára első a gazdálkodásban is, ez a vá-

ros tehát nyugodtan reá bízhatja nem csak pénzét, hanem sorsát is.” – írta a Székesfehérvári Friss Újság.

Tervszerű és szerezéscs kapcsolatok építés, ésszerű gazdálkodás valamint szigorú takarékoság révén sikerült az adósságot kezelni, sőt a fejlesztések feltételeit is megteremteni.

Csitáry Emilt egykori beosztottja, a későbbi városi főmérnök, Molnár Tibor a következőképpen jellemezte: „Nyúlánk, majdhogy sovány, középmagasságú alakja, sohasem hangos, de világos beszéde nem volt imponáló. Tekintélyét éles esze teremtette meg.” Egyik politikai ellenfele, Cseh István, számvevősegi tanácsos, jó tollú publicista jellemzését is érdemes idéznünk: „Csitáryban városom önzetlen szerelmesét láttam meg, és fáradhatatlan buzgalmának sok jelét az elhagyott, a kormányzattól soha nem támogatott, ... elmaradott történelmi fészék felemelésére. Az ő leleményes, fürkésző esze, síma modora és törhetetlen energiája... fáradhatatlan kitartása és lelki buzgalma amennyit tett Székesfehérvárott, mint előtte senki, mint előző polgármesterei összesen. Ezek legtöbbször kuporgó, szatócs szellemiségű volt... Csitáry... a modern Székesfehérvár alapjainak letevője.”

A város fejlesztésének mikéntjéről ádáz viták dúltak az 1930-as évek elején. Jellemző, hogy Marosi Arnold, a múzeum igazgatója a 69-es, Hindenburg Gyalogezred hősi szobrának (Bory Jenő alkotása a Széchenyi utcában) elhelyezése kapcsán 1931-ben arról írt, hogy mennyire hiányzik Székesfehérváron egy elfogadott, hosszú távra szóló városrendezési terv.

Székesfehérvár tudatos fejlesztésére igen nagy szükség volt, s nem csupán azért, hogy méltó legyen dicső múltjához, hanem elsősorban azért, hogy el tudja tartani népességét. A város lakossága az eltelt száz év alatt megkétszereződött, ekkor már meghaladta a 42 ezret. A népesség döntően Fejér megyéből, a környező településekről való betelepeléssel növekedett, természetesen szaporodása inkább lassú volt. Ugyanakkor már számolnunk kell ebben a korban a főváros elszívó hatásával is.

A demográfiai növekedés szükségszerűen követelte, a Csitáry polgármester mögött álló körök pedig kezdeményezték az iparosítást. A kezdeményezések azonban már csak a háborús készülődés hatására értek be (Vadásztöltény Gyár, Alumínium Félkész Árugyár, Danuvia Motorkerékpár Gyár, három korszerű repülőter stb.), ám a város mai iparszerkezete is ezek nyomán alakult ki.

Csitáry polgármester, s ez talán legnagyobb érdeme, elsőrendű fontosságot tulajdonított a Zavaros polgármestersége alatt megalapozott urbanizáció továbbfejlesztésének. Célja az volt, hogy Fehérvár belvárosától a külvárosok széléig elvigye az akkori technika minden vívmányát. Megalakították a város köztisztasági vállalatát, a jéggyárat, az új kőbányát, új vásárteret képeztek ki a Homok soron, megépült az egészség ház, a gyógyíthatatlan betegek menháza, az úri nők otthona. Jelentős fejlesztést hajtottak végre a város saját kezelésében levő villanytelepen. Az 1930-as évek elején Polgárdit, Lepsényt, Enyinget és Mezőszentgyörgyöt, az évtized végén már Pákozdot, Pátkát, Falubattyánt, Szabadbattyánt, Nádasdladányt és Tácot is ez a gyár látta el távvezetéken villamos energiával. A megnövekedett igénybevétel miatt a Láng Gépgyár szerelt fel egy hatalmas új turbinát. Ekkor cserélték ki a Belvárosban a légvezetéseket föld alatti kábelekre, s az 1938-as évre kialakították a díszkivilágítást. A villanygyár hulladék hőjét a kórház és a Felmayer gyár hasznosította.

Az 1930-as éveket nagy útépitési láz jellemezte. Csitáry polgármester érdeme, hogy a 7. számú, ún. balatoni utat átvezettette a városon. Ez akkor érdemnek számított, hiszen ez az út turisták tömegét, esetleg kereskedőket és vásárlókat hozott a városba. Az út kiépítésével párhuzamosan a vámsorompókat lebontották, a kiesett vámbevételért cserébe a város általánynak kapott. Néhány régi vámház még ma is áll azonban, s helynevek is megőrizték a sorompók helyét. A Királysor és a Budai út találkozásánál kialakult csomópontot még ma is Sorompó-nak hívjuk.

1938-ban nyitották meg az új vasútállomás aluljárós, szigetperonos közlekedését, és az állomásépület előtt a mélyített pihenőparkot, amelynek díszje a Fő térről elhozott Bory-alkotás, a Püspökkút volt. A vasútállomás előtti nagy nyitott területet is ekkor építették be. A nyitott csatornákat befedték, a vizes területeket kiszárították, illetve feltöltötték. Itt épült fel a Prohászka emléktemplom (Fábián Gáspár terve szerint), amelynek építési bizottsága élén a polgármester állt. A teret a Széll László tervezte Középfokú Gazdasági Iskola (a mai Vasvári Gimnázium) és a polgári iskola (Béke téri iskola) zárta le. Itt történt meg tehát az a nevezetes, bizonyára mesebeli eset a változások miatt eltévedt utazóval.

A Belváros egész közlekedési szerkezete megváltozott: a királyi bazilika feltárása, azaz a romkert megnyitása miatt az itt állott itató kút megszűnt, a bérkocsik tehát már nem mehettek be a Fő térre. Ugyanakkor kiépültek a taxi drosztok a Magyar Király Szálló előtt. Az autóbusz állomást is ekkor alakították ki a Piac téren. Széles utak épültek a beboltozott csatornák felett. Ezeket ma természetesen már nem tartjuk eléggé szélesnek, ám mindenesetre ezzel veszítette el a város szigetes, csatornás, vizes városképét. A Malom csatorna beboltozása tette lehetővé a korszak egyik legnagyobb beruházásának, a strand, Csitáry-víz, Rózsáskert együttesnek a létrehozását. A strand Csitáry szívének kedves építkezése volt. Nem is csoda, hiszen 1934. évi avatásakor medencéje nemzetközi versenyek tartására alkalmas uszodának számított, melegített vizét kellemesnek ítélték a fürdőzők, a strandvendéglő pedig népszerű, kedvelt vacsorázó helyévé vált, teraszán kitűnő zene szólt.

Felépülésekor igazi szenzációnak számított építész berkekben az új kövágóhíd. A régít 1934-ben bontották le, s helyén Kralik-Szabó-Farkas-Rimanóczyi tervei szerint építették fel 420 ezer pengőért 1935-ben azt az újat, amelyet sokáig példaként tanítottak a műegyetemen, s amelyet éppen most bontottak le.

1937-ben nyílt meg akkor az ország egyetlen fedett sportcsarnokaként a Molnár Tibor tervezte tornacsarnok a Lövöldében.

A 30-as évek végére teljesen belakta a város az egykor oly hatalmas vásárteret, ezért is kellett az újat kialakítani a Homok soron. A régi térbe hatalmas új középületek épültek ekkor: pl. a Hadtestparancsnokság (Barátság háza, Hübner Tibor terve), Központi Elemi Iskola (Széna téri iskola, Thomasz Antal terve), Téli Gazdasági Iskola, Polgári Iskola (Arany János és Rákóczi iskolák), Vitézi Székház (részben a Szakszervezeti Székház, Schmidl Ferenc terve), árvaház (Rákóczi úti óvoda) stb.

Levegős villasorral épült be a Várkörút északi szakasza és megnyílt a vasútállomás új terébe torkolló Új Várkörút, a Prohászka út. Schmidl Ferenc első munkája, a Pattantyús villa volt, amelyet az északi szakaszon több másik is követett. Bándy Jánosné, Schmidl Ferenc lánya emlékszik, hogy a család a Pattantyús házat úgy emlegette, mint „*aminek árából a szüleik nászútra mentek*”. Az ifjú házaspár maguknak is itt építtettek házat, azt, amelyet édesanyjuk kérésére Ohmann Béla díszített egy Szent József szoborral. 1938-ban nyílt meg Hübner Tibor terve szerint az Alba mozi (Köztársaság) és a Prohászka templom kultúrház-szárnyában a Glória mozi. Sajnos ezt a szárnyat utóbb bombatalálat érte. Az 1938-as utazó tehát nem csupán a vasútállomáson, hanem beljebb is találhatott újdonságot. Az igazi átalakítást pedig éppen a Belvárosban figyelhették meg az egykoriak.

Intézményesen és tervszerűen Magyarhonban először fogtak ekkor hozzá egy városképjavító munkához, amelybe a terek és épületek átalakítása mellett a cégfeliratok egységesítése is belefért. Say Géza így emlékezett a nagy munkára: „*Vigyáztunk a városképre, hogy az új épületek abba illők legyenek; a portálok, névtáblák, világító-testek mind az új épületekhez, a környezethez illeszkedjenek.*” Az engedély nélküli, veszélyes, vagy a képbe nem illő cégeket és feliratokat 1938. április 15-éig összeírták és a tulajdonos költségére eltávolították. Különösen szigorúan intézkedtek a hősök tere környékén, ugyanis itt a hősi emlékmű látványát védték a szűk téren, ezen a szakaszon semmiféle térbe lógó táblát nem engedélyeztek. A nagy rendezési folyamat élén Möller István és Károly, Kotsis Iván, Schmidl Ferenc és Molnár Tibor építészek álltak. Hozzá Hóman Bálint révén állami fejlesztési alapot kaptak. Az ünnepi év előtti építkezésekre ezen kívül a város 8,5 millió pengőt áldozott. Jelentősek voltak ezen építkezések, elsősorban a közműfejlesztések és a népesség foglalkoztatása szempontjából, valamint azért is, mert az inségmunka állami támogatása révén jelentős összegek áramlottak ide, s ezeket pontosan az addig ellátatlan rétegek megélhetésére fordíthatták. A strand építkezésekor a terv megvalósítását Hóman képviselő 35 ezer pengős segélye tette lehetővé. Az építkezéssel a városi mérnöki hivatal gondot fordított arra, hogy városrendezési problémákat is megoldjon: eltüntesse a mocsarat. Ennek érdekében egy év alatt 34 ezer kocsit hordattak ide. Az alagcsatornákhöz 4 km csövet használtak, a villanyt földalatti kábelben vezették. A város az építkezésre az államsegélyen felül 85 ezer pengőt fordított, a munkát az inségakció keretében bonyolították le, tehát hónapokig szünet megélhetést biztosítottak a helyi iparosoknak, földmunkásoknak és fuvarosoknak.

Székesfehérvár népességmegtartó erejének növelése is nagyon fontos cél volt. Az a veszély fenyegetett, hogy a lakáshiány miatt a hadtestparancsnokságot elhelyezik innen. A Csitáry korszakban ezt is sikerült megoldani: a közművek nyugdíjalapjából maga a város három, összesen négy bérházat építtetett. Ilyen volt a Várkörút 21. és a Prohászka út. 20.-as számú. Mindkettőt és az ún. TÉBE-házat is a Kossuth utca és a Várfook utca sarkán Kotsis Iván tervezte. Hübner Tibor tervei szerint épült fel a Nemzeti Bank és bérházának épülete. „*Ugyancsak sikerült hosszas utánnjárással biztosítani, hogy a püspökség, a zirci rend, a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a TÉBE, a Magyar Nemzeti Bank nyugdíjalapja is építtetett bérházakat...*” – írta Csitáry emlékirataiban. Így érhetett el sikert a Hóman Bálint vezette népes küldöttség a város díszpolgárává választott Imrédy miniszterelnöknél: a kellő beruházások megtétele mellett arra is hivatkoztak, hogy a Szent István-év ünnepségei során milyen sok szerep jutott a helyben állomásozó katonaságnak.

Bontásokkal új tereket alakítottak ki, így jött létre, pl. az Országzászló tér, a Hősök tere, a Prohászka liget. Bonyolult telekcserekkkel egy egész régi háztömböt bontottak le az Oskola utca és a Jókai utca területén, ahol a Ciszterci Rend új gimnáziuma (Rottman Elemér terve), a Horthy Miklós Kultúrház (ma megyei könyvtár és Csók István Képtár, Schmidl Ferenc terve) épült, illetve kis tere alakult ki, a mai Bartók Béla tér.

Rendezték a Fő teret, s ennek szempontjából a Romkert feltárása és kialakítása, valamint a Városháza tömbjének átalakítása mondható a legjelentősebbnek. A rossz, vagy elrontott homlokzatú házakat átalakították, s az akkor már igen elhanyagolt állapotban lévő Ferences templomot, a püspöki székesegyházat és a Szent Anna kápolnát restaurálták. A Belváros rendezésének mintaszerű alkotása volt a mai Városháza tömbjének kialakítása. Ma a Városháza hangulatos lépcsőkön, dombra futó utcákon teljesen körbe járható, s ez a kis séta lehetővé teszi számunkra, hogy fontos műemlékeket, mint a Székesegyházat és a Szent Anna kápolnát megtekintsük.

A székesegyház restaurálása, az altemplom rendezésével, a bejárata előtti tér és a hősi emlékmű befejezésével járt együtt. Hiszen a Pásztor-Hikisch kompozíció a fekvő katonával vált teljessé, amit viszont csak a Szigethy ház lebontásával kialakított térben állíthattak fel. Ekkor alakult ki tehát a Hősök tere.

A székesegyház restaurálása azt a várakozást is tükrözte, hogy a kormányfőtanácsosi címmel frissen kítüntetett Marosi Arnold 1931. évi kezdeményezése nyomán a polgármester el szeretne volna érni III. Béla és felesége földi maradványinak Székesfehérvárra való hazaszállítását. A törekvést maga Hóman is támogatta, amikor 1933-ban Marosi Arnold *„a bazilika területén talált királyi sírok visszاسzerzésére irányuló indítványát terjesztette elő.”* A királysírok visszahozatala egyébként már Zavaros polgármesternek is kedves terve volt. A nagy terv nem sikerült, bár a Székesfehérvári Friss Újság már lelkes cikkeken számolt be a hamvak hazahozataláról folyó tárgyalásokról csupán a sírládák eredeti kemény mészko darabjai kerültek vissza Székesfehérvárra: *„Visszakaptuk a nagy király, III. Béla és felesége eredeti, vörös márvány koporsóját, amelynek alsó lapján a hullasav révén gyönyörűen kirajzolódott a királyi házaspár alakja. (Így is látható, hogy III. Béla milyen hatalmas ember volt.) Ezeket a koporsókat a székesegyház altemplomába helyeztük, a koporsók alsó lapjait, üvegfal alatt. Az altemplomot, hol húsvétkor Krisztus koporsóját is tartják, igen szépen helyrehoztuk. A falain az első világháború és a román megszállás székesfehérvári áldozatainak nevét tüntettük fel.”* – olvashatjuk Csitáry emlékirataiban. A templom külsejének megújítását a kegyúr, Székesfehérvár város, belső restaurálását a belvárosi egyházközség végeztette el, összesen mintegy 160 ezer pengőért.

A Városháza átépítése

A Városháza tömbje, abban az értelemben, hogy Fehérvár városa 1912-ben (az új Városháza tervezetésének 40. évében) megvette a Zichy palotát, az Obermayer házat és a Birbauer házat, tulajdonjogilag lényegében egységes volt. Korántsem volt az azonban építészetiileg. Hangos volt a városháza a helyhiányról, a hivatalok méltatlan elhelyezéséről és eldugottságáról szóló panaszoktól. Az idők folyamán felmerült az eredeti épületre egy új emelet húzása, új hely, sőt helyeken új épületek emelése, vagy pl. a Felmayer ház és gyár, illetve a Magyar Király Szálló erre a célra való átalakítása is. A mai helyen, azaz az eredeti épület felhasználásával történő kialakítást 1935. szeptember 11-én határozta el a törvényhatósági bizottság. A

megvalósítás persze így is nehéz volt: Széchényi főispán szerint a pénz előteremtése, a tervezés, valamint az építkezés ideje alatti ügymenet biztosítása terén Csitáry polgármester „bűvészkedésig leleményes”-nek mutatkozott.

A főispán a polgármester találékonyágát dicsérte dr. Kotsis Iván műegyetemi tanár felkérése miatt is. Kotsis viszont Schmidl Ferencnek, a város műszaki tanácsosának tulajdonította a végül is megvalósult elképzelést: az értéktelen részek lebontása, az értékesek kibontása és kiépítése árán a meglévő épületeket össze kell nyitni.

Az építkezés 1936 februárjától 1937 őszéig tartott. Az átépítéseket a polgármester 1936. évi jelentése szerint a júliusban kezdett hathetes építőipari sztrájk jelentősen hátráltatta. A Városháza régi épülete és a Zichy palota között álló egyemeletes Birbauer házat lebontották, sarokerkélyét a városház-tömb Székesegyház felőli sarkára, kecses Madonna szobrát a belső udvarra áthelyezték. Megszűnt a Városház köz (a Székesegyház és a Városház tömb közötti átjáró), a Szent Anna köz (a régi városháza és a Birbauer ház közötti átjáró) és a Zichy palota rendezetlen udvara is. A köz egymás hegyén-hátán álló, bár a legrégebbi barokk városmaghoz tartozó épületeit a Szigethy házzal (Csemege kereskedés a Fekete Elefánthoz, Városház köz 6.), az Obermayer házzal és az Ormai kocsmával együtt lebontották, a palota homlokzatát mindkét irányban kiegészítették, a Székesegyház felé befordították, és a főépülettel összekapcsolták. Az utcák felől minden oldalról emeletes épületet az udvar felől szinte észrevétlenül egy földszintes igazgatási épülettel bővítették. Az így kialakított belső udvar az igazgatási épület és az új közgyűlési terem megvilágítását, a régi köz átjárófunkcióját is biztosítja, lezárva pedig látványos szabadtéri díszudvarra alakul, ahol 1938. augusztus 18-án tartották története eddigi legfontosabb rendezvényét, a fehérvári ünnepi országgyűlést. Kotsis munkájának jó sajtója volt. Természetesen maga is írt a munkálatokról, és a nagy átalakulást 30 szép képpel illusztrálva mutatta be már 1938-ban a berlini *Bauwelt* című építészeti szakfolyóirat. Kotsis Iván neve nagy megbízatása óta a város több pontján is emlegethető: több új ház terve és több rekonstrukció fűződik a nevéhez. Egykori munkatársa, Molnár Tibor szerint a neves építész megszerette a várost és a vele járó bonyolult feladatokat, „mi pedig fáradságot nem ismerő, minden jó célért lelkesedő önzetlenségét, mellyel – megbízásától függetlenül – igyekezett városunkat szépre hangolni, minket jó tanáccsal segíteni.” Kotsis több épületen együtt dolgozott fehérvári munkatársaival. A múzeum régi épületének rekonstrukcióját ő tervezte, az új képtári szárny tervezése és kivitelezése pedig Schmidl Ferenc és Molnár Tibor munkája.

A Városháza Kotsis Iván tervei szerint nemcsak kívülről, hanem belülről is átalakult. Az átalakítás teljes költsége elérte a 380 ezer pengőt. Mint kedves munkájáról, szóljon róla maga Csitáry polgármester: „Gyönyörűen berendeztük a városházi hivatalokat, különösen az új közgyűlési termet; a visszavonuló szobákat. A közgyűlési termet Kontuly Béla nagy freskójával – „az aranybulla meghozatala” díszítettük, itt nyert elhelyezést Árpád fejedelem és Szent István király gyönyörű kőszobra, míg a falakon piros betűkkel a város viharos történetét örökítettük meg. Módjában állt a bizottsági tagnak a város múltját megismerni. A terem kiképzése és berendezése annyira sikerült, hogy ettől kezdve a terem a városban látványosság lett. A mellette lévő visszavonuló szobát a Szépművészeti Múzeum által örök letétként adott Roskits-képekkel díszítettük. Ekkor kaptuk ezeket vissza Bécsből. A képek királyokat ábrázoltak. A falakon fel voltak tüntetve a régi fő bírák, polgármesterek, követ és díszpolgárok nevei. Ez is a város egyik látványossága volt.” A polgármester szervezője és mecénása is volt az építkezéseknek, az ő 1938. december 28-ai megrendelésére készült el 1939 folyamán, a Városházán Aba Novák Vilmos falfestménye, melynek témája az 1938-as fehérvári események ábrázolása, s amely mai felújított állapotában ismét látványosság lehet. Meg kell jegyeznünk, hogy egy 1936-ban készült memorandumnak már témája volt az 1938-ra tervezett országgyűlés emlékének az újjáalakított Városházán történő megörökítése. 1938-ra készült több ma is látható alkotás: a fogadószoba díszítésére készíttette el a Székesfehérvári és Városi Takarékpénztár a Pekáry gobelint, a Hitelbank pedig Jeges Ernő *Szent István építi a bazilikát* című képét. Ekkor készült Kitlinger Kálmán kovácsoltvas dísze, Patrona Hungariae ábrázolása mely a főlépcsővel szemben, és 1942-re Ungváry Szószóló című szobra, mely a szépen kialakított udvaron állt, a történelem viharában azonban mindkettőnek nyoma veszett.

„Fehérvár földje megnyílt és századok szólaltak meg belőle”

Hóman Bálintnak, mint az Árpád-kor neves kutatójának befolyása kellett ahhoz, hogy a fehérvári püspökség kertjében ásások kezdődhessenek. Erre már többször is feltámadt az igény, de a megvalósulás ideje csak az ünnepi évi előkészületek sorába illesztve érkezett el.

Már a millenniumi ünnepségek hatására 1898-ban felvetette Steiner Fülöp püspök a Nagybaldogasszony bazilika másának felépítését, javaslata azonban visszhang nélkül maradt.

1931-ben Széchényi Viktor főispán mint a Múzeumegyesület elnöke vetette fel azt a gondolatot, hogy „*e város szentelt ősi hagyományait nemcsak lélekben kell megőriznünk, hanem gondoskodni kell arról, hogy királyi emlékei napvilágra kerüljenek.*” 1934. október 30-án pedig Say Géza indítványozta az idegenforgalmi bizottságban, a Mennybe Felvett Szűz Mária Egyház még fel nem tárt részeinek megvizsgálását.

A fehérvári múzeum nagyszabású tervet dolgozott ki: a feltáratlan és a már Henszlmann által feltárt részeket is megvizsgálják és a romokat konzerválás után bemutatják: „*immár megindult a nagy munka egyrészt a Székesegyház restaurálásával az altemplomban az egykori királysírok elhelyezésére, másrészt a bazilika alapjának újabb feltárására, valamint a királysírok helyén emléksarok felállítására vonatkozólag.*”

A tudományos és a városfejlesztési terveket össze kellett kapcsolni. Így ír erről Csitáry polgármester emlékiratában: „*A püspökség kertjét egy nagy ormóttan fal választotta el a Rákóczi úttól. Ennek a végében állott az egyemeletes Eisenbarth ház, melynek kertje benyúlt a Prohászka parkba is. A kincstár megvette a püspökség kertjének egy részét, a város részéről pedig átengedtük a Rákóczi útnak a püspökség melletti úttestét, és csere útján megszereztük és le is bontottuk az Eisenbarth házat. Így az ásatást, melynek első kavatágásánál Sívoy megyés püspök, Hóman Bálint, az Országos Műemléki Bizottság vezetőin kívül én is részt vettem, teljes erővel megindulhatott.*” Az Eisenbarth ház megvételéről Székesfehérvár tanácsa 1935-ben határozott, leszögezve, hogy a 17 160 pengős vételárral a testület meg lehet elégedve, mert a tulajdonos azt egyébként nem akarta eladni. A püspökkertben megindított ásatások ünnepélyes kapavágására 1936. április 16-án került sor, az ásatásokat és a rekonstrukciót Gerevich Tibor és Lux Kálmán irányította.

A Múzeumegyesület a munkálatokat sajátjaként kezelte. Ennek érzékeltetésére említem, hogy folyóiratuk, a Székesfehérvári Szemle 1935-ös második számának belső borítóján újjongva üdvözlük a hírt: „*Megkezdődnek a székesfehérvári bazilika feltárási munkálatai.*” A szervezőmunka élén Marosi Arnold, ciszterci rendi tanár, a múzeum igazgatója állt. A város és a megye vezetői is nagy lelkesedéssel kísérték a feltárásokat. A legtöbbször, szám szerint 29-szer Csitáry polgármester vizitált. A munkák 1936. április 29-től november 6-ig, tehát 28 héten át folytak, a feltárás összköltsége 26 ezer pengő volt.

Az ásatások és a konzerválás befejezése után Lux Géza és Kálmán tervei alapján készült el az a nyugodt, a célnak – ti. az emlékek bemutatásának – tökéletesen megfelelő, a városképi kérdéseket is szerencsésen megoldó épületegyüttes, amelyet mind ez ideig Romkertnek ismertünk. Érdekes és egyben jellemző is az a mondat, amelyet az ünnepi évet értékelő és összefoglaló országos kiadvány az akkor frissen megvalósult műről mond „*kedves összehatású*”-ként emlegetve a romkertet. A domborműveket Madarassy Valter, a vasárcsokat Lux Géza, a háború alatt elpusztult, majd a közelmúltban rekonstruált üvegablakot, mely Szent István életének mozzanatait ábrázolja Árkayné Sztehlo Lili készítette. A Mauzózeum-épületben kiállított Szent István szarkofágot erre az alkalomra kapta vissza a múzeum a Nemzeti Múzeumtól. A 10 tételnyi visszaadott faragvány között első helyen „Szent István koporsója”-ként szerepelt, melynek visszaszállítását a Múzeumegyesület intézte. Aba Novák Vilmos falfestménye legrészletesebben a Szent Jobb és a Szent Korona legendáját dolgozza fel, restaurálása és 1996-os beszentelése után ma újra látható. A falfestményen a művész megjeleníti Berczeli A. Károly versét. Aba Novák Vilmos eme festménytervével a Szent István festészeti pályázat falfestmény kategóriájának díját nyerte el. Először az északi fal festménye készült el (a Szent Jobb legendája), majd ezt követte a déli falé (a Szent Korona története), a nyugati rész illetve a keleti rész Szent Gellért és Szilveszter pápa történetének megjelenítésével. Az első rész megrendelője a Műemlékek Országos Bizottsága volt. Ennek a falfestménynek készítéséről a Székesfehérvári Friss Újság 1938. április 23-án számolt be, a vitézavatáson készült amatőr filmrészleten még nincsen nyoma. Somkúti-Megyer híradófilmjén viszont, mely az 1938. augusztus 18-ai székesfehérvári országgyűlés elsőrendű dokumentuma, Aba Novák Vilmos – nevére május 22-e után vitéz Aba Nováknak illik írni – kalauzolja a kormányzót a mauzóleumban, amikor is a Szent Jobb legendáját mutatja be. Valóban jól látszik itt, hogy ez a falfestmény már ekkor készen volt, de a többi fal még üres, sőt még december 25-én is az. A többi falképet Székesfehérvár város 1938 októberében rendelte meg és 1939. augusztus 30-án vette át, amely

így mintegy 130 négyzetméteres lett, s amelynek alkotóját Say Géza „Istenáldotta magyar tehetség”-nek nevezte.

Székesfehérvár, a szép szobrok városa

A polgármester és kiváló szakemberei az átalakított és modernizált Belvárosban mintaszerűen kiválasztott és elhelyezett szobrokat állítottak fel. 1937-38-ban hét szobor készült el, bár nem mindegyik került még ekkor a végleges helyére. Molnár Tibor ebből a szempontból igen jelentősnek találta Say Géza közreműködését: *„Szerencsénk volt! A Kultuszminisztériumban hangot és befolyást kapott Say Géza festőművész, városunk szülötte, az Ybl Miklós tervezte Vörösmarty téri Say ház egyik tulajdonosa. Szívéigye volt szép képzőművészeti alkotások szerzése szülővárosa számára. A minisztériumnak és neki köszönhető elsősorban az, hogy Székesfehérvár valóságos élő képzőművészeti tárlat lett 1930 után.”*

Igen fontos tanácsadó és hivatalból közreműködő volt a szobrok elhelyezése ügyében Gerevich Tibor. A szoborbizottságokban a korszak neves szobrászai is részt vettek: Pásztor János, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Medgyessy Ferenc.

„Tiszteld, becsüld és szeresd ezeket az emlékműveket!”

A Városháza környékének és a Fő térnek az átalakítása új szobrok elhelyezését tette lehetővé. A szépen restaurált Szent Anna kápolna előtti tereszkére (mely a kápolna Möller István általi 1934. évi restaurálása során elbontott előcsarnok helyén alakult ki) állították fel Ohmann Béla: Kálmáncsai prépostot ábrázoló szobrát, mely a díszkivilágítás kékesfehér fényében igazán megkapó látvány volt. Elhelyezését mai szakemberek is „szinte tökéletesnek” ítélik. Ohmann egyébként ezzel a szoborral szerepelt a velencei nemzetközi kiállításon, s ugyancsak itt mutatták be Erdey Dezső Horthy-portróját is, amely a fehérvári Városháza számára készült.

Lux Elek Szent Imre szobra 1935 óta a Székesegyház mellett, a másik oldalon, az egykori Kiss Ferenc ház előtt kialakult tereszkén állt (ma Géza nagyfejedelem tér). Hivatalosan 1938. május 19-én avatták fel. Háborús sérülés és kalandos megmenekülés után mai helyén, az Oskola utcában 1991-től láthatjuk.

Ugyancsak Ohmann készítette a fehérvári jognak emléket állító díszkutat, az Országalmát, mely mára városunknak szinte jelképe is lett. A nagy 1938-as művek sorába illik, bár helye ekkor még üres volt, csak 1941-ben kezdték építeni és 1943-ban adták át. Say Géza az emlékmű gondolatát igen fontosnak tartotta: *„A város kellős közepébe ...nem jöhetett ide más, mint annak a fehérvári jognak jelképe, amely jogot a város az országot és a várost alapító szent királytól kapott. Az Árpádok párdcuai tartják az országalmát, a koronát és a kettős keresztet. A felírás hirdeti, hogy ez a város külön jogait Szent Istvántól nyerte. A székesfehérvári különleges öntudat és kötelesség emlékműve ez...”*

Az új szobrokat a díszkivilágítással emelték ki.

„Valami baj van azzal a szoborral vagy képpel, ami első látásra mindenkinek tetszik”

Nos, ilyen értelemben semmi baj sem volt a 10-es Huszárok emlékszobrával, a Fő téri lovas szoborral, ezt meglehetősen ellenérzéssel fogadták a jó fehérvári polgárok. A történetet azonban messzebb, egy másik szoborral kell kezdeni.

Székesfehérvár háziezredei, a 69-es Hindenburg-bakák, (emlékművük a Széchenyi utcában Bory Jenő alkotása), a 17. Honvéd Gyalogezred (emlékművük a Zichy ligetben Bory Jenő műve) és a 10. Huszárezred, a hírneves „fehérvári huszárok” voltak. A huszárok limanovai csatájának (1914. december 10.) emlékére és annak emléknapiján 1925. december 25-én avatták fel a Megyeház téren Kallós Ede alkotását, az álló huszárszobrot. A szobor környéke volt a huszárok rendszeres csapatgyűlésének színhelye. Így történt ez 1935. május 17.-én is, amikor a város az I. világháború legendás vezérének, Mackensen vezértábornagy, a 10. huszárok „ezredtulajdonosának” látogatását ünnepelte.

A vendég a 10-es huszárok egyenruhájában érkezett, kísérte Hóman Bálint, kultuszminiszter, Kozma Miklós belügyminiszter, volt 10-es huszárőrnagy és a német követ, Hans Georg Mackensen, a tábornagy fia. A vendégek autón először a 69-es Hindenburg bakák emlékmű-

vénél tisztelegtek, majd a megyeházára mentek. A megyeháza előtti térre felvonult a katonai díszszázad és a budapesti I. honvédegyalozezred zenekara, a volt 10-es huszárok, a 69-es gyalozezred és a 17. honvédegyalozezred volt katonáinak 3000 főnyi csapata. A szobor előtt Toepke Erik a 10-es huszárok egykori ezredparancsnoka üdvözölte a tábornagyot, majd Mackensen beszélt, beszédét Kozma Miklós, az egység utolsó ezred segédtisztje tolmácsolta, majd maga is beszédet mondott.

Az ünnepséget a Magyar Király összes termeiben bankett követte, amelyen Széchényi Viktor mondott beszédet, mint a Mackensen-huszárok testvérezredének, a 7. számú „Vilmos császár” huszárezred egykori tisztje. Utána Kozma Miklós emlékeztetett arra, hogy 20 éve történt a gorlicei áttörés. Mackensen a limanovai csatára emlékeztette a jelenlévőket, majd meglátogatta a szálloda más termeiben ebédelő huszárjait. Délután utazott vissza Budapestre a sínautóval.

Érdekes színfoltja volt a látogatásnak, hogy a volt 10-es huszárhadnagy dr. Hübner András ügyvédnek és feleségének, Schmidlechner Annának a Mackensen látogatás napján született meg kislfia, akinek keresztapaságát a vezértábornagy elvállalta. A Pestre visszautazó idős vezér, a sínautón gratulált egykori tisztjének. Az ekkor született „legkisebb tízes huszár”, Charles A. Hübner, magát ma is fehérvári Hübnernek vallja, jelentős részt vállalt és vállal ma is a 10-es huszárok emlékeinek megőrzésében. Dédelgetett terve, hogy egy Csitáry-emlékmű is álljon majd Székesfehérváron.

A régi huszárszobor helyett maguk a 10-es huszárok akartak újat állítani, s megrendelésükre Pátzay Pál lovas szobra 1937-ben el is készült. Szoborbizottságuk vezetőjeként Kozma Miklós 1937. február 20-án tartott szemlét Kandó Sándor festőművész társaságában a megyeháza előtti parkban, s az új szobor helyét itt jelölték ki. Pátzay alkotását „minden tekintetben gyönyörűnek” mondták.

A szoborelles hangulatot 1937. április 28-án Bilkei Ferenc esperes-plébános kifogásai indították el. Talán túl finoman fogalmazok, ha azt mondom, hogy a szobor meztelensége nem nyerte meg elsöre a fehérváriak tetszését. Igen nagy volt a tiltakozás ellene. A polgármester védelmébe vette a szobrot, már egy angol lapban közölt képét is mutatta a városatyáknak. Érvei között az is szerepelt, hogy miután a szobrot a 10-es huszárok tisztikara készítette, „*abba a városnak beleszólása nincs*”. A törvényhatósági bizottság azonban csak arra a fenyegetésre fogadta azt el, hogy a polgármester bejelentette: Kozma Miklós elviteti Kaposvárra a szobrot, ha a fehérváriaknak nem kell. Ez hatott. A gyengéd erőszakért cserébe viszont rögtön megszületett az aktuális fehérvári vicc: *A miért meztelen a huszár?* kérdésre azt illet felelni: *Mert most jön az adóhivatalból*. A szobor mögötti részen volt ugyanis a Városházán az adóhivatal.

Így tehát a Szent István szobor elhelyezési problémái miatt a Városháza mellett állították fel a huszáremléket 1939. december 9-én. Ugyanekkor ünnepelte az idős vezér, Mackensen 90. születésnapját, ezért a lovas szobor mögött a Városháza falán „embernagyságú márványtáblát” helyeztek el, melyen az ezredtulajdonos 1935. évi látogatásáról emlékeztek meg. Sajnos, ez az emléktábla ma már nincsen a helyén, és hogy létezik-e valahol, eddig hiába kutattuk.

Az avató ünnepségen Kozma Miklós titkos tanácsos, a vezértábornagy képviselőjében a német birodalmi követ és Hóman Bálint mondott beszédet, aki szintén 10-es huszár volt. A szobrot, mint a huszárezred ajándékát adták át a városnak. Németh Kálmánné visszaemlékezése és a fényképek tanúsága szerint édesapja, vitéz Pap Lázár állt dicsőségen, régi megőrzött huszárruhájában, ahogyan az 1935-ös korszót is ő vitte még a régi huszárszoborhoz Patantyús-Ábrahám filmjén. Pap Lázár részt vett azon a több hetes németországi utazáson is, amit a vezértábornagy szervezett egykori katonáinak.

Kozma Miklós az emlékmű avatásán nemcsak Fehérvárnak, hanem egyenesen a nemzeti öröklétnek adta át a szobrot. Tény azonban, hogy a város nehezen fogadta el. Amikor Fehérvárra kerültem 1974-ben, mint errefelé teljesen ismeretlen engem is úgy igazítottak útba: *Menjen csak a meztelen szobor felé!*

Ebben a szoborban nem csupán a meztelenség volt a feltűnő, hanem teljességgel szokatlan elhelyezése is, aminek minősítésére ma is a bravúros a legmegfelelőbb kifejezés. Eppen az elhelyezés kérdésében azonban összekapcsolódik a történet ismét egy másik, a Szent István év történetében nem kevésbé jelentős szoborával, Sidló Ferenc Szent István emlékművével. Mint már említettem, a Szent István szobor felállításáról már az 1894-es országgyűlés határozott,

Sidló Ferenc: Szent István szobrának avatása 1938. augusztus 18-án, (Schäffer felvétele)

de csak az 1938-as ünnep hozta a tervet megvalósítható közelségbe. Ennek előkészítéseként a Székesfehérvári Múzeumegyesület 1930-ban, majd 1932-ben is foglalkozott az emlékművel, igen előrelátóan a jövődő városrendezés szempontjából is, hiszen az általuk javasolt helyet, a Városház teret mindvégig szabadon szeretnék volna hagyni e szobor számára.

A szoborállítás tervét Hóman Bálint felvetésére Darányi miniszterelnök terjesztette a kormányzó elé, aki támogatta azt. E támogatásért egyébként Székesfehérvár város törvényhatósága köszönetét fejezte ki. 1937. március 4-én leírták a Székesfehérvári Friss Újságban a pontos megrendelést is, amelynek megvalósításával 1937 januárjában Sidló Ferencet bízták meg: „A miniszterelnök az emlékművet a városháza előtti téren tervezi felállítani lovasszobor alakjában, mellékalakok és reliefek nélkül, másfélszeres természetes nagyságban, vörös márvány talapzaton.”

A Szent István Szoborbizottság 1937. elején alakult meg Hóman Bálint vezetésével. A bizottsági tagok a szobor mintáját március 11-én tekintették meg Budapesten. Ekkor állapodtak meg abban, hogy a művész a végleges művet csak azután kezdi készíteni, amikor a helyét már eldöntötték. Elhatározták, hogy a helyszín kiválasztásához a Nemzeti Színház díszletműhelyében egy a tervszettel azonos nagyságú kulisszát készíttetnek, ezt viszik el a helyszínre, megnézendő: a Zichy ház előtt a járdánál, vagy a Püspökkút helyén álljon-e a szobor.

A szoborállítás ügye a kisgyűlés előtt kavart vitákat. A kormány 80 ezer pengős költségvállalását megnyugodva fogadták, de most az elhelyezés miatt támadt vita. Freud Manó bankigazgató joggal vetette fel, hogy a szobor számára kiszemelt, Bory Jenő Püspökkútjának a helye nem felel meg, mert itt csak az lenne a szerepe, hogy a kocsik kerüljessék. Volt is ebben a felvetésben sok igazság, hiszen ekkor még Magyarországon a balra hajts volt a közlekedési rend, az európai normákhoz igazodó jobboldali közlekedést, csak 1941-ben vezették be.

A szoborbizottság számára a kulisszát végül is az Operaház műszaki osztálya készítette el, és az első próbát 1937. április 27-én tartották Tolnay Béla scenikai főnök irányításával. Erre az időpontra a Püspökkutat lebontották és elszállították. A kulisszát ennek helyén állították fel, s a bizottság ezt a helyet, a Fő tér Rákóczi úti torkolatát választotta. Ettől függetlenül október 30-án ismét útra kelt a kulissza, a Városház tér több pontján megnézték, de nagyon bölcsen úgy határoztak, hogy a romkert ásatásai teljes befejezéséig nem döntenek: „mert nincsen kizárva, hogy a szobrot esetleg itt állítják fel”, tehát az ásatásoknál.

Jellemző, hogy az 1938-ra tervezett székesfehérvári diáktúrák céljára készült, 1938. tavaszán kiadott vezető a Fő téren állónak említi a Szent István szobrot, holott az akkor még sehol sem állt.

A tavasz beköszöntével újra a lapok címlapjára került a szobor ügye, mégpedig a Székesfehérvári Friss Újság 1938. április 30-ai lapszámában, ahol a Múzeumegyesület közgyűléséről számoltak be. Az újságíró olyannyira jó érzékkel ismerte fel, hogy a Múzeum igazgatójának, Marosi Arnoldnak a véleménye fontos, hogy cikkében a szobor elhelyezésével kapcsolatos véleményét teszi meg a legjelentősebb tárgynak, holott a közgyűlésről szóló emlékeztető – más ügyeket tartván lényegesnek erről egy szót sem szól. Marosi tehát az ásatási területen való szoborállítást lehetetlennek, a Zichy ligetit helytelennek, a Városház téri (a Fellmayer ház előtt) lehetségesnek tartotta, de ideálisnak csak azt, ha a Megyeháza előtti téren állítják fel. Az új javaslatot Hóman Bálint megfontolandónak ítélve, bizottság kiküldését határozta el. Hamarosan a művész is bemutatta a szobor teljes nagyságú gipsz modelljét. A bizottság, mely 35 tagból állott június 20-án minden szóba jöhető helyszínen felállította a kulisszát. Ennek alapján a Megyeháza előtti tér mellett döntöttek úgy, hogy leszögezték: a szobor mögötti platánfát nem szabad kivágni, csupán az emlékmű előtti akácfák eshetnek áldozatul. A platán ma is virul, s ezzel a Szent István szobor is „révbe ért” volna, azonban tudjuk, hogy a 10-es huszárok már ezelőtt ide tervezték régi szobruk helyére az újat, Pátzay alkotását. Újabb és nehéz tárgyalások kezdődtek tehát, és persze újabb kulissza, immár a huszáremlék makettjével, míg végül a két szobor helyet cserélt. Még szerencse, hogy felállításuk előtt! A 10-es huszárezred szoborbizottsága nevében a hozzájárulást Toepke Erik nyugalmazott ezredes adta meg. A Szent István szobor sem úszta meg azonban, hogy adoma tárgyaúl szolgáljon. Kovács Nagy Antalné és Dr. Kőszegi Gyula is emlékezett a következőre:

- *Te tudod, hogy, miféle ló ez?* – beszélgetnek az atyafiak.
- *Nem, de megnézem.*
- *No, milyen ló?*
- *Hát Sidló!*

Bándy Jánosné, Schmidl Ferenc leánya emlékszik arra, hogy a Budai úton, az Aranybulla emlékmű környékén nézték, mint gyerekek a Szent István szobor érkezését. *„Nyitott hosszúpaltós kocsin, nagyon lassan hozták be a Budai úton a teljesen kész szobrot. A kocsi mellett 6-8 ember ment gyalogosan hosszú póznákkal, azokkal emelgették fel a villanyvezetékeket, hogy alatta átférjen a szobor.”* Kovács Nagy Antalné már a Zita királyné úton nézte a szállítást. Így emlékszik a vadgesztenyefák között érkező szoborra: *„ahogy érkeztek Pest felől, arról szinte fekete volt az ég a felhőktől, a Belváros felől viszont szépen sütött a nap. Sohasem felejttem el azt a látványt, ahogy szinte tűndökölt a sötét ég előtt a frissen öntött szobor. Maga Sidló is ott volt, időnként leszállt a kocsirol. Az oldalt gyalogló emberek a szobrot kötelekkel tartották. Amint megérkeztek a Megyeháza elé hatalmas zápor zúdult le, de utána gyönyörű nyári este lett, s tovább már reflektorok fényénél dolgoztak.”* A szoborállítás látványosságáról a helyi sajtó naponta számolt be, ezekből a cikkekből tudjuk meg, hogy nem csupán a lovasszobor, hanem Moiret Ödön Nagy Lajos szobra is szinte az utolsó percben került mai helyére.

Az említett és a már másutt tárgyalt szobrok Székesfehérvár maradandó értékeinek bizonyultak. Fontosnak tartom azonban e szobrok ismeretterjesztő funkcióját is. Láng Hugó lényegesnek tartja maga is. Édesapjától, Láng Istvántól is mindig azt hallotta, hogy az 1930-as évekbeli szoborállítási folyamatnak igen nagy hatása volt a fehérvári lokálpatriotizmus felélesztésére. *„Ezekről az emberekről, mint Varkocs, Wattay, Kálmáncsai ezelőtt senki sem tudott, senki sem hallott. Most fedezték fel, hogy a nagy királyokon kívül is lehet nekünk, fehérváriaknak fontos történelmi személyünk, s róluk nekünk kell megemlékezni, rájuk nekünk lehet büszkének lenni!”*

„A mi régi Szent Istvánunk koronája semmi a pallosa nélkül”

1938. május 22-én ragyogó napsütéses vasárnap virradt Székesfehérvárra. Ez volt a jubileumi év első országos jelentőségű székesfehérvári eseménye. A Margit-szigeten szokásos vitézavatásra most itt készülődtek Szent István városában, közelebről családi bazilikájában, temetkezőhelyén. Ez volt az első hivatalos ünnepség, melynek helyszíne a frissen feltárt és kialakított Romkert volt.

A nagy érdeklődéssel, helyben pedig nagy izgalommal várt vitézavatásra messze földről érkeztek vendégek. Az utólagos felmérés szerint a vendégek többsége csak erre a napra érkezett, de 2800-an itt is éjszakáztak. Egyikük leírta a város hangulatát: *„Ott voltam az ősi városban már szombaton este. Nyüzsgő izgalmat találtam: a szállókban egyetlen szobát sem lehetett kapni, magánzállásról kellett gondoskodni. Az éttermetek a zsúfolásig lepték el az előkelő katonai közönség. Ahol vacsoráztam számlálni lehetett a tábornokokat. A házakat már zászlók lepték el, a várost a másnap izgalma nem hagyta aludni.”*

Az események leírását is élvezetes olvasni. Látja az ember a májusi szélben lobogó színes zászlókat, a zsendülő, harsogó zöld füvet, az iskolások nyári ünneplőjét, a vendég asszonyságok tavaszi toalettjének színeit, s látja, illetve érzi az ünnepi város tisztaságát. Én mindig érzem ilyenkor a frissen ácsolt fa illatát is, hiszen apósom sokszor mesélt arról, hogy őt győri utászszázadbeli katonai gyakorlat után vezényelték a tribünök ácsolására, és itt találkozott az ünnepen családjával, akik hivatalos meghívóként érkeztek unokatestvére, Lukács Pál avatására. A két hatalmas tribün munkálatairól a hírlapok is beszámoltak: az egyiket a hajmáskéri utászzászlóalj, a másikat a BESZKÁRT műszaki osztálya állította fel. A kertészeti munkákat Morbitzer Jenő, a főváros kertészeti igazgatója irányította.

Schmidl Ferenc rendezte a helyszínt, a Romkert, a bevonulási útvonal (Vasútállomás, Deák F. utca, Zita királyné útja, Várkörút) és a vasútállomás ünnepi díszítését: hozzá 2000 méter nemzetiszínű kárpitot használtak fel. Szarka Géza és Láng István így írt: *„Az árbocokra felrepültek a 7 méter hosszú egybojtos, csúcsban végződő, nemzeti és városi lobogók. A Várkörút összehajló fái miatt alig látszik a zászló-sorfal: itt tehát az úttest felett kifeszített, vízszintes lobogók adják a ritmust. Minden zászló és minden címer tövében – végig az útvonalon – cserfalombos sisakkal egy-egy fegyveres katona áll. És ezt a nagyvonalú feszes ünnepi dísz gyönyörűen oldja fel a legdrágább magyar fűzér: a sorfalat álló magyar ifjúság...”*

A kormányzói pár és kísérete a Turán különvonaton 10 órakor érkezett meg, Temessy Milán, vegyesdandár-parancsnok, Széchényi Viktor, Ecsedy Havranek József és Csitáry Emil köszöntötte.

Az utat a bábolnai ménes hófehér négyes fogatain tették meg a Romkertig.

A bevonulás kapcsán Noll Ilona mondta el a következő kedves gyerek-szaj történetet: *„Fehérváron nagynénémnél laktam a Szabó-palotában. Ennek a földszintjén volt a gőzmosodájuk, a Szűcs mosoda. 1938-ban két kis fiuk volt. A vitézavatásra érkező vendégek fogadására mi nem mentünk sehová, hiszen tudtuk, hogy a ház előtt fognak elvonulni, gondoltuk, majd itt megnézzük. A gyerekek nem tudtak talán a dolgról, meg túl kicsik is voltak, mert amikor Horthy kormányzó a négyes fogaton közlekedett, az egyik gyerek lélekszakadva rohant előre: „Édesanyám, tessék jönni, mert itt a király!”*

„Többen voltak kétezernél is tán Jó magyarok a vitézi listán”

A vendégeket a romkernél Imrédy Béla miniszterelnök, az első számú vitézjelölt, Teleki Pál kultuszminiszter és több más miniszteriális úr fogadta. A kormányzót Temessy Milán, a kormányzónét Hóman Bálint kísérte. A díszemelvénnyel foglalt helyet Haász István táborigazgató és Soltész Elemér protestáns táborigazgató. Tőlük balra a díszmagyarba öltözött hölgyek várták a kormányzónét. Az országnagyok között megjelent József főherceg, tábornagy és fia, József Ferenc főherceg, s a vendégek között Kozma Miklós, Batthyány Gyula és még sokan mások. Az út másik oldalán álló tribünön az avatandók családtagjai foglaltak helyet. A Romkert melletti úttesten várakozott az 1903 avatandó.

A kormányzó érkezésekor engedték útra a várakozó postagalambok első csapatát a beosztott híradósok egy háttérben álló teherautóról. A galambok a lábukon levő gyűrűben Csitáry polgármester hártypapírra írott üzenetét vitték, melyet a posta ünnepi bélyegzővel látott el. A galambok egyúttal a galambászverseny résztvevői is, felbocsátásuk tájegységenként történt. Először a kelet-magyarországiak, az ünnepség kezdetét jelző harsonajnél a déliek, az avatás megkezdésekor a dunántúliak, az eskütételkor pedig az ország minden részéről összegyűjtött fehér postagalambok szárnyaltak fel. Különös érzés ma Pattantyús–Ábrahám archív filmjén ezt a hajdanvolt szárnyalást megfigyelni!

Az ünnepséget a két táborigazgató imája nyitotta meg, majd a kormányzó emelkedett szólásra. A katonásan rövid beszéd után Színay Béla vitézi törzskapitány ismertette az avatandók adatait (az azóta elhunytakét is), majd Lipcsey Márton ny. tábornok vitézi üdvözlése után

Vitézavatás a székesfehérvári romkertben, 1938. május 22.

Igmándy Hegyessy Géza ny. testőrtábornok olvasta fel a vitézi eskü szövegét, majd következett az avatási szertartás. A mindvégig halkan játszó katonazene hangjaira (először a *Boldogasszony anyánk* kezdetű egyházi éneket játszották) váltották egymást az avatandók tízes sorai: az első Imrédy Béla, a kilencedik Aba Novák Vilmos festőművész, a romkerti mauzóleum falfestményeinek későbbi alkotója. A kormányzó hosszabban elbeszélgetett Iharos József székesfehérvári nyugalmazott rendőr hadirokkanttal, akit ketten támogattak. Az avatás szertartását egy idő után Hellebronth Antal, főkapitány-helyettes vette át. Az avatás után a Romkert oldalában az egységek díszmenete haladt el. A díszmenetben a Ludovika Akadémia és a jutasi altisztképző egysége után az avatott vitézek, a frontharcosok, a levante- és a lövész díszszakasz után a fehérvári ciszterci gimnazisták, az Ybl Miklós állami gimnazisták és a Felsőkereskedelmi szakasza következett, majd a cserkészek díszmenete zárta a sort. Igazi harcos ünnep volt ez, mindazon kellékekkel: külsőségekkel, fegyelemmel, katonás kiállással, ami a kard, vagy címádó idézetünkre visszautalva, mely Zrínyi Miklós: *A török áfium ellen való orvosság* című művéből való, a pallos ünnepéhez illett.

A szertartás vége felé a kormányzó né Széchenyi Viktornéval a Székesegyházba a 11 órai „szagos misére” távozott. A kormányzó az ásatásokat tekintette meg Hóman Bálint vezetésével, majd a vitézi székház alapkövetétele következett. Utána a polgármesteri irodában pihent, tiszteletére a polgármester fogadást rendezett, majd a vitézi áldomásra hajtatott a Lövöldébe. A díszbejelenés a legrangosabb felavatott vitéz, Imrédy Béla mondott pohárköszöntőt. Így emlékezett minderre Csitáry polgármester: *„A városháza emeleti előcsarnokában a budapesti Gundel vendéglős nagyszabású tízórait szerveztem, amire az ideérkezett vitézek és más előkelőségek voltak hivatalosak. Ugyanakkor a kis tanácsteremben, ahol pihenése után a kormányzó is megjelent, a jelenlévő miniszterek és fontosabb közhatóságok vezetői (pl. a kúria elnöke, a számszék elnöke, a közigazgatási bíróság elnöke stb.) részére tállalt fel a Gundel vendéglős által összeállított tízórait. Ezután a püspökhöz kísértem át a kormányzót, majd a város által megszerzett „Polgári Lövöldé” kertjében rendezett vitézi áldomásra mentünk, előzőleg azonban elhelyeztük a vitézi székház alapkövét, ahol én ismerttettem meg vele a székház terveit. A vitézi áldomáson nagyon megbecsültek, mert a kormányzó mellett helyet foglaló és az ünnepi köszöntőt mondó miniszterelnökkel szemben jelölték ki helyemet, tehát sok helyet megelőztem az aktív minisztereket.”*

Jegyezzük itt meg, hogy az emlegetett, Schmidl Ferenc tervei szerint hamarosan felépült vitézi székház nagytermét is egy Aba Novák Vilmos által készített falfestmény díszítette. Az ekkor ünnepélyesen előkészített alapkövet és alapító iratot a vitézi székházba való beépítésig a múzeumban őrizték. 1940-ben, a vitézi rend 20 éves fennállása alkalmából Schmidl Ferenc ezen munkájáért a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét kapta.

A Lövöldében, a tornacsarnokban 300 személyre terítettek. A többi vitéz a kertben költötte el az ebédet, miközben a fehérvári *Éneklő Ifjúság* ezertagú kórusa énekelt. E nap eseményeiről a Magyar Rádió helyszíni közvetítésen számolt be. A vitézavatásról Budinszky Sándor, a vitézi székház alapkövének letételéről Baróti Géza közvetített.

Szerencsére a vitézavatással kapcsolatosan kedves segítőknek saját emlékeit is összegyűjthettem. Dr. Tóth Ferenc és dr. Láng Jenő, mint várományosok álltak az avatandók sorában. Dr. Láng Jenő így emlékezett: *„Engem édesapám után várományosként 1938-ban Székesfehérváron avattak vitézzé. Az avatandók természetesen katonás rendben járultak az avatáshoz. Külön csoportban álltak a saját jogon avatandó tisztek és altisztek, majd a tisztí várományosok és a legénységi várományosok. Az avatást követően a Romkert oldalában volt a díszmenet, ahol a frontharcosok és a levante is felvonultak. Utána a Lövöldekertben volt az ünnepi ebéd. Ez már kötetlen volt, nekünk várományosoknak a fák alatt terítettek. Délután már a tanügyi kiállításra voltam beosztva teremőrnek.”* Dr. Ármos István a következő történésmi leckével emlékezett: *„A megyei szervek nem nagyon voltak benne a 38-as szervezőmunkában. Én ekkor fiatal megyei tisztviselő voltam, így a vitézavatást otthonról, a Koronczay-házból néztem. Érdekesek ennek az egyetlen háznak a címei. Rákóczi út 7.; Bazilika tér 5.; Szabadság tér 1.; Koronázó tér 1. Ez mind ugyanannak a háznak a címe. Egy egész történelemlecke”. Láttuk, hogy a valamikor szemben álló Eisenbarth-háznak is megvan a maga története. Dr. Eisenbarth Tamás ezt egyszerűen így foglalta össze: „Én Szent István koporsója fölött születtem. A régi hálósobában, pontosan a mai mauzóleum fölött születtem. Az udvarunk a várfal alatt volt. A park mai védett tiszafája az udvarunkban állt.”*

Tanügyi kiállítás

Közben a kormányzóné a püspöknél elköltött ebéd után az Úrinők otthona alapkövetésén és a Tanügyi Kiállítás megnyitásán vett részt. Itt megnézte a kiállítást és meghallgatta a Kovács Tibor által vezetett szavalókórust, ezzel és néhány rövid beszéddel felavatták az új Szent István Központi Elemi Iskolát, aminek nevezetessége az volt, hogy ebben volt a Hóman minisztersége alatt épített ezredik tanterem. Az 1936-ban eltervezett 24 tantermes iskola a Széna téren 306 ezer pengős költségvetéssel rendelkezett. Ebből 140 ezer pengő volt a Hóman Bálint által biztosított államsegély. A többi pénzt a város törzsvagyonából, illetve a szükségtelenné vált iskolák eladási árából kellett fedezni. Az iskolaépítés az egykori vásártér beépítésének folyamataiba illeszkedett.

A *Fehérvári iskolahét* és a tanügyi kiállítás minden akkori tanulónak és pedagógusnak nagy élményt és nagyon sok izgalmat jelentett. A hatalmas kiállítást, mely az ország legnagyobb tankerületének életét fogta át, az újságíróknak már május 11-én bemutatták. Az *Alkotó gyermek* címet viselő teremben 21 elemi iskolából érkezett 163 alkotást mutattak be. Így adott a munkáról számot dr. Balassa Brúnó tankerületi főigazgató, a kiállítás kezdeményezője: „A Tanügyi Kiállítás megalkotására az egész tankerület fogott össze, hogy az áldozatos és megértő együttműködésnek maradandó és országra szóló tanújelét adja, a tanulóknak pedig ki nem apadó forrását tárja fel. Az új Szent István népiiskola 31 termét, előcsarnokait, folyosóit és két lépcsőházát töltötte meg az a színvonalas, elmés és tervszerűen készített, megválogatott anyag, melyet művészi kezek rendeztek el feledhetetlen ízléses csoportokba... a tankerület iskoláiban váratlanul tartott zseb és táskavizsgálat tárgyai a tanulók fejlődési szakasza szerint csoportosítva három nagy falmezői töltöttek meg. Vallásos, közhasznú és egyéni tárgyak szerint való csoportosításban pedig értékes lélektani eredménnyel és tanulsággal szolgáltak.” Dr. Baróth Ernő még ma is élénken emlékszik a zsebvizsgálat termére, ahová mint cserkészteremörnek osztották be. Nevetve mesélte nekem, hogy a „zsebekben” persze szerelmes levél is volt, méghozzá verses is. Mihályi Gyuláné, aki akkor volt tanítóképzős diák, büszkén mutatta a kiállításon való részvétele okán kapott emléklapot, mely egy lapja vesztett, háborús sérült bizonyítványában csodával határos módon maradt meg.

Az egykori diákoknak természetesen egészen más véleménye volt iskoláról és oktatásról. Idézzünk fel ehhez egy korabeli viccet az iskolai tárgyuak közül: Két nebuló beszélget. – *Tudod, mi szeretnék én lenni? Varázsló!*

– *És akkor mit varázsolnál?*

– *A tanító bácsit kanárvá varázsolnám és kinyitnám neki az ablakot.*

A hölgyek öröme

A színes események legegyszerűbb leírására szorítkozhattam csupán. A résztvevők mindegyike, s főként a rendezők kifejezetten törekedtek arra, hogy a vendégkoszorú is minél látványosabb legyen. Horthy Miklósné kezdeményezésére neves tervezők női díszruhák terveit mutatták be április 3-án az Operaházban, s a hölgyek között vetélkedés indult a székesfehérvári ünnepségeken való megjelenés terén. Az operabeli bemutatóról készített híradófilm fennmaradt. Az előkelő hölgyek az országgyűlésen viselendő díszmagyarokat egy Duna-korzói divatbemutatón a kormányzóné és Anna főhercegnő fővédnöksége alatt mutatták be. A Főméltóságú Asszony egyik díszruháját a Nemzeti Múzeum őrzi, ehhez Kőröstarcsán készítettek Hunnia csipkéből kötényt és főkötőt. Jakab Andrásné szakszerű véleménye szerint ennek a kollekciónak kötőjét viselte Hothyné a székesfehérvári országgyűlésen. Pattantyús-Ábrahám filmjén viszont jól látszik, hogy a vitézavatáson patyolat ingváltat és kötényt hordott. Dr. Altorjai Józsefné még ma is pontosan emlékszik a kormányzóné kétféle lila selyemből szabott díszmagyarjára, és arra is, hogy a csipke fátylat halasi asszonyok készítették, két sarkában a Horthy- illetve a Purgly címet formázták meg.

A díszruhákat emlegetve, az urak sem maradhatnak ki a sorból. Dr. Baróth Ernő szerint ekkor városszerte úgy tudták, hogy Hóman képviselő a fehérvári polgárok „kékbeli” viseletét készítette el magának, s ezt hordta az ünnepi alkalmakkor a díszmagyar mentéje alatt.

„Mikor a Szent Jobbot s koponya ereklyét István király ékes kősírájára tették”

Mintha be sem fejeztük volna a krónikát és annak idején az ünneplést! Azon a napon, amikor Fehérváron a vitézek tették esküjüket elkezdődött a fővárosban a XXXIV. Eucharisztikus Kongresszus előkészítő nagygyűlése, s a kongresszus tartott egészen május 29-ig, majd más-

nap a Szent Jobb körmenet után kezdte meg az ereklye országjárását. A kongresszusra érkezett Eugenio Pacelli bíboros, államtitkár, 1939-től XII. Pius néven pápa, kíséretében volt Giovanni Battista Montini, a későbbi VI. Pál pápa is, valamint velük együtt 14 kardinális, 37 érsek és 196 püspök.

A Kongresszusra érkező Pacelli bíborost, XI. Pius pápa küldöttét a főváros felé utaztában hivatalosan május 23-án Székesfehérváron fogadta latin nyelvű beszéddel Shvoy Lajos megyéspüspök és Teleki Pál kultuszminiszter. A nagy emberek mellett tanítóképzős lány állt, aki virágcsokorral köszöntötte a pápai legátust. A kislányt akkor Potyondi Eszternek hívták, ma Mihályi Gyulánának ismerjük. Pacelli bíboros vonata a kongresszusról hazautaztában, május 31-én is megállt Fehérváron, ekkor Serédi Jusztinián hercegprímás a határig kísérte, majd visszautazott Fehérvárra, hogy másnap itt fogadja a Szent Jobb ereklyét. A kongresszus hivatalos programjában három fehérvári előadó szerepelt: Shvoy Lajos püspök, Marschall Ráfél és Czikené Lovich Ilona. A helyi hírlapok útján a Szent Zita Leánykör kérte a háziasszonyokat, hogy május 29-én szabadságot adják cselédeiket, s küldjék el őket a kör helyiségébe, hogy számukra utazást szervezzenek a budapesti körmenetre.

A katolikus egyház hivatalosan a Szent István évet a Szent Jobb feltalálása ünnepén, május 30-án a budapesti ünnepséggel kezdte. A Szent Jobb országjárása különleges eseményhez illő érdeklődést és tiszteletet keltett. Különlegeseek voltak a külsőségek is. Az ereklyét szállító ún. „aranyvonat” erre a célra épített díszkocsiját Urbányi Vilmos és Márton Lajos tervezte, a kocsi 19 ezer pengőbe került, az aranyvonat vontatási költsége pedig 7070 pengőre rúgott. A „termeskocsi” közepén üvegből készült részben szállították az ereklyét, melyet öre, Mészáros János, érseki helynök kísért, a koronaőr és a testőrség biztosított.

„Üdvözlégy, szent király szent jobbja!”

1938. június 1-jén, szerdai napon a Szent Jobb országjáró útja során az „Aranyvonaton” második állomására, Székesfehérvárra érkezett. A pályaudvaron emberáradat fogadta: a bevonulási útvonalon kb. 20 ezer, a Boldogasszony téren 40 ezer ember várta. Az egykorú leírások különösen kiemelik a vidékenként népviseletbe öltözött falusiak nagy számát, hiszen nyári dologidő volt és a naptár szerint hétköznap. Csak Székesfehérváron és a résztvevők szí-

1938. május 23. Az Eucharisztikus Kongresszusra érkező Eugenio Pacelli bíboros államtitkárt, pápai legátust fogadja Székesfehérváron Shvoy Lajos megyéspüspök és Teleki Pál miniszter.

vében volt ünnep ez a derűs nap. Székesfehérváron bizonyosan nem mozgott még eddig ennyi idegen egy időben, a város most lakosainak legalább másfélszeresét fogadta! A tömeg hálás szívvel várta „a Szent Jobbot, mely országot tartott meg, a Szent Koponyát, mely nemzetet teremtett”.

Az ünnep jelentőségének megfelelően folytak az előkészületek is. A szerdai napra általános munkaszünetet rendeltek el, az üzletek is csak kora reggel és kora délután tarthattak nyitva, a szerdai hetivásárt csütörtökre halasztották. A posta ünnepi alkalmi bélyegzést szervezett. Az iparosoknak székházukban hirdettek gyülekezőt, természetesen sötét ünneplő ruhában, a menetben a 800 iparos 36 régi céhzászló alatt, 16 céhládával vonult. Az „Aranyvonat” fogadását vasárnap és hétfőn is elpróbálták.

A fogadóbizottság: József főherceg, Mikecz Ödön igazságügy-miniszter, Hóman Bálint, Széchényi Viktor, Csitáry Emil, Sónyi Hugó tábornok a honvédség főparancsnoka, Temesy Milán. 1/2 9-kor visszaérkezett Serédi Jusztinián, aki a kongresszusról elutazó Pacelli bíborost kísérte a határig, és megérkezett Angelo Rotta címzetes érsek, budapesti apostoli nuncius. A pályaudvar bejáratánál a magyar és a német rádió közvetített.

Az „aranyvonat” 9 óra 10 perckor érkezett. Az aranyozott, tetején hatalmas koronával díszített 3. vagon szállította lehajtható üveges oldala mögött az ereklyét. A fehérvári testőrök sorfala előtt 8 pap hozta le az ereklyét az ezüstlépcsőn és helyezte a 8 hófehér paripa által vontatott dízkocsra. A nyergesek hátán egy-egy zöld díszruhás lovas, a fogat előtt Pettkő-Szandtner Tibor méneskari alezredes, az ereklye kocsija mögött Mészáros ereklyeőr kocsija. A menet élén a lovas rendőr díszszakasz, harsonások, majd a bábolnai lovas levente zenekar haladt. Az ereklyekocsit a nemesi lovasbandérium fogta közre, elől József Ferenc főherceggel. A bandérium után a négyesfogatok élén József főhercegé. A négyesfogatok parádés kocsisainak libériáin a Habsburg, Zichy, Eszterházy, Széchényi, Károlyi, Hadik, Nádasdy, Jankovich, Hunyady, Merán, Pappenheim és a Wimpffen címerek ékeskedtek.

A menet a vasútállomástól a Deák utcán át a Budai útra, a Vörösmarty térre, majd a BolDOGASSZONYI térre (ma Piac tér) tartott. A tér végén magasodott a fehérrel és sárgával (a pápai állam színeivel) díszített kétemeletes oltár, tetején 5 méteres keresztel. Az oltár jótékonyan takarta az Arany Pontyhoz címzett fogadót, hiszen annak háttal állt.

9 óra 20 perckor az Ottokár harang szava jelezte, hogy a püspöki palotából elindult a főpapi menet: elől a fehérvári székeskáptalan tagjai, Angelo Rotta, a külföldi főpapok és Serédi hercegprímás (bíboruszályát ketten vitték).

9 óra 30 perckor megérkezett a főpapi menettel a Szent István koponyaereklye, a fehérvári Székesegyház Szent István-ereklyéje.

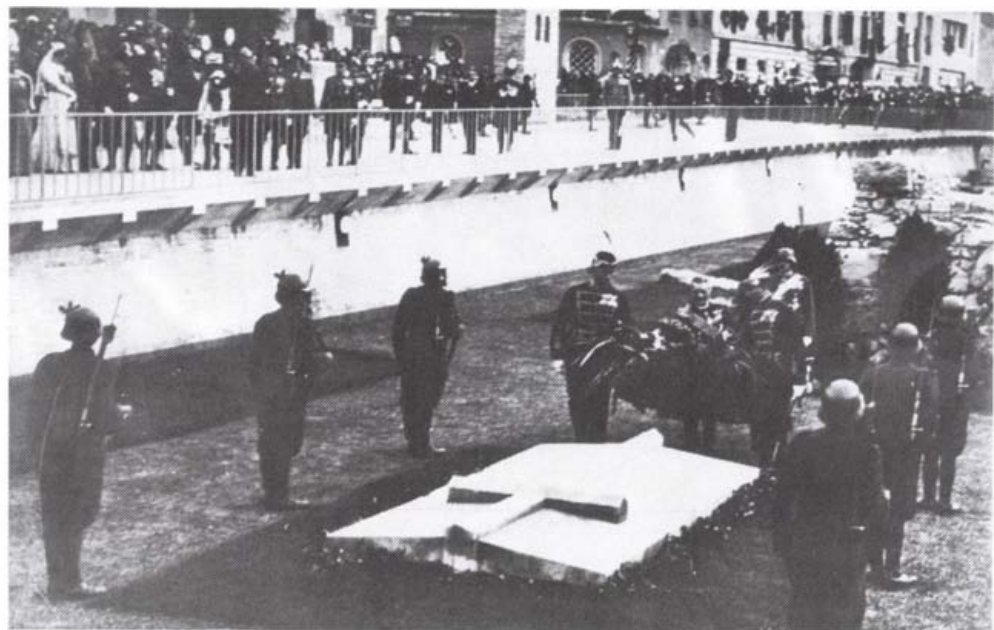
9 óra 40 perckor a harsonajel a Szent Jobb érkezését jelezte. A két ereklyét magas emelvényre helyezték. A őrzést a rohamsisakos, cserfaleveles katonai díszőrség biztosította.

Az oltárnál Angelo Rotta mondta el Szent Istvánhoz a könyörgést, majd csendes misét pontifikált. A szentmise alatt a budapesti MÁV zenekar és a két helybeli gimnázium énekkara hangszórókon vezette a népénekeket. Ezután Shvoy püspök mondta el a felajánló imát. A Himnusz után megindult a körmenet a Szent István szarkofághoz: az ereklyék előtt Rotta nuncius és Serédi hercegprímás. A Szent Jobbot és a Koponyaereklyét a koporsóra helyezték. Az ereklyék előtt mintegy 2 órán keresztül vonult el a tisztelgők menete, majd 13 órakor az ereklyéket a díszszázad a Székesegyházba kísérte.

„Ez a menet olyan szép és olyan impozáns volt – írja Fodor László, a Székesfehérvári Friss Újság főszerkesztője, – hogy teljes hűségben emberi toll képtelen azt papírra vetni. Az árvalányhajás cserkészek, a magyar ruhás lányok, a babos kendős, sötét pruszliékos különböző községbeli leánycsoportok, a Karácsony pusztai legények magyar ruhás csoportja árvalányhajából font koszorúja tetején a magyar címer, a székesfehérvári iparosság, az egyes iparágak külön-külön céh ládával, iparuk jelvényeivel, egytől-egyig minden csoport feledhetetlen.”

„Ez a temetés már nem is fájó búcsú, hanem diadalmenet”

Az 1927-ben elhunyt székesfehérvári püspök, Prohászka Ottokár hamvait 1938. május 30-án exhumálták és este átszállították a Székesegyházba.

A romkert hivatalos fölvatása, 1938. augusztus 18-án. Horthy kormányzó babérkoszorút helyez el a közös királysírra.

A délelőtti folyamán bontották fel a sirt. Így emlékezett az eseményre Csitáry polgármester: *„A Szent Jobb látogatását megelőző napon bontottuk fel néhai Prohászka Ottokár megyés püspök hosszútemetői sírját és koporsóját. Ekkor volt az első találkozásom a halál utáni „hulla felszedési” állapottal. Amikor a koporsót felnyitották őszintén szólva, valamiféle csodát vártunk, de azután látni kellett, hogy az enyészet szörnyű hatalma itt is megkezdte megszokott munkáját.”*

Este negyednyolckor emelték vállukra a város vezetői a koporsót. A komor szertartás a szép májusi estén igazi ünnepi hangulatban, a Szent Jobb ünnepségre készülők ezreinek kezében tartott fáklyák és gyertyák fényénél zajlott le. A gyászmenetet az egész útvonalon, a Szentháromság temető kriptájától a Palotai úton, a Nádor utcán, a Károly király téren (a mai Fő utca és a Fő tér) át a Székesegyházig ünnepien kivilágított és virággal, illetve szőnyegekkel díszített nyitott ablakú házak fogadták. Ahogy az est leszállt, fáklyák és gyertyák erdeje világitott. Mégsem ez az esti kép ragadja meg az olvasót a tudósításokban, hanem a hangok. A temetői kriptá csilingelő lélekharagja búcsúztatja, a Bazilika legmélyebb hangú, a nagy halott nevét őrző Ottokár-harangja pedig várja a néhai püspököt, a ravatalra borított lepel és a végső síremlék felirata szerint *„Magyarország apostolát és tanítóját”*. A piros-fehér-zöld selyemleplet a Katolikus Nőszövetség készítette.

A Székesfehérvári Friss Újság egykorú tudósítása meghatott szavakkal írt az eseményről: *„Amint a Palotai utca közepéről visszatekintünk a nyílegyenes úton haladó impozáns menetre és látjuk az emberek ezreit, önkéntelenül is visszaemlékezik a halandó a nagy püspök életére, mert ez a pompa, ez az igazi díszkíséret eleveníti fel esztendő után igazán azt a nagy szeretetet és tiszteletet, amellyel életében Prohászka Ottokárt elhalmozták.”*

A ravatalt másnap a bazilikában, június 1-jén a Szent Jobb ünnepség alatt pedig a Szent Anna kápolnában látogathatták meg a hívők. Délután a nagy püspököt a romkertből temették. A beszentelés alatt a két ereklyét, a Szent Jobbot és a Szent István koponyaereklyét Szent István szarkofágjára helyezték. Innen gyászszertartás és beszentelés után délután 4 órakeresztül hosszú gyászmenettel indultak a hamvak a közadakozásból épült Prohászka emléktemplomba, végső nyughelyükre.

A beszentelést Shvoy püspök végezte, a gyászmenetben Angelo Rotta pápai nuncius és Serédi Jusztinián hercegrímás is részt vett. A gyászzenét a MÁV zenészek és dalosok szolgáltatták, a zenekart dr. Burcsik Sándor, az énekkart Országih Tivadar vezényelte. A menetben levente zenekarok is zenéltek, az egyházmegye küldöttei helyszínenként, táblák alatt, saját viseletükben vonultak. A hatlovas gyászkozi előtt haladtak a főpapok, utána a család és a helyi előkelők. A templom lépcsőjén a gyászszertartást Serédi hercegrímás és Glattfelder Gyula csanádi püspök fejezte be, majd a koporsót Orbán Antal síremlékében helyezték el.

A nagy püspök temetése után a tömeg még mindig a helyén maradt, hiszen előttük haladt el a romkertből a Szent Jobb ereklye menete a vasútállomás felé. Az aranyvonat este 7 órakor robogott el Székesfehérvárról.

„800 tollforgó lebeg „

„Körülbelül 800 tollforgó lebeg a sorfalat álló növendékek Bocskay sapkáján. Máskor valóságos erdő, most egészen elveszünk abban a néptengerben, amely fogyni nem akaró zárt sorokban vonul el előttünk...” – írta Plavits M. Fremiota nővér a temetésről. Bizony, nem volt egyszerű feladat ennek az ünnepnek a megszervezése! Csitáry polgármester így ír erről: „A Szent Jobb és a (Székesfehérváron őrzött) koponya ereklye összetételalkozásának örömére rendezett nagyszabású megyei hódoló ünnepségen, amelyen közel 50 ezer ember vett részt, a vármegyei arisztokrácia élén József királyi herceg, tábornagy, házierezdünk egykori legendás parancsnoka is megjelent, és én adtam neki szállást otthonomban, hogy át tudjon öltözködni. Ez könnyen megtörténhetett, mert családommal a szőlőhegyi villánkban nyaraltunk.”

Mint láttuk, az előkelőségek elhelyezése is gondot okozott. A megyei arisztokrácia a főispán, a főpapok és kíséretük a püspök vendégei voltak. A pápai nuncius, Lichtenstein herceg és felesége, Erzsébet Amália hercegnő az ünnepségek szünetében megtekintette a megszépült várost és a városházát. Lichtenstein akkori uralkodó hercegének sokat mondhatott ez a látvány, hiszen 1902 és 1910 között, mint ulánus kapitány, Székesfehérváron szolgált.

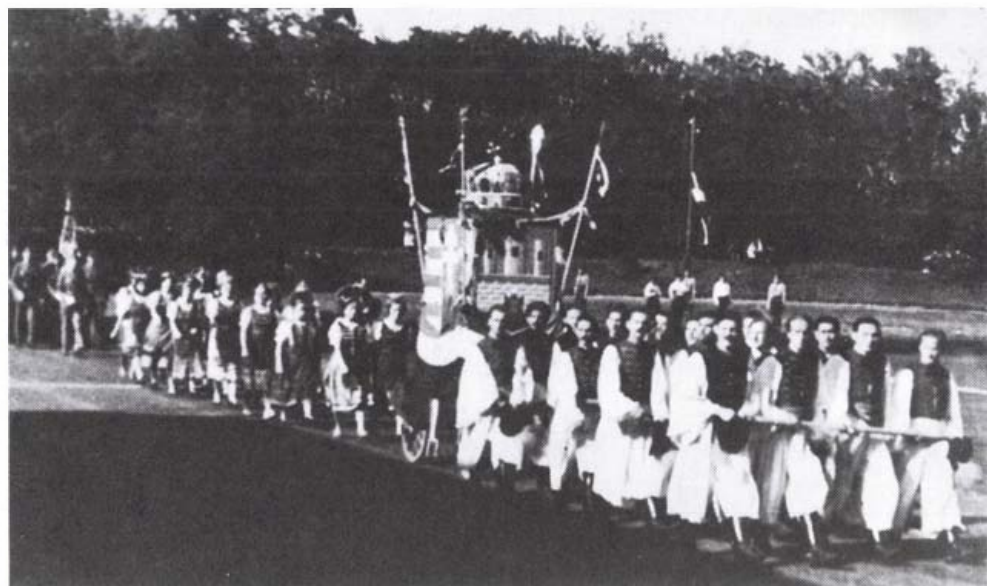
A sok vendég elhelyezése és útbaigazítása a vidéki erőkkel megerősített rendőrség feladata volt, s ennek meg is felelt, hiszen „a kolosszális tömegek dacára semmi zavaró momentum nem állott elő”. A 36 tagú mentős készületnek azonban 800 esetben akadt munkája, egy személyt kellett kórházba szállítani. Sokkal prózaibb szervezési gondokról is beszámolt Láng Hugó: „Édesapám, Láng István forgatókönyve igen vastag kötet volt. Tartalmazott az útvonal biztosításától kezdve minden apró részletet, egészen addig, hogy ki fog rendet csinálni a lovas bandériumok elvonulása után?” Itt persze nem a lovasok jelentették a gondot!

Ebédelési lehetőséget csak azok vehettek igénybe, akik a jegyüket előre megváltották, ezen a napon a vendéglők csak az ő számukra főztek, csak ebédjeggyel lehetett fizetni. A többiek a mellékutcákban felállított lacikonyháknál ehettek.

Héjj Valéria így emlékezett az édesapja Arany Pontyhoz címzett vendéglőjében eltöltött ünnepre: „A rendezőbizottság előtte végiglátogatta és osztályokba sorolta a vendéglőket. A mi kis vendéglőnk a kisebb városok küldöttségeit fogadta, ide voltak beosztva Budafok, Martonvásár, Csongrád, Szentés és Karcag küldöttei. Komoly feladat volt nálunk leültetni és kulturáltan kiszolgálni ezt a 150-200 embert. A Szent Jobb-ünnepség előtt már egész héten folyt a munka nálunk is és a téren is, hiszen, a nagy szabadtéri oltár a házunk előtt állt. Külön gondot okozott a szervezőknek, hogy a vendéglő épület, amely a város tulajdona volt - elég rossz állapotban volt. Ezt a kívülről ütött-kopott épületet és a mi firmatáblánkat, amely a ház tetején volt, el kellett takarni. Elénk épült tehát az oltár, így mi az egész Szent Jobb-ünnepséget 1938. június 1-jén, az üzlet ajtajából, az oltár mögül néztük, a misét persze így csak hallgattuk. Hallani mindent hallottunk, hiszen hangszórók erősítették a hangot. Nálunk benn ekkor nem lehetett senki, mert az ünnepségek idejére a vendéglőket be kellett zárni, és ezt szigorúan ellenőrizték. Az ebédet egy Pacsayné nevű szakácsnő főzte ki, aki nagy családi vendégségeinken is főzött. A menü egyszerű, de finom volt, marhahús leves, borjúpaprikás kokedlival, salátával és tőpörtyűs pogácsa. Tehát a híresen jó ételeinket adtuk a nagy ünnepen is, megelégedésre.”

Leventék, dalosok, sportolók és katonák

Június 5-én és 6-án került sor a nagy országos leventeünnepre, melyen hét törvényhatósági város és 21 megye 1200 leventéje versengett az egyes kategóriák díjaiért. Pattantyús-Ábrahám

A székesfehérvári leventék a koronás kocsival az országos leventeversenyen, 1938. június 6. (Vitéz Láng István felvétele) Gelencsér Ferenc reprodukciói

filmjén roskadozik a díjakat bemutató asztal a különféle serlegektől, kupáktól és dísz tárgyaktól. Az igazi díj azonban az országos levente vándorzászló megszerzése volt.

Az eseményt beharangozó Székesfehérvári Friss Újságbeli tudósítás kiemelte, hogy „ily nagyszabású sportesemény városunkban nem volt, de nem is lesz”. Nos, ebben talán tévedtek a kor-szak újságírói, ám az biztos, hogy Fehérvár ismét az országos érdeklődés középpontjába került, az országos levente-ünnepet ugyanis eddig mindig a fővárosban rendezték.

A versenyeket az Országos Testnevelési Tanács megbízásából a Fejér megyei és Székesfehérvári Testnevelési Felügyelőség rendezte, személyesen Szebenyi Gusztáv, a felügyelőség tagja, szolgálaton kívüli őrnagy. A küzdősportok versenyeit – birkózás, ökölvívás stb. – a sportszarnokban, a labdás csapatjátékok mérkőzéseit – kézilabda, labdarúgás – a MÁV-pályán, míg a Pünkösdi hétfői nagy felvonulást és tornabemutatót az Alba Regia Atlétikai Klub, népszerű néven az ARAK pályáján rendezték.

Ez utóbbi eseményt Pattantyús-Ábrahám Emánuel filmje is megörökítette. Részesei lehetünk általa a leventék katonás és fegyelmezett menetgyakorlatainak. A Tóvárosi Levente Egyesület táblájának feliratát jól el lehet olvasni. A szervező Szebenyi Gusztáv és dr. Schmöltz József is látható a képen. A hajdanvolt sportolójúság Schmöltz Józsi bácsijára, mint a város sportéletének tevékeny és önzetlen munkására, egykor tisztí főügyészre mindenki, aki ismerte szeretettel emlékezett, olyannyira, hogy lányát, dr. Szombatfalvy Rudolfnét egészen meghatotta a beszélgetés. A felvételen több talajtorna csapat-gyakorlatot, és a MÁV leventék gúla-gyakorlatát is láthatjuk. A tudósítások szerint a közönség nagyon élvezte a Csaba leventék tréfás számait, valamint a május végi történelmi játékokból már ismerős kosztümös hadi felvonulást és történelmi játékokat.

Az igazi dörgő tapsvihart azonban a székesfehérvári leventék aratták, amikor letakart kocsijukon a magyar korona hatalmas makettjét, és az ország, valamint a város címereit hozták, s ezek a kellékek lettek az ünnepélyes zászlófelvonás díszletei. A díszletkocsit kitűnő fotó, a zászlófelvonást pedig a Pattantyús-film örökíti meg. A hétfői ünnepségen a Testnevelési Főiskola tornász-csapatái is bemutatkoztak, különösen a hölgytornász-válogatott talajtorna és korlát gyakorlatai arattak sikert. Ezekről szólva az újságíró megjegyezte, hogy ezek már artista produkciónak is beillettek.

A ragyogó napot sajnos csúnya nyári zápor fejezte be. Talán éppen ezért maradt meg ez az esemény Noll Ilona emlékezetében. Őt, mint Hübner András fehérvári ügyvédi irodájának első kisasszonyát ugyanis a végtelenül udvarias és közvetlen, s emiatt népszerű főispán vitte haza autóján a Szabó palotába: „nehogy a szép fehér szandál sáros legyen.”

Június 25-26-án a Magyar Dalosszövetség XXV. jubileumi dalosversenyére és díszközgyűlésére került sor Székesfehérváron. A versenyre 166 dalegyesület, azaz több mint tízezer ember nevezett, akik négy különvonaton, menetrend szerinti vonatokon, autóbuszokon, sőt a közeli megyebeliek lovas kocsikon érkeztek. A vasútállomáson illetve a városi vámsorompóknál fogadták az érkezőket. Az ünnepség szervezésének és lebonyolításának idejére a helyi megbízottak a Jókai utcában, a Városi Zeneiskola földszintjén szervezőirodát állítottak fel, itt árusították a jegyeket is, 20 és 50 fillérért.

A díszközgyűlés 25-én volt a városházán, utána koszorúzás az Országzászlónál és a hősi emlékműnél. Fél hétkor egyházzenei hangverseny volt a Székesegyházban, melyen a Városi Dalkör is szerepelt régi karnagya, Ország Tivadar vezényletével. Ezen a hangversenyen azoknak a koszorúslányoknak is részt kellett venni, akiknek dalárdái még nem érkeztek meg, ők képviselték itt a vendégeket.

A koszorúslányok a vendégek háziasszonyai, kísérői voltak, akiket megbecsülésből osztottak be az egyes dalárdákhoz, s akik díszes, „magyaros” öltözékben haladtak a rendezvényeken a dalárdák zászlaja mellett. Érdekes, hogy ezen a kiemelt rendezvényen a dalárdáknak még „vőfélyük” is volt, a tagok közül választott fiatalember, aki szintén a menet élén haladt, a zászló mellett. Ez volt a rendezőség előzetes elképzeléseinek megfelelő felállítás, tehát a lakodalmi menet mintája ekkor még valószínűleg széleskörűen szokásban volt az ünnepélyeken. Ezt a szokást láthatjuk egyébként Pattantyús-Ábrahám filmjén is. Este a dalárdák lampionos felvonulással adtak szerenádot koszorúslányaiknak, és az előkelőségeknek. A szernáddal megtisztelt előkelőségek közül négyen eleve lemondtak erről a kitüntetésről, ám még így is nyolc helyi vezető és dr. Ripka Ferenc, a dalosszövetség országos elnöke, Budapest nyugalmazott polgármestere ablaka alatt szárnyalt a szerenád. A Megyeháza épületének bal oldalán a főispánt, jobb oldalán pedig dr. Havranek József alispánt köszöntötték a dalosok. „Dalmámorek diákvarosok kedves, felhőtlen hangulata hazudta rá magát egy éjszakára a vén nyárspolgári Fehérvár utcáira. A magyar dal megfiatalította a szíveket...” – írta vitéz dr. Szarka Géza és vitéz Láng István.

Június 26-án, vasárnap a reggel 6 órai zenés ébresztő után a Boldogasszony téren (Piac tér) gyülekeztek a katolikus dalosok reggeli ünnepi misére, ekkor az összkar Vaszy Viktor vezényletével az „Ah, hol vagy magyarok...” kezdetű éneket és a Himnuszt énekelte. A református és az evangélikus vendégek is istentisztelettel kezdték a napot, majd a térre érkeztek. A koszorúslányok az összes énekkar zászlójára egyszerre kötötték fel Székesfehérvár jelvényét, a piros-kék szalagot, majd megkezdődött a verseny. A versenyprogramokat kategóriánként a Szent István teremben, az Árpád moziban (Árpád fürdő), a leánygimnázium tornatermében (mai Teleki Gimnázium), a Zárdában (Szent Imre iskola), a Ciszterci Gimnázium dísztermében, illetve a Szent István Központi Elemi Iskola tornatermében (Széna téri iskola) értékelte a zsűri. A verseny „felmenő rendszerű volt”. Például a székesfehérvári Iparos Dalárdát hozhatjuk fel, akik az Árpád színpadán az ezüstérmes csoportban győztek, így nyertek jogot arra, hogy a következőkben az aranyérmesek között szerepeljenek. Az iparos dalárdát a győzelemre Szemere Gyula karnagy vezette, koszorúslányuk Asztalos Erzsébet, Asztalos Géza hentesmester lánya volt, akit a dalárda „a verseny nap előestéjén lampionos szerenáddal üdvözölt”.

A nap fénypontja a délután 5 órakor kezdődő díszhangverseny, melyen a csapat győztesek szerepeltek, s melyet a rádió is közvetített, sőt róla hangos híradófilm is készült. Ekkor a koszorúslányok valóban koszorúkkal díszítették a zászlókat. A gálaműsoron többek között két Bárdos mű, két Kodály mű, három Ország Tivadar szerzemény, Ádám Jenő, Farkas Ferenc, Bartók Béla, Vársárhelyi Zoltán és Sztára Sándor egy-egy műve szerepelt.

A díjakat este 8 órakor osztották ki. A helyi sajtó többször kiemelte ennek kapcsán, hogy Székesfehérvárról egyetlen énekkar se ment el üres kézzel, sőt igen értékes díjakat sikerült különböző felajánlásokból beszerezni. A díjakat a Deák Testvérek áruháza (Centrum, majd Átrium) kirakatában mutatták be. Külön érdekesség volt, hogy a legmagasabb kategória, az úgynevezett „Király díj” győztese a díj alapításától, 1911-től Bory Jenő, fehérvári szobrászművész

erre a célra készített Tinódi Lantos Sebestyént ábrázoló 9 kilós ezüst szobrát kapta. A díjalapítók közé ekkor iratkozott fel Székesfehérvár városa is: Szent István lovas szobrát ábrázoló örökös vándordíjat alapított a jubileumi év tiszteletére.

Este 9 órakor vacsora volt a dalosok részére a Magyar Király Szállóban, majd az éjszakába nyúló hazautazás következett szerenádokkal, búcsúdalokkal.

A vendégek elhelyezése az előző napon is sok nehézséget okozott. Az itt éjszakázó dalárdák egy részét osztálytermekben helyezték el, persze nem éppen luxus körülmények között. A berendezést frissen tömött szalmazsákok, mosdótálak és kancsók jelentették, de ügyeltek arra is, hogy a tanterem olajos padlójára nem lehetett letenni a szalmazsákokat, alája friss töreket teregettek. A vendégek egy részét még így sem tudták szállással ellátni, megoldásként nem adódott más lehetőség, minthogy a vendéglők egész éjjel nyitva tartottak.

1938 nyara bővelkedett *sporteseményekben*. Már 1937-ben nagy harcot folytattak a fehérvári sportvezetők azért, hogy a jubileumi évre rangos sportrendezvényeket hozzanak a városba. Köhler Jenő, a Magyar Athletikai Szövetség északnyugati kerületének elnöke és főként dr. Schmöltz József, az intéző bizottság tagja közbenjárására sikerült elérni, hogy az immár hagyományos Stájerország–Dunántúl összecsapásnak városunk legyen a rendezője. Az atlétikai viadatok sorában megelőzte a XI. számút 1934. szeptember 16-án rendezte Székesfehérvár, s ekkor adták át az előző évben, Hóman Bálint által alapított vándorserleget, melyet 1933-ban a gráciak, 1934-ben pedig a dunántúliak érdemelték ki, a versenyen két rekord született. 1938-ban a XV. verseny megrendezésére került sor, ám már ritkábban neveztek Stájerország–Dunántúl összecsapásnak, a közben bekövetkezett események (Ausztria Német Birodalomhoz való csatolása) miatt a hivatalos neve német–magyar viadal lett, miután a német sporthatóságok megengedték a megrendezését.

A versenyt június 12-én, vasárnap az ARAK pályán bonyolították le. A 20 gráci versenyző szombaton érkezett meg. A dunántúli atléták a legjobb csapattal álltak ki, hiszen a Hóman Bálint által alapított serleg sorsa itt dőlt el. Mindenkit megnyugtatók: a magyar csapat 58:50 arányban győzött, így a negyedik éve elnyert díjat végleg megőrizték. Székesfehérvárt Demeter, Rákhegy, Solti és Viola képviselte.

A versenyszámok, de legalábbis a szónoklatok a magyar–német sportbarátság jegyében kezdődtek. A fehérvári szíveknek legkedvesebb sikert Demeter Vilmos aratta, aki a 100 méteres síkfutásban (11,4 mp.) és távolugrásban (6.56 m) egyaránt győzött, de a 4x100 méteres stafétában is jól szerepelt. Ezt a bravúrt, a kettős győzelmet csak egy Frank nevű grazi versenyző tudta megismételni.

Július 1-2-3-án nemzetközi teniszmérkőzések voltak Fehérváron. A két kijelölt pályát a Nagy Sándor (ma Ady Endre) utcában körülkerítették, és összesen 320 ülőhelyet alakítottak ki. A versenyen először a helyi, az országos, majd a külföldi versenyzők mérkőzései kezdődtek el nagy érdeklődés mellett. Sajnos a jelzett külföldi versenyzők egy része végül nem érkezett meg (a csehek és németek politikai okokból), és az utolsó versenynap kedvezőtlen időjárása miatt néhány mérkőzés elmaradt, de a társasvacsorát megtartották.

Július 28. és augusztus 9. között rendezték meg a dunántúli sakkversenyt, mely a harmadik volt e versenyek sorában. Közben, július 31-én városunkban volt az ünnepi sakk kongresszus is. A versenyt a Székesfehérvári Sakkozó Társaság szervezte Cseh István pénzügyi tanácsos vezetésével „*igazi csehistváni agilitással*”. A versenyre 25 nevezés érkezett, köztük az előző két év győztese, Szijjártó Szabó is, de Cseh István a szervezési elfoglaltságok miatt nem indulhatott. Így a fehérváriak ifj. Kassai Ferencnek szurkolhattak, aki viszont nem került a négyes döntőbe. A verseny során mintegy 200 partit játszottak, s végül a várpalotai Jeney győzött.

A sakk- és a teniszversenyt is az ezekben az években igen agilisán tevékenykedő BAMC (a Balatoni Autó és Motor Club), a „bamci” szervezte, melynek a Kígyó közben Székesfehérváron irodája volt, s amely több autós és motoros rendezvényt sikerrel bonyolított le. Ők rendezték az augusztus 21-i nemzetközi autós csillagtúrát is.

Augusztus 20-án az Országos Kerékpáros Szövetség Szent István futárversenyének résztvevői érkeztek Fehérvárra.

1938. július 17-én kettős katonáünnep volt Fehérváron. A 17. honvéd gyalogezred I. világháborús szereplése miatt elsőként kitüntetésként kapott ezrednapot, melyet rendszeresen július 17-én tartottak.

1938-ban a július 17-ei ezrednapon szentelték fel a HONSz (Hadirokkantak Országos Szövetsége) székesfehérvári fősportjának zászlaját ünnepi közgyűlésen a városházán. Az ünnepségen Kisteleki József elnök és Loskay István beszélt, a MAV Dal és Zeneegylet énekelt. A zászlót a Városháza terén táborigi mise keretében szentelték fel, avatta József főherceg, majd szöveget vert a zászlónyélbe. A zászlóánya szerepét dr. Hóman Bálintné töltötte be. A táborigi misét a 17-es ezred egykori táborigi papja, Sándy István szolgáltatta.

Ezután átvonultak a 17-es honvéd emlékműhöz a Zichy-ligetbe, a főherceg elhalad a díszszázad előtt, majd vitéz Tóth Béla, nyugalmazott tábornok felkérésére a szobor talapzatáról beszédet mondott és koszorúzott. Az ünnepséget társas ebéd követte a Magyar Király Szállóban, ahol József főherceget, mint a 17-esek táborigiát Számmer Pál nyugalmazott alezredes üdvözölte. Az ebédet a 17-esek bajtársi szövetsége rendezte, melyre kétféle menü választásával 1 pengőért, vagy 2,40-ért lehetett jelentkezni. Az utazásra a közlekedési miniszter 50%-os kedvezményt nyújtott.

„Tekints, István király régi országodra!”

1938. augusztus 18-án hivatalos állami ünnepre, sőt hivatalos állami ünnep megteremtésére került sor Székesfehérváron. Itt és ekkor hozta meg az országgyűlés két házának együttes ülése azt a törvényt, mely ünnepé és munkaszüneti nappá nyilvánította Szent István napját, azaz augusztus 20-át.

Az esemény jelentőségének megfelelő külsőségek és előkészületek fogadták a jeles vendégeket. A nagy ünnepségek minden korabeli kelléke jelen volt: emelvények, drapériák végszámra, nemzeti színek és a bordó-vörös bársonyok fénye, meleg és mély barnák, aranyozott kettős kereszt és zöld növények erdeje. Nem csupán a szemnek volt ez ünnepe, hanem a fülnek is: ágyúörgés, harangzúgás, ércorkú dalárda és csilingelő vegyeskar, katonazene és autók zaja. Rádiótudósítók helyszíni közvetítést adtak 4 óra 55 perctől, a közvetítést Budinszky Sándor vezette. Magyar és német filmes stábok forgattak, hangos filmek készültek, a lapok tudósítói a városházán felállított telefonállomásokról adták le anyagukat, ahová a budapesti 57. számú hivatal állomása költözött ki. A posta természetesen ünnepi bélyegzőről is gondoskodott. A Városháza egész első emeletét átrendezték az országgyűlés hivatalai, a háznagyok és irodaigazgatók, a tudósítók, valamint a palotaőrség számára. A kormányzó párt a polgármesteri szobákban pihent az ülés után.

Színek és hangok. Székesfehérvár valóban fontosnak érezhette magát. A nagyok fontoskodásától persze a gyermek elfárad: egy Schmidl Márti nevű kicsi lányka, ma Bándy Jánosné, csak azt érzi, hogy majd leszakad a karja a hatalmas rózsacsokortól, amit majd a Főméltóságú Asszonynak kell átadnia. Egy másik, már nagyobbacska lány ma dr. Altorjai Józsefné, izgalommal vegyes érdeklődéssel szorong a Deák Áruház zsúfolt erkélyén, hiszen ez most itt valódi országgyűlés. Kaály Nagy Lydia fekvőbeteg létére, a Püspökség előtti zöld padon ül és este izgatottan várja édesapját, a rendőrfőtanácsost, a kapitányság vezetőjét: meséljen már a ruhákról, a vendégekről. Ám a papa szolgálatban van, csak késő este mesélhet.

Na, és persze a ruhák! Díszmagyarok, bíborosi kalapok, főpapi talárok, díszuniformisok, diplomata frakkok, nemzeti viseletek és zsakettek cilinderrel. Ismét divatba jött a zsakett, s mint afféle divatos holmi, rögtön kötelező is lett a meghívottak számára, „akik díszmagyarral nem rendelkeznek” – írták a hivatalos meghívóban.

Egy szó mint száz: 1537 óta nem volt Fehérvárnak ilyen napja, s azt, hogy valaha még lesz ilyen, már 1896-ban elhatározták. Székesfehérvár ma egyetlen napra újra magyar főváros, s meg is adja a módját.

Márai Sándor írt tudósítást a fehérvári országgyűlési hangulatról a Pesti Hírlapban *Alba Regia ünnepel* címmel (címadó idézetünk is innen származik): „A város lámpalázas, zsúfolt és izgatott. Az utcákon díszruhás rendőrkordon, a Szent István szobrot még nemzeti színű leplek takarják... Székesfehérvár olyan e napon, mintha újjáépítették volna.”

„Alba Regia, a legrégebb magyar városok egyike él és ünnepel”

Ezen a csütörtöki napon már minden készen állt. Előtte viszont megfeszített munkával készültek. A díszítómunkások teljes hetet dolgoztak végig, éjjel nappali műszakban, hiszen minden eshetőségre készen nem csupán a kiválasztott helyszínt, a vasútállomást és a bevonulási útvonalat kellett feldíszíteni, hanem az esőre számítva a színházat és a Szent István termet is. A színház páholysorát, színpadát, előcsarnokát és öltözőit is átalakították, az egész tér levegősebb, elegánsabb lett, a nézőteret a fehér, és az arany uralta, amit csak kiemelt az új selyemfüggöny vöröse.

A helyszínek alkalmi díszítésére a kormány 20 ezer pengőt utalt ki. A rendezést a miniszterelnökség részéről az államtitkár, Bárczy István irányította, aki természetesen többször tanácskozott a helyszínen is. A helybeli irányítás a polgármester mellett Schmidl Ferenc műszaki tanácsos és Láng István, az idegenforgalmi hivatal vezetőjének feladata volt.

A városháza udvarát az idelátogató idegen, a Budapesti Hírlap tudósítója örökítette meg számunkra: *„A szép barokk udvart köröskörül az emelet magasságáig világosbarna drapériával vonták be, a falak bordáit hatalmas fehér árbohra szerelt zászlókkal díszítették s a falakon háromoldalt az arany angyalos címert, a kettős keresztet és a Szent István címert helyezték el egymás mellett. A főfalat az előnői emelvény mögött két emelet magasságban vörös selyem borította, közepén óriási himzett angyalos címerrel s a vörös drapéria két oldalán földig érő piros fehér zöld zászló omlott alá, gyönyörűen himzett szent koronával díszítve. A drapériáról kétoldalt, az ablakok között hatalmas aranyozott kettős kereszt függött s az udvarban köröskörül elhelyezett hatalmas zászlótartó rudak végére is az aranyozott apostoli keresztet helyezték rá.”*

Az ide várt idegeneket ekkorra emléktárgyakkal is el kellett látni. Kapható volt a Dunántúli Hétfői Újság mellékleteként kiadott ünnepi Új Magyar Szalon, a Szent István ötpengősök, a Szent Istvánt és családját ábrázoló Bory szobrok kicsiny porcelán figurái. A művész a mintákat az országgyűlés hetében ki is állította a Bory várban.

Hatalmas levelezés kezdődött a meghívandó személyekkel. Az országgyűlés helyszínére csak a miniszterelnökség által névre kiadott belépővel lehetett bemenni, de a bevonulási útvonalakon kialakított ülő- és álló helyekre bárki ingyen kaphatott jegyet, aki időben jelentkezett. A kinn szorongók az összes eseményt hangszórókon hallgathatták.

Az ünnep már reggel 9 órakor elkezdődött: ekkor pontifikálta Serédi hercegprímás az ünnepi nagymisét a Bazilikában. Itt köszönte meg a megyéspüspök a székesegyház bazilikává történő emelése kezdeményezését. A hálaadó misén elsősorban a főpapi kar, a helyi előkelők, valamint a főtisztek jelentek meg.

Az összes eseményen részt vett a három Shvoy testvér: Shvoy Lajos a székesfehérvári megyés püspök, Shvoy István gyalogsági tábornok és Shvoy Kálmán altábornagy, akkor országgyűlési képviselő. Shvoy Kálmán emlékirataiban kitér a nyári hónapok legfinomabb társasági pletykájára is, amikor Albrecht főherceg és Bocskai Kata tanítónő „rangon aluli” házasságán élcelődtek. Az emlékező az ifjú hercegné néma csöndben lezajlott bevonulását az országgyűlési padosrok közé „kínos”-nak ítélte. A közjogi esemény hivatalos résztvevőinek jó része gépkocsikon, 500 vendég pedig különvonaton érkezett délután 4 órakor, a vonat este fél tíz-kor indult vissza. Az utasaira várakozó több mint ezer autót a Simor utcában (Piac tér) parkoltatták, és itt helyezkedett el a tűzréteg is.

Márai Sándor, mint a Pesti Hírlap tudósítója is felfigyelt a helyiek és idegenek nagy várakozására: *„Az utcákon csendes tömegek és a csendben megcsörren az idegen, német, olasz, angol és francia szó. Ez a székesfehérvári idegenjárás különösen jelentős e napon. Szent István ünnepi évének záróünnepélyén felvonulnak a külföldi csoportok, s látnak valamit a régi magyar városban, észlelnek egy tüneményt, ami a turista számára nem mindennapos élmény; szemtanúi a pillanatnak, mikor egy nemzet emlékezik múltjára s az emlékezésből erőt merít a jelen és a jövő feladataihoz... Egy nemzet él és emlékezik: s milyen nemes, méltó és nagyszerű keretben emlékezik! A város csendes az emlékezés órájában.”*

A várható időjárás, mint minden szabadtéri rendezvény örök bizonytalansági tényezője az ünnepi reggel egyik fő beszédtemája lehetett. *„A délelőtti órákban – írja emlékirataiban a polgármester még vigasztalanul esett az eső és áztatta a gyönyörűen felékesített városházi udvart, az országgyűlés tervezett színhelyét. Már arra kellett gondolnunk, hogy a színház igénybevételére kényszer-*

rülünk, amikor a déli órákban Salzburgból megkaptuk a várva-várt telefonértesítést, amely szerint ott már több mint 2 óraja megszűnt az esőzés és gyönyörű napsütés van. Valóban itt is megszűnt az eső, napsütésbe borult a város, mire a kormányzó és családja az országgyűlésre megérkezett, már semmi sem emlékeztette a délelőtti kegyetlen időjárásra.”

Az ünnepi országgyűlésen résztvevők természetesen nem annyira a nagy létszámmal, hanem inkább előkelőségükkel, fontosságukkal váltották ki az érdeklődést. Ennyiben tehát a három nagy 1938. évi fehérvári ünnepség különbözik: a vitézavatás vonzotta a legszélesebb – földrajzilag is legkiterjedtebb résztvevői kört, hiszen ide érkeztek az ország minden részéről az ez évben avatandók és családjaik. A Szent Jobb látogatása a lelkeség ünnepe volt, ám miután az Aranyvonat menettervében minden országrész szerepelt, igen sok embert vonzott, de csupán a tágabb környék népe vonult fel. Az országgyűlés a hivatalos Magyarország ünnepe volt „egy nagyvilági ünnepség színes pompáját varázsolva a fehérvári városháza udvarára, mely általában most egy óra hosszat közjogi színhellyé” – írta Márai.

A Székesfehérvárra kihelyezett ünnepi országgyűlés Felsőházának és Képviselőházának együttes ülése az országgyűlési napló tanúsága szerint 1938. augusztus 18-án, csütörtökön délután 5 óra 3 perctől 6 óra 20 percig tartott báró Radványzky Albert és Kornis Gyula elnöklése alatt. Ezt a bő órát azonban hosszú törvényelőkészítő munka előzte meg.

Törvénykezési előkészítés

A kormányzó 1936-ban rendelkezett a székesfehérvári ünnepi ülés előkészítéséről. Most a törvényhozásnak döntenie kellett magáról az ünnepi ülésről és annak határozatáról, arról, hogy az 1848. IV. tc. 1 §-a értelmében Pestre elhatározott országgyűlést Székesfehérvárra kihelyezzék, illetve arról, hogy az országgyűlés két háza együttes ülést tarthasson. Darányi miniszterelnök 1938. május 11-én nyújtotta be a javaslatot, amely végighaladt az előkészítő szakaszokon, azt a Képviselőház június 22-én, a Felsőház pedig június 27-én fogadta el. A felsőházi vitában felszólalt dr. Kaltenecker Viktor, Székesfehérvár felsőházi követe, aki hangsúlyozta: „Székesfehérvár városa maga is Szent István alkotása...és az a székesfehérvári jog, amelyet az összes Árpád-házi királyok és a vegyes királyok uralkodása alatt is mint speciális privilégiumot és kitüntetést adtak más városoknak, ez a székesfehérvári jog is Szent István alkotása.” A két ház javaslatát július 9-én írta alá a kormányzó. A két ház együttes ülésének tárgyalási és határozathozatali módját is – mint különleges esetet – szabályozni kellett, amit az 1926. évi XXII. tc. 32. §-a alapján kiküldött közös bizottság dolgozott ki. Megállapodtak, hogy az ülésen a Képviselőház és a Felsőház elnöke felváltva elnököl, a két ház két-két szónoka felváltva beszél majd. A végleges sorrend, és az egész székesfehérvári ünnep programja augusztus elején alakult ki.

A tárgyalás folyamatát a helyi sajtó természetesen igen élénk érdeklődéssel figyelte. A javaslat kidolgozásáról és a tárgyalás megkezdéséről a Székesfehérvári Friss Újság 1938. április 9-én számolt be, de még úgy, hogy a folyamat célja az augusztus 21-ei székesfehérvári kihelyezett ülés megtartása. Nem tudhatták még ekkor, hogy az új „országzsomszéd”, a német kancellár éppen ekkor fogadja majd Horthyt Németországban. Ezért kellett ugyanis az időpontot megváltoztatni, és az ünnepséget csütörtöki napra tenni.

„Nekünk több vagy az ünnepi jelennél, Alba Regia: te vagy a csodaváros!”

Öt óra előtt öt perccel 101 ágyúlövés jelezte, hogy a kormányzó, családja és kíséretük átlépte a város határát. Bevonulásuk előtt az országgyűlés színhelyének, a városházi udvarnak széksorai már megteltek. Megérkezett már Angelo Rotta pápai nuncius, Marinetti és Kluge tábornokok vezetésével az olasz és a német katonai küldöttség, a diplomáciai és a főispáni kar tagjai, az angol parlament képviselői és a hölgykoszorú, akik az udvar három fala mellett felállított emelvényeken foglaltak helyet. Hozzá tartozók és meghívottak szorongtak a terasz fölé épített emelvényen és az első emeleti ablakokban is. Az elnöki emelvényen szemben állt a kormányzóé, mellette négy piros díszhelyen az ország zászlósurai, a hercegprimás és a királyi hercegek. Mögöttük a szolgálattevő irodafőnökök, és a felsőházi követek. Balra a miniszteri bársonyszékek, az első, a miniszterelnök helye előtt asztallal. Mögöttük a képviselőház padsorai helyezkedtek el. A kormányzótól jobbra álló helyekre vezették be a kormányzónét és a családtagokat, két fiát, lányát és vejét. Az elnöki emelvényen foglalt helyet Radványzky Albert, a Felsőház alelnöke és Kornis Gyula a Képviselőház elnöke, valamint két-két jegyző. Az

elnöki asztal mellett álltak két oldalról a szónoki emelvények jókora mikrofonjai. Itt sorakoztak fel a törvényhatóságok zászlótartói, és kétoldalt ültek képviselőik.

A kormányzót a Városház téren a Himnusz hangjaival díszszázad, a háznagyok és a szolgálattelvő irodafőnökök várták, a városháza kapujában a miniszterelnök, a házelnökök, Shvoy Lajos, Széchényi Viktor, Havranek József és Csitáry Emil fogadta.

Törvény Szent István király emlékének megörökítéséről

Az országgyűlés két házának együttes ülése a Himnusz után egyetlen tárgya, Szent István király emléke megörökítésének megvitatásába fogott. A törvényjavaslatot a miniszterelnök lelkes eljenzésekkel és tapsokkal kísérve ismertette, majd felolvasta az indoklást is. A javaslat Szent István király emlékének megörökítését, augusztus 20-a nemzeti ünnepé nyilvánítását és a kihirdetési záradékot tartalmazta. A javaslathoz Serédi Jusztinián, és Tomcsányi Móric a Felsőház követeiként, illetve Hóman Bálint és Tildy Zoltán a Képviselőház követeiként felváltva szóltak hozzá. A szónokok lelkes ünnepelése után a törvényjavaslatot az együttes ülés elfogadta, majd a szöveget a miniszterelnök a kormányzónak nyújtotta át, aki ellátta a kihirdetési záradékkal, majd ezt a miniszterelnöki ellenjegyzés követte. Az aláírási aktusra készített herendi írókészlet és az arany tollak szerencsére a Szent István Király Múzeum gyűjteményébe kerültek.

Az 1938. évi XXIV. törvény életbe lépését Kornis Gyula képviselőházi elnök jelentette be, majd bezárta az országgyűlést. A törvény kihirdetését és a Budai Dalárda által előadott Szózatot az ünneplők állva hallgatták.

Ezután az utcák látványossága következett. Az ünnepi országgyűlés résztvevői, az országos Szent István Emlékbizottság tagjai, valamint a helyi vezetők díszmenete vonult végig a Belvárosban a Városházától a Szentkorona és a Kossuth utcán a Megyeháza terére. A nap már nem sütött élesen, lassan beesteledett. A díszmenet, hála a kitűnő rendezésnek, már a reflektorokkal megvilágított Ferenc József térre (Szent István tér) érkezett. Itt most igazán be lehetett mutatni az év egyik fehérvári attrakcióját, a díszkivilágítást! A térnek a Szent István szobor felavatása előtt csak egy hangsúlyos, erősen megvilágított pontja volt: a Megyeháza timpanonjának Szent István ábrázolása. Amint lehullott az új szoborról a lepel, és persze közben be is sötétedett, a tér közepén már a csillogóan új lovas szobor szikrázott. Igazán szép kép!

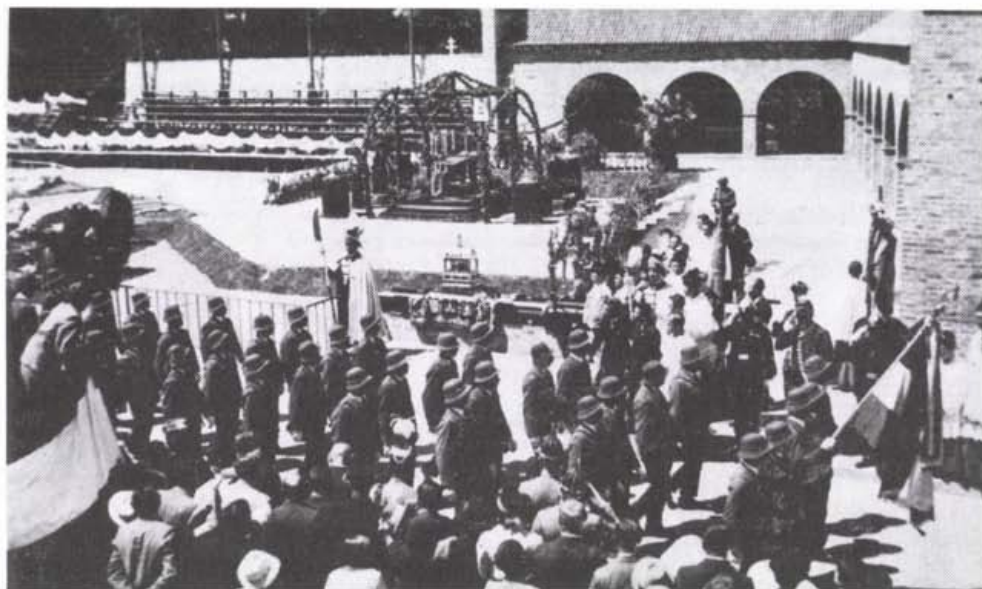
A menet élén haladtak a helyi vezetők, a főispán, az alispán és a polgármester, majd a megyéspüspök és a város felsőházi és képviselőházi követe. Utánuk a protokoll-diktálta sorrendben az ország vezetői, a kócsagtollas és tigris általvetős testőrök sora között a kormányzó. Az első állomás a Romkert hivatalos felavatása volt.

Augusztus 13-án tartotta meg Shvoy Lajos megyéspüspök a közös „királysír” temetési szertartását. Most a kormányzó helyezett koszorút a sírra a Budai Dalárda éneke mellett.

Ekkor mutatták be Kodály Zoltán új kórusművét: „Ének Szent István királyról”. *„Körülbelül az ünnepi év elejére esett, írja Csitáry polgármester emlékirataiban, hogy főispánommal felkerestük pesti lakásán Kodály Zoltánt és felkértük: írjon modern zenét a régi népi ének, a mindnyájunk lelkében élő, „Ah, hol vagy magyarok tiündöklő csillaga...” szövegére. Kodály eleget is tett kérésünknek és új szerzeményét a „királysírok” megkoszorúzásakor adta elő a híres budai dalárda. Meg kell állapítani, hogy Kodály szerzeménye akkor még annyira idegen volt a füleink, hogy érthetően nem aratott sikert, és így többet nem is hallhattam.”* Ezen a napon mindkét dallam felhangzott: a régi népéneket a székesfehérvári dalárda adta elő a Szent István szobor felavatásakor.

A koszorúzás után Horthy meghallgatta Gerevich Tibor beszámolóját a Romkert feltárásról és Aba Novák Vilmos magyarázatát a már elkészült falfestményről. Ez utóbbi mozzanatot a Somkúti-Megyer féle filmhíradó is megörökítette.

A menet néma tisztelegéssel ekkor avatta fel Nagy Lajos szobrát is. Az est legfontosabb eseménye azonban Sidló Ferenc Szent István szobrának leleplezése volt. A szobrot nemzeti színű lepel borította. Kevesen tudták, hogy ez nem akármilyen lepel! Az avatásokor ugyanis szinte kettéhasadt a semleges drapéria, és az addig árván álló árbocokon két lobogó lett belőle egyetlen suhanással. Szép szavakkal adta át a szobrot Hóman Bálint: *„Árpád és Szent István fehérvári népe legyen továbbra is eszméinek őre!”* Az első koszorút a kormányzó helyezte a szobor talapzatára, az utolsó után pedig az összes templomtoronyban megszólaltak a harangok.

Ereklyék találkozója 1938. Június 1-jén, Prohászka Ottokár megyéspüspök újratemetésekor

A Sidló Ferencsel való beszélgetés és a díszszázad tisztelgése után a kormányzó családja el-távozott, a vendégeket pedig a kivilágított Megyeháza udvarán és termeiben a polgármester látta vendégül. Az ételeket Gundel Károly szervírozta, bár azt egyszerűen és tegyük hozzá: divatosan, teának nevezték.

A nagy érdeklődésre való tekintettel, és persze azért is, mert a „pirosbetűs” ünnep még csak ezután következett, a Városháza országgyűlési díszletét augusztus 19-én és 20-án a helyiek, azok is, akik az eseményen nem vehettek részt, megnézhették.

A szép estébe hajló nap mérlegét valószínűleg helyesen vonta meg a Székesfehérvári Friss Újság 1938. augusztus 23-ai száma, amikor így írt: *„Ünnepelt a nemzet, ünnepelte első királyát, s amikor törvénybe iktatta az érdemeit hódolva a szent király nagyságának, önmagát becsülte meg.”*

Szeptember 7-én csupa hozzáértő városszervező vett részt 51 város képviselőjében a Magyar Városok Országos Szövetsége díszközgyűlésén a székesfehérvári Városháza nagytermében. Az ünnepi ülést a városi vegyeskar nyitotta meg Serényi Emma vezetésével, majd dr. Szendy Károly, Budapest polgármestere, egykori fehérvári ciszterci diák elnökölt. Beszédében a városok történelemalakító szerepét fejtegette: *„a városokon keresztül vezet a történelem útja.”* Fehérvár polgármesterének köszöntője után Hóman Bálint beszédében Székesfehérvárt Magyarország első szabad királyi városaként emlegette. A közgyűlés után a Magyar Királyban, *„melynek menüje Toschi Károly vendéglős konyháját dicséri”,* a fényes banketten ismét Hóman nyugalmazott miniszter, majd dr. Kaltenecker Viktor felsőházi követ beszélt. Az üdvözlésekre felelve Szendy Károly talán nem csupán udvariasságból mondta: *„őszintén meglepődtem, mert egy nyugati értelemben vett kultúrvárost találtam e történelmi falak között.”* Pedig a városnézés még csak az ebéd után következett! A szakemberek persze nem csupán a megújult belvárost, hanem az új vágóhidat, a vízműtelepet és a városi gyümölcsöst is megnézték. Az egykori tanúk ma is jó érzéssel emlékeznek a megújult város miatti elismerésekre. Dr. Altorjai Józsefné mesélte, hogy az akkori soproni polgármester szinte irigykedve mondta Csitárynak: *„Emilkém, itt az utcáról lehetne ebédelni, olyan tisztaság van!”*

„Székesfehérvár nekünk magyaroknak a városok városa, minden magyar város anyja”

Vendégekben a következő napon sem volt hiány. Ekkor tartotta Fehérváron közgyűlését a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, melynek a korban szokásos rövidítését, TEBE, még ma is sokan ismerhetik a Várfok utca sarkán felépült bérházuk nevérol. Ez volt az első vidéki

bérházuk, melynek felépülésével a nyugdíjárulékok egy részének befektetését és visszatérülését segítették elő. Lakások építése a városnak is elsőrendű érdeke volt, ezért a TÉBE nyugdíj-alap 25 évi adómentességet kapott. Erre a célra a Fejér Megyei Takarékpénztár tulajdonában levő sarokházat megvették, s helyén dr. Kotsis Ivánt bízták meg a modern bérpalota tervezésével, s a megbízásban hangsúlyozták, hogy az „a város legszebb pontján, a nemzet által felállítandó Szent István szoborral szemben fog felépülni”. A bérház alapkövét a közgyűlés után helyezték el.

A Városháza nagytermében tartott ünnepségen dr. Csikós Andor kormányfőtanácsos, a Fejér Megyei Takarékpénztár vezérigazgatója volt a házigazda, aki annak idején a fehérvári bérház építését is javasolta. Dr. Hegedűs Lóránt, a TÉBE elnöke, volt pénzügyminiszter tartotta meg ezután beszámolóját, tőle származik a már említett párhuzam a város fejlődése és a Hamupipókéből tündérkirálynő hasonlat között. Az ülést Csitáry polgármester köszönete fejezte be.

Szeptember 11-én a Nemzetközi Ügyvédi Szövetség tagjait Széchényi Viktor főispán és dr. Kaltenecker Viktor franciául üdvözölte, tájékoztatta és kalauzolta.

Szeptember 18-án a Ciszterci Diákszövetség országos találkozója hívogatott a fehérvári ciszterci templom Szent Ignác harangja. A diákszövetség fehérvári osztályának tagjai már szombaton összegyűltek az Alma Materben, majd este lampionos felvonulással járták be diákeveik helyszíneit, illetve adtak szerenádot Werner Adolf zirci apátnak, az iskola kegyurának. A nagy találkozóra a bajai, budai, egri és pécsi egykori diáktársakkal csak vasárnap került sor, ahogy azt már 1937-ben elhatározták. Ekkor az 1869 és 1938 között végzetek találkoztak, a fehérvári gimnáziumban végzett osztályoknak így 60. érettségi találkozására is sor került, a még élő hat legöregebb nevében Dabasi Halász Lajos, nyugalmazott koronaügyész üdvözölte az ifjabbakat. Werner Adolf zirci apát ünnepi miséje keretében szentelte fel a gimnázium új zászlaját, melyet természetesen az aktív gimnazisták tartottak, a zászlóánya Hóman Bálintné volt. Az új zászlót Homoki Ferenc rajztanár tervezte és Bartusek Mária hímezte. A tiszteletben tartott régi zászlók is részt vettek azonban az ünnepségen: az 1836-ban szentelt legrégebbit az öregek, az 1894-ben szentelt másodikikat pedig a középkorú volt diákok tartották. A legöregebb zászlótartók egyike Schmöltz József nyugalmazott vármegyei irodaigazgató, a középkorúak egyike pedig a fia, dr. Schmöltz József városi tiszti főügyész volt. A zászlóanyának köszönő szavak kíséretében Szentgyörgyi Tamás II. osztályos gimnazista, egyébként idősebb Schmöltz József unokája adott át rózsacsokrot.

Mise után a díszközgyűlésre a ciszterci rendház díszudvarán került sor a „Szent István-szoborral ékes hősi emlékmű előtt”, beszédet dr. Halla Aurél, nyugalmazott kereskedelmi államtitkár mondott, a Bécsből hazaérkezett Imre Vince orvos és felesége Réthy Eszter operaénekes énekelt, a gimnázium száztagú énekkara Bárdos Lajos három népdalfeldolgozását adta elő. A fehér ruhás zenekar Námesy Medárd vezetésével kísérte az öregdiákok ünnepi felvonulását az Országzászlóhoz, a Szent István Mauzóleumhoz és a lovas szoborhoz, ahol ígéretes tehetségű nyolcadikos diákok koszorúztak: vitéz Láng Jenő, Jancsó Miklós és Bezdek Károly. A zenekar fehér egyenruhájára dr. Baróth Ernő jól emlékszik, szerinte azt a régi ciszterci reverendák anyagából varratták.

Másnap, szeptember 19-én tartották a Szent István teremben a Katolikus Tanítók Országos Szövetségének közgyűlését, melyen Shvoy püspök beszéde közben váratlanul megjelent Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint társaságában. Az aktív minisztert és elődjét a tanítóság szeretettel ünnepelte.

A diáksághoz és az ifjúság neveléséhez egyaránt kapcsolódik a Szent Imre emlékét őrző és ápoló, 1921-ben alapított értelmiségi szervezet, az „Amerikánások” találkozója. A Foederatio Americana, a Katolikus Egyetemi Hallgatók Országos Egyesülete október 23-án a bazilikában celebrált szent mise után a Városházán tartotta díszkáptalanját. Ezen ünnepélyen a szövetség főprotektora, József főherceg mondta a beszédet, majd a ciszterci gimnázium énekkara énekelt. Az egyetemi hallgatók nevében Szádeczky Kardoss György mondott beszédet.

November 12-én ismét illusztris, hozzáértő társaság látogatta meg városunkat: a városfejlesztési konferencia tanulmányi kirándulását szervezték ekkor. A résztvevők számára a városfejlesztés- és rendezés témáiról többen tartottak előadást. A székesfehérvári fejlesztésekről

Say Géza helyben, dr. Csitáry Emil, Schmidl Ferenc és Kostis Iván pedig a konferencia teremben, Budapesten beszélt.

Felkészülés az idegenek fogadására

Székesfehérvár viharos és nagy érdeklődéssel figyelt fejlődése 1938-ra az ünnepi eseményektől függetlenül is hatalmas, addig nem látott idegenforgalmat vonzott. Erre az Idegenforgalmi Hivatal vitéz Láng István vezetésével igyekezett időben felkészülni. Február 3-án a leánygimnáziumban idegenforgalmi tanfolyamot indítottak, amelyen 250 résztvevő jelent meg. Tizenkilenc alkalommal gyűltek össze az érdeklődők, hogy meghallgassák az egyes kérdések legjobb ismerőinek előadásait, de bemutatták az új létesítményeket és a nevezetességeket is. A műemlékek mellett a résztvevők megtekintették a strandot, a vágóhidat, a Bory várat, a Bányatót és a városi közműveket is. Az oktatás német és francia nyelven is folyt, hiszen a külföldiek kalauzolását is biztosítani kellett. A résztvevőket két csoportra osztották: a hivatalos idegenvezetőkre és az önkéntesekre, akikre nagy szükség volt az országos rendezvényeken.

Önkéntesként is tudatosan készültek fel az idegenvezetésre a fehérvári Ciszterci Gimnázium diákjai. 54 tanulójuk 205 alkalommal vezetett vendégeket a városban és környékén. Minden tanuló megkapta felkészüléséhez dr. Lakatos Dénes tanár *„Kis fehérvári kalauz a Szent István emlékére”* című könyvecskéjét, a történelemórákon pedig szabályos idegenvezetői képzést kaptak.

A szép tavaszi idő beköszöntével különösen sok feladat hárult az önkéntesekre, hiszen megindult az iskolai kirándulások sorozata, s ezek végcélja sok esetben Székesfehérvár volt. Április 12-én a mátyásföldi gimnazisták, május 1-jén a kalocsai tanítóképzősök érkeztek. Június 1. és 5. között több mint tízezer diákra számítottak.

A nagy idegenforgalomra való tekintettel a MÁV 1938. május 30. és augusztus 30. között 50%-os vasúti kedvezményt biztosított a Budapest–Székesfehérvár, és a Budapest–Esztergom vonalon, és egy útra a Balatonra is. A szervezeten utazó diákok a kereskedelmi miniszter rendeletére még nagyobb, 75%-os díjkedvezményben részesültek a Székesfehérvárra indított kirándulásoknál a vonatokon.

A főváros irányította a Székesfehérvárra indulókat. Ötszáz résztvevővel rendszeres kirándulóvonatokat indítottak 7 óra 50 perckor, mely 19 óra 15 perckor érkezett haza. Két kiadást biztosan megért dr. Bodnár Gyula: *Budapest székesfőváros iskolai kirándulóvonatai Székesfehérvár* című kiadványa, szép képekkel mintaszerű eligazítást nyújtott a diákoknak. Színes táblájú, szép kiállítású könyv volt, mely nem feledkezett el arról sem, hogy a Székesfehérvárig vezető utat is ismertesse. A diákok különvonattal érkeztek a Déli pályaudvarról, Fehérváron szervezett városnézés és ebéd várta őket.

Székesfehérvár városa több kiadványt is megjelentetett a városba látogatók tájékoztatására, mindegyiket Láng István szerkesztette. Közöttük voltak a már említett, Tóth Károly fotóit felhasználó magyar és idegen nyelvű igényes városismertető és az egyszerűbb kivitelű, olcsón adható füzetkék is, melyek turajavaslatokat, látnivalókat, menetrendeket, illetve étkezési lehetőségeket tartalmaztak. A buszjegy a vasútállomástól a Városházáig 30 fillérbe, a kávéházi uzsonna 50 fillérbe, a vacsora 1 pengő 20 fillérbe került. Fali térkép jelent meg Fejér megyéről, a székesfehérvári tájékozódást pedig új propaganda térkép segítette. Tóth Károly fotóival képeslap-sorozat jelent meg Székesfehérvárról.

Fehérvár idegenforgalmi sikerét egy október 9-ei újságcikk eléggé csattanós módon bizonyítja. Vaszprémi konferenciájukra Székesfehérváron át indultak az országos idegenforgalmi tanács tagjai, német szakemberekkel egyetemben. Ahogy az lenni szokott, városnézésre megálltak Fehérváron, délben indultak tovább, de az őket fogadó polgármesternek meghagyták, visszafelé, már 6 órára ismét visszajönnek. Úgy is lett, tiszteletükre gyorsan bekapcsolták a díszkivilágítást.

„Valaha országnapokat, az Őr 1938. évében azonban országévet tartott itt a szent király”

Végére ért 1938-as történelmi sétánk. Eredményekről, örömeikről és ünnepekről és sok munkáról számoltunk be, melyet eleink szeretett Fehérvárunkért végezték.

Dr. Ármos István igen szívesen beszélt erről a korról és erről a városról. Tehette, mert bár teljesen benne élt és él, egy kissé mégis kívülről látta. A családja ugyanis nem fehérvári, s nem

is dolgozott a városi adminisztrációban, hanem a megyénél. S ugyebár, ez mégiscsak más. „A vezetői négyes fogatot mi fiatalok csak a „Csi-Csi-Ka-Ka” névvel illettük, amivel Csitáry, Csikós, Kaltenecker és Karl nevére utaltunk. Ők voltak a város valóságos és háttérben álló vezetői. Székesfehérvárnak ügyes politikája volt, hogy kultuszminiszterekre, előbb Klebelsbergre, majd Hómanra épített (ám ez később kétségtelenül megbosszulta magát). A városnak még az is sokat számított, hogy Hómannak „olcsó volt a képviselősege”, nem volt ellenpártja. Hóman idejében itt már csak a „Hóman-párt” létezett.”

Természetesen ennek a kornak sem csupán ünnepei voltak. Szembe kell néznünk a történelmi tényekkel: 1938, a hosszú előkészítés beérett gyümölcse, de korántsem volt bizonyos, hogy a területi revízió és a háború során lehet-e ezeket a gyümölcsöket élvezni. Ma már tudjuk, hogy sok érték elveszett a háborúban, és abban, ami utána következett.

Sokszínnűnek és idillien nyugalmasnak tűnik ez a kor: táncos vacsorák, korzózó fiatalok, rendszeres kirándulások, szenvedélyesen turistáskodó csoportok, békés tarokkpartik, sokasodó rádiók, nagy családi nyaralások, borház és szőlő az Öreghegyen, fürdés a Bányatóban, utazások a „filléres gyorsvonattal”, a társas korszolyázás nagy divatja, ez mind mind jellemző. Aminthogy az is, hogy mindenki a háborúra készül, de a békéről beszél. Ám aki csupán nosztalgiával tekint felé, az gondoljon a következő tényekre is.

1938. március 5-én Darányi miniszterelnök meghirdette a „győri programot”: azaz a fegyverkezésre öt év alatt 1 milliárd pengőt szántak. A harmincas évek végére ezért kezdett a pengő elértéktelenedni.

1938. március 12-13-án megtörtént az „Anschluß”, azaz Ausztria Németországhoz való csatlóása.

1938. április 8-án a magyar országgyűlés megszavazta az első zsidótörvényt, melyet május 29-én hirdettek ki, az Eucharisztikus Kongresszus legátusi miséje napján. (1938. évi XV. tc.)

Horthy kormányzó hivatalos németországi látogatásán, 1938. augusztus 22-én írták alá a bledi egyezményt, a fegyverkezés egyenjogúságáról, melyet azonban a magyarországi kisebbségek helyzetéről való kétoldalú megállapodásoktól tettek függővé, s így sohasem lépett életbe.

1938. szeptember 29-én megszületett a müncheni egyezmény, mellyel a Szudéta-vidéket a Német Birodalomhoz csatolták, és 1938. november 2-án az első bécsi döntés, mely Németország és Olaszország döntőbíráskodásával döntött a csehszlovák magyar határvitában: a Felvidék magyarlakta területének túlnyomó része visszakerült Magyarországhoz.

Imrédy miniszterelnököt a rendszer történetében először a parlament buktatta meg, úgy, hogy a kormánypárt kihátrált mögüle, és az ellenzékkel szavazott. Súlyal esett a latba a közben kimutatott zsidó dédzsűlő!

Július 6-án Szálasi Ferencet 3 év fegyházra ítélték, de már előtte, június 19-én nyilas gyűlés volt Székesfehérváron is, a Palotai úti Kiss Kálmán féle vendéglőben, „a gyűlésre a fővárosból autókön zöldséges ifjak is érkeztek” írta a Székesfehérvári Friss Újság.

Ez persze csak a történelemlecke, de érdemes elgondolkozni rajta. Talán könnyebb, ha idézzük a hét viccét az „Anschluß” utánról:

„A tanító kérdezi a gyerekeket:

– Mondjátok meg, ki az a híres mérnök, aki a legnagyobb feszültséget csinálta?

– Móricka: Hitler!

– Tanító: Ugyan Móricka, hát hogy csinált volna feszültséget Hitler?

– Móricka: Azért tanító bácsi, mert Franciaországot kikapcsolta, Ausztriát bekapcsolta, Genfben rövdzárlatot, Csehországban pedig magasfeszültséget csinált.”

A modern kor nyitánya

Sokmindennek kezdete volt ez a kor, sok olyannak, amit ma adottságnak tekintünk.

A filmgyártás és a filmnézés hőskora volt. 1931-1938 között 132 nagy játékfilm készült Magyarországon, évente durván 20. A hangos film térhódítása előnyt teremtett a magyarul beszélő filmeknek. Ez a mozibajárás hőskora is: a mozijegy olcsó volt, sok mozi épült Fehérváron is.

Fehérváron a Glória és az Árpád mellett 1938-ban két új mozi is nyílt. Az év közepén bezárt Uránia helyén (az épületet teljesen átalakítva) Gábor Dénes (Gábor Miklós édesapja) nyitotta meg a Rex mozit (utóbb Petőfi) 1938 karácsonyán. A Várkörúton frissen épült Alba mozit Somogyváry Gyula költő szavaival és az *Azúr express* című magyar filmmel nyitották meg.

Kicsit „hazai” sikere volt *Az elcsérelt ember* című filmnek, melyet Gertler Viktor rendezett, s melynek kettős főszerepét Kiss Ferenc, a fehérvári születésű színészfejedelem bravúrosan alakította. Kiss Ferenc a székesfehérvári Felsőkereskedelmibe járt, tanára Vértes József ismerte föl tehetségét. *Az elcsérelt ember* című filmről sikerült és igen megbecsülő kritikát közölt a székesfehérvári kiadású irodalmi és művészeti folyóirat, a VÁR 1938 áprilisi száma Baróti Géza tollából. A Bónyi Adorján regényéből készült filmben Kiss Ferenc alakítását világviszonylatban is elsőrangúnak ítélik.

Érdekesen hatott az akkori modern és a régies együtt: 1938-ban Shvoy Kálmán, a fehérvári püspök testvére véres párbajt vívott politikai ellentétek miatt a Tanyai Újság szerkesztőjével, Back Kálmánt a kardvágás az arcán érte. Ugyanakkor már feltalálták a televíziót és így is nevezték, a budapesti Nemzetközi Vásár nagy szenzációja volt. A Székesfehérvári Friss Újság április 17-ei számában és Képes mellékletében egy londoni bokszmeccs televíziós közvetítéséről számolt be.

A rádiós közvetítések hőskora is volt az 1930-as évek időszaka: sajnos azonban ezek döntően élő közvetítések voltak. Olyannyira, hogy a részben jelzett székesfehérvári közvetítésekből semmi sem maradt meg a Rádió archívumában! A lakklemezre való rögzítés esetleges volt.

A Rádió élén ekkor Kozma Miklós állt, aki 1935-1936-ban belügyminiszter volt. A 10-es huszárezredbeli szerepe és megyebeli birtoka miatt erősen kötődött Fehérvárhoz. Sokat járt itt az ezredgyűléseken és ezredügyekben, szívesen gyarapította a múzeum huszárokra vonatkozó gyűjteményét, Popov Lázáréknál gyakran ebédelt.

A múzeum és a város vezetői tudatosan igyekeztek begyűjteni az 1938-as relikviákat. A Városháza átalakítása kapcsán készült fotók összegyűjtését már 1935-ben kezdeményezték. A Székesfehérvári Szemlében így fogalmazták ezt meg: Dr. Kocsis Iván átadta a városháza lebontott részeinek fényképeit, hogy „*egykor, mint fontos okmányok szerepeljenek a város bájának fokozatos kialakulásában*”. Ebbe a gondolatkörbe illeszkedik az a törekvés is, hogy az ünnepi országgyűlésen használt irókészlet megvásárlásáért szinte elkeseredett küzdelmet folytattak, erre a célra 100 pengő segílyt kértek. Felhívást tettek közzé az amatőr fényképészek körében, az ünnepi év eseményeinek megörökítésére kérték fel őket. Pedig ekkor már 10 hivatásos fényképész dolgozott Székesfehérváron, a legnevesebbekkel, Tóth Károly és a Hege család nevével sok korabeli képen találkozhatunk. Mégsem voltak azonban elegendően a polgári öntudat megörökítésére.

„Székesfehérvár sorsa a polgárság gondolkodásában van.”

Csitáry polgármester népszerűsége a fehérváriak előtt, hivatali kollégái és felettesei előtt is jelentősen növekedett. Szinte bejáratos lett a kormányzóhoz és a miniszterelnökökhöz. Fehérvári ügyekben minden lehetséges bizottságba meghívták.

Aranyplakettet vitt Hothynak, ezüstplakettet Darányi volt miniszterelnöknek és Imrédy miniszterelnöknek. Így ír erről emlékirataiban: „*A kormányzónál harmadizben akkor jártam, amikor a részére készített Szent István emléklakettet átnyújtottam. Ez a plakett az Állami Pénzverdében színaranyból készült, és ha jól emlékezem 1600 pengőt fizettünk érte. Nagyon nagy pénz volt ez akkor!*”

Negyedik alkalommal azért kerestem fel a kormányzót, hogy átadjam részére Sidló: Szent István szobrának bronzból készült kicsinyített mását. Amint emlékezem, ez olyan nehéz volt, hogy alig bírtam az átadásig kézben tartani.

A kormányzó mindkétszer rendkívül kedvesen fogadott, leültetett és hosszasan elbeszélgetett velem.”

Csitáry kitüntetésével „*a nagyarányú építő és városfejlesztési munkát ismerte el és értékelte az államfő, amikor polgármesterünket a Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntette ki*”, „*olyan magas kitüntetéssel jutalmazta polgármesterünket, amit eddig még egy vidéki város polgármestere sem érhetett meg.*” – írta a Székesfehérvári Friss Újság.

A polgármester nagy érdeklődéssel várt előadást tartott a Baross Szövetség Idegenforgalmi és Földügyi csoportjában a Pátria Klubban. Az 1937. március 1-jei előadás tárgya Székesfehérvár tudatos fejlesztése és idegenforgalmi tevékenysége volt. Az előadás szövegét kilenc folytatásban a Székesfehérvári Friss Újság hozta. Az előadásról és a polgármesterről a képes melléklet fényképet is közölt. Csitáry 30 perces előadást tartott Fehérvár ünnepi programjairól a rádióban 1937. április 23-án.

Schmidl Ferenc ugyancsak városfejlesztő munkájáért kapott 1938. szeptember 19-én Signum Laudis-t, s kevésbé utóbb a nagy, egész éves hajtás miatt infarktust. *„Persze, akkor ezt még nem így hívták, csak 1952-ben, a második roham okán mondták az orvosok, hogy az lehetett az első”* – mesélte a lánya.

A fehérvári öntudat igen erősen megőrzött olyan újításokat, melyek innen indultak ki. Ilyen volt ezerszer a már többször emlegetett díszkivilágítás, a „ketrecbe zárt parkok” megnyitása (azaz a parkok kerítésének megszüntetése), vagy a tejpropaganda nap. Schmidl Ferenc hollandiai tanulmányútjáról hozta, sőt továbbfejlesztette a zöld növények megbecsülését. Az ő ízlését tükrözte a közparkokban a sok virágzó növény, az ünnepségeken a zöld délszaki növények, illetve a kedves rajzos tájékoztató táblák alkalmazása.

Ebben a korszakban jött szinte divatba az, hogy Fehérváért szorgalmas munkával kell tevékenykedni. Molnár Tibor visszaemlékezése szerint mindenki láthatta, hogy *„a polgármester és a mérnöki hivatal szobái világosak a legtovább”*. Csitáry polgármester minden nap, néha kétszer is végigsétált a Belvárosban. Minden hibát észrevett, s azonnal intézkedett is.

Csitáry erényének tudták a szigorú takarékoságot. Molnár Tibor szerint *„a pénzt a város előtt álló nagy feladatokra fogta meg”*. A központi iktatókönyvet minden nap végignézte, minden 20 pengőn felüli összeget vele kellett aláírni.

A polgármester azonban megbecsülte a polgárok takarékoságát és áldozatvállalását is. Nekik mondott köszönetet 1938 elején azért a hat és fél millió pengőért, melyet a város közönsége 1932 óta az ünnepi készülődésre kölcsön felvétele nélkül fordított.

„Szent István városa önmagára eszmélt”

1936-ban, az ünnepi év előkészületeit ecsetelve fogalmazza meg a polgármester: a sok munka *„1938-ra nemcsak méltó keretet fog biztosítani az ünnepségek számára, hanem erős alapokat is rak le a jövő Székesfehérvára számára”*.

Székesfehérvár jelentőségének megnövekedése már 1936-ban érezhető volt. Ekkorra a tanterületi királyi főigazgatóság, az orvoskamara és a tűzrendészeti kerület is székhelyet nyert Fehérváron, melynek hatására az a *„középfokú hatóságok székhelyeiül szereplő 8 város közé”* sorolható.

Már 1937-ben így fogalmaztak a Magyar Városok és vármegyék monográfiája Schneider Miklós–Dr. Juhász Viktor által írott Fejér vármegye című kötetében: *„Az ősi koronázó város trónusában még nem ült olyan népszerű ember, mint Csitáry Emil dr., akit az egész ország a polgármesterek mintaképének tekint.”*

A Mérnökök Országos Szövetsége Székesfehérváron tartott tanulmányútja tapasztalatait a Városok Lapja hosszú beszámolóban méltatta többek között ezen szavakkal: *„Új reneszánszát éli Székesfehérvár, melyet legelső sorban polgármesterének, Csitáry G. Emilnek köszönhet, akit hatalmas elgondolásaiban, alkotásaiban tökéletes eszközként szolgálnak mérnök munkatársai, Schmidl Ferenc műszaki tanácsos és mérnöki kara.”*

A Szent István halálának 900. évfordulóját ünneplő jubileumi év felkészülése és ünnepségsorozata tanulságosan jól sikerült. Az 1938. évi tartalmas és lélekemelő ünnepségek egyik alkotására, a török uralom alóli felszabadulást ünneplő Medgyessy emlékdomborműre nem véletlenül került a fölírás: *Szent István állja itt mindig a vártát*. Dr. Baróth Ernő visszaemlékezése szerint: *Kisebb vita után dr. Balassa Brúnó mondata került föl a táblára. Őt a benne található germanizmus miatt sem szidta meg egykori tanára, Námesy Medárd, hiszen ekkor Balassa volt a királyi tanterületi főigazgató.*

Demeter Zsófia

Irodalom

1. A dalosverseny versenyiroda 118. számú intézkedési terve. Székesfehérvár Város Levéltára. – 2. A vitézavató tervezete. Székesfehérvár Város Levéltára. – 3. Az országgyűlésre meghívandók listája. Székesfehérvár Város Levéltára. – 4. B. Szabó István–Juhász Viktor–Pallay István–Vétes József: Székesfehérvár és

Fejér megye ipara és kereskedelme Szent István évében. 1938. Székesfehérvár, 1938. – 5. *Balassa Brúnó* (szerk.): Fehérvári iskolahét 1938. Székesfehérvár, 1938. – 6. *Baróti Géza*: Színház és film. VÁR. 1938. április 15. – 7. *Bodnár Gyula* (szerk.): Budapest Székesfőváros iskolai kirándulóvonatai 5. Székesfehérvár. Budapest, 1938. – 8. *Bölyöny József*: Magyarország kormányai 1848–1992. Budapest, 1992. – 9. *Buzinkay Géza*: Kő se mutaja helyét. A királysirok pusztulása. Budapest, 1986. 91. old. – 10. *Csitáry Emil*: A ma problémái a múlt tükrében. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: Szarka Géza. 1942. 67–73. old. – 11. Uő.: Székesfehérvár múltja és jelene. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. Szerk.: *Mártonffy Károly*. Budapest, 1940. 150–158. old. – 12. Uő. megnyitóbeszéde a Múzeum város történeti kiállításán. Székesfehérvári Szemle, 1933. 3–4. I. old. – 13. Uő.: Emlékezéseim. Árgus 1995. 1., 2., 3. számában. – 14. Uő.: Emlékiratok. Farkas Gábor válogatásában és gondozásában közölte a Fejér Megyei Hírlap 1994. szeptember 17. és 1995. május 17. között 36 folytatásban. – 15. *Csurgai Horváth József*: Cseh István Harcaim című visszaemlékezéséről. Árgus 2000/1. 33. old. – 16. *Demeter Zsófia–Gelencsér Ferenc*: Székesfehérvár anno... Székesfehérvár, 1990. – 17. *Dercsényi Dezső*: Székesfehérvár a magyar műemlékvédelemben. Műemlékvédelem, 1970. 3. szám 135–136. old. – 18. *Dormuth Árpád*: A Múzeumegyesület 25 éve. Székesfehérvári Szemle, 1935. I–II. 5–6. old. – 19. Uő. A Szent István ünnepi hét. Székesfehérvári Szemle, 1933. 3–4., 57–58. old. – 20. Uő.: Adatok a városháza múltjához. Székesfehérvári Szemle, 1937. 18–23. old. – 21. Uő.: Szent István emlékévké a Múzeumegyesületben. Székesfehérvári Szemle, 1938. 2. old. – 22. *Éry K.–Marcsik A.–Nemeskéri J.–Szalai F.*: Embertani vizsgálatok III. Béla és Antiochiai Anna földi maradványán. 150 éve történt. A Szent István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat, 49. Székesfehérvár, 1998. 9–15. old. – 23. *Farkas Gábor*: Politikai viszonyok Fejér megyében. 1919–1945. Budapest, 1980. – 24. *Fitz Jenő*: Székesfehérvár és környéke. Székesfehérvár, 1997. – 25. *Gergely Jenő*: Eucharisztikus világkongresszus Budapest, 1938. Budapest 1988. – 26. *Gergely Jenő–Pritz Pál*: A trianoni Magyarország, 1918–1945. Budapest, 1998. – 27. *Glatt Ferenc*: Hóman Bálint és a nemzetiszocialisták összeütközése Székesfehérvárott 1944-ben. Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 4. 1970. 181–202. old. – 28. *Hóman Bálint*: Bevezető. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve, Szerk.: Szarka Géza. 1942. 5–6. old. – 29. *Honvári János* (szerk.): Magyarország gazdaságtörténete. Budapest, 1998. – 30. *Horváth Júlia*: Fényképezés és műtermek Székesfehérváron. Fotóművészet, 1997. 3–4. 57–65. old. – 31. *Ilonczai Nándor*: Városrendezési tervek Székesfehérváron. Városépítés, 1972/5. 10. old. – 32. *Juhász József*: A Múzeumegyesület előterjesztése a Székesfehérváron tartott országgyűlések és koronázások megörökítéséről. Székesfehérvári Szemle, 1936. III–IV. 93–97. old. – 33. *Kéglí Ferenc*: Királyaink fehérvári temetője. Fejér Megyei Szemle, 1987. 1. sz. 13–17. old. – 34. *Kotsis Iván*: A székesfehérvári régi városháza helyreállítása és kiépítése. Klny. A Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye, 1939. 17–18. számából. – 35. Uő. Példák rossz, elrontott, vagy a városképbe nem illő homlokzatok átalakítására, illetve kijavítására. Technika, 1938. 8. szám. 1–5. old. – 36. Uő. Székesfehérvár városképeinek rendezése. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. Szerk.: *Mártonffy Károly*. Budapest, 1940. 170–187. old. – 37. *Kovács Péter*: Alapító szent királyunk és Székesfehérvár. Árgus, 1995/4–5. 28. old. – 38. Uő. Székesfehérvár és Szent István király. Szent István és Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1996. 40–49. old. – 39. *Kovács Péter–Szelényi Károly*: Székesfehérvár a koronázó város. Székesfehérvár, 1998. – 40. *Kovalovszky Márta*: Párhuzamos Szent Istvánok. Szent István és Székesfehérvár. Székesfehérvár 1996. 40–49. old. – 41. *Kúthly István*: Szent István király tiszteletét őrző egyházi műemlékeink Székesfehérvárott. Székesfehérvári Szemle, 1938. 56. old. – 42. *Lakatos Dénes*: Székesfehérvár, Szent István király városa. Új Magyar Szalon 1938. március – 43. Uő. Szent István ünnepségünk. A Ciszterci Rend Székesfehérvári Szent István Gimnáziumának évkönyve. 1938–39. iskolaév. Székesfehérvár, 1939. 17–35. old. – 44. *Láng István*: Székesfehérvár Szent István évi ünnepei. Kézirat a Szent István Király Múzeum Helytörténeti Gyűjteményében. – 45. *Liszakay Margit*: Látogatás Köröstarcsán. Magyar Iparművészet, 1938. 90–94. old. – 46. *M. A. [Marosi Arnold]*: A 69-esek hősi emléke. Székesfehérvári Szemle, 1931. 6. sz. 1. old. – 47. *Magony Imre*: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. – 48. *Márai Sándor*: Alba Regia ünnepel. Pesti Hírlap, 1938. augusztus 20. – 49. *Marosi Arnold*: A Magyar Nemzeti Múzeum által átengedett faragványok. Székesfehérvári Szemle, 1937. – 50. *Marosi Arnold–Bartucz Lajos–Joachim József–Kiss Dezső*: A székesfehérvári bazilika feltárása. Székesfehérvári Szemle, 1937. 2–18. old. – 51. *Molnár Tibor* emlékei az 1910–1980. évek Székesfehérvárára. 1986. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára. – 52. *Monostori Tibor*: A Csitáry-korszak Székesfehérvár történetében. Magyarság, fehérvári polgárság. Szerk.: *Szalai Károly*. Székesfehérvár, 1996. 135–156. old. – 53. *Moravék Endre* (szerk.): A Szent István emlékévké. Budapest, 1940. – 54. *Nemo [Cseh István]*: Székesfehérvár sorsa. Székesfehérvár, 1929. – 55. Uő.: Székesfehérvár jövője. Székesfehérvár, 1943. – 56. *Pallay István*: Az iparoskör dalárdája. Székesfehérvár és Fejér megye ipara és kereskedelme Szent István évében. Székesfehérvár, 1938. 299–321. old. – 57. *Pallay József*: Mienk ez a művész. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: Szarka Géza. Székesfehérvár, 1942. 129–132. old. – 58. *Plavits M. Fremiotta*: „István király árva népe, te is hajts meg homlokod...” A Székesfehérvári Ferenc József Nőnevelő Értesítője az 1937–38. iskolai évről. Székesfehérvár, 1938. 3–7. old. – 59. Uő.: Az alkotó gyermek és a cselekedtető oktatás a tanügyi kiállításon. A Ferenc József Nőnevelő Intézet Értesítője az 1937–38. iskolai évről. Székesfehérvár, 1938. 8–14. old. – 60. *Radics Péter*: A Szent István kultusz ezredéve Székesfehérvárott. História klub füzetek 2. Székesfehérvár, 1988. – 61. *Román András*: Székesfehérvár védett műemléki belvárosa. Városépítés, 1972/5. 15. old. – 62. *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999. – 63. *Sáára Gyula*: Polgármester jelentése az új Városház építés tárgyában. 1912. február 15. Székesfehérvár, 1912. – 64. *Sasvári Edit*: „Vég nélkül tékozlom magam szerle.” Szent István és Székesfehérvár. Szerk.: *Fülöp Gyula*. Székesfehérvár, 1996. 50–56. old. – 65. *Say Géza*: Műemlékvédelem és kulturális vonatkozások a városrendezésben. Városfejlesztés, városrendezés, város-

építés. Szerk.: *Mártonffy Károly*. Budapest, 1940. 546–533. old. – 66. Uő.: Székesfehérvár művészeti feladatai. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: *Szarka Géza* 1942. 46–51. old. – 67. *Schmidl Ferenc*: Székesfehérvár városrendezési kérdései. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. Szerk.: *Mártonffy Károly*. Budapest, 1940. 159–169. old. – 68. Uő.: Városszépítés. Fehér Vár. A székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: *Szarka Géza*. 53–63. old. – 69. *Schneider Miklós–Juhász Viktor* (szerk.): Fejér vármegye. Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája. Budapest, 1937. – 70. *Shvoy Kálmán* titkos naplója és emlékirata. 1918–1945. Budapest, 1983. – 71. *Szakály Ernő–Entz Géza*: István király szarkofágja. IKMK. A. sor. 11. Székesfehérvár, 1969. – 72. *Szarka Géza–Láng István*: Székesfehérvár ünnepi éve. 1938. Székesfehérvár, 1939. – 73. *Szarka Géza*: Székesfehérvár szellemi arca. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: *Szarka Géza*. 1942. 12–15. old. – 74. Székesfehérvár. Ismertetés és program a városba érkezők számára. – 75. *Tatár Dezső*: A város védett műemléki jelentőségű területe. Műemlékvédelem. 1970. 143. – 76. *Varga József*: Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Budapest, 1991.

Az erdélyi főnix

350 esztendeje született Misztótfalusi Kis Miklós

Háromszázötven éve, 1650-ben született Misztótfalusi Kis Miklós, a nyomdász és betűmetsző, akinek a *Maga személyének, életének és különös tselekedeteinek Mentsége* című, páratlan vihart és országos botrányt okozó művét Kolozsváron a református egyház maglyahalálra ítélte. A mű összes példányát nyilvánosan el kellett égetnie a szerzőnek, a benne foglalt állításokat írásban vissza kellett vonnia, a visszavonást saját költségén ki kellett nyomtatnia ingyenes osztogatás céljából.

Ki volt az az ember, akinek gondolatai, kinyomtatott szavai annyira veszedelmesek voltak, hogy el kellett égniük?

1680 őszén egy szegényes külsejű külföldi fiatalember kopogtatott az amsterdami Bloemgrache egyik módos polgárházának kapuján, ahol *Blaeu*, a legnagyobb hollandiai nyomda vezetője lakott. Elmondta, hogy Misztótfalusi Kis Miklós a neve, erdélyi magyar, szegény sorsú szülőktől származik, a nagyenyedi kollégiumban tanult, és háromévi fogarasi tanítószkodás után azért jött Hollandiába, hogy nyomdászmesterséget tanuljon. A híres mester – 200 tallér félévi tandíj fejében – elvállalta Misztótfalusi oktatását. Lakásról és élelemről, de a szükséges szerszámokról is magának kellett gondoskodnia.

Misztótfalusi sokat éhezett és még többet dolgozott az amsterdami évek alatt. Megtanulta a betűöntést, és egy év múltán már azzal dicsekedhetett, hogy százezer latin és héber betűt öntött, sőt *Blaeu* vele javíttatta a saját matricáit is. Célja egy olyan magyar nyelvű biblia kiadása volt, mely szép is, olcsó is, és melyhez minden szegény erdélyi ember hozzájuthat, akik az olvasást többnyire a bibliából tanulták meg ebben az időben. Háromévi kemény munka és tanulás után nekikezdehetett a magyar nyelvű biblia kiadása előkészületeihez. Mivel a nagyenyedi kollégiumban alapos filológiai és teológiai képzettséget szerzett, képes volt arra, hogy a biblia eredeti szövegét, holland és német fordításait és az eddigi magyar fordításokat egybevesse. Misztótfalusi volt az első, aki a különféle nyelvű bibliakiadások összehasonlítása nyomán rájött, hogy *Károli Gáspár* fordításában több szó, sőt szakasz kimaradt, helyenként hibás a fordítás és emiatt következetlen a helyesírás. Ezeket igyekezett kijavítani.

Erdélyben hatalmas felháborodást váltott ki a hír, hogy Misztótfalusi a bibliát javíttatja, hiszen annak szövegén bármilyen csekély mértékben változtatni annyi, mint a szentírást meghamisítani, vallották az egyházi előjárók. Megvonták tőle a bizalmat és a csekély összegű ösztöndíjat is. Misztótfalusi 1683 őszén úgy döntött; saját költségén adja ki a javított szövegű magyar bibliát. „Hozzáfogok én, szegény legény lévén, és megmutatom, hogy egy szegény legénynek szives devociója többet teszen, mint egy országnak immel-ámmal való igyekezeti.”

A kiadvány költségeit a saját munkájával teremtette meg. Nappal a biblia nyomtatásával foglalkozott, éjjel mások számára betűket metszett. Kis nyomdát bérelt, magyarul tudó szedőket fogadott és kétévi megfeszített munka után 1685 pünkösdjén megjelenhetett a javított szövegű, zsebfarmátumú, apró Elzevir betűkkel nyomtatott új magyar biblia, Magyarország és

Erdély címerével díszített szép barokk címlappal, 3500 példányban dúsan aranyozott bőrbbe kötve.

A későbbi években kiadta az Újtestamentumot és a Szenczi Molnár Albert féle zsoltárfordítást is, mindkettőt 4200 példányban.

Betűmetsző művészetének híre egyre nőtt. Áramlottak hozzá a megrendelések Angliából, Németországból, Lengyelországból, Svédországból, sőt Örményországból is. II. Cosimo toscanai nagyherceg vele készítette el a firenzei nyomda új betűfelszerelését, II. Ince pápa a vatikáni nyomda számára öntetett vele betűket.

Ekkor már európai hírű, nagytekintélyű nyomdász volt, jelentős jövedelemmel. Betűi valóban gyönyörűek és különlegesek voltak. A nagy holland metszők csak egyfajta betűt tudtak metszeni, Misztótfalusi azonban sokoldalú volt, és a korabeli megítélés szerint kurzív betűinek alakja és dőlése szebb volt, mint a legismertebb holland metszőé, Christoffel van Dyck-é.

Ekkor már Erdélyben is úgy gondolták, erre az emberre szükségük van. Kétszáz forint úti-költséget küldtek neki, és egy meghívást: várják otthon. Misztótfalusi döntött. Otthagytta közel tíz évnyi kemény munkával szerzett, tekintélyt és jó megélhetést biztosító munkáját és hazaindult. Előbb azonban a tízszeresével, kétezer tallérral megtoldotta a kapott útiköltséget és alapítványt tett belőle a Hollandiában tanuló erdélyi ifjak támogatására.

Betűkészletét nem vihette haza, túlságosan nagy súlyú volt. Eladta, mint értéktelen fémet. Szerencsére gyönyörű betűit nem olvastották be. A nemzetközi nyomdászattörténet Janson-betűknek nevezi Misztótfalusi betűit, mert a holland Anton Janson betűkereskedő megvette őket az öntödétől és az ő hagyatékában maradtak meg.

Misztótfalusi Kis Miklós tehát reményekkel telve és nagy tettekre készen, tíz évi távollét után hazatért Erdélybe három amsterdami kiadványának 12 000 példányával, tekintélyes magánkönyvtárral, a betűöntéshez és metszéshez szükséges szerszámokkal és matricákkal.

Saját költségén felújította és berendezte Kolozsváron a Farkas utcai templom mögötti nyomdát. A mostoha körülmények, és még a silány minőségű papír állandó hiánya ellenére is nyolc év alatt mintegy száz könyvet nyomtatott. Gyönyörűen metszett betűkkel dolgozott, és könyveinek szépségét a finom, ízléses záródíszek, fejlécek és művészi metszetek is emelik. Érdekes az is, hogy kiadványai között az évek múlásával egyre kevesebb lett a vallásos tárgyú munka. 1696-ban már egyetlen vallásos könyvet sem adott ki, tudománypszerűsítő munkák, tankönyvek, olvasókönyvek népszerű történeti munkák kerülnek ki nyomdájából. Kiadta Pápai Páriz Ferenc Pax corporis-át, ezt a nagyszerű emberek számára írt orvosi könyvet, Comenius Orbis Pictus című művét, és a Magyar iskolá-t, melyből az anyanyelvű írás-olvasást könnyen lehetett elsajátítani. Törekvéseiért sem anyagi, sem társadalmi megbecsülést nem kapott. Könyveit – bár olcsók voltak – alig tudta értékesíteni.

Magára vonta az egyházi és városi előljárók haragját, mert azt vallotta: „*Jó typographus csak jó ortographus lehet*” vagyis hitt abban, hogy a következetlen és idegenszerű helyesíráson változtatni kell. Saját elvei szerint kijavította a kolozsvári hittudósok műveit, csakis így volt hajlandó kiadni őket.

Az ellenséges hangulat évről-évre sűrűsödött körülötte. A város nem tartotta be Misztótfalusinak tett ígéreteit. A nyomdász csak mesterember – hangoztatták az előljárók – a megrendeléseket kell teljesítenie, nem újfajta elveket vallania. Sem anyagilag, sem erkölcsileg nem támogatták, sőt ahol csak lehetett, gátolták munkáját. Mikor a silány papír miatti elkéséredésében a hatóságokhoz fordult azzal a kéréssel, hogy a saját költségén papírmalmot állíthasson és jó minőségű papírra nyomtathasson – megakadályozták. Mivel a nyomda nem volt a sajátja, egyházi kézben volt, a felét egyszerűen elvették tőle. Megvádolták azzal, hogy alig látogatja az egyháztanács üléseit, hogy a hagyományok által szentesített erdélyi viszonyokat meg akarta változtatni, hogy nem tiszteli a szentírást (hiszen javított formában adta ki), hogy a vallásos könyvek helyett abc-s könyveket és más tankönyveket helyez előtérbe. Így is tovább dolgozott, de elkéséredése egyre nőtt. Fel akart hagyni a nyomdászattal, szét akarta rombolni műhelyét, és vissza akart menni Amsterdamba. Búcsúlevelét is megírta, de aztán abban reménykedve, hogy szándékainak tisztaságát felismerve mégis hagyják dolgozni: maradt. És 1698-ban megírta 39 pontba szedve, kérdés-felelet formájában a tények hosszú sorát felsorakoztatva magyar nyelvű munkáját a „Maga mentség”-t. Egész életének és munkásságának eseményeit és nehéz körülményeit mondja el ebben a könyvben, logikus és fállohatat-

lan érvekkel bizonyítva a könyvekért és anyanyelvi kultúráért vívott harcának igazát. Abban reménykedett, hogy könyve elégtételt szerez neki. Tévedett.

A Mentség tartalmát, nyelvét, stílusát az erdélyi világi és egyházi hatalmasságok vakmerő provokációként fogták fel. Mindenki ellene fordult, Bánffy György kormányzótól kezdve az egyházi vezetőkig. A Nagyenyedre összehívott zsinat beidézte Misztótfalusit. Közölték vele, hogy a Mentség összes példányát el kell égetni és a benne foglaltakat újabb írásban nyilvánosan vissza kell vonni és ki kell nyomtatni. Az általa berendezett és felújított, de egyházi kézben lévő nyomdáját is át kell adnia. A nyomdász összeroppant. A gyönyörű nyomtatású művek lévők, és Misztótfalusi megírta a Retractiót, utolsó nyomtatványát, vádjai visszavonását.

A sors azonban elégtételt adott: a Mentség két példánya megmenekült a tűzhaláltól, a szabadon terjesztett Retractióból viszont egyetlenegy sem maradt fenn. A kortárs irodalomtörténész Bod Péter – aki ismerte a Retractió szövegét – azt írta, hogy az nem Misztótfalusira, hanem vádlóira hozott szégyent.

Misztótfalusi, a nyomdász – nyomda és munka nélkül – már nem élt sokáig. Röviddel ezután agyvérzést kapott, négy évig élőhalottként vegetált, majd 52 éves korában, 1702. március 20-án meghalt.

Bod Péter Erdély főnixének nevezte, aki elégett a saját lelke tüzeiben. Szellemi öröksége azonban később győzedelmeskedett. A magyar nyomdák az ő helyesírási elveit valósították meg, az egyetemes és a magyar nyomdászattörténet a legnagyobb betűművészek közé sorolja. Különös, csónak alakú sírköve a kolozsvári házsongárdi temetőben a magyar kultúra tisztelőinek zarándokhelye.

Fehér Katalin

Százötven éve született Kvassay Jenő

A mai embernek – főleg, ha fővárosi – ismerősen csenghet a *Kvassay* név, de hogy valójában ki volt Kvassay Jenő, azt bizonyosan kevesen tudják. Talán még a „vízügyben” dolgozók se valamennyien, pedig a hazai vízgazdálkodás történetének legalább annyira jeles alakja volt, mint mondjuk a szélesebb körben ismert Vásárhelyi Pál.

Pályafutásának, munkásságának bemutatása és értékelése, jó értelemben vett népszerűsítése napjaink tudomány- és technikatörténeteinek adhat szép feladatot, hiszen ennek révén az ország múlt század végi nagyszabású (máig sóvárgott) fejlődésének egyik érdekes fejezete tárulhat fel.

A kor, amelyben a másfél évszázada született Kvassay Jenőnek élni adatott, a polgári fejlődés kibontakozásának korszaka volt. A feudális kötelek meglazultak, az ipari tökefelhalmozás útjából egyre inkább eltűntek az akadályok. Az ipari forradalom Magyarországon is visszavonhatatlanul beindult. Az igazi eszményképeket nem annyira a művészet nagyjai, hanem a mérnökök, természettudósok, vállalkozók, a tények világában eligazodók szolgáltatták. A tudomány mindenhatóságába vetett hit általánossá vált. A technika segítségével az emberi élet minőségét jobbító, a gazdaság fejlődését elősegítő minden elgondolás megvalósítható, csak idő

és pénz kérdése a dolog. Okos törvények, bölcs kormányzat, szorgalmas nép, a végtelen természeti erőforrások minél hatékonyabb kiaknázása, s nincs erő, amely az ország rohamos fejlődését megállítsa.

Ma talán már nagyobb a fentiekkel illető kételkedés, amit az elmúlt 150 év története ébreszt bennünk, mégis irigykedve olvassuk úkapáink szakcikkeiből és tanulmányaiból sütő józan lelkesedést. Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy tetteiket a kortól elszakítva tegyük mérlegre, s mai szemmel esetleg jogos kritikánkat pókhendien öntsük sírjaikra.

A köznemesi családból származó Kvassay Jenő 1850. július 5-én született Budán. Középiszkolai tanulmányait követően a *pesti műegyetem gépészmérnöki karára iratkozott be*. Noha a kötelező stúdiumokat hiánytalanul elvégezte, a mérnöki oklevél elnyeréséért azonban nem tette meg az utolsó lépéseket. Ennek az volt az oka, hogy *hallgatóként ő volt a műegyetem megreformálásának élharcosa*, s első kinyomatott művében (1874) keményen megbíráta az európai színvonalnál alacsony lemaradó oktatói kart és a mérnökökkel szemben itthon is elvárt igényeket nem kielégítő oktatási rendszert. Fellépésének hatására Trefort Ágoston kultuszminiszter vizsgálatot rendelt el, s néhány éven belül döntés született az oktatási reformról. Kvassay ezt nem várta ki, s diplomázás helyett a magyaróvári gazdasági akadémián, majd a világhírű párizsi „École des Ponts et Chaussées” hallgatójaként folytatta és fejezte be tanulmányait.

Állami szolgálatba lépése két esztendővel előzte meg a szegedi árvízkatasztrófát. A hazai ármentesítések – minden műszaki és szervezeti hibájuk ellenére – ekkor már jelentősen előrehaladtak voltak, s egyre inkább előtérbe került a kérdés, mit kell tenni a már mentesített földekkel, hogyan lehet azok termőerejét a legjobban hasznosítani. Ez a korszak egyébként a hazai mezőgazdaság szerkezetváltásának is jelentős állomása volt, s a tudományos haladás az okszerű gazdálkodás térnyerését tette lehetővé. *A talajjavítások ügyének előmozdítására Kvassay szorgalmazta*, hogy a földművelési tárcán belül *szervezzék meg a kultúrmérnöki szolgálatot*, amely a birtokosoknak talajjavítási kérdésekben tanácsot ad, s a lecsapolások, talajcsövezések, esetleges öntözések és szikjavítások terveit is elkészíti számunkra.

Az 1879-ben *életre hívott kultúrmérnöki hivatalok Kvassay vezetésével* hamarosan az egész országban kialakították szervezeti hálózatukat, s az egyik legsikeresebb állami műszaki szolgálatnak számítottak. Rövid tíz esztendő alatt feladatkörükbe vonták az említettekén túl a halászat, a közegészségügyi mérnöki szolgálat (a vízellátás, csatornázás, szennyvíztisztítás) ügyeit is. A szerencsés politikai helyzetet kihasználva Kvassay elérte, hogy 1889-ben az addig elkülönült tárcafelügyelet alatt működő folyamterméni hivatalok is a földművelésügyhöz kerüljenek, s ezzel sikerült az *állami vízügyi szolgálat egységét megteremtteni*. Kvassaynak a *szakoktatás új alapokra helyezésében is úttörő szerepe volt*. Emelték részvételt a pesti műegyetem reformjában. Mint a kultúrmérnöki hivatal főnöke elérte, hogy *a hivatalok csak olyan mérnököt alkalmazzanak, akik nemcsak mérnöki oklevéllel rendelkeznek, hanem a kívánt mezőgazdasági ismereteket is megszerezték a magyaróvári akadémián*. Ez távozása után is hagyomány maradt a kultúrmérnöki hivataloknál, igaz később a budapesti műegyetemen is szerepelt a mezőgazdasági alapismeretek oktatása. Kvassay azonban nemcsak a felsőfokú képzésre ügyelt, hanem a *kassai vízmesteriskola létrehozásával megteremtette a középfokú szakmai képzés bázisát*. Az itt végzett vízmesterek nagy gyakorlati tudás birtokában hathatósan tudták a mérnököket tehermentesíteni a munkák kivitelezésénél és a művezetésben. A későbbiek során a gát- és csatornaőröktől is megkövetelték az alapfokú vízügyi-műszaki ismereteket, amelyet a vízmestéri képzés kiterjesztésével értek el.

Kvassaynak műszaki és jogi téren *döntő szerepe volt a szegedi katasztrófa utáni tanácstalan-ság közepette a Tisza-szabályozás korrekciójának kimunkálásában és végrehajtásában*. Az ő elvi irányítása mellett dolgozták ki mérnökök és jogászok az ország *első vízügyi törvénykönyvét (1885:XXIII. tc)*, amely az addigi vízmunkálatokkal kapcsolatos kaotikus állapotokat rendezte és kijelölte a fejlődés jogi kereteit.

Az 1880–1890-es években kezdett oldódni az az erős kötelék, amely a hazai vizekkel kapcsolatos mindennemű beavatkozást a mezőgazdasági igények kielégítéséhez kötött. A vízsabályozások tekintetében új tudományos ismeretek terjedtek el, amelyek a vízjárással, hordalékmozgással összefüggésben friss megoldásokat ajánlottak a gyakorlat számára. Előtérbe kerültek a kisvízfolyások kérdései, a vízgyűjtőkön lezajló hidrológiai folyamatok is. A kellő politikai támogatást megszervezve a kormányzat *1886-ban létrehozta a vízrajzi szolgálatot*, amely

nek elsőrendű feladatává tette, hogy gyűjtse és rendszerezze a hazai vizek járására vonatkozó hidrológiai adatokat, s adjon használható képet a Tisza-szabályozás addigi munkálatai következtében bekövetkezett vízrajzi változásokról.

Kvassay tudományos tájékozottságát, szakírói képességeit kamatoztatni tudta, nemcsak a vízügyi szakajtóban, hanem a gazdasági lapokban is. A *„Mezőgazdasági vízműtan I–II. (1880–1882.)*, valamint *A csekély esésű folyók... (1889)* címmel frott könyvek a hazai vízügyi szakirodalom alapvető munkái. Mindkét kötetével a MTA pályadíját nyerte el. Az 1880-as évek vége felé, amikor a Tisza-szabályozás korrekcióiról komoly szakmai vita folyt, Kvassay két újabb könyvében fejtette ki nézeteit a vízimunka addig elért eredményeiről és gyengéiről, valamint az általa leginkább célravezetőnek tartott gazdasági, jogi és műszaki lépésekről.

Kvassayt tekinthetjük a *vízügyi szakajtó megeremtőjének*. Az általa indított, s évenként kiadott *„Kultúrmérnöki Jelentések”*-ből, amelyben a hivatala által végrehajtott és tervezett vízimunkák részletes ismertetését adta közre, rövid időn belül (1890-től) *Vízügyi Közlemények* néven negyedévente megjelenő, nemzetközileg is elismert szaklapot teremtett. Ez a *folyóirat máig az állami vízügyi szolgálat tudományos igényű orgánuma*.

Pályafutásának második felében figyelmét a víziközelkedés, a hazai folyók hajózhatóságának megeremtése, a Duna nemzetközi vízi úttá fejlesztése, valamint a Balatonnal kapcsolatos jövőbeni feladatok felé fordította. Mint a *Balaton első kormánybiztosa* jelentős anyagi erőt tudott előteremteni a kikötő építkezések megindításához. A Lóczy–Cholnoky-féle Balaton-kutatási program szakmai támogatásával nemcsak egy európai szintű tudományos vállalkozást segíttet végrehajtani, de a tanulmányok a későbbi fejlesztési elképzelések alapjául is szolgáltak.

Ami a víziútak fejlesztését illeti, ez elsősorban a Duna és a Tisza kisvíz-szabályozási munkáinak megindítását jelentette. Kvassay ezt a hosszú távú programot a Dunánál indította meg, s miniszterének sikerült a parlamenttel elfogadtatnia az ún. *„vízberuházási” törvényt (1895:XLVIII. tc.)*, amelynek az volt a lényege, hogy a szükséges összegre 12 évre szavazták meg, de a felhasználás ütemében szabad kezet kapott a feladatok koordinálásával és végrehajtásával megbízott szaktárca. *A fejlesztési program sikerét bizonyítja*, hogy amikor a 12 esztendő lejárt, egy újabb, immár *20 évre szóló beruházási munkaterv* költségeit hagyta jóvá az országgyűlés az 1908:XLIX. tc. elfogadásával. Ebben a csepeli kereskedelmi kikötő megépítése mellett a soroksári Duna-ág csatornázása, a Duna–Tisza-csatorna kivitelezésének terve, valamint – a vízgyűjtők lefolyási viszonyainak javítására tekintettel – *a nem állami kezelés alatt álló vízfolyások rendezésének feladatai* is szerepeltek. A munkák egy része megindult, de a program végrehajtását az időközben kitört világháború egyszer s mindenkorra félbeszakította.

Kvassay az említett beruházási programokkal gyakorlatilag *egy konzervens vízügyi politika alapjait vetette meg a Kárpát-medencében*, amelyet az 1930-as években későbbi utódja, Sajó Elemér – az új országhatárok jelentette vízügyi feltételeket, valamint a kor politikai és gazdasági kihívását figyelembe véve – foglalt újra össze.

Az eddigiek során jobbára csak Kvassay nevét szerepeltettük, de nem hallgathatjuk el néhány kitűnő mérnök kollégájának nevét sem, akik hivatalfőnöküket nagyszabású programjainak kidolgozásában és végrehajtásában segítették: Péch József és fia Béla, Gonda Béla, Kovácsy Sándor, Faragó Lipót, Kolossváry Ödön, Bogdánfy Ödön, Bolla Mihály, Landgraf János, Fekete Zsigmond, Farkass Kálmán.

Amikor Kvassay Jenő munkásságát meg akarjuk örökíteni a hazai vízgazdálkodás történetének nagykönyvében, Károlyi Zsigmond méltató szavait tudjuk csak megismételni: *„Kvassay Jenőnek nincs »egyetlen« alkotása, de neve a magyar vízmunkálatok történetének egész korszakát, egyik leggazdagabb fejezetét jelzi. Az 1879–1918-ig terjedő négy évtizednek nincs szinte egyetlen vízépítési eredménye, alkotása sem, melynek ne lett volna értelmi szerzője, szervezője, tervezője, vagy éppen létrehozója.”*

Fejér László

Irodalom

Kvassay Jenő: A Műgyetem. Pest, 1874.; *Mezőgazdasági vízműtan, I–II.* Bp., 1880–1882.; *A Tiszavölgy szabályozásáról*, Bp., 1888.; *Emlékirat vízszabályozásaink ügyében.* Bp., 1888.; *A csekély esésű folyók szabályozásának alapelvei különös tekintettel a Tisza völgyére.* Bp., 1889.; *Dóka Klára*: A vízmunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében. Bp., 1987.; *Károlyi Zsigmond*: Kvassay Jenő (1850–1919), *Vízgazdálkodás*, 1965.

Tízestendő's a Honismereti Szövetség¹

1. Napjainkban, vagyis az ezredforduló éveiben százával, ha nem ezrével emlékeznek, emlékezhetnek a különféle civil szervezetek megalakulásuk, esetleg újjáalakulásuk tizedik évfordulójára. Hiszen 1948-ban, a hatalomra került kommunista diktatúra egyik első dolga volt, hogy a mindenfajta önkényuralmat pusztító létével is akadályozó civil szférát, a különféle szempontok és értékek szerint tagolódo társadalmi rétegek és csoportok érdekérvényesítő és önmegvalósító szervezeteit hatalmi szóval és cselekedettel felfüggeszse, átszervezze, bekebelezze – végső soron megszüntesse. Tíz esztendővel ezelőtt tehát, mint ahogyan a minden életet megdermesztő, hosszú és kegyetlen sarkvidéki tél elmúltával éled újra – rügyezik, hajt és virágozik ki – a természet, úgy dugták ki fejüket a hó alól, pattintották rügyeiket, bontották bimbójukat hazánkban a különféle civil szervezetek. Voltak persze közöttük rövid tenyészidejű fajták, rikítóvirágú haszontalanságok is, de meggyőződésem, hogy azok sem voltak fölöslegesek. A legtöbb pedig évelőnek bizonyult, javarészüik törzset nevelt, ágakat hajtott, s egyiknek-másiknak már az árnyékában is megpihenhetünk, gyümölcsét is élvezhetjük.

Az egy évtizeddel ezelőtt alakult szervezetek történetüket és eredetüket tekintve három csoportba oszthatók. Vannak közöttük, amelyek bűvópatakhhoz hasonlóan túléltek a diktatúra jégkorszakát és újra felszínre törve, *újjáalakulva* ott és azt igyekeztek folytatni, ahol, és amit több mint 45 esztendővel ezelőtt kényszerűségből abbahagytak. Vannak aztán olyanok is, amelyek a korábbi névtelen évtizedekben valamilyen formában, a megtört és a tiltott területek határán lavírozva tevékenykedtek, s az 1990-es tavaszodás után formális, elismert civil szervezetként *rendezhették soraikat*. A szervezetek túlnyomó része azonban „nulláról” *indult*, szellemiségében is, személyi és anyagi feltételeit tekintve pedig mindenképpen.

2. A tíz esztendővel ezelőtt, pontosabban tíz esztendeje és 70 napja megalakult *Honismereti Szövetség* – bírósági bejegyzésének holnap, július 4-én lesz tizedik évfordulója – a felsoroltak közül a második csoportba tartozik. Hiszen az 1960-as évek elejétől a Hazafias Népfront keretei között, annak *korlátozását szenvedve és védelmét élvezve*, honismereti mozgalomként, honismereti bizottságainak keretei között tevékenykedhetett.

Akkoriban sokszor emlegettük, hogy a *honismeret a közéletiség iskolája*, s hogy ez mennyire igaz volt, mutatja, hogy 1990-ben mozgalmunk az első között tudta megragadni a bontakozó demokrácia nyújtotta lehetőséget és szervezte meg civil szervezetét, a megyei honismereti egyesületeket, majd pedig azok együttműködéseként a Honismeret Szövetséget. A felismerés reflexszerű gyorsaságában, a megvalósítás kidolgozásában és a szükséges lépések megtételében óriási érdemei vannak akkori alelnökünknek, Szikossy Ferencnek, valamint a Honismereti Bizottság korábbi titkárnak, Töltési Imrének.

Mozgalmunknak természetesen nem kellett igazodnia a politikai változásokhoz, aligha túlzok, ha azt mondom, hogy *a kor volt az, amely felnőtt a honismereti mozgalom korábban is vallott és vállalt értékeihez*. Ennek illusztrálására érdemes idéznünk Töltési Imrének a Honismeret folyóirat 1989. 5. számában megjelent írásából, amelyben világosan felismeri és megfogalmazza a mozgalom előtt megnyíló lehetőségeket. „A kialakuló körülmények – írja – a honismereti mozgalom fellendülését hozhatják. Megszabadulva a gúzsba kötő politikai gyámoktól, gyanakvástól, esetenként a megfélemlítéstől, a honismeret munkásai, közösségei lendítői lehetnek a demokratikus közéletiségnek, a helyi önismeret tágulása révén a települések magukra találásának, az állampolgári tudat és felelősségvállalás megerősödésének. Remélhetőleg nem lesz többé nacionalizmus a magunk, múltunk, hagyományaink és művészeti örökségünk vállalása.”

A *honismereti egyesületek szövetsége* tehát nemcsak hogy nem a semmiből indult tíz esztendővel ezelőtt, hanem szervezett formájában is évtizedes múltra tekinthet vissza. Tiszteletbeli elnökünk, dr. Kanyar József pedig éppenséggel úgy fogalmazott egy rádiós beszélgetés során, hogy „*a honismeret mozgalmat századok érlelték*”. Most tehát, az Úr kétezredik esztendejében, első szent királyunk megkoronázásának, a kereszténység intézményes felvételének milleniumában, a XXVIII. Honismereti Akadémián egyszerre ünnepelehetjük a honismeret szellemé-

¹ Elhangzott 2000. július 3-án, Székesfehérváron, a XXVIII. Honismereti Akadémián.

nek és szemléletének születéseként számontartott Notitia Hungariae megjelenésének több mint két és fél évszázados, az úgynevezett szervezett honismereti mozgalomnak negyvenedik, és a Honismereti Szövetség megalakulásának tízedik évfordulóját.

A Szövetség alakulását megelőző hónapok korántsem voltak könnyűek és eseménymentesek, hiszen egyszerre kellett fenntartani a folyamatosságot és kialakítani a civil szervezet formáját és kereteit. Visszaemlékezve azokra az időkre, jelentős erőfeszítések kellettek ahhoz, hogy a megyei egyesületek rendre megalakuljanak, a Honismeret folyóirat, ha zökkenőkkel és csúszásokkal is, de megjelenjék, s a bizonytalan anyagi körülmények között megszervezhesük és megtarthassuk első – különben XVIII. – Honismereti Akadémiánkat, ami egyben a Honismereti Szövetség alakuló ülése is volt. E sokféle, a civil szervezet alakításában, szervezésében való járatlanságból is adódó bizonytalanság mellett óriási könnyebbséget jelentett az, hogy biztos alapokon nyugodott a mozgalom eszmeisége, világosan kirajzolódta alapvető értékei és célkitűzései. „Szinte természetes – mondotta dr. Kanyar József elnök a Csillebércen megrendezett Akadémia megnyitójában –, hogy a népi és nemzeti tudatnak, a nemzeti önismeretnek és identitástudatnak szolgálata és erősítése marad továbbra is mozgalmunk centruma.” Ugyanezen az Akadémián Andrásfalvy Bertalan, a hosszú idők óta ismét szabadon választott magyar kormány művelődési minisztere úgy fogalmazott, hogy „a honismereti mozgalomban összegyűlt sok olyan tapasztalat és eredmény, amely innmár nem egy mozgalomnak, hanem a kormánynak kell hogy a programját alkossa.”

A honismereti mozgalom előtt tehát távlatos lehetőségek nyíltak tíz esztendővel ezelőtt, és szervezeteink életrevalóságát, közéleti érzékenységét, nemzeti elkötelezettségét jelzi, hogy általában felismerték, a legtöbb esetben meg is ragadták ezeket a lehetőségeket. Ez a messzire tekintő és felelős gondolkodás tükröződik a Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület elnökének, Gyüszti Lászlónak szavaiból, aki szervezetük alakulásakor így fogalmazott: „A nemzeti újjászületéshez szükség van és szükség lesz az emlékeket fenntartó, őrző, gondozó honismereti mozgalomra, hogy a megújuló demokrácia, a politikai kezdeményezések, a szerveződő helyi önkormányzatok ne váljanak gyökértelemné”.

Ez az „évszázadok által érelt” honismereti gondolkodás, nemzeti elkötelezettség tette lehetővé, hogy a mozgalom újjáalakulva, egyesületek szövetségévé szerveződve, korábbi lendületét megtartva, sőt erejét fokozva, tevékenységét bővítvé folytathassa munkáját.

3. Visszatekintve az elmúlt évtizedre, nincsen szégyenkezni való. Igaz, különösebb ön-
elégültségre sincs okunk, de ez nagy általánosságban nem is jellemző ránk. Úgy érzem, akkor fogalmazok pontosan, ha azt mondom: elsősorban arra lehetünk büszkéek, hogy *lehetőségeinket a maximum határáig megközelítve sikerült kihasználnunk*. A lehetőségek körének teremtésében és bővítésében bizonyára többet tehattünk volna – és itt most egyaránt gondolok a külső és a belső lehetőségekre –, de ami adott volt, azt jól megragadtuk.

Sikereinket elsősorban *tervezett, rendszeres és következetes munkával* érték el. Vagyis az által, hogy egyre inkább úgy dolgoztunk, ahogyan egy határozott célkitűzésekkel rendelkező, céljait megfogalmazni és megvalósításhoz vezető úton járn tudó, autonóm civil szervezetnek működni kell. Több más, hozzánk hasonló elhivatottságú szervezetet is megosztó, néhányat a szemünk láttára szétroncsoló belviszályok ismeretében rendkívül fontosnak tartom, hogy a honismereti egyesületek és szövetségünk nem, vagy csak futólag szenvedett ebben a magyarságra sajnos oly jellemző betegségben. Egységünket úgy sikerült megvalósítanunk és megőriznünk, hogy a megyei egyesületek végzik a maguk regionális, lokális, tehát a helyi igényekhez és lehetőségekhez igazodó tevékenységét, ugyanakkor az országos összefogást igénylő feladatokra közösen, anyagi, de főként szellemi erőinket összevetve tudunk vállalkozni.

Ez a rendszeresség megmutatkozik a Honismereti Akadémiák évről évre megvalósuló nagy seregszemléiben, valamint a honismereti diákkonferenciák szervezési ritmusának örövendetes felzárkózásában. Megmutatkozik a honismereti táborok rendszeres támogatásában, a honismereti kiadványok szerkesztőinek kétvétenkénti összejöveteleiben; a mozgalomban kiemelkedő eredménytel tevékenykedő tagjaink teljesítményének a Notitia Hungariae Emlékérem, a Honismereti Munkáért Emlékérem, és a Honismereti Emléklap adományozásával történő elismerésében; a Honismeret folyóirat kéthavonkénti megjelenésében; a küldöttgyűlések és az elnökségi ülések rendszeres megtartásában és még sok-sok másban is. Mindez a rend-

szeresség – aminek megvalósításához óriási szerepe volt és van titkárunknak, Bartha Évának – akár elfásultsághoz vezető monotoniságot is jelenthetne, ha nem következne be időről időre az a *csoda*, hogy mindezeket az újra és újra visszatérő eseményeket, teljesítményeket mindig más és más erőfeszítésekkel és –meggyőződésem szerint – egyre tartalmasabb, színvonalasabb, sokszínűbb eredménnyel sikerül megvalósítanunk.

Hosszasan és jólesően sorolhatnám itt most az elmúlt tíz esztendő során elért eredményeinket. Beszélhetnék az évente rendszeresen – bár sajnos meglehetősen szerény összegekkel – támogatott ifjúsági *honismereti táborokról*. Szólhatnék nagy, a magyar ifjúság és a pedagógustársadalom tizezreit megmozgató – sőt lázba hozó – történelmi, művelődéstörténeti vetélkedőinkről, mint az *Emese álma* című millicentenáriumi, az *Iffjú szívekben élék* című, 1848/49-re emlékező, valamint a *Felkelt a napunk* címmel jelenleg is folyó szellemi verseny, amelyeknek egyik legfontosabb hozadéka, hogy az egész Kárpát-medence magyar diákjai is bekapcsolódhatnak. De említethetném Szövetségünk *közhasznú szervezetté* alakulását is, ami nem csekély erőfeszítést és a hivatal packázásaival szembeni önfegyelmet követelt titkárunktól. Ez a közhasznúság – legalábbis úgy érzem – Szövetségünk érettségi bizonyítványának is tekinthető, s tulajdonképpen a szervezet nagykorúvá válását is jelzi. Mindezekről azonban – remélem – megfelelően tájékozottak a Honismereti Akadémia résztvevői, akárcsak a Honismeret olvasói. Itt most csupán két területet emelek ki az eredmények közül.

Az egyik az, hogy a Honismereti Szövetségnek minden korábbi reményünket meghaladóan sikerült felvállalnia a *magyarság legfontosabb sorskérdéseit*. Gondolok itt a honismereti szemlélet és tevékenység kiterjesztésére a Kárpát-medence egész magyarságár: Még inkább gondolok arra, hogy milyen hatalmas, az egész nemzet jövője szempontjából alapvető kérdéseket vállaltunk fel *honismereti akadémiainkon*. Emlékeztetül: önkormányzatiság, civil társadalom, egyház és társadalom, ifjúság, magyarság és európaiság, nemzettudatunk ezer esztendeje, a természet és az ember kapcsolata, 1848/49-es forradalmunk és szabadságharcunk, nemzeti közgyűjteményeink – és végül itt és most: kereszténységünk és államiságunk végleges megvalósításának millenniuma. Anélkül, hogy a legkisebb mértékben is lebecsülni, vagy akár csak rangsorolni akarnám fegyvertársaink, a többi civil szervezet munkáját, meggyőződéssel állíthatom, hogy kevesen vannak, kevesen vagyunk, akiknek szíve ilyen mélységes elkötelezettséggel dobogott volna együtt a nemzetével. Csak sajnálhatjuk, hogy Andrásfalvy Bertalan 1990-ben elhangzott szavai csak részben valósulhattak meg, Magyarország mindenkori kormányainak szándékai és elképzelései nem mindenkor és korántsem mindenben estek egybe a honismereti mozgalom által felvállalt célokkal.

A másik terület, ahol munkánkat eredményesnek tartom, a *civil szervezethez illő és méltó stílus és magatartásforma elsajátítása*. E téren bizony volt mit tanulnunk – sokszor a magunk kárán –, és kötve hiszem, hogy már mindent tudunk. De sikerült hozzáigazodnunk a kultúra finanszírozásának megváltozott és napjainkban is változó rendszeréhez. „Kolduló renddé váltunk” fogalmazott még az 1990-es évek elején az egyik megyei honismereti egyesület beszámolója, meglehetősen lehangolva. Szövetségünk – és számos egyesületünk – sikerének tartom, hogy hamarosan túlléptünk az „ügysem adnak”, a „pályázni sem érdemes” igen kényelmes, de korántsem eredményes szemléleten. A mai pályázati rendszer kétségtelenül újszerű a korábbi szociál-feudális szisztémához képest, bár tagadhatatlan, hogy annak bizonyos elemei ebben is felfedezhetők. Mégis, a Honismereti Szövetség és jónéhány honismereti egyesület pályázati eredményessége azt mutatja, hogy aki elsajátítja a pénzszerzésnek ezt az új, korszerű, mondhatni európai formáját, az meg tudja teremteni a feltételeket céljai megvalósításához. Biztos vagyok benne, hogy ebben a támogatási rendszerben a honismereti mozgalom egésze jóval több anyagi forráshoz jut, mint amit a Népfront keretei között kapott, azzal a különbséggel, hogy most elsősorban nem funkcionáriusok fizetésére, hanem tevékenységek megvalósítására szerezük a pénzt és nem a párt, vagy a pártok szabják meg, hogy mire kapjuk.

Ehhez a kérdéshez tartozik még, hogy Szövetségünk és az egyesületek eredményesen tagolódtak, illetve tagolódtak a honismereti témák megvalósításának nagy társadalmi munkamegosztásába. Úgy is, hogy számos más szervezettel és intézménnyel együtt, közös erőfeszítéssel valósítottunk meg olyan nagyszerű feladatokat, amelyekhez egyedül hozzá sem foghattunk volna, és úgy is, hogy a művelődési és az oktatási tárca mindinkább számít, sőt támaszkodik ránk, feladatokat is kapunk tőlük, legtöbbször még pénzt is adnak ezek megvalósítására.

4. Remélem, hogy beszámolómnak ezt az eredményekkel foglalkozó részét hallgatva senki sem érzi úgy, mintha túlzottan elégedett lennék. Át is térek azokra a témákra, amelyekben megítélésem szerint nem sikerült elérnünk a kívánt célt, vagy finomabban fogalmazva: van még tennivalónk.

Úgy érzem kudarcot vallottunk, vagy legalábbis *nem tudtunk látványos eredményt elérni a honismeretnek, az oktató- és nevelőképző intézetekben tantárgyként való bevezetése terén*. Az 1990-es évek elején megmutatózó biztató kezdetek után a téma elakadt, s egy-két látszatmegoldástól eltekintve nem is halad tovább. Tudom, hogy néhány tanító- és tanárképzőben megkísérelték a magyarságismeret, a szülőföldismeret, a népismeret – vagyis a honismeret egy-egy területe – oktatását, de ezek csak eseti megoldások. Azért is tervezzük, hogy a jövő évben, ebben a témakörben rendezünk Csongrád megyében országos tanácskozást, mert meggyőződésünk, hogy amíg a honismeret nem kapja meg méltó helyét a tanító- és tanárképző intézetekben, addig NAT-al vagy NAT nélkül, illúzió marad a honismeretnek az általános és középiskolákban – tantárgyként, vagy más tantárgyakban megvalósuló – történő egységes oktatása.

Súlyos adósságaink vannak a *honismereti kiadványok árusítása* területén, ami annál is nyomasztóbb, mert az 1990-es évek elején már sikerült megnyugtató módon megoldanunk a szerete az országban megjelenő honismereti munkák egy helyen, jó helyen, központi helyen történő értékesítését. Az, hogy ez a lehetőség megszűnt, és azóta sem sikerült a helyzetet megnyugtató módon megoldani, arra figyelmeztet, hogy Szövetségünk még nem egészen nőtte ki a civil szervezetek gyermekbetegségét, amikor néhány megoldás túlon túl egy-egy személyhez kötődött, s annak kiestével – más irányú lekötöttségével – egyáltalában nem, vagy csak nehezen pótolható úr támadt. Így jártunk mi is e tekintetben, s egyáltalában nem vigasztaló, hogy a Magyar utcai könyvesbolttal folyó tárgyalások során már felémlett a megoldásnak valami halvány reménysége. A honismereti kiadványok árusításának megoldatlansága a legteljesebb mértékben vonatkozik lapunkra, a Honismeretre is, ami annál is inkább sajnálatos, mert ily módon ki vagyunk szolgáltatva a lelkületlenül és drágán működő hírlapterjesztőknek, aminek következtében évről évre csökken a Honismeretet előfizetők száma.

Van tehát megoldatlan feladat bőven, nem kell félnünk, hogy a következő évtizedben munka nélkül maradunk. Elég, ha a *honismereti szakkörök* még mindig *hiányos számbavételére*, a *honismereti táborok szakmai színvonalára*, a megyei honismereti egyesületek munkájának *aránytalanságaira*, a határon túli társult szervezetekkel való kapcsolatok *akadozásaira*, a *honismereti repertórium félkész állapotára* gondolok.

Mindazonáltal úgy érzem, hogy ha a Honismereti Szövetségről és egyesületeiről beszélünk, akkor egy megállapodott, bejáratódott, ismert és elismert, s jó közösséggé formálódott civil szervezetről van szó. Olyan, amely általában a lehetőségei határán teljesít, de ugyanakkor nem az a jellemző rá, hogy túl meredeken szöktetné magát, megvalósíthatatlan ábrándok után fut, átgondolatlan, megalapozatlan, netán szélhámós akcióba keveredett volna. Olyan szervezet tehát, amely akár elégedett is lehetne önmagával, ha lenne benne hajlandóság az önelégültségre. Olyan szervezet, amelynek számos hadrafogható tagja és közössége van, de korántsem annyi, amennyire szüksége lenne feladatai maradéktalan megvalósításához. Olyan, amelynek kiegyensúlyozott anyagi helyzetére a lassan már feledésbe menő „tisztos erény” jellemző. Olyan, amely sokat tett annak érdekében, hogy munkájába szélesebb körben bekapcsolódják az ifjúság, de ezirányú erőfeszítései még korántsem hozták meg a kívánt eredményt.

5. Megoldatlan feladataink, sikertelenségeink korántsem teljes számbavétele nyomán ki-rajzolódnak az előttünk álló feladatok is. Lényegében azt kell tennünk továbbra is, mint eddig, de céltudatosabban, professzionálisabban, körültekintőbben, esetenként pedig elszántabban.

De szükség van-e a XXI. évszázadban a honismereti mozgalomra? Lesz-e a magyarságnak igénye a III. évezredben azokra az értékekre, amelyeket a honismereti mozgalom múltunkra, hagyományainkra alapozva képvisel, amire a jelent szeretné alapozni, s amire – hite szerint – a jövő építhető? Hozzá tud-e járulni a honismereti mozgalom *itt és most* nemzeti felemelkedésünkhöz, nemzeti identitásunk erősítéséhez, a határokkal szétszabdalt, Európa nagy olvasztókazánjába készülő magyarság megmaradásához?

Mély meggyőződésem, hogy a honismereti mozgalomra az elkövetkező időben is igen nagy szükségünk lesz. Egyrészt azért, mert növekvőben van azok száma és aránya, akik érdeklődéssel fordulnak hagyományaink felé, sőt vállalják a mozgalom által képviselt értékeket. Még inkább azért, mert az internacionalista, kozmopolita, szocialista és kommunista rendszerek által tönkretett, értékeit veszített magyarság, határainkon innen és túl, magára hagyott, tévelygő, bizonytalan identitású. Szüksége van arra, ha ezt nem is mindig ismeri fel –, hogy szilárd, mélyen gyökerező támpontjai legyenek. A magyarságnak, megmaradása érdekében szüksége van nemzeti identitásukban megerősödött, múltunkkal tisztában lévő, világos példaképekkel rendelkező, a honismereti mozgalom által felnevelt és felvértezett emberekre.

Tisztelt Akadémia! Nemrég olvastam el Gereben Ferenc kiváló művelődésszociológus tanulmányos könyvét, melynek címe *Identitás, kultúra, kisebbség*. A szerző a maradék Magyarországon és az elszakított területeken élő magyarok olvasási szokásait, ezen belül olvasmányait, valamint a politikai élet általuk legkedveltebbnek tartott személyiségeit is számbavették. Megdöbbentő értékrendekkel találkoztam. A megkérdezett magyar nemzetiségű olvasók nyilatkoztak legkedveltebb olvasmányaikból. *Szlovákiában* Szilvási Lajos, Rejtő Jenő és Berkesi András *megelőzi* Jókait és Mikszáth Kálmánt. *Romániában* Rejtő Jenő és Szilvási Lajos *megelőzi* Sütő Andrást és Wass Albertet. *Szerbiában* Szilvási, Rejtő és Berkesi *előzi* Móricz Zsigmondot, Gárdonyi Gézát és Fekete Istvánt. *Szlovéniában* Rejtő *előzi* Mikszáthot, Gárdonyit. *Magyarországon* öt idegen, számomra ismeretlen bestseller író, valamint Moldova és Nemere *megelőzi* Jókai Mórt. Egy 1993-ban Magyarországon végzett felmérés szerint a megkérdezettek által jelentősnek tartott történelmi személyiségek sorában Kádár János *megelőzi* Deák Ferencet és Dobó Istvánt.

Meggyőződésem, hogy ahol ilyen eszmei, értékrendbeli zavar mutatkozik a nemzet gondolkodásában, ízlésében és ítéletében, s hadd tegyem hozzá veszélyérzetében, ott még nagyon hosszú ideig szükség lesz a honismereti mozgalomra.

Halász Péter

Salló István: Árpádházi királyok

ISKOLA ÉS HONISMERET

A népdal továbbélésének lehetőségei*

Ha kézbe vesszük a XV. Kecskeméti Népzenei Találkozó szép műsorfüzetét, lapjairól csupa fény árad. A népdal ügyének életet szentelő tudósok, pedagógusok, kiváló együttesek, szólisták sokasága arról tesz itt bizonyosságot, hogy él a népdal. Sőt: virágzik. Ezek láttán lehet-e olyan kérdést felvetni, hogy mik a lehetőségei a népdal továbbélésének? Azaz: hogyan tud életben maradni az előttünk álló jövőben?

Ám ahol fény van, mögötte mindig ott húzódik az árnyék. S minél nagyobb a fény, az árnyék annál sötétebb. Manapság olyan fogalmakat kezdenek papírra vetni a népünk sorsáért aggódók, mint a „mindent elárasztó globalizáció...multikulturális ideológia, amerikanizmus és szinte gáttalan alkalmazkodás az általa sugalmazott mintához.” Ezekkel a problémákkal nap mint nap találkozva Kodály Zoltán intő szavai gyakran megfordulnak gondolataimban: „Addig van ország, míg nép van, s addig van nép, míg dala van”. Mert ha már nincs dala, akkor beteljesedik Ady Endre sötét jóslata: „Fölolvaszt a világ kohója. Elveszünk, mert elvesztettük magunkat”.

Sajnos, éppen népdalgyűjtő munkám közben kellett látnom a szomorú állapotot: amikor már elfogy a nép dala, utána elfogy a nép. Pár éve a burgenlandi Órvidéken sikerült két kötetben közreadnom ennek a kis magyar nyelvszigetnek dalait, sőt egy alsóőri asszonyról írott monográfiámat is, s ekkor további gyűjtőmunkára biztattak ezen a tájon. Úgy gondoltam, hogy a Fertő-vidéki, szórványban élő magyarság népdalait kellene még összegyűjtenem. Kiválasztottam Frauenkirche (egykor Boldogasszony) falut, s elhatároztam, hogy ennek a dalait próbálom összegyűjteni. Miért éppen Boldogasszonyra esett a választásom? Mert kezembe került a „Magyar-Óváron” megjelenő Mosonmegyei Lapok 1896. április 7-i száma, melyben arról tudósítják az olvasókat, hogyan fogadták itt a falu új orvosát, „Dr. Müller Miklós katolikus orvos urat... Soha még orvost széles Magyarországon ily fényel és pompával nem fogadtak. Az egész község fel volt nemzeti zászlókkal lobogóva...Mayer Antal úr nagykereskedő fényes fogatát küldé el a megérkező orvos úr elé a pándorfi állomásra. Mikor pedig az új orvos a község határához ért, egy válogatott legényekből összeállított díszes lovasbandérium lepte meg őt; míg a községben a tűzoltó zenekar üdvözölte. Az utcákon 800–900 főnyi embertömeg kísérte zeneszó mellett lassú menetben haladó kocsiját, folytonos óvációk között.”

E tudósítást olvasva választottam Boldogasszonyt burgenlandi népdalgyűjtő munkám újabb színhelyéül. Igaz, a tudósítás megjelenése után egy szűk évszázad múltán, 1994-ben. Ám mégis azt reméltem, hogy találnom kell népdalt, népi hagyományt abban a faluban, ahol egykor ilyen fényes külsőségek között bizonygatták az emberek érzéseiket, nemkülönben magyarságukat.

De reményességemben nagyot csalatkoztam. Egy teljes napom azzal telt el, hogy nem népdalt, de olyan magyar embert találjak, aki itt született, itt éli életét. Legfeljebb 1956-ban ide települt magyarországi svábokkal tudtam magyar szót váltani. Már estefelé járt az idő, mikor olyan embert is tudott ajánlani, akiről úgy tudták, hogy Boldogasszonyon született magyar. De őt sem találtam otthon, mert éppen beteg feleségét látogatta meg akkor a bécsújhelyi kórházban. Hogy ne térjek haza egy napi „kutatómunka” után teljesen dologvégezetlenül, betértem egy 80 éves asszonyhoz, Nagy Mariska nénihez, aki 1935-ben a Sopron-megyei Szárföldről ide jött férjhez, s azóta itt él. Kérdezgettem: Szoktak-e összejönni az itt élő magyarok? – Nem, hangzott a válasz. De biztosan volt olykor kukoricafosztó, tollfosztó? – Az volt. Szoktak-e ilyenkor énekelni?

* Elhangzott a XV. Kecskeméti Népzenei Találkozón, 1998. szeptember 19-én.

– Nem, csak beszélgettünk munka közben. Névnapokon, vagy újévkor, karácsonykor csak elmentek egymáshoz, s elénekelték egy-egy köszöntő éneket? – Nem! – volt a lesújtó felelet.

E ekkor belém döbrentek Kodály Zoltán szavai. Igen, elfogyott a dal a boldogasszonyi nép ajkáról, s itt a következménye: elfogyott a nép is. Fölolvasztotta a világ kohója. E ehhez elég volt egy szűk évszázadnyi idő. Jaj, be ne következzon ilyen állapot soha pl. a Duna–Tisza közén. Legyen dala ezután is ennek a népnek, hogy nép is legyen. Magyar hagyományokat őrző nép, ami semmivel sem pótolható a világ palettáján, ezért ne olvassa föl a világ kohója.

A népdal a mai megváltozott, sok buktatót tartogató körülmények között csak élhet, ha vannak népdalt is éneklő közösségek. Mert hiába tud egy maroknyi kisebbség, vagy néhány ember népdalokat, ha azokat – Bartók szavaival élve – „sokan, sokáig” nem éneklik. Különben csak aféle zenei „holt nyelv” marad. Végül már csak kiadványok, hangfelvételek őrzik könyvtárak, archívumok polcain eltemetve. Ahogyan Kodály Zoltán mondotta: „Holt kincs” lesz csupán, „a láda funekén”.

Bármennyire atomizálódik is napjaink társadalmá, mégis akadnak közösségek, csak töltsük meg ezeket népdalénekléssel.

Első közösség, melynek kötelékébe belép a mai gyermek: az óvoda. Még itt van a legjobb kezekben a népdal ügye. Kivált ott, ahol úgynevezett hagyományőrző munkaközösségben állnak össze az óvónők, s ennek szellemében végzik munkájukat. De még az óvodákban is lehetne szaporítani azokat az alkalmakat, amikor ápolhatnánk zenei anyanyelvünket. Ne csak az úgynevezett foglalkozásokon énekeljünk, játsszunk énekes népi játékokat a kis óvodásokkal. Akkor is lehetne dalt dúdolni, ha pl. rajzoltatjuk, sétáltatjuk, vagy kirándulni viszzük őket. Mert minden ilyen dalolási alkalommal erősíteni tudjuk bennük az éneklés, a népdal szeretetét, s rajza keresztül tudatalatti magyarságukat.

Az iskola azután építsen erre az alapokra. Ne szakadjon félbe az itt elkezdett munka. Igaz, iskolai énektanításunk lehetőségei egyre szűkülnek, miközben az iskolán kívül hihetetlen mennyiségben ömlik gyermekeinkre a rosszhatás. De ha pedagógusaink olyan mértékben adagolják ellenhatásként a jót, mint ahogyan ömlik a rossz, s megérettetik ennek örömét, értékét, akkor lehetetlen, hogy legtöbbben ne a jót válasszák. Örömmel látom, hogy csupán Győrött és környékén tudomásom szerint 41 iskolában már az első osztálytól kezdve néprajzot tanítanak volt tanítványaim. Mert a korrepetálási órák közül egyet kineveznek „néprajznak” Ki is mennek a faluba hagyományokat gyűjteni, sőt visszavinni. Bármilyen hihetetlenül hangzik, győri lakótelepi gyerekek karácsony előtt bekopogtatnak az emeletes házak lakásaiba, s eléneklik a mendikálóikat, karácsony és újév között regölnek, pünkösdkor kiskirálynéval járnak, s mindennütt szívesen fogadják őket. Hát még falun! Vagy például a salgótarjáni, Arany János nevét viselő iskola egyik tanítónője, Nagy Józsefné rendszeresen beszámol nekem arról a munkáról, melyet az úgynevezett „hagyományőrző osztályával” végez. Már a második ilyen osztályát vittel fel a negyedikig. S ezek a gyerekek népi hangszereket tanulni járnak a helybeli zeneiskolába, népi tánccal, népdalénekléssel, szokások megjátszásával foglalkoznak, sőt már népi zenekart is szerveztek. Ha táborozni mennek, rá se hederítenek a diszkóra, hanem élvezettel táncolják a marosszékit, a dunántúli ugrókat, s az ezekhez hasonlókat. Az iskolai szünetek előtt már szorongatják kezükben furulyájukat, hogy kicsengetés után játsszák rajta a népdalokat, bicíniákat, vagy akár egy áriát a Varázsfuvolából. S ezek a gyermekek nyerik a tanulmányi versenyeket rajzból, versmondásból, vagy uram bocsá’ matematikából is. Fényesen bizonyítják, hogy mindez lehetséges. Napjainkban is lehet!

Arra nagyon kell vigyáznunk, hogy ne váljék csupán tananyagá, leckévé a népdal. Ne csak a dalt tanítsuk meg, hanem tárjuk fel a mögötte húzóóó életet. Ma sokan azért nem szeretik a népdalt, mert egyáltalán nem ismerik azt a világot, mely azt teremtette, szájhagyományozás segítségével évszázadokon át fenntartotta. S hogyan lehet azt szeretni, amit nem ismerünk?

Teremtsünk minél több alkalmat a népdaléneklésre. Mit is csináltak a régi tanítók? Ha belefáradtak pl. a számolásba, vagy a nyelvtanba, felállították a padokban görnyedő osztályt, s elénekelték egyet-kettőt. Utána még a számtan, vagy a nyelvtan is jobban ment. Ma is lehet az énekeóra szűkre szabott keretein kívül is alkalmakat találni egy-egy szép népdal önfeledt eléneklésére. Bőségesen megtérül a reá fordított idő.

Azután itt van az iskolából kikerült ifjúság. Soha még nem volt ennyire magára hagyva társadalmunknak ez az értékes rétege, mint napjainkban. Csoda, hogy ha nem találja a helyét, s oda

tevéd az önpusztító testi és lelki kábítószerek birodalmába? Égetően szükséges velük is foglalkozni. Talán a cserkészlet, népfőiskolák, vagy öntevékeny csoportosulások: természetjárás, műkedvelő színjátszás, táncházak szervezése jelentős részüket össze tudná fogni, jó irányba tudná vezetni, s lehetőséget teremtene arra is, hogy kibontakoztassák a bennük rejlő képességeket. Hasonló módon kellene létrehozni a *felnttek* számára is közösségeket, ahol otthont találhatna a közös éneklés.

Ebben a nagy munkában természetesen nélkülözhetetlen a jó példa is. A különböző népzenei találkozók fóruma például alkalmas volna arra, hogy kéréssel forduljon a rádióhoz, televízióhoz: ne csak a népzenei rovatok szűk „rezervátumába” szorítsák be népünk ősi örökségét, drága kincsét. Szóaljjon meg az minél többször műsorok bevezetések, vagy befejezése alkalmával. Ne legyen „kitiltva” a fő műsoridőkből. Pl. a rádió reggeli adásából, vagy a délelőtti közérdekű magazinjából. Lehetetlen, hogy egy ilyen memorandumnak ne legyen fogatja. De ha mégse lenne, akkor is hallatná a hangját egy-egy fontos, nagy erőt képviselő népzenei találkozó.

A népdal holt napi életét lehetővé tevő nagy feladat elvégzéséhez össze kellene szednünk a legjobb ötleteket. Egymás munkájának megismeréséből is sokat meríthetnénk. Össze kell fogunk minden erőnket ahhoz, hogy a következő évezredben is legyen dala ennek a népnek. Éljen ez a nép, s ne tudja felolvasztani a világ kohója.

Barsi Ernő

„Felkelt a napunk...”

Olvasókönyv a millenniumi művelődéstörténeti vetélkedőhöz

Az ifjúság körében végzett honismereti tevékenység egyik népszerű formája a *vetélkedő*. Mozgósító ereje van, hiszen arra készíti az egyént vagy csoportot, hogy megmutassa felkészültségét, hogy összemérje erejét másokéval. A Honismereti Szövetség is él a nemes versengés alkalmával egy-egy jelentős évfordulón. Az „Emese álma” című, a honfoglalás korát megidéző vetélkedő sikere folytatásra ösztönözte a szervezőket, s ebben az évben Szent István életművének ismeretéből mérik össze tudásukat a fiatalok.

Ezúttal nem magáról a próbatétel-sorozatról kívánok szólni, hanem a felkészüléshez kiadott szöveggyűjteményről, amely *Csorba Csaba* szerkesztésében a *Honismeret* különszámaként jelent meg. Előzménye a *Gyapay Gábor* munkájaként megismert „Emese álma” című olvasókönyv, amely igen hasznosnak bizonyult a korábbiakban. Mindkettő kiadásával azt példázza a Honismereti Szövetség, hogy távlatosan gondolkodik, hogy múltunk nagy korszakait nem csupán egy gyorsan felelhető versenyprogrammal kívánja az ifjúság tudatában rögzíteni, hanem a későbbiekben is használható segédletként a hiteles történelmi ismeretek terjedését szolgálja. Sőt, nemcsak az érdeklődés felkeltéséről, az ismeretszerzésről van szó, hanem az árnyalt, tudományos alapú gondolkodásra nevelésről is.

Mi is az olvasókönyv szerepe? Először is összegyűjt olyan szövegeket (forrásrészleteket, dokumentumokat), amelyekhez egy középiskolás tanulónak egyáltalán nem könnyű hozzájutni. Megteremtí tehát annak a lehetőségét, hogy ne csupán tankönyvekből készen kapott információkkal és állásfoglalásokkal ismerkedjék meg a diák, hanem eredeti, korabeli kútfőkből merítsen, illetve a szaktudomány által feldolgozott eredményeket közvetlenül a történészek alapműveiből tanulmányozhassa. Másodsorban a további önálló olvasásra, a teljes művek megismerésére ösztönöz, mert tájékoztató apparátusával (pl. bibliográfiával) kijelöli a további elmélyedés útját. Harmadsorban az olvasókönyvnek azt a módszertani többletet említeném, hogy magyarázó megjegyzéseivel, az idegen szavak, szakkifejezések értelmezésével megkönnyíti a szakszövegek önálló feldolgozását.

Csorba Csaba munkája példásan megfelel a műfaji követelményeknek. Igényesen, csak a legjobbtól, tehát „tisza forrásból” válogat. A kiválasztott szövegek fő típusai, a tartalmi

összefoglalások (amikor a szerkesztő foglalja össze egy-egy téma lényegét), a szó szerinti idézetek (amelyek a szerzők gondolkodását és a kort közvetlenül érzékeltetik), valamint az összefüggő elemzések, leírások kitűnően egészítik ki egymást, s lehetővé teszik, hogy a megszabott terjedelmen belül is sokat kapjon az olvasó.

A szöveggyűjtemény fontos értéke a tartalmi és műfaji változatosság. Írott forrásokat közül, illetve idéz (okleveleket, alapítóleveleket, történeti munkákat, krónikákat, legendákat, évkönyveket); megismertet a régészet jelentős leleteivel, a műemlékek (templomok, várak) bemutatásával; művészeti alkotások (pl. a királyi hatalmi jelvények) leírásával tágítja a korról alkotható képet; irodalmi művekkel szemlélteti az események és a személyiségek hatását, az utókor emlékezetében való tükröződését; kitér a kultusz szerteágazó jeleire; felsorakoztatja azokat a feldolgozásokat, amelyek Szent István korát elevenítik meg az utókor számára.

Az olvasókönyv nem szemelvények pusztja egymásutánja, a széles spektrumú válogatást életrajzi kislexikon, időrendi áttekintés és bibliográfiai kalauz követi. Mindháromnak van gyakorlati jelentősége. A kislexikon kiegészítheti azokat az ismereteket, amelyek a szövegekben csak utalásszerűen jelennek meg. A kronológia segít abban, hogy az érdeklődő el tudja helyezni a személyeket és a történéseket a korszakon belül, s így elkerülhető a történetietlen értékelés, világosabbá válhat a kölcsönhatások iránya. A könyvzeti fejezet részben műfaji, részben tematikai szerkezetben tájékoztat a tárgyalt időszak feltárt ismeretkincséről.

Mindez már túlmutat az egyszeri, az alkalmi használaton. A „Felkelt a napunk...” című kötet nem pusztán egyetlen vetélkedő segédkönyve. Hosszabb időre szól az útmutatása, s felhasználását – az iskolában is, az egyéni elmélyedésben is – az biztosítja, hogy Szent István korát és utóéletét változatosan mutatja be, s anyagát így együtt máshol nem lehet megtalálni. Ezért hívjuk fel rá a honismeret iránt érdeklődők figyelmét, s ezért illeti köszönet a szerkesztőt és a kiadót.

Kováts Dániel

Adalékok a helyismereti oktatás előzményeihez

1. Az elmúlt év októberében Kiskunfélegyházán jöttek össze azok a könyvtárosok és pedagógusok, akik a Nemzeti Alaptanterv keretében fontosnak tartják a helytörténet oktatását, s ahhoz tevékenyen igyekeznek hozzájárulni. A megnyitóra eljött oktatási miniszterünk is, s előadásában kiemelte a *helytörténet* fontosságát.¹ A helyi „históriás könyvek” megírásakor valóban az adott hely történetéről kell beszélni, de azt is figyelembe kellett venni, miként kapcsolódik az adott táj más helyek, valamint az egész ország történetéhez. Vagy minden tankönyvnek tartalmaznia kell – természetesen a tanulók életkorának megfelelően – a *história* körébe tartozókat.

Mit is foglal magába a *történelem*? 1) Az emberiség, valamely nép, nemzet, ország, egy közösség életében történet fontosabb események sorozatát. 2) Az eseményeknek a tényeket illetően hű, időrendbe szedett, írásba foglalt elbeszélését. 3) Az események tudományos rendszerezését, hatásait, bírálatát. 4) A történelem tantárgyba foglalt tanítást. A történeti múlt feltárásá-

címertan, a leszármazástan, a kronológia, a névtan, az éremtan), valamint az önálló tudományággá fejlődött etnográfia, antropológia, archeológia, földrajz, nyelvtudomány és így tovább.

A helytörténet tehát többféle szakterülettel kapcsolódik össze. Csak akkor lesz megfelelő a helyi tankönyv, ha foglalkozik a következő témákkal. A táj földrajza (kialakulása, talaja, vizei), etnográfiaja (szokások, viselet stb.), archeológiája (régészeti leletek), nyelvjárása, névkincs (földrajzi és személynevek), vallási viszonyai, szakrális emlékei, a meglelepülés története, a

¹ Lásd: Honismeret 2000/1. 6–8. old.

közgazgatás, a kereskedelem, az ipar, a társadalmi szerveződések alakulása, a művelődés története, a régi építmények jellemzői. Az anyagot először célszerű helyben összegyűjteni. Értékes forrásokra találunk az egyházközségek historia domusaiban, anyakönyveiben, a könyvtár helyismereti gyűjteményében, a múzeumban, s tekintetbe kell vennünk az ott lakók visszaemlékezéseit. A gyűjtés során fogjuk észrevenni, hogy elődeink több vonatkozásban megelőztek bennünket. Nemcsak arra gondolok, hogy születtek monográfiák már korábban is, hogy készültek becses krónikák, hanem arra is, hogy iskoláinkban már a múlt század utolsó harmadától a tananyagba építve helyismerettel is foglalkozott a tanító.

2. Az 1868. évi XXVIII. tc. 55. §-a előírta az *elemi népiskolákban beszéd- és értelemgyakorlatok bevezetését*, amelynek tananyaga alkalmas volt a lakóhely ismeretének megtanítására. Bárány Ignác 1865-ben megjelent módszertani munkájában² azt ajánlja, hogy a beszéd- és értelemgyakorlatok tananyagát az ismerkedő és előkészítő beszélgetést követően a következő tematikával dolgozzák föl: az iskola, a ház, a család, az udvar, a háziállatok, a kert, az egyház, a helység (a város vagy falu belterülete), a temető, a mező, a rét, a szőlőskert és szőlőhegy, az erdő, a víz, a föld, a lég, az ég, az idő, az ember, az Isten. A földrajz tanításában is hasonló szemlélet vezetett: „Az első osztályban a beszéd- és értelemgyakorlatok alapján az iskola és a lakhely ismertetik. A másodikban... már valamivel körülményesebben ismertetik a szülőföld vagy lakhely, s kifejtetik a községi élet képe. A harmadik osztályban külön órát nyervén a földrajzi oktatás, a szülőföld vagy lakhely ismerete összállítatik s megfelelőleg bővítetik múltjának, nevezetes fiainak, terményeinek és forgalmának ismeretével. A szülőföldről, mint központból kiindulólág utazási képekben s összekötő tanmenetben a haza ismertetik főbb vonásokban... A negyedik osztályban a szülőföld ismerete a helybeli ipar, gyárak és kereskedelem, a tudományos és jótékony intézetek, a társadalmi élet és egyletek bevonásával bővítetik”. A lakóhely ismerete azonban nem öncélú, hanem a társadalmi beilleszkedésre, a munkamegosztásban való részvételre készít elő. „A szülőföld ismertetésénél minden osztályban azt kell szem előtt tartani, hogy nem elég a szülőföldet, ennek részeit, környékét s más efféléket szemléltetőleg megismertetni, hanem azon viszonyal is meg kell ismertetnünk a tanulókat, melyben tanítóikkal, szüleikkel, rokonaikkal, egyházi és világi előljáróikkal, s majdan polgártársaikkal s a községgel állani fognak; hogy megismertessük őket azon kötelességekkel, melyek ezen viszonyból származnak...”

Az 1905-ben kiadott minisztériumi rendelkezés tovább tagolja az egyes anyagrészeket. Az első osztályban a beszéd- és értelemgyakorlatok keretében „a tanítás központjai és körei”: a szülői ház, az iskola, a tempom, az idő, az időjárás; a másodikban: a község, a község határa, a határ növényei, állatai, ásványai, természeti és vadon élő növényei. A harmadik osztályban belépő földrajzi s mai szakította meg a községgel és határával a kapcsolatot, ebből vezetik le a haza fogalmát, a térkép használatát. A természetrajz anyagát ugyancsak a lakóhelyhez kötötték: az első és második osztály ugyanazonokon a helyeken figyeli a táj változásait, évszakonként megfigyelve az állatokat, a természetes növénytakarót. Nem véletlen, hogy a természet szeretetében nőttek fel a gyerekek.

A beszéd- és értelemgyakorlat tantárgyat vagy beszélgetést az első világháború után kibővítve kiterjesztették a 3. és 4. osztályra is, Drozdy Gyula jó vezérkönyveket írt a tanításhoz. Ezek legfőbb érdeme, hogy egységesen szemléli a tantárgyi rendszert. Ezt a tantárgyat 1956-ban visszazorították, s bevezették a „Lakóhely ismeretek”-et. Az államosítás után kiépülő általános iskolában az 1960-as évekre a beszélgetés háttérbe szorult, új tantárgyként megjelenik a „Környezetismeret”.

3. Érdemes kitérni egy másik iskolatípusra, a *polgári iskolára* is. Ennek szervezése ugyancsak 1868-ig nyúlik vissza. Anyagi okok miatt nem valósulhatott meg az eredeti elképzelés, hogy minden 5000 léleknél nagyobb település nyisson polgári iskolát, de a tehetősebb helységek törekedtek erre. Kiskőrösön például 1902-ben alakult ilyen típusú állami iskola. A tantárgyak között nem szerepelt ugyan külön a helytörténet, mégis megvolt a lehetőség a helyi sajátosságok és hagyományok megismerésére. Hogy miképpen, azt a kiskőrösi Magyar Királyi Állami Petőfi Sándor Polgári Fiú és Leányiskola példáján mutathatom be.³

² *Bárány István*: Tanítók könyve. Rendszeres kalauz a nevelés és tanítás vezérlésére, a népiskola tantárgyainak kezelésére, s a tanítóknak az irodalom terén való haladására. 2. kiadás, Pest, 1871.

³ Forrással az iskolai Értesítői szolgáltak 1924-től 1943-ig.

Az ifjúsági önképzőkör azt a célt tűzte ki, hogy „az ifjúság lelkében elmélyítse Petőfi kultuszát”. A tanulók felolvasásokkal, szavalattal, szabadelőadások és önálló dolgozatok előadásával foglalkoztak, s felkészültek a különböző ünnepekre, amelyek gyakran túl mutattak az iskola falain. A mai helyi tantervek koncepciójának érvényesülését látom már 1926-ban, amikor azt olvasom: „november 4-én Szabó Miklósné tanárnő vezetésével az I. leányosztály a lombhullást figyelte meg a határban. November 10-én Bucsek Gabriella tanárnő Petőfi szülőházában volt, hogy kifejezze kegyeletét városunk(!) nagy költője iránt; a szerzett tapasztalatokról iskolai dolgozatot is készítettek. Tomcsányi Anna tanárnő vezetésével a IV. leányosztály növendékei 1927. április 21-én, az I-II. osztályos leányokkal látogattak el a szülőházhoz a Petőfi-kultusz ápolására és a nemzeti nagyjaink szellemi kincseinek megbecsülésére való nevelés céljából”. A következő évben a tanulmányi kirándulásokról ezt tudjuk meg: „November 2-án dr. Bencsik Imre, Szabolcs Gyula, Bucsek Gabriella, Tomcsányi Anna tanárok vezetésével az iskola növendékei mind a két temetőbe kimentek és virágot helyeztek el a hősi halottak, a vértanúk, Petőfi Sándor dajkája, Kurucz Zsuzsanna, tovább Bajzák János volt polgári iskolaigazgató sírjára. A temetői út célja a kegyeletes érzések ébrentartása és az áldozatkészség gyakorlása volt”.

A március 15-i ünnepeket is felhasználták arra, hogy a tanulóknak a nyilvános szereplésre alkalmat adjanak. Fellépett a kiváló énekkar, amelyet kezdetben Meskó György ev. iskolai tanító, 1924-től pedig kisebb megszakításokkal Zsigmond Ferenc vezetett. Több polgárista szavallattal szerepelt, az ünnepi szónok nem egyszer a polgári iskola egy-egy tanára volt. A tanárok közművelődési tevékenysége egyébként is jelentős lehetett, részt vettek a Petőfi Olvasó Egylet, a Petőfi Dalkör, a Petőfi Irodalmi Kör munkájában.

1930-ban Mendelényi Sándor lett a polgári iskola igazgatója, aki igen nagy energiával igyekezett az iskolai nevelés színvonalát még magasabbra emelni. Többek között a tanulmányi kirándulások tudatosabb szervezésében is megnyilatkozott ez a törekvés. A földrajz keretében foglalkoztak a szabadban való tájékozódással, a látókörrel, a látóhatárral, a világtájakkal. A gazdaságtan, a természetrajz tantárgyak szemléltető sétái a község határába, a takácsműhelybe, a kertészetbe, a szőlőtelepre vezettek. Megszemlélték ősszel és tavasszal a természetes növénytakarót, gyűjtötték a növények termését, megnézték a kender és len feldolgozásának eszközeit és menetét, az üvegházakat és a melegágyakat, a faiskolát. A vegytan és háztartástan órák alkalmat adtak a mustsűrítőt, a mézárszék, a kertészet, a szeszfőzde, az ecetgyár, a szódagyár, a műjéggyár, a bőrgyár, a festőműhely meglátogatására, s közben az ipari kémia szemléltetésén túl a településen belüli kapcsolatokat javítását is szolgálták. A fizika keretében megnézték az orvosi rendelőben a röntgengépet, a postán a szolgáltatásokat és a távírdát, a villanytelepen a szívógázmotor és az áramfejlesztő működését, a moziban az ívlámpa szerepét, s nem maradt ki a vasút sem az ipari gépek megismerése során.

Különböző vallású, származású és anyanyelvű tanulók jártak együtt a polgárba, valamint a különféle egyesületekbe (Vöröskereszt, cserkészlet, önképzőkör, sportkör, énekkar), együtt voltak az iskolában, sokszor találkoztak az iskolán kívül is, s eredményesen végezték szórakozást nyújtó feladataikat. Ez a sokféleség adta meg azt a tartást, amit 1950-ben Kiskőrösre kerülésemkor tapasztaltam.

A rám maradt évkönyvekből, könyvekből, vázlatokból, a szülői értekezletek jegyzőkönyveiből látszik, milyen gondosan készültek a tanulmányutakra a nevelők. Megállapíthattam, hogy nem is volt olyan rossz a magyar iskolarendszer. Már csak azért sem, mert a tanítóképzőkben oktató pedagógusok magas követelményszintet állítottak tanítványaik és önmaguk elé. Nincs is az általam ismert tanítóképző intézmények között olyan hely, ahol a tanárok publikációkban ne foglalkoztak volna a táj földrajzával, flórájával, faunájával, történelmével. Sok iskolatörténeti mű is született.⁴

Ezeknek az előzményeknek a figyelembevételével kellene összeállítani a helytörténeti tanönyveket, amelyekből minden szakos tanár kivethetné tantárgya számára a múlt emlékeit. Tehát – az általános iskola alsó tagozatát kivéve – nem külön tantárgyban oktatnánk lakóhelyünk igazi ismeretét, hanem beépülne az a teljes tantárgyi rendszerbe.

Iván László

⁴ Csak néhány kalocsai munkát említenék példaként. *Winkler Pál*: Monostoraink a mohácsi vész előtt a kalocsai egyházmegyében; *Winkler Pál*: Kalocsa története; *Varga Lajos*: Kalocsa és vidéke; *Angern Tivadar*: A Hajnald Obszervatórium; *Winkler Pál*: A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig; *Berauer József*: A Kalocsa-egyházmegyei római katolikus népiskolák története.

HAGYOMÁNY

Balaton a térképeken

Először 1339-ben tűnik fel a Balaton térképen, igaz, hogy csak egy apró sötét foltként. A térkép szerzője Angelo Dolorito olasz származású, a Baleárok szigetein levő mallorcai királyságban élő térképész-csillagász volt, akinek két, a földközi-tengeri hajózást segítő térképe maradt ránk. 1406-ban egy másik olasz térképészitőnél Európa abroszán *Balato Lac* hosszúkás tóként tűnik fel, amit egy 1507. évi német térkép is átvesz.

Lázár deák, Bakócz Tamás esztergomi érsek titkára a XVI. század elején mérte fel az országot. Szép kivitelű térképén a Balaton – a valóságos helyzetüknek megfelelően ábrázolt települések gyűrűjében – S-alakban megtörve, a valóságosnál kétszeres szélesebb vízfelülettel jelenik meg. Ennek az az oka, hogy amikor korai halála után bécsi kollégái az ő felmérési térképszelvényeit egy térképpé illesztették össze, pontatlanul jártak el, az északi lapok a délihez képest nyugatra eltolódtak, ezért keletkezett a Balaton rajzában az erős S-alakú törés. A vízfelület kétszeres szélességét az is magyarázza, hogy a rajz nem a tó partvonalát, hanem Lázár deák – a korabeli vízrajz, úthálózat, települések és a térképezésre különösen alkalmas, nagy területre jó áttekintést nyújtó magaslati pontok alapján valószínűsíthető – útvonalát ábrázolja.

Lázár deák munkáját Wolfgang Lazius bécsi professor és udvari térképész dolgozta át. Ő a Lázár deák munkáján szigetként ábrázolt Tihanyi-félszigetet a déli parthoz csatlakoztatja. Ez persze nem volt így, de a törökök által veszélyeztetett területre nem szívesen mentek ki a felmérők, így még hosszú ideig találkozunk ezzel a hibával, még a következő évszázad nagy világatlászaiban is, pld. Mercator, a Blaeu testvérek és Witt atlaszaiban. A Tihanyi-félsziget csak a török kiűzése után Mikoviny Sámuel térképében kerül a helyére.

Utána egyre jobbak lesznek a térképek, egyre inkább hasonlítanak a mai Balaton-ábrázolásokra. Szükség is volt erre, hiszen a XIX. század fejlődése egyre nagyobb mértékben igényelte a pontos térképeket. Később az idegenforgalom lendítette fel ennek a szép tájnak a látogatottságát.

Róbert Péter

A Balaton rajza Lazius térképén (1556)

Aratás és cséplés a Mezőföldön

Népünk hagyományos táplálkozásában a gabonaművek fontosságát jelzi, hogy némely vidékek tájnyelvében a gabonát *életnek* nevezik. A szántás-vetéstől az aratás cséplésén át a kenyérsütésig tartó munkafolyamatnak, az elvetett búzától a kenyérig tartó útnak különös jelentősége volt a népeletben. A Péter-Pál napja (június 29.) utáni hetekben a munkák közül az aratás szolgáltatta a határba az ország lakosságát. Az aratásnak a nép egész évi kenyeré előteremtése szempontjából óriási jelentősége volt. Mindenki igyekezett részt venni a nagy munkában, s a részvételt a felsőbb hatóságok is lehetővé tették. A diákok Péter-Pál napján elhagyták kollégiumaikat, hogy odahaza az aratásban segíthessen. Még az iparostanoncok számára is néhány hét aratási szabadságot adott a mester, aki a legtöbb esetben maga is aratott. Ugyanígy aratási szabadságot kaptak katonáink a honvédségtől. Honvédcapataink a kelet-magyarországi, észak-erdélyi és székelyföldi bevonulásának nemzetközi feltételei már 1940. július első felében megteremtődtek. A tényleges bevonulás azonban az aratás és cséplés elvégzése miatt szeptember második hetére tolódott el. A bíróságokon az aratás heteiben törvénykezési szünetet tartottak, a kasza mellől senkit nem lehetett a törvénybe idézni. Aratás után kellett bevonulni a börtönbe az elítélteknek is, hogy munkájukkal családjuk következő évi kenyerét még előteremthessék. Napjainkban e nagy munka kezdetéről, eredményeiről, nehézségeiről legtöbbször csupán a rádióból, a televízióból, vagy az újságokból értesülnek. Ma néhány ezer ember gépekkel lebonyolítja az aratást-cséplést, amit fél évszázaddal ezelőtt még földművesek százezrei verejtékes munkával végeztek el.

Aratás idején napfelkeltétől napnyugtáig üres volt a falu. Ilyenkor legtöbbször eredménytelenül távozott a házaló vándorkereskedő, az ügynök vagy a néprajzkutató. Hegyi Imre néprajz szakos egyetemi hallgató 1947-ben az 1848-as néphagyományok országos gyűjtőakciójában azt a feladatot kapta, hogy Móra és Nagyigmádon derítse fel a móri csatához fűződő népmondákat, elbeszéléseket. Gyűjtőútja során, július 1-jén érkezett meg Móra, 7-én Nagyigmádra. A budapesti Néprajzi Múzeum adattárában őrzött gyűjtőfüzetében ezt olvashatjuk: „Éppen rosszkor érkezem: már javában folyik az aratás, és a nép nem ér rá segítségemre lenni.”

Falusí József és családja arat Balatonbozsokon az 1930-as évek második felében

A gabona-betakarítás emberi erővel végzett nagy munkáját népdalok, versek, festmények is megörökítették. A magyar aratódalok közül a Fejér megyei Sári-pusztán a két világháború közötti időszakban végzett uradalmi aratást megéneklő így szól:

*Sáriba már megverték a rézdobot:
Keljetek fel, szegény kepés aratók!
Csináljatok harminc keresztkötelet,
Úgy ad nektek a Hunyadi kenyeret!*

Az aratásról, a takarodásról, az asztagözérsről és a cséplésről Csanádi Imre (1920–1991) több versében is megemlékezett. Csanádi Imre az 1930-as évek végén Zámolyon szüleinevel együtt maga is részt vett ezekben a munkákban. 1938-ban keletkezett *Nyár* című versének néhány sorát idézem:

*Nagy szekerek jönnek, kévékkel rakva rogyásig,
asztag tornyosodik tág-teres udvarokon...
Cséplő bűg valahol, lomhán nyámmogja a szalmát,
leng mérges pora, port krákok a mord masinás.*

Pieter Bruegel németalföldi festő a New York-i Metropolitan Museum-ban látható *Aratás* című festményén és 1563-ban keletkezett *Az aratók* című metszetén a középkor végi nyugat-európai aratást tanulmányozhatjuk. Az utóbbin férfiak kaszával vágják a gabonát, asszonyok kézzel szedik kévébe, egy ülő férfi hatalmas cserépkorsóból iszik, egy alak kosarakban egzotikus gyümölcsöket hoz az aratóknak. Mindkét képen már a mai formájú kasza az aratóeszköz. Ugyanakkor Európa egyes vidékein szinte századunk közepéig a sarló volt a fő aratószerszám.

Tirolban a meredek hegyoldalak szántóföldjein sarlóval vágták le az asszonyok a rozst, amit óriási kévékbe kötve a férfiak a fejükön-hátukon hordtak be a pajtába, ahol férfiak és nők kézi cséppel elcsépeáltak. Hazánkban, a Nyírség falvaiban egészen az első világháború végéig használták az aratósarlót. Máshol már jóval korábban a marokszedés segédeszköze lett. Erre a célra fából hajlított fasarlót is alkalmazták, amelynek egy példánya a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban is megtalálható.

A mezőföldi uradalmakban a két világháború közötti időszakban a hathónapos summásokon kívül aratás idejére külön hónapos munkásokat fogadtak fel, akik Heves, Borsod, Zala, Vas és Sopron megyéből érkeztek. Rajtuk kívül a környező falvakból, főként Enyingről és Lajoskomáromból dolgoztak az uradalmi földeken részes aratók. Napkelte előtt kezdték a munkát. Ha volt, akkor ilyenkor ittak egy pohár pálinkát, úgy álltak neki a szalmakötél készítésnek. Ezután elfogyasztották az igen korai *bagófrüstök*-öt, majd megkalapálták a kaszát, s elkezdték az aratást. A reggeli fél 8-tól 8-ig tartott, utána délig vágták a gabonát. Délben megérkezett az ebédhordó kocsi. Az asszonyok, a megfőzött ebédet kosárba téve, ezzel küldték ki az aratóknak. Az ebédidő 1 óráig tartott, majd a fél öt-öt óra közötti félórás uzsonnaidőt leszámítva egészen sötétedésig arattak.

A kaszát kalapálással és *köszörüléssel* élesítették. Fejér megyében a kaszalkalapálás két eszköze az üllő és a kaszalkalapács. Kétféle üllőt használtak: a magyar és a német üllőt. A magyar üllő szélesebb, domború tetejű, rajta a kasza élét a kalapács vékony végével, a *smórájával* verték. A német üllő teteje majdnem élesre van hagyva. csak olyan széles, amilyen szélesre kalapálják a kasza élét. Teteje ennek is egy kicsit domborodott, *bőtja* volt. Ennél a kalapács vastagabb végét használták, aminek domborúnak kellett lenni, hogy kalapáláskor ne repedezzen meg, ne habosodjon ki a kasza éle. A német üllőhöz egy kis szék is kapcsolódik, amelyen a kalapáló ember ül. Bodméri adatközlőm, az 1914-es születésű Csónaki István számos finom megfigyelését mondta el nekem a kaszával kapcsolatban: „Az én apám magyar üllővel kalapált, azzal tanulta meg. A német üllővel könnyebb dolgozni, rossz szemmel is vékonyra ki lehet rajta verni. Üllőket a kovácsok csináltak elkopott stószreszelőkből, a legjobbakat a vándoriparosok készítették. Ha kemény volt a kasza, kiveréskor megrepedezett. Ebédidőben kidobták a napra, a hőtől meglágyult. Nagy kenyérkereső szerszám volt a kasza, ahhoz nagyon kellett érteni. A kaszanyelet itthon csinálták famunkás parasztemberek. Itt egy kacsos (fogantyús) volt a kaszanyél, a szomszédos sváb községekben két kacsos. Egy sváb ember együtt aratott egy magyarral. Te soha nem *köszörültsz*, mindig jól fog a kaszád – mondta a sváb a magyarnak. Azért mert én egy tábla szalonnát az oldalamba akasztottam, válaszolta a magyar. Na majd én is hozok, mondta a sváb. Nem értette. Télen kellett volna a szalonnát megenni, hogy nyáron legyen ereje aratni.”

Uradałmi aratás az iváncsai Katalin-majorban, 1941-ben

Cséplés az enyingi termelőszövetkezetben, 1954-ben

Napjában többször is *köszörülték* a kaszát a kaszakövel, amit a nadrágszjúkra akasztott vizes tokmányban tartottak. A tokmány korábban az ökör szarvából, századunkra már bádogból készült. *Köszörüléskor* a vizes kaszakövet mindkét oldalról jó erősen a kasza éléhez húzkodták.

A Mezőföld kisparaszti gazdaságaiban dolgozó két kaszából és két marokszedőből álló aratócsoportot *bokornak* neveztek. (A Balatonnál *halászbokornak* nevezik az együtt dolgozó halászok csoportját.) Az aratásnál ők négyen dolgoztak össze. Az első kaszás marokszedője terítette a kötelet, amibe a második kaszás marokszedőjével együtt két félmarkot tettek. Ebből lett egy kéve, amit a második kaszás marokszedője kötött be. Az uradalmakban, ahol több aratópár (kaszás+marokszedő vagy kettőző) volt, rendszerint három kaszás és három marokszedő dolgozott össze. Az első napon egy marokszedő csak kötelet terített két aratópár számára, a kaszása ezen a napon csak kévéket kötözött. Ez a könnyebb munka minden harmadik napon került egy-egy aratópárra: tehát két napig vágták a gabonát és markot szedtek, egy napig kötelet terítettek és kévét kötözték az aratópárok. Ez így ment egészen az aratás végéig.

Az uradalmi aratás körülményeit a legapróbb részletekig az uradalom és az aratók közötti aratási szerződések rögzítették. A közelmúltban Iváncsán bukkantam egy aratói szerződésre, amelyet gróf Wimpffen György Uradalmainak Göböljárási Intézősége és 30 pár arató kötött 1931-ben. A szerződésből kitűnik, hogy a 120 kh búza, ugyanennyi tavaszi árpa és zab learatására felfogadott aratócsapat tagjai a cséplésen kívül a gazdasági év során az uradalom takarmány-, kukorica- és burgonyatermesztési munkáit is elvégzik. Sürgős esetekben éjjel és vasárnap is tartoznak aratni. Az aratás módját így szabályozza a szerződés: „Az aratók kötelesek a gabonát alacsony tarlóra levágni, az általuk készített kötéllel, kötőfával a kévéket szorosan bekötni, azokat egyenes sorokban 18 kévés keresztben összerakni, az alsókévék kalászeit visszahajtani, és a papkévéket szorosan lekötni. A tarló fölgereblyéséhez az uradalom löge-reblyét ad. Kötelesek az aratók a kaparékok kévékbe kötni, a keresztben mellett 15 kévés csomókba összerakni. Az aratók kötelesek a szél által szétszórt kévéket összekötni, összerakni és újból lekötni, a beázott keresztet annyszor ahányszor szükséges az Intézőség rendeletére az aratás befejezése után is, még minden behordva nincsen, szárogatni és újból összerakni. Mind-ezen munkák pontos és lelkiismeretes elvégzéséért a learatott gabonának 11-ik részét fizeti az uradalom...” Kapnak még a gabonarész mellé egy szekér szalmát és ugyanennyi polyvát. Az aratás idejére fejenként 70 dkg kenyérlisztet, 30 dkg főzőlisztet, 3 dkg zsírt, 6,5 dkg szalonnát, 50 dkg burgonyát, 13 dkg főzeléket, 3 cl ecetet, 5 dkg sót, 6,5 dkg húst és 2 fillér fűszerpénzt kapnak minden napra. A főzéshez edényeket és tüzelőül kukoricaszárat, valamint az étel- és vízhozóhoz fogatokat az uradalom ad. A cséplésért az elcséplelt gabona 3,4 %-át kapja a csapat. Az aratók kötelesek kaszánként 5 kh kukoricát a termés 3 részéért egész éven át megmunkálni. Ugyanígy az uradalom összes réti és mesterséges takarmányt betakarítani, amiért haldanként 8 pengő 80 fillért fizetnek. Tartoznak az aratók ókszalmaként 1 kh burgonyát kiszedni tizedik részéért. A szerződés utolsó pontjában kikötik: „Az ellenszegülő, goromba, részeseges, társait bujtogató vagy feleselő munkást jogában áll az Uradalomnak azonnal elbocsájtani, anélkül, hogy bárminő kártérítésre igényt tarthatna.”

A szemnyerési eljárások közül századunk elejéig a paraszti gazdaságokban a lovakkal való nyomtatás és a kézi cséplés volt a legelterjedtebb. Az Alföldön kör alakú, keményre döngölt területre, a szérűre rakták a kévéket, amelyen a gabonaszemeket kitaposó lovak körbejártak. Hódmezővásárhely környékén, a Mezőföld falvaiban a Váli-völgyben az oldal nélküli szekérral való nyomtatást is gyakorolták. Itt a szérűn körbejáró lovak és a nehezekekkel megerhelt szekér kerekéi nyomták ki a gabonaszemeket. A tetőfedésre szánt rozsszalmát, a zsúpot cséphadaróval való kézi cséplés útján nyerték. A nyomtatás vagy a cséplés után a gabona rostálása, szelelése következett. A polyvát kézi rostával választották el a szemtől, majd a gabonát szeles időben falapáttal magasra szórták, s a szél kivitte belőle az ocsút.

A századfordulón a lovakkal hajtott járgányos cséplőgépek, majd a gőz, századunk húszas éveiben pedig a robbanómotoros cséplőgépek terjedtek el. Utóbbiakat még a termelősövetkezeti gazdálkodás kezdetén is használták egészen az 1950-es évek végéig. A kézi kaszásokat, a sarlós-kévékötőfás marokszedőket, a cséplőgépeket és a cséplőcsapatot ekkor váltotta fel végleges az aratás és cséplés munkafolyamatait egyszerre végző arató-cséplőgép, a kombájn.

Lukács László

A gyimesi szénamunkáról¹

Gyimes a Keleti-Kárpátokban, a Tatros folyó felső folyásánál mintegy 30 km hosszúságban, átlagosan 1000 m magasságban elterülő kistáj. Három nagyterjedésű település alkotja: Gyimesbükk (Bákó megye), Gyimesközéplök és Gyimesfelsőlok (Hargita megye). Mindhárom település központi magja a Tatros völgyében, a vasút és a közút két oldalán helyezkedik el, a lakóházak azonban messze felhúzódnak a Tatrosba ömlő patakok mentén.

Gyimes lakossága, a „gyimesi csángók” – 1992-es adatok szerint mintegy 15 000 fő² –, a XVI-II. század vége óta folyamatosan telepedtek meg az akkor még lakatlan határőrvidéken. A telepések legnagyobb részt a környező csíki és gyergyói székely falvakból érkeztek, s a hegyekkel körülvárt Gyimesben hosszú időn át őrizték, konzerválták (életmódjukban, szokásaikban, nyelvezetükben) a székely hagyományt. A lakosság napjainkban is döntő többségben magyar.³

A környezethez alkalmazkodva a megélhetés alapja hagyományosan a fakitermelés, a juh- és szarvasmarhatartás volt, az ezt kiegészítő egyéb gazdasági ágakkal, mint például a kádár- és ácsmesterség, vagy gyapjú-, len- és kenderfeldolgozás. „A gyimesiek hagyományos gazdálkodása és életmódja a magyar nyelvterület egészét tekintve sajátos helyzetű, más nagyobb magyar népcsoportoknál nem találjuk meg. Európa-szerte elterjedt magas hegyi övezetekben, legtipusosabb változatáról alpi gazdálkodásnak nevezik. A Kárpátokban mindenütt megtalálható. Mivel van eredeti magyar szavunk a magas helységek jelölésére, leghelyesebb, ha havasi gazdálkodásnak nevezzük”.⁴ E havasi gazdálkodás jellegzetessége, hogy üzemegységei több, egymástól távol eső darabban fekszenek. A nagyobb kaszálók a völgyi lakótelepüléstől távolabb, a hegyek lábánál kezdődnek, s felnyúlnak az erdők széléig, illetve a havasi legelőövezetig. Egy-egy család a környező hegyek több pontján (nem ritkán 8–10 km távolságban is) tarthat fenn kaszálót, vagy ahogy Csikhoz hasonlóan Gyimesben is nevezik: *reglőt*. A havasi legelők szintén több tagban helyezkednek el, használatuk évszakonként változó. S bár *teletőnek* nevezett legelőterület is van, a jószág igazi telettése a völgyben, a lakótelepülés körül történik, a nyáron begyűjtött takarmányon. Az üzemegységek ilyen fajta szétválasztásáról és a lakóház körüli udvar organikus, funkcionális beosztásáról *Hofer Tamás* írt elemző tanulmányt.⁵ Megállapította, hogy éppen ezzel a döntően állattartó életmóddal függ össze a gyimesiek szállásain (akár az ideiglenes szállásokon, akár a lakótelepüléseken) megfigyelhető megosztottság, melynek lényege, hogy elválassza, megkülönböztesse ember és állat életterét. Ez az elv gazdaságonként eltérő körülményekhez igazodva sokféle változatos udvar- vagy telekformát eredményezhet, melyet *Hofer Tamás* archaikus, kötetlen udvar-berendezési szintnek nevez.

Az 1960-as évektől kezd jelentősebb mértékben öltöni a településen kívüli munkavállalás, az „ingázás”, melynek leggyakoribb célpontja Csíkszereda. Számos helybelinek nyújt munkalehetőséget a gyimesközéplöki bútorgyár is, valamint a környező patakok kisebb fűrészüzemei. Így, a teljes elzártság megszűntével lassan, de folyamatosan bomlik fel a gyimesiek önellátó, zárt, szigorú körülményekhez alkalmazkodó életmódja.

„Íme, hogy mondja el Tankó Katalin 1907-ben született ugrai lakos tevékenységét a nyári napokon, dologidőben. Reggel a kalibanál megfejtem négy tehenet, mert három óraker felkeltem, megóttam a tejet, sajtot csináltam, elcsaptam a teheneket, borjúkat, kifőztem a savót, reggelit készítettem a kaszásoknak, úgy hat kilométerre vót a kaszáló, otthon a háznál a hegyen. Oda

¹ Írásom anyagát a Gyimesközéplökhöz tartozó Hidegség-patakon 1997 és 1998 augusztusában végzett 1-1 hetes megfigyelés, valamint szakirodalom alapján állítottam össze.

² *Tankó Gyula*: A gyimesi csángók. Gyimesközéplök, 1998. 30. old. Kézirat: MNM AD-7209-99.

³ A gyimesiek települési és gazdasági viszonyairól bővebben *Vámszeg Géza*: A gyimesi csángók című tanulmányában olvashatunk. *Vámszeg Géza*: Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930–1975.) Bukarest, 1977. 194–199. old.

⁴ *Kósa László*: A gyimesi csángók hagyományos élete. In: *Domokos Mária* (szerk.): Tegnap a Gyimesben jártam...

⁵ *Hofer Tamás*: A magyar kettős udvarok kérdéséhez. *Ethn.* 1972. 29–52. old.

9–10 órára értem, ettünk és elpalltam a rendet, forgattam, s kezdtem takarni. Fél háromkor elindultam a kaliba felé, megint mentem hat kilométert gyalog, megkerestem a teheneket, eléhajtottam a szállásra, megfejtem őket, de akkor már sötét volt. Sokszor nem volt kedvem enni se, vaj csak úgy a markomból menetközben ettem, csipegettem, úgy dőltem belé az ágyba, mint egy csutak. Reggel 3–4 órákor újra kezdtem. Ez így ment egy-két hónapig a kaszálás alatt. Csoda, hogy még élek. Aztán összesel más munkák jöttek.”⁶

Sok család számára azonban még ma is a szarvasmarhatartó gazdálkodás a megélhetés alapja,⁷ s ha nem is ez a legfontosabb jövedelemforrás, azért mindenhol foglalkoznak vele valamilyen mértékben. Éppen ezért a *szénacsinalás* a nyáron végzendő munkák egyik legfontosabbika. Ezzel biztosítják a jószág élelmét és egyben haszonvételét a hosszú télen át. Itt a szénamunka minden mozzanata még napjainkban is gépesítés nélkül folyik. S minthogy a szénával dolgozók teljesen kiszolgáltatottak az időjárás szeszélyeinek, nagyon fontos, hogy a munka minél gyorsabban befejeződjék. Ez pedig jó munkaszervezést követel.

Élő gyakorlat – nemcsak a szénacsinaláskor, hanem egyéb munkáknál is – a *kalákában*, vagy *szerre* dolgozás. Mindkettő a kölcsönös segítség intézménye. Talán úgy lehetne megkülönböztetni, hogy az előbbi kötetlenebb, nem alapul előzetes közös megállapodásokon, hogy kik, mikor vesznek részt a közös munkában. Tankó Gyula a gyimesi kalákarendszerről írt munkájában csaknem húszféle kalákában végzett munkaalkalmat ismertet, melyek közül a *kaszáló- és szénahordó kaláka* napjainkig is él. „A kaszálókalákát mindig vasárnap reggelre szervezték. Valaki a családból meghívta kalákára a szomszédokat, aki később érkezett, az egyenesen a kaszálóba ment. Az összegyűlteket a háziasszony pálinkával, pánkóval, palacsintával kínálta meg, majd elindultak az oldalra kaszálni. Akihez szívesen mentek, megtörtént, hogy 20-30 kaszás is összegyűlt. (...) Ez ma is működő munkaszervezeti forma, de ma már a legtöbbször rokonok, s még gyakrabban a munkatársak kalákázzák meg egymást visszasegítés alapján, mert mindenki kötelességének érzi a visszasegítést.”⁸

Amikor *szerre* végeznek valamilyen munkát, akkor előre megállapodnak a munkában résztvevők, hogy mikor, kinek a részét végzik el. Ilyenkor mindannyian ugyanolyan jellegű munkát végeznek, például *szerre* hajtja ki három család a teheneit a közös *reglóre* (egyik nap az egyik család, másnap a másik, harmadnap a harmadik köteles hajtani, és így tovább). Vagy *szerre* készítik a sajtot a kalibánál, mert egyszerre csak nagyobb mennyiségű tejlel lehet dolgozni, ami külön-külön egyik gazdánál sincs meg. Ugyanígy kaszálhatnak vagy betakaríthatnak *szerre*. A lényeg, hogy amikor el kell végezni a munkát, legyen elég ember. Van, aki addig nem is kezd neki a kaszálásnak, míg úgy látja, nem tud segítséget találni hozzá, inkább elmegy, csinálja a másét, megvárja, míg végeznek annak a munkájával, akit aztán majd visszavárhat segíteni.

Kaszálás után *széthintve szártíjják a rendet*. A kaszásoknak reggelit vivő asszony (s esetleg a vele együtt érkező gyermek) gereblyével *pallja*, teríti szét a levágott fűvet. Ha kevés a széna, vagy kicsi a terület és nem érkezik asszony az *elpallásra*, a kaszáló férfi egy-egy sor elvégzése után visszafelé – tehát fölfelé menet – kaszálja nyelével veri szét a *rendet*. Forgatni a vékony fűvű hegyi kaszálókon ritkán szoktak. Inkább csak akkor, ha egy hirtelen jött eső megveri az *elpallott rendet*.

Ami a megszáradt széna összegyűjtését illeti, Gyimesben a *takarás* archaikusabb, hegyvidékeken jellemző módja él napjainkig: a gereblyével történő összeverés. S ez talán nemcsak a hegyi kaszálók rövidszálú fűveivel függ össze (mint Paládi-Kovács Attila írja), hanem a meredek hegyoldalakkal is: egyszerűbb a gereblyével lefelé tolni, egy *bogba hajtani a rendet*, mint villával rakosgatni. Miként a palláshoz és a forgatáshoz gereblyét használnak, úgy a takaráshoz is, és csak a boglya megrakásához veszik kézbe a villát. Ott is csak az, aki adogatja fölfelé a nagyobb szénacsomókat. A boglya tetején álló ember ismét gereblyével dolgozik: elrendezi, szétteríti a felhányt adagokat. (A boglya megrakása egyébként – a kaszáláshoz hasonlóan – szintén a férfiak munkaköre.) Végül fontos szerepe van még a gereblyének a majdnem kész boglya *meghegye-*

⁶ Tankó Gyula: i. m. 16. old.

⁷ Hogy csak néhány jellemző adatot említsek Tankó Gyula 1981-es állapotokat tükröző összefoglalásából (sajnos ennél frissebb számszerű adatot nem sikerült fellelnem): Gyimesközéplek 19 km² területén a lakosok száma 5528 volt, melyből mindössze 1249-en jártak állami munkába, s az egyéni gazdaságok száma 2385 volt. Tankó Gyula: i. m. 50. old.

⁸ Tankó Gyula: Kalákarendszer Gyimesben. Gyimesközéplek, 1992. Kézirat: EA 25014.

*Egymásra rakott lombos ágak a leendő buglya helyén a Körösösön, háttérben takaró asszonyok.
(Hidegség, 1998. augusztus)*

Széna vontatása. Barackos, 1997.

zésében, s oldalának megvakargatásában. Mindkét munka a szálak egy irányba rendezését szolgálja, amire pedig a nem várt eső gyors levezetése érdekében van nagy szükség. Ha mégsem sikerülne rakásba rakni az összegyűjtött szénát mielőtt az eső érné, utóbb újból szét kell hányni, s újra összeszedni, ami már túl sok pluszmunkának és időnek számít, s ezt mindenki igyekszik elkerülni. Éppen ezért akár sötétedésig is folytatják a munkát, csak hogy be legyen fejezve. Igazán nagy kárt az okoz, ha többször is elázik a száradó fű, hiába forgatják mindig újra, nem tud kiszáradni. Ilyenkor egy idő után megfeketedik a széna, nem adható eledelül a jószágnak, legfeljebb alomként hasznosítható. Ezzel a Székelyföldön, Sóvidéken többször is találkoztam, azonban Gyimes magasan fekvő, napsütötte hegyoldalain nem jellemző.

A gereblye, mint láttuk, a legtöbbit használt eszköz a szénamunkáknál. Épp ezért fontos, hogy használójának kézre álljon, hogy minél könnyebben tudjon vele dolgozni. S mivel kinek-kinek különböző nagyságú, nyélvastagságú gereblye felel meg a legjobban, általában egy családban mindenki számon tartja saját gereblyéjét. Tanúja voltam, mikor egy alkalommal egy 57 éves asszony *takarai* indulóban nem találta a gereblyéjét. „Olyan könnyű, vékony nyelű kicsi gereblye” volt, mindjárt ezzel szokott dolgozni. Hosszasan kereste, majd végül kénytelen volt egy másik munkába indulni. Panaszkodott is takarás közben, hogy nem tud vele jól dolgozni, „olyan, mintha toll helyett csak ceruzával írna az ember”.

A takarás munkafolyamatával a széna rövidebb-hosszabb ideig való tárolását szolgáló mezei szénacsomókat hoznak létre. Az egész magyar nyelvterületen ismeretes a *boglya* kifejezés, mint a legnagyobb mezei szénaegység neve. Paládi-Kovács Attila a méretek alapján a szénacsomók négy formáját különböztette meg. A legkisebb a villára szúrható egység (villahegy, csirke, petrence). A második szintet az olyan *villahegyből* (csirkéből, petrencéből) rakott közepes méretű szénacsomó képviseli, melyet két személy rúdon elszállíthat (ez a *rudas, vontató, boglya, petrence* stb.). „A mezei szénacsomók harmadik szintjét a teljesen száraz szénából rakott, szállításra előkészített boglyák képviselik. Mivel a szénataras és a hordás között hónapok is eltelhetnek, ezeket az egységeket az előbbieknél lényegesen nagyobb gonddal rakják, igazgatás közben tapossák, s végül szénakötéllal lekötik, vagy póznákkal biztosítják a szél ellen. Inaktelkén (Kolozs megye) a boglya alá fagallyakat tesznek, hogy a széna alulról ne nedvesedjék át.”⁹ A szénacsomók méret szerinti negyedik szintje a hosszú rúd köré rakott *kalangya*, mely a széna szabad ég alatt történő raktározására szolgál.

A mezei szénacsomók kialakítása kapcsán azért tartottam fontosnak szó szerint kiemelni ezt a részt, mert megfigyeléseim szerint a boglya az az egység, melyet Gyimesben lombos ágon vontatnak. Ugyanilyen gondal rakják, megtapossák, sokszor lefedik ággal vagy póznával, azaz a különbséggel, hogy itt nem telnek el hónapok (még hetek sem!) az elszállításig. A rudas, vontató méretű (második szint) boglyákkal is találkozhatunk Gyimesben. Ez a ház körüli sík területeken jellemző méret, ahol a közeli csűrbe szállítást kézben, rudakon végzik. Villahegyi szénacsomót azért nem raknak, mert a széna szétterítve szárad, s így is csak rövid ideig, a vontatáshoz előkészített boglya megrakásáig.

A negyedik szintű szénacsomóval, mely hosszabb időn át a szabad ég alatt marad, Gyimesben én már nem találkoztam. Hogy itt is élő gyakorlat lehetett valamikor a szabad ég alatt tárolás, Hofer Tamás 1962-ben készült fotói bizonyítják.¹⁰ Ezeket a nagyméretű boglyákat hosszú pózna – arra is van példa, hogy élő fenyőfa – köré rakták, s 6–8 szögű léckerítéssel kerítették, hogy védjék a kaszálás után legelőre csapott jószágoktól.

A szénacsomók megnevezésére Gyimesben csak a *buglya*, illetve *rakás* kifejezésekkel találkoztam, ám nem vált egyértelművé, hogy egyik vagy másik kifejezés használata a méretbeli különbségre utalna.

A jószág számára a téli takarmány begyűjtésének, a szénacsinálás munkafolyamatának utolsó mozzanata a kaszálón betakarított széna fedett helyre (csűrbe vagy szénatároló épületbe) *szállítása*. Ez többféle módon is történhet, attól függően, hogy milyen távolságra, mekkora mennyiséget kell elszállítani. A hegyi kaszálókön megrakott *buglyákat* a mezei szénatartókhoz vagy a belső (házhoz tartozó) csűrbe, raktározás esetén a hosszabb távú szállításra alkalmas szekérhez lombos ágakon lóval vontatják, közelítik. „A hegyi kaszálók legtöbb esetben 10–15

⁹ Uo. 21. old.

¹⁰ EA F166823, F166886.

km távolságra vannak a lakásoktól. Sokszor szekérrel is nehéz behozni onnan a szénát. Ha nagyobb területről van szó, oda nyári szállást építenek, és/vagy *rakás*ban, vagy épületben, szállásban tárolják a szénát, mert a nagy dologidőben, ahogy a kaszásidőt nevezik, még ha el is lehetne hozni, nincs idő arra, hogy most szállítsák sürgősen a szénát. Az oldalakról egyes lófóggal, tehát vagy ökörfóggal vontatják, húzzák be a boglyákat. A boglyákat ágra rakják, s így vontatókötéllel körbekötve nem szóródik a széna. Vontatáskor két-három boglyát is egymás után kötnek.¹¹

A vontatáshoz használt ágakat, amelyeket a közvetlen környezetben megtalálható mogyoró-, bükk- vagy fenyőfákról vágunk, alkalmilag, de legfeljebb egy gazdasági igényben használják fel. Az ágak sajátos terminussal való megnevezésével nem találkoztam. Nyilvánvalóan nincs is szükség arra, hogy külön számon tartsák, hiszen nem kerül tartósan a gazdasági munkálatokhoz tartozó eszközkészletbe.

Minden megrakandó *buglya* alá három-négy nagyobb lombos ágat nyesnek. Ezeket úgy fektetik egymásra, hogy a levágott csonkokat keresztezve összeillesztik, abba az irányba fordítva, amerre majd vontatni fognak. Az ágakat közvetlenül a buglya megrakása előtt vágják le, egyszerre annyit, amennyire összesen szükség lesz az adott területen. Csak abban az esetben használják fel újra, ha ugyanott, ahol már egy darab reglóvel végeztek (lekaszálták, feltakarták, elszállították), van még kaszálandó fű. Ilyenkor – mivel minden buglyáért külön fordulnak – vontatás közben lóval visszahúzzák az ágakat a még lekaszálatlan rész aljáig. Más esetben, ha nem használják fel még egyszer az ágakat – s ez a gyakoribb – vagy ott helyben, ahova vonatattak, vagy egy félreeső helyen (például a kaszáló kerítésének tövében) összegyűjtik. A száraz ágakat azután egy-egy szekér szénával együtt – annak tetején a széna leszorítására használva – hazaviszik, eltűzelik.

A gyimesi szénamunka folyamatáról a Gyimesközéplekhoz tartozó Hedegségen élő Tímár Viktor (.sz. 1936.) szavait idézem: „A hegyre, amikor mennek, akkor mennek többen kaszálni, ha csak lehetőség van. Inkább ilyen kalákát csinálnak, érted? Mert ott van 4-5 terüre [szekérrakomány] való fű, s akkor oda kimennek többen kaszálni. De oda kimennek olyankor, mikor virjad [virrad], ott vannak. És akkor nekifognak, hogy a nagy melegben ne kelljen kaszálni. De az úgy van, hogy tavasszal, minden tavasszal még el kell menni, azt a helyet meg kell takarítani a höncsöktől [vakondtúrás, göröngy], vagy ha bozont [bozót] van, azt ki kell takarítani, hogy tiszta legyen. S akkor mennek kaszálni. Olyan 10 órakor mennek az asszonyok, viszik a reggelit, s azok akkor szétpallják a rendet gereblyével. S szétpallják, s miko, ha jó idő van, mint például most is, hogy lehet haladni, akkor olyan 1 óra körül megforgatják, ha annyira vastag. Ha nem, akkor nem kell forgatni, ha vékony a rend, mer jó melegbe megszárad. Mikor megszárad a rend, akkor így csoportokba mennek le és így összehajtják egy bogba. Akkor vágunk ágat. Mogyorófát, nyírfát, vagy bükkfát, vagy ha nincsen ez, akkor fenyőágot. Azt raknak a buglya alá. Öt-hatot vágunk, azért, hogy azt jól ellepje, met akkor azon kell húzzák a szénát össze. Úgy mondják, hogy vontassák össze a buglyákat. Azkat összegyűjtik, szekérré rakják, vagy rakásba, s úgy hozzák haza. De oda es mennek többen szekérrel, 3-4 szekér, hogy egyszerre tudjanak menni, tudják hozni. Mikor rakják meg a buglyákat, azt egyszer meg kell tapodni. Egy tapossa meg, azért, hogy legyen az jó tömött. S akkor van hosszú kötél vagy lánc, s akkor azzal megkötik, s akkor lóval húzzák össze. Elöl megkötik, hurkot vet az ág végire, körbeviszik, így az ódalán kívül veszi el, s amikor hátul ér, akkor behúzza alája, egész az ágak alá. S akkor újra kijön az ódalánál, akkor vissza megkondorítsa elől az ág végét, a tetején, a buglyának a tetején visszamegy hátra, s megkeresi hátul a buglya alján azt a kötelet, s oda békötli. S az akkor egybe úgy meg van kötve, hogy az nem tud sehova, egybe meen. Így viszik, úgy vontatnak. De azt lehet vinni lejtőre, lehet vinni hágóra, ahova szükség, oda húzza azkat 'z ágakot. Elég nehéz az állatnak, met a csuszólag meen. Azét tesznek ágot alája, hogy a széna ne kárlódjon el. Akkor abba van annyi ág, hogy csuszik a földön, akkor a széna éppen marad.

S azokat az ágakat, amikkel egyszer behúzták, azt többet már nemigen használják, me' hamar megrohad az a friss izé, s akkor az törik össze, s akkor má' nem jó. Oda olyan kell mindig, ami friss ág, s keményet tart. Met ezek ha egyszer megszáradt, s akkor osztá törik, s akkor má' nem jó, többet nem lehet használni. Azokat akkor vagy felnyesik, ha vastag, akkor felnyesik, s a

¹¹ *Tankó Gyula*: i. m. 1992. 16. old.

szekér tetejére csiptetőnek rakják ra, hogy a szénát fogja le. S a mocskot, az apróságot, azt elégetik. Nem maradhat mocskok a réten, met akkor azt a szél szétfújja, s akkor nem jó.”

Végül néhány szó a *szénatárolásról*. A fedett munkatérként, takarmánytárolóként és nagyállattartásra egyaránt szolgáló *csűr* a patak völgyekben elhelyezkedő gazdasági udvar fontos épülete.¹² Nagyobb a lakóházaknál, falanyaga (1900 körül még egységesen) boronafa, keresztvéges, csapolt, zsilipelt technikával készült. Középső szérürésze szekérrel nem járható át, a hátsó falon legfeljebb kis ajtó található. A középső terület neve *csűr* vagy *csűrköze*. A fölötté lévő padlástér a *rákó*, az elcsépeletlen rozs és a szalma tárolóhelye. A csűr valamelyik oldalán meghosszabbított ereszalja szolgál sarjufű vagy faanyagok tárolására. Ha az épületnek csak az egyik oldalán van istálló, a másik oldal szolgálhat takarmányok, gabona tárolására. Az épület oldalfalát is kihasználják: gereblyét, kaszát, s egyéb gyakran használatos kézi szerszámokat akasztanak rá.

Szénatárolásra szolgál még – kiegészítő szereppel – a fentebb már említett *szénatartó*, mely rendszerint a kaszáló oldal tetején áll. Ha a csűr megtelik, vagy a kaszáló már túl távol esik a lakótelektől, ideiglenesen ide szállítják a levágott fűvet. Télen, a csűrben lévő takarmány fogytával lóval vontatják be a házhoz a szánra rakott szénát.

Berkes Katalin

Kisbaconba vezető utak

Ugyanazon az útvonalon érkeztem 1984-ben Kisbaconba, amelyen a székelyudvarhelyi kolégiumban tanuló Benedek Elek is annyiszor megfordult: a Rika erdején keresztül. A táj, mely annak idején felkeltette érdeklődését a népmondák és regék iránt, most is éppoly vadregényes, mint hajdanán. Vargyasig bányászbusszal zötykölődöm, onnan rönkvontató traktorral, majd a baróti fejtésnél dolgozó önürítő teherautóval, – hogy az idők változását érzékeljem és érzékelthessem. Nagybaconból pedig toronyiránt vágok neki az útnak, az apostolok lován.

Kisbacon, nr. 81. Főlöszeges a házszámot megjegyezni, a kocsút hatalmas fenyő – amelyeket ő ültetett, és amelyeket végső kétségbeesésében ki akart vágatni, csakhogy a *Cimborát* fenntarthassa – amúgy is eligazítanak. A látogatók előtt mindig kitért szárnyú vaskapu köoszlopán pedig ott a bronzbetűs tábla: CASA MEMORIALĂ BENEDEK ELEK EMLÉKHÁZ.

Megilletődve állok meg az oszloperkélyes ház előtt, melyet kúriaként tisztelnek a helybeliek és az idelátogatók. Alig nyomom meg a csengőt, máris megjelenik az ajtóban Bardócz Lehelné Gajzágó Éva, az emlékház gondnoka, és azt kérdezi: látogatóként vagy riporterként teszem tiszteletemet? Mulasztásaimat szeretném pótolni, feleltem, amihez kiváló alkalmat kínált a kettős Benedek Elek évforduló, amikor is az emlékház működésének akkor már másfél évtizedes történetét vehettük számba.

Ami annál könnyebben ment, mivel a *Korunk* szerkesztőségében tartott 1980-as muzeológiai tanácskozás óta ismertük egymást. Akkor még nem tudtam, hogy kolozsvári születésű; érthető tehát, hogy azzal kezdtem „faggatózásaimat”: miként került Kisbaconba, s hogyan lett az emlékház gondnoka?

Férjem az állatorvosít végezte Kolozsváron, amikor megismerkedtünk, én pedig az Állami Magyar Opera kórusában énekeltem. Jó ideig nem is sejtettem, hogy Benedek Elek dédunokájával hozott össze a sorsom. Ezt csak azért említem, hogy ezzel is érzékeltessem: ebben a családban nem szokás azzal kérkedni, hogy ki kinek a leszármazottja? Nos, miután a férjem végzett, a közeli Szárazajtára helyezték, s így hazaköltöztünk Kisbaconba. A házat fényképről már ismertem, de elállt a lélegzetem, amikor a maga valóságosságában is megláttam. Hát még amikor beléptünk Flóra néni szobájába, amely most már a mi otthonunk! Ugyanazok a bútorok, amelyekkel Benedek Elek rendezte volt be a lakást, ugyanazon a tárgyak, amelyeket ő használt!

¹² A völgyi gazdaságok településképeről, a háztelek épületeiről, az építőanyagokról, és különösen a lakóházak típusairól Cs. *Sebestyén Károly* közölt átfogó tanulmányt *A gyimesi csángó ház* címmel. Néprajzi Értesítő. 1909. 190–200. old.

Olyan érzések lettek úrrá rajtam, hogy még most is küszködöm a meghatottságtól, ha felidézem azokat a pillanatok. Aztán anyósom, Bardócz Jenőné Lőrincz Júlia bevezetett a múzeumba, s azt mondta: „Figyeld meg jól, hogy mit mondok a látogatóknak, mert azt szeretném, hogy a következő csoportot már te fogadjad...” Úgy éreztem magam, mint akit hirtelen mélyvízbe dobtak; de hamarosan magam is belejöttem a tárlatvezetésbe. Mindez 1978-ban történt; így kerültem én az anyósom helyébe.

- *A jelek szerint nem bánta meg, hogy elkerült Kolozsvárról.*

Erről szó sincs, egy pillanatilag sem merült fel bennem ez a kérdés. Az igaz, hogy a zene áll hozzám a legközelebb, de emellett gyermekkorom óta szenvedélyesen érdekelnek a régi korok emlékei, főként az irodalomtörténeti bűvárkodások. Itt most kiélhetem ezt a szenvedélyemet, illetve későn felfedezett pedagógusi hajlamomat. Többnyire kisiskolások, diákok, sőt óvodások keresik fel csoportosan az emlékházat. Mindig kifaggatom őket: mit olvastak, meddig jutottak Benedek Elek megismerésében? És az ő tudásszintjükhöz igazítom magyarázataimat. Hogy minden alkalommal új ismeretekkel gyarapodjanak. Mert vannak csoportok, amelyek először óvodásként jártak itt, majd felső tagozatos korukban. Ezért mondom: itt talán ez a legnagyobb követelmény, hogy az ember szeresse a gyerekeket. Valahogy olyanformán, mint Benedek Elek.

- *Júlia néni minden jel szerint büszke a menyére: jó utódot nevelt belőle. Egyébként készséggel áll ő is az érdeklődők rendelkezésére, valahányszor ez szükséges. Ilyen alkalom ez a mostani is, amikor személyes emlékeire vagyok kíváncsi. Hiszen a Benedek Elek-unokák egyike ő, aki még „édes nagyapókám”-nak szólíhatta annak idején az író.*

Hét éves voltam, amikor nagyapó meghalt. A kisebb unokák közé tartoztam, de azért sok minden megragadt az emlékezetemben, ami azokban az években történt, vagy amiket nagyapó nekünk elmesélt. Mi ugyan szüleimmel Csíkszeredában laktunk, de a nyarakat mindig itt töltöttük. Mert ez volt az ő kívánsága, hogy nyáron mindig együtt legyen a nagy család. Azt mondta: azért építtette ilyen nagyra a házat, hogy mindenik gyermeke családostól elférjen benne. 1943-ban kerültem végképp Kisbaconba, s védőnőként dolgoztam a baconi körzetben egészen 1969 májusáig, amikor rám bízta az emlékház gondnokságát.

- *Csaknem tíz éven át fogadta a látogatókat, akik közül bizonyára többen érdeklődtek a kúria építésének történetéről is. Előbb talán ezt az epizódot elevenítsük fel, hiszen nem mindenki olvashatta Lengyel Dénes irodalomtörténész (ugyan csak Benedek Elek-unoka) feljegyzéseit, miszerint az író sokáig bűntudat kínozta amiatt, hogy édesapja kénytelen volt eladni „legszebb földjeit”, csakhogy őt taníttathassa.*

Benedek Elek taníttatása valóban felemésztette a családi birtok nagy részét. Úgy tudom azonban, hogy a szülők nem emiatt aggódtak elsősorban, hanem azért, mert attól tartottak: Elek fiuk többé nem fog visszakerülni hozzájuk. Na de 1882-től kezdve, tehát már 23 éves korától egymás után jelentek meg könyvei, s azok jövedelméből rendre visszavásárolta az eladott birtokrészeket. Az 1894–1896 között kiadott *Magyar mese- és mondavilág* öt kötete pedig lehetővé tette számára, hogy a további fölvásárlás mellett a házat is felépíttethesse. Azt nem említeztem meg, hogy ki tervezte az épületet, de arra határozottan emlékszem, hogy nagyapó egy Raffay nevű ácsmestert emlegetett, aki az építési munkálatokat vezette. Sokat hallottam a kalákázásról is. Nemcsak a helybeliek siettek segítségére, de megjelentek a környékbeli falvakból is. Különösen meghatotta őt az a jelenet, amikor egymás után fordultak be a portára a kövel megrakott magyarhermanni szekerek. Ennek az a története – most jövök rá, hogy még nem említettem senkinek –, hogy a hermányiak annak idején nagyon megharagudtak volt Benedek Elekre a székely népeletet ábrázoló első regényéért, *A kollektorért* (1886), mivel magukra ismertek benne.

- *Meddig tartott az építés?*

Két évig, 1898-ban került tető alá. Nyolc szobából áll, ezek közül kettőben, a nagy ebédlőben és a belőle nyíló oldalszobában van most az emlékkiállítás. Akkor már öt gyermeke volt, útban a hatodik, és még éltek a szülei, hát kellett a nagy ház, hogy majd az unokák is elférjenek. Azt akarta, hogy miután családot alapítanak, akkor is meglegyen mindenkinek a maga szobája. Tizenkét unokától volt hangos a ház, a kert, amikor itt nyaraltunk. 1921-ig a telet Pesten töltötte, tavasztól őszig itthon gazdálkodott. Hogy milyen eredménnyel? Saját magát némi öniróniával így jellemezte: „Elek apó mintagazdasága: csak ő tudja, vagy még ő sem, hogy mit fizet rája!”

Tény viszont, hogy nagyon szeretett gazdálkodni, kertészkedni. A harmincholdas kertben, a park sétányain kétezer fa maradt utána. Büszkébb volt a kertjére, mint talán egész irodalmi működésére. Végleges letelepedése után – úgy mondják –, valósággal újjászületett, megfiatalo-

dott. Pedig annyi mindent vállalt magára, hogy elsorolni is nehéz lenne. Sokat írtak az ő itteni sorsvállalásáról, de nekem a leginkább az tetszik, amit Magyar Lajos fogalmazott meg a *hazatérő emberről*. Kétszázezren menekültek innen, amikor Benedek Elek végképp hazatelepedett: „Ki tudja, hány ember szaladt meg akkor sejtett feladata, felelőssége elől, ki tudja megmondani ma, ki kérheti számon ma; eltakarta emléküket, számukat, nevüket az idő, a történelem. Lehet, hogy papoltak még valahol boros asztalok mellett a népről, a népszolgálatról. Az is lehet, hogy egyikben-másikban összeomlott a gyengeséget takaró színes belső kártyavár – sírva odaborult a borpecsétes asztalra, a gyenge emberek gyengeségével. Beköszölni a megszokott feladataik elől, egyetlen ember jött szembe velük, egy ember jött, vállalni az elhagyott, felhagyott munkákat, mert tenni kellett valakinek, s mindig akad egy férfi, aki felismeri és vállalja azt, amit még tenni lehet, és tenni kell.” (Magyar Lajos: *Benedek Elek arcai*. Részlet. *Igaz Szó*, 1979. 9.)

„Benedek Elek 1921 nyarán költözik haza Kisbácba. Jó ideig nem mozdul ki a kúriájáról. Beszélni sem szívesen beszél, mert tart attól, hogy szavait esetleg félremagyarázzák – írja Mózes Huba a *Korunkban*. – Zágoni István egyik riportjából tudjuk (*Keleti Újság*, 1921. november 15.), hogy mindenkinek csak egy tanáccsal szolgál: »Dolgozzatok, dolgozzatok!« Jó példával ő maga jár elől. Cikkeket közöl a *Keleti Újságban*, az *Ellenzékben*, az *Újságban*, a *Brassói Lapokban*. Főmunkatársa a *Keleti Újság Mesevilág* című gyermekirodalmi rovatának (1922 szeptemberéig). Ellátja a *Vasárnap* című néplap (1921. november–1923. január), valamint a *Vasárnap Újság* című irodalmi, művészeti és művelődési képeslap (1923. május–1925. március) főszerkesztői teendőit. Szerkeszti a *Cimbora* című gyermeklapot (1922. évi 29. számtól kezdve), a *Brassói Lapok* Gyermekvilág rovatát (1929 márciusától), valamint *Az én naptáram* című, Égető Árpád baróti nyomdász kiadásában megjelenő kalendárium 1922 és 1926 közötti kötetait. 1921 után mintegy harminc önálló könyvet, illetve füzetet jelentet meg. Ezek egy része – az Erdélyi Irodalmi Társaság felkérésére írott *Petőfi* (1922), a *Híres erdélyi magyarok* (1922), az *Öcsike könyve* (1922), az *Erdélyi népmondák* (1926), a *Kisbáconi történetek* (1926), *A püspök meg a püspöki, avagy: a magyar fa sorsa* (1927) – dicsőszentmártoni, szatmári, kolozsvári, nagyváradai és brassói nyomdáknak készült. 1925-ben az ő gondozásában adja ki a budapesti Athenaeum az *Erdélyi történeteket*, a kolozsvári Minerva pedig a *Gyermekszínház* című novella-, illetve színpadi jelenetgyűjteményt.

Írásaival a gyermekeket és felnőtteket egyaránt felölelő, legszélesebb olvasóközönséghez fordul, az új viszonyok közötti öntudatos és célszerű tájékozódás elősegítésének szándékával. A sajátosságok megőrzésének és a népek közötti közeledésnek leghathatósabb eszközét az irodalomban látja. Erre világít rá *Levél egy román ifjúhoz* című cikkében (*Keleti Újság*, 1922. április 2.), a *Cele trei Crișuri* című folyóirat körkérdésére (1922. június), valamint Kőmíves Lajos riporteri kérdéseire (*Keleti Újság*, 1923. május 5.) adott válaszaiban. Ez a szemlélet hatja át kritikai írásait is.”

1922. július 30-án Benedek Elek nagyszerű előadást tart a segesvári Petőfi-ünnepségen. Ettől kezdve mind gyakrabban lép személyesen is nyilvánosság elé, mert tudja, hogy a közönségnek az irodalmi életbe való tevékeny bekapcsolása nélkül a mégoly értékes irodalmi alkotás sem hathat. 1927 őszétől aztán már nemcsak alkalmi szereplésekre vállalkozik, hanem valóságos irodalomnépszerűsítő körutakat szervez, nem utolsósorban azért, hogy az *Újság* megszűntekor (1927. augusztus 13.) állás nélkül maradt székely íróknak és a súlyos beteg Sipos Domokosnak, majd pedig a fiatalon elhunyt író árvájának anyagi segítséget biztosíthasson.

Az irodalmi körutak szervezésével Benedek Elek korántsem érzi befejezettnek küldetését. Küzd a *Cimbora* fennmaradásáért. A művelődési élet fellendítése érdekében székely népművelő társaság megalakítását javasolja. Kellő támogatás hiányában azonban 1929. augusztus 15-én tényként kénytelen bejelenteni lapjának megszűntét, augusztus 16-án pedig – miközben Szentimrei Jenőnek szánt fogalmazványában éppen a népművelő társasággal kapcsolatos gondjáról ír – végképp kiejti kezéből a tollat. 1929. augusztus 17-én bekövetkezett halálával levelének a Zágoni-riportból ismert jó tanáccsal egybecsengő utolsó szavai – fő, hogy dolgozzanak – jelképes jelentőségűvé nőnek.” (Részletek Mózes Huba: *Népszolgálat kettős tükörben* című tanulmányból. *Korunk*, 1979/5.)

Az emlékház gondnokaival folytatott beszélgetéseim során többször szóba kerül egy név, különösen ha elakadunk valaminek a tisztázása közben: na, ezt meg kellene kérdezni Boriska nénitől! Amikor pedig felteszem a kérdést, hogy miként zajlottak itt Benedek Elek napjai, milyen volt a napi munkabeosztása, akkor egyenesen ezt a választ kapom: mindjárt szólnak Bo-

riska nénié. Hiszen ő nemcsak szomszédja és rokona, gépirónője is volt Elek apónak a *Cimborra*-korszakban.

Benedek Borbála vagyok – mutatkozik be –, Elek bácsi unokahúga. Tudja, én mindig így szólítottam őt: Elek bácsi. Életem legszebb korszaka volt az, amikor a közelében lehettem. 1926 és 1928 között voltam a *Cimborra* alkalmazottja, de azután is bejártam segíteni Elek bácsinak, hogy a lap sorsa válságosra fordult, s kénytelen volt felmondani nekem. Hogy kerültem ide? Bizonyára hallott arról, hogy akkoriban olyan szigorúak voltak az érettségi vizsgák feltételei, hogy csak nagyon keveseknek adatott meg az érvényesülésre feljogosító diploma. Hát nagyon el voltak keseredve, fogalmam sem volt, hogy mihez kezdjek. S akkor Elek bácsi azzal vigasztalt: ha gépirónői képesítést szerzek, felvesz a *Cimborrához*. Így is volt: 1926 tavaszán álltam munkába. Nyolc órákor volt mindig a munkakezdésem, de nem kellett megvárnom, hogy Elek bácsi útbaigazítson, mert előző nap már megbeszéltük volt, hogy a délelőtti órákban mit kell elvégeznem.

- *Benedek Elek munkabeosztására lennék kíváncsi.*

Hajnalba kelt mindig, és a ház körüli teendők ellátása volt az első dolga. Egy ekkora kertben örökké akadt tennivaló. Most is magam előtt látom: ülök az írógép előtt, kinézek az ablakon, s ő kapával vagy kaszával a vállán jön elő a kertből. Akkorra már az unokák is talpon voltak, s így köszöntek Elek bácsinak: „Adjon isten jó reggelt, édes nagyapókám!” Amit ő ekképpen viszonzott: „Adjon isten minden embernek, édes unokáim!” Megmosakodott, átöltözött, s reggelizés után bevonult a szobájába. Fél tíz körül aztán megérkeztek az unokák a postával. (...)

Egy pillanatra szakítsuk meg Boriska néni elbeszélését egy érdekes epizódnak a kiemelésével: „Emlékszem, hogy várta mindennap a leveleket! Nálunk nem volt postahivatal, Nagybacsonba érkeztek akkoriban a küldemények. Minket, unokáit osztott be kettesével, hogy naponta elhozzuk a postáját. Kosárral mentünk, mert általában 40–50 levél érkezett mindennap. Akik a legtöbbet hozták, az a két gyermek volt a legboldogabb, mert nagy örömet szerezhetett vele nagyapónak. Azonnal elolvasta a leveleket, s még aznap válaszolt is rájuk. Baróton akkor is szerdán tartották a hetivásárt. Ilyenkor befogatott a hintóba, s maga mellé ültette tizenkettőnk közül azt az unokát, amelyik azon a héten a legjobb volt. Így nevelt minket nagyapó...” (Bardócz Dezsőné Lőrincz Júlia)

„Nyáron, amikor mi is napról napra láttuk a posta érkezését, napi húsz levél volt a legkevesebb, hatvan levél nem ment ritkaságszámba. Ha sok volt a levél, zsörtölődött, panaszkodott Benedek Elek: hogy lehet ezt győzni! Ha kevés: kedvetlenül magyarázta, hogy nyáron, játék közben, lusták a gyerekek levelet írni, de télen annál inkább írnak... Ebédnél akárhányszor végig kellett hallgatnunk az érdekesebb gyerekleveleket. Sok kis *Cimbora*-unoka nevét, sorsát ismertük. Egyik-másikkal levelezésbe kerültek a mi gyerekeink is, a Nagyapó írásaiban sűrűn szereplő »igazi unokák.« (Benedek Marcell)

Amikor átolvasta Elek bácsi a leveleket – folytatja Boriska néni –, rendszerint aláhúzatott bennük bizonyos sorokat, s akkor jött, és diktálta is a válaszokat. Úgy előttem van most is: kezében a levelekkel körbesétálja az asztalt – soha nem ült le ilyenkor! –, és diktálja a szerkesztőségi üzeneteket. Fordítsanak nagyobb gondot a helyesíráásra, a fogalmazásra, ne felejtsek el ráírni a levélre a keltezését; felhívta a figyelmüket arra, hogy mit olvassanak el, mit írjanak meg a *Cimborának*. Mindenre gondja volt. Hányszor írtam le híressé vált tanítását – amelyek az emlékházban is ki van függesztve –: „Az állam nyelvét meg kell tanulnotok, de édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejteni!”

- Minden Benedek Elek-levelet Boriska néni gépelt le?

Nem, csak a *Cimbora*-unokáknak szólókat. Az íróknak Elek bácsi mindig saját kezűleg fogalmazott választ küldött. Annál több dolgom volt viszont a *Cimbora* számára megszerkesztett anyagok átgépelésével (...) Fél tizenkettőkor már készen is voltunk a diktálással, akkor Elek bácsi hívta Mari nénit, és elmentek egyet sétálni. Ahogy megszólalt a harang, mindenki jött ebédelni. Addigra már megterítették az ebédlőben. Ebéd után következett az újságolvasás, a pihenés, vagy pedig a családtagokkal, vendégekkel beszélgetett kint a kertben. Három órakor újból ott ült az íróasztalánál. Estefelé aztán megbeszélte velem a másnapi teendőket, s ő Mari nénival kiment a kertbe gyümölcsöt, paszulyt szedni. Mikor minek volt a szezonja... Mindig dolgoztunk, pontos időbeosztással, de sohasem lóhalálában. A gyermekeknek küldött üzeneteiben is gyakran hivatkozott arra, hogy pontos időbeosztással mennyi mindent elvégezhet az ember még az ő korában is. Nem élt úgynevezett társadalmi életet, még a faluba se ment ki: hozzá jöttek el az emberek. S nagyon gyakoriak voltak az íróvendégek. Hirtelenjében: Szentimrei Jenő, Nyíró József, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Bartalis János, Dsida Jenő, Sipos Domokos, Sárközi György neve jut eszembe.

- Azt hallottam, hogy híresek voltak az Elek-napok.

Az unokáknak titokban mindig színdarabot tanítottam be Elek bácsi névnapjára. Lehet, hogy sejtette, mire készülődünk, mégis igazi meglepetésként hatottak rá ezek az előadások. Képzeld, színpadot rögtönöztünk az ebédlőben! A kampók, amelyekhez a „színfalakat” rögzítettük, még most is látszanak a falakon.

- Milyen darabokat mutattak be?

Hát Elek bácsi gyermekszíndarabjait. A *Többsincs királyfi* „házi bemutatójának” volt a legnagyobb sikere. Lengyel Éva, Lengyel Dénes, Lengyel Tamás, Benedek István, Benedek András nagyjából egyidősök voltak, ők játszották a főbb szerepeket.

- Boriska néni későbbi pályájára volt-e valamilyen hatással az, hogy Benedek Elek közelében dolgozott?

Azoknak az éveknek köszönhetem, hogy később a társadalmi munkában fedeztem fel élet értelmét. Mai megnevezéssel élve: szociális gondozóként működtem. Szegény sorsú gyermekek és magukra maradt öregek istápolója voltam végig.

Benedek Elek utóéletének egyik legszebb eseménye ennek az emlékháznak a felavatása volt – jegyzem fel Bardóczné Lőrincz Júlia szavait. – 1969. május 25-én mintegy hatezer ember se-reglett ide az ország minden tájáról, hogy tisztelegjen Elek apó emléke előtt; hogy a megyei vezetők, valamint a meghívott írók (Balogh Edgár, Bartalis János, Bözödi György, Sütő András, Bajor Andor, Szabó Gyula, Domokos Géza, Bálint Tibor, Veress Zoltán, Veress Dániel, Farkas Árpád, Magyar Lajos és mások) jelenlétében részt vegyenek annak az írói otthonnak az emlékházzá nyilvánításában, amely a két világháború közötti időszak első évtizedében a romániai magyar irodalmi és művelődési élet egyik jelentős központja volt.

- Miként került sor erre a nevezetes napra?

A megyeiek támogatása mellett elsősorban az 1975-ben elhunyt Flóra néniről, Benedek Elek legkisebb leányáról kell megemlékezni. Ő volt közülünk az, aki egész életén keresztül gyűjtötte, és nagy gondnal őrizte az író kéziratait, leveleit, könyveit, az általa szerkesztett lapokat és folyóiratokat, bútorait és használati tárgyait, a munkásságáról megjelent tanulmányokat és cikkeket, a róla készített festményeket és fényképeket. Az emlékház gondolatát Balogh Edgár vetette fel először, és alighanem ő talpalt a legtöbbit a megnyitása érdekében. Amikor a jóváhagyásról értesültünk, kiürítettük a kiállításra legalkalmasabb szobákat, s a renoválás után a Sepsiszentgyörgyi Múzeum (ma ismét Székely Nemzeti Múzeum) tudományos munkaközössége – minthogy hozzájuk tartozunk – nagy szakértelemmel és hozzáértéssel rendezte emlékkiállítássá a Flóra néni által gyűjtött anyagot.

„A kényszerű feledés korszaka után hol is kezdődött? – tűnődik *Erdővidéki naplójában* az avatási ünnepségen jelen levő Sütő András. – Első fecskéként üdvözöltük az ötvenes évek végén az Ifjúsági Kiadó szerény meséskönyvét, fedőlapján Benedek apó nevével. A széles rendet azután Balogh Edgár vágta; magvas tanulmány kíséretében hozta vissza a politikus író és közügyi harcost, egybesulykolván mai gondját a hajdani segélykiálltással: »Halljátok, emberek?« A hagyománytíprás akkori tobzódásában ablaknyitás volt ez, éppen a mai nap felé. Amikor is, ha jól számolom, Benedek Elek kilenc kötete van az asztalunkon hazai kiadásban. A hatalmas életműnek csekély része ugyan, de könnyítés a lelkiismeretünkön. Itt látható most két tágas teremben az emlékgűjtemény: üveg alatt a könyvek, kéziratok, kordokumentumok, a *Cimbora* néhány példánya, s a hozzá küldött sok ezer levélből egy ákombákomos gyermeki sóhaj: »Mindig gyermek szeretnék maradni, hogy Elek apó könyveit olvashassam.«” (*Rigó és apostol*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 22.)

Az ünnepi szónokok egyike Balogh Edgár volt. Beszédének emlékezetes alaptétele – miként azt Sütő András, a pontosvesszők helyét is észlelve, feljegyezte – így hangzott: „Gyűjtsük ide Benedek Elek összes írásait, leveleit, képeit, kortársainak és munkatársainak teljes irodalmát, legyen ide tárolva a hazai és nemzetközi folklór minden forráskincse, találjuk meg itt az egykorú sajtót, a gyermeklélektan és pedagógia, népművelés és nemzetiségi közügy alapkönyvésztét, a székely helytörténet anyagát s mindazt, ami e gyűjtemény román megfelelője, párhuzamban a hegyek másik oldalán kibontakozott rokon életművel, az Ion Creangá-nyaggal. Egy ilyen kutatóállomásra kell majd elküldenünk időnként irodalmunk – főleg a gyermek- és ifjúsági könyvszerzők és lapszerkesztők – tehetségeseit, hogy megfürödjének Benedek Elek otthonának légkörében s kóstoljanak vagy egy almát azokról a fákról, melyeket még maga a mester ültetett.”

Természetesebb igény – fűzi hozzá Sütő – egy új konyhaszekrény sem lehet fiatal házasok otthonában.

Szándékosan nem sűrgetem Gajzágó Évát, hogy végigvezessen a kiállításon. Arra számítok, hátha közben megérkezik egy nagyobb diákcsoport, s akkor „előbbben” ragadhatom meg a tárlatvezetése hangulatát is. Am aznap nagyobb csoport nem kereste fel az emlékházat – tavasszal és ősszel jönnek gyakrabban –, így hát társulok a turistaként érkező alkalmi érdeklődőkhöz.

A nagy ebédlőterem, amely egykori rendeltetése mellett a híres Elek-napok színhelye volt, és ahol még családi színelőadásokat is rendeztek – jegyzem a tárlatvezető szavait –, most Benedek Elek életművét mutatjuk be. A baloldali fal mentén elhelyezett vitrinekben az író levelei, kéziratai, műveinek különböző kiadásai láthatók. Az ebédlőasztal helyén álló tárlóban mesekötetei sorakoznak, mellette pedig egy másik vitrinben azok a folyóiratok, amelyeknek főszerkesztője volt. Nem véletlenül került a *Cimbora* a középpontba: végleges kisbaconi letelepedésétől haláláig ezért a gyermekújságért dolgozott és áldozott a legtöbbit. Erről tanúskodnak egyenként a *Cimbora*-olvasóktól kapott levelek is, amelyekből szintén bemutatunk egy válogatást. A bejárat melletti jobb sarokban azok a tárgyak láthatók, amelyeket a látogatók ajándékoztak az emlékháznak; túloldalt pedig számba vehetjük az utóbbi évtizedekben újra kiadott Benedek Elek műveket (húsznál jóval többet, köztük a Kriterion gondozásában megjelent nagyszerű *Kék-, Piros-, Arany- és Ezüst-mesekönyveket*; az első 18 ezer, az utóbbi 31 ezer példányban fogyott el; az *Arany-mesekönyv* 1973-as és 1975-ös kiadásának összpéldányszáma pedig meghaladta az 50 ezret). Ugyanebben a teremben kaptak helyet a román, német, angol, orosz, szerb,

francia és esperanto nyelven megjelent kötetek, valamint az író életéről és munkásságáról szóló szaktanulmányok és irodalomtörténeti forrásmunkák: Bajkó Mátyás, Balogh Edgár, Engel Károly, Erős Zoltán, Hegedűs János, Lengyel Dénes, Marton Lili, Florentin Popescu, Szabó Zolt, Tiberiu Utan és mások tollából.

Átlépvé a másik szobába, Benedek Elek dolgozószobájának eredeti berendezését találjuk. Itt áll az egyszerű íróasztal, mindazokkal a kellékekkel, amelyek annak idején is rajta voltak; mögötte karosszék, mellette könyvszekrény (melyben műveinek forrásmunkáit találjuk, már azokat, amelyek átvészelték az idők viszontagságait). A falakon pedig – időrendi sorrendben – fényképfelvételek: az író néhány portréja, családi képek, s végül a temetésen készült fényképek. Az íróasztalon látható még Benedek Elek utolsó levelének fotókópiája, az azóta jelképpé vált félbeszakadt mondattal: „fő, hogy dolgozzanak...”

Nemcsak a ház és a kiállítás, a kert is az író emlékét őrzi. Hiszen a kocsitűt fenyőit, a nagy kert gyümölcsfáit mind maga ültette. A kertben oszlopokra erősített táblákon – néhány soros kis versek varázsolják vissza az életet és vidámságot kedvelő Benedek Elek *élő* alakját. Nem csoda, hogy szívesen jönnek ide a gyermekek (az első élmények hatására pedig többször is visszatérnek), hiszen az örökké élő mesemondóval találkozhatnak Kisbaconban.

Akik pedig visszatérnek, üres kézzel sosem jönnek: maguk varrta-szötte terítőikkel, szöttekkel, hímzésekkel s egyéb munkáikkal tisztelnek Elek apó emléke előtt. Ám nemcsak ők gazdagítják az emlékházat. A helybeli nőbizottság írásos függönyöket ajándékozott, Máthé Ferenc vargyasi népművész hatalmas faragott csillárral tette otthonosabbá a külső termet. És ne hagyjam ki a felsorolásból a képzőművészeket. Balogh Péter Benedek Elekről készített portré-szobrát küldte el; Kádár Tibor, Méder Ilona és Szécsi András festménye ugyancsak az írónak állít emléket; itt látható Gergely István és Szilágyi Zsolt Benedek Elek plakettja; Imets László és Kósa Bálint fametszete, Máthé Ferenc fába vésett féldomborműve pedig az író sajátos világát, hőseit hozza emberközelbe...

Utóirat helyett. Felhívom a Tisztelt Olvasó figyelmét arra, hogy írásom másfél évtizeddel ezelőtti állapotot rögzít. Az 1999-es kolozsvári Szabédi Napokra – mely az Erdélyi Írói Hagyatékok, Irodalmi Gyűjtemények, Írói Emlékházak helyzetét vette számba az Erdélyi Irodalomtörténeti Múzeum megalapításának szándékával – nagyon vártuk Bardócz Lehelné Gajzágó Évát, hogy előadásában az itt felvázolt képet kiegészítse, az újabb másfél évtized történéseivel teljesebbé tegye. Utóbb derült ki: a kilencvenes évek olyan változásokat hoztak a Benedek Elek Emlékház életében is, amelyek más krónika lapjaira tartoznak. Ahogy az emlékháztól időközben megvált Gajzágó Éva már nem érezte illetékesnek magát arra, hogy ezekről Kolozsváron beszámoljon, magam még kevésbé vállalkozhatom erre. A *Kisbaconba vezető utakról* azonban nem kell, nem szabad lemondanunk. Hiszen Benedek Elek öröksége nem „privatizálható”. Ezt ismerték fel újságírószakos hallgatóságaim is, akik az 1999-es kettős évfordulón Benedek Elek közírásának ma is érvényes tanulságait vették számba a sepsiszentgyörgyi Megyei Könyvtár szervezésében megtartott szimpóziumon. Annak a Szabó Zsoltnak az irányításával, aki az író levelezésének három vasikos kötetét helyezte a kezünk ügyébe. Kisbaconi „adósságaimat” törlesztendő magam a *Magyar írók tragédiája 1929-ben* című előadásommal készültem a rendezvényre. Van, aki a címet úgy értette: *1999-ben*. A félrehallás, meglehet, nem minden esetben jelent félreértelmezést is.

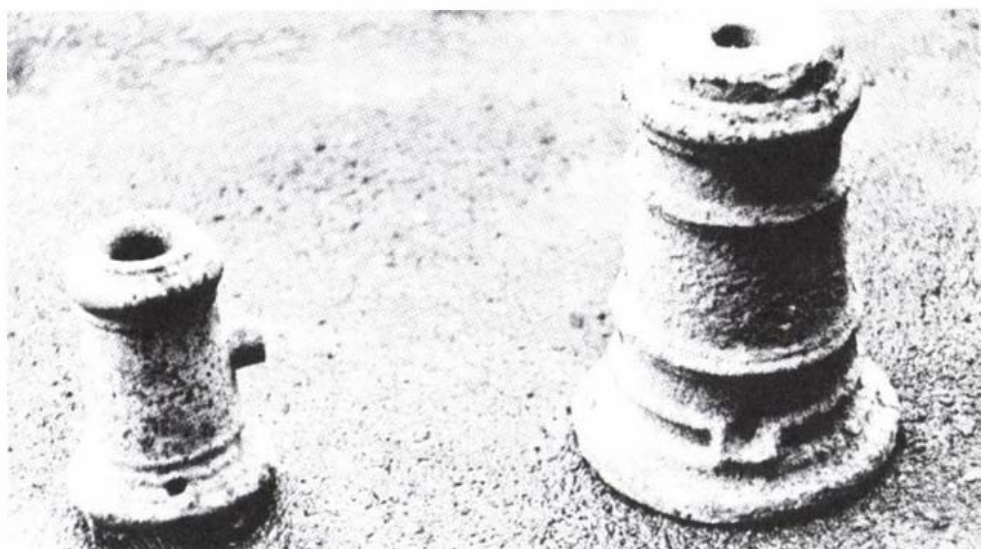
Cseke Péter

Viharágyúk a Tokaj-hegyalján

A szőlő és bortermezők legádázabb ellensége a jégverés, mely tönkre teheti az egész éven át végzett munkát és a termést. Éppen ezért a szőlőtulajdonosok úgy félnek a jégveréstől, mint a tüztől. Évszázadokon keresztül az egyetlen védekezés a viharral szemben a harangok kongatása volt. Annak idején abban reménykedtek, hogy a szakadatlan harangzúgás a jeges felhőket az erős hangrezgéssel elűzi. Tudvalevő, hogy ez alig segített. A jégverés szinte évről-évre veszélyeztette a duzzadt fűtőket, a befektetett munkát, a hasznót, az aszúvá érett szőlőfűtőket. Ezzel magyarázható az a lelkesedés, mellyel 1895. április 24-én Tokaj-hegyalján fogadták azt a vasgyári üzletszerzőt, aki egy ágyúval és annak tartozékaival együtt megjelent. Az öregek szerint nem volt nehéz meggyőznie a szőlőtulajdonosokat és a község vezetőit, mert itt minden javaslat, amely a jég okozta kár megelőzését szolgálta az meleg fogadtatásra talált. A községi bakter dobolva végigjárta az utcákat, „közhírré téve” a bemutató eseményt. A nagygyűlés helye a szabadban a Promenádnén volt. A község lakosai gálába öltözve vonultak ki, hogy szemtanúi legyenek a bemutatónak. Az üzletszerző a tér közepén felállított hosszú csővel ellátott viharágyúhoz lépett és fennkölt szavakkal méltatta a találmány jelentőségét, mondván a jéggel terhes felhőket oszlásra kényszeríti a viharágyú. A jelenlévők „bravó” kiáltásokkal éltették és helyeselték szavait, megjegyezve „uraim meg vagyunk mentve”, továbbá „nincs többé jégkár”. A boldogulás útját szélesre tárta a viharágyúba vetett remény.

A viharágyú 4 fő részből állt: a *mozsárból*, a három vaslábon álló *terelőcsőből*, a *fatuskőből*, amelyre a *mozsarat* helyezték és a *deszkabódéből*, amelyben az ágyút kezelő személy és a puskapor volt. Ez egyben védelmet is nyújtott vihar esetén. A *mozsár* 20–25 kg-os, valamint 40–50 kg-os méretben készült. (Képe a hátsó borítón látható.) Töltetét a gyújtólyukon át bevezetett kánóccal, ezt pedig „szélgyufával” gyújtották meg. A robbanás után a felhő felé – elméletileg spirális pályán – haladt az így létrehozott mesterséges légörvény, lyukat fúrva a felhőbe. A használt puskapor „*füstös*”, illetve „*koloncos*” volt.

Az ágyúkból a szőlőtermezők mintegy 30 darabot vásároltak meg, s ezeket a szőlőterületek egy-egy kimagasló pontján állították fel, majd elérkezett a gyakorlati bemutatkozás ideje egy júliusi hónap közepén. Hatalmas, sötét felhők tornyosultak Szerencs és Monok irányából. A Palota-dűlőben elhelyezett vezérágyút a községi bakter, a többi pedig a szőlőcsőszők kezelték. Amikor Golop község magasságában húzódott el a viharfront, a vezérágyú megadta a jelt a tüzelésre.

A hajdani „börtön-pincéből” előkerült viharágyú mozsarak (Szikora András felvétele)

Sötét porfelhő takarta el Tállya községet, a villámlást követő égdörgés megrázta a házakat és a hegyoldalt. A viharfelhő nekirugaszkodott a tállyai hegyeknek. A 30 ágyú dörgése, cikázó villámok, a sorozattá fajult mennydörgés, a harangok zúgása világvégszerű hangulatot teremtettek. Az asszonyok halálra ijedten kiabálták „...az Isten lövitek!...”

Az ágyúzás ellenére azonban a jégeső csak esett és az elbeszélés szerint annyi jégverés a szőlőkben talán sohasem volt, mint a viharágyúk felállítására idején.

Az 1967-es év elején Tállya községben jártam azzal a céllal, hogy ha még létezik legalább egyetlen példány a hajdan használt viharágyúkból, akkor azt megörökítem a fotómasinámmal. A helybéli idősebb emberektől pedig néhány adatot megszereztem ezzel a témával kapcsolatban.

A 92 éves Horváth Ferenc, Tállya község lakosa elmondta, hogyan helyezték el az ágyúkat a szőlődűlőkben és azt is, hogyan működtek. Mert bizony az ágyúkezelő, ha többet ivott a hegy levéből, még a bárányfelhőket is bombázta a meddőfelhőkkel egyetemben. Sokszor az is előfordult, hogy nem szóltak az ágyúk, vagy későn szóaltatták meg őket, amikor már mindent elvert a jég.

Szikora András

Tisztelet a hősöknek

Az I. és II. világháborúban hősi halált haltak tiszteletére emlékművet állítottak az ózd-szentsimoni Árpád-kori római katolikus templom kertjében. Az emlékkő leleplezésére ün-

nepélyes keretek között került sor. Beszédet mondott dr. Bárdos Balázs alpolgármester, majd Kovács József Lőrinc, a szentsimoni egyháztanács elnöke és Kovács Béla, Szentsimon önkormányzati képviselője leplezte le az emlékművet. Ezt követően dr. Gál József kerületi esperes megáldotta az emlékművet. Az utókornak is üzentek a szentsimoniak. Az emlékmű talpazatában ugyanis egy levél kíséretében elhelyezték azok névsorát, akik adományaikkal segítették a templom felújítását.

Szentsimon a Bükk hegység északnyugati nyúlványai között terül el, a Sajó-völgyétől délkeletre. Középkori település. Annak idején Gömör vármegyéhez tartozott, ezt követően Borsod megye ózdi járásához, majd 1979. január 1-jétől Ózd városhoz csatolták, annak egyik peremkerülete lett.

Mai nevét egyháza védőszentjéről, Szent Simonról kapta. Egy 1427-ből való összeírás szerint a település a rimaszécsi Széchy Miklós birtoka volt. A középkori Magyarországon három község viselte nevében Szent Simont. Kettő Erdélyben: Csíkszentsimon és Nyárádszentsimon.

Kerekgyártó Mihály

TÁRLAT

Nagy János szobrászművész, a felvidéki magyar kultuszhelyek teremtője

Az Úr szereti barátomat, sokunk barátját, Nagy Jánost, pártfogólag figyeli munkálkodását. „Másként ő nem is tehet”, mondja egyik énekünk, ha ez az ember mestersége: szerszámaival a Teremtő nagy művének humanizálásán munkálkodik. Szobrokkal, domborművekkel, domborításokkal, plakettek tucatjaival népesíti be a világot, elsősorban a felvidéki magyarok lakta sáv településeit. Pozsony, Szenc, Galánta, Dunaszerdahely, Révkomárom, Hetény, Búcs, Gúta, Kisszeben, Budapest, Pápa. Utazom a pozsonyi 5-ös villamoson Récse felé, kirándulok a Szepességbe, kocsizom Szencre vagy Dunaszerdahelyre, s tudom, melyik pontról köszönnék rám János szobrai. Olvasom a meghívóból, hogy köztéri nagypasztika került ki eddig a műhelyéből, mennyi fába, rézlemezbe, bronzba, tonnányi kőbe ömlesztette ihletét és izomerejét. Ha pedig még kegyelmesebben intézte volna sorsát az Úr, ha több nyugalmat és biztonságot ad neki, ha angyali buzgalmát jobban honorálják, többet pihenhet, nem kell végighurcolkodnia a fél világon, s energiáit négy műterem építésébe ölnie, közel járna már-már szent örületű életstratégiájának beteljesítéséhez, hogy minden szlovákiai magyar települést szobroival népesítsen be. Egytizedüket, azt hiszen, pontosan egytizedüket már be is népesítette velük.

A szobrászat a kultuszokból nőtt ki, de még mindig a kultuszokat szolgálja. Ilyen szerepkört szánt a megrendelők egy része is Nagy János munkáinak, amikor egy-egy szobraért hozzá folyamodott igényeivel. János nem szolgált ki bármilyen kultuszt, a bukott rendszer kísértő igényeinek tántoríthatatlanul ellenállt. Amikor az irodalom szavakban tesz tanúságot korunkról, amikor egyházainkat élesztgetjük és gyógyítgatjuk, iskoláink fenntartásáért vívjuk háborúságainkat, múltunkat fürkészzük jövőnként, politikai szövetségeket keresünk bent és kint, hogy

Nagy János szobrászművész (bal szélen) és Koncsol László író (jobb szélen).

Bulcsú vezér

bennünket is beépítsenek Európa majdani épületébe, s magyarokként kerüljünk oda; polgári társulásokat alapítunk, kulturális gyűjteményeket hozunk létre, és tisztessé vállalkozóinknak szurkolunk, mert gyarapodó egyedek nélkül gyarapodó nemzet sincs; Nagy János ugyanakkor kultuszhelyeket alkot szobraival. Szenczi Molnár a magyar reformáció, a magyar vers, nyelv, zene, a felekezeti türelem, a magyar reneszánsz és humanizmus, a magyar és egyetemes műveltség Szenczi kultuszhelye – és kicsoda robusztus erejű, beszédes, messze harsogó szobor! Kodály csodálatosan stilizált feje a galántai Esterházy-kastély parkjában a magyar nép- és műzene, a magyar nyelv, a zenepedagógiai és a szellemi egyetemesség kultuszhelye. A duna-szerdahelyi mártíremlékmű a második világháborúban elpusztított keresztyén és zsidó milliók siratásának kultuszhelye. Esterházyi János budapesti emléktáblája a dacos keresztyén humanizmus mártírúmának kultuszhelye. A gútai faragott kötőmb a mozdíthatatlan helyben maradás kultuszhelye: „A víz szalad, a kő marad, a kő marad... – ilyenformán írta a költő nekünk is. Egyszer még Csontváry Kosztka Tivadar kisszebeni emléktáblája is közös magyar-szlovák kultuszhelyként fog szolgálni, s elképzelem, hogy valahol az Alacsony-Tátra egyik városkájának főtérén, mert Bartók arrafelé különösen sok szlovák népdalt gyűjtött, ott áll majd Nagy János Bartók-szoborcsoportja; 3200 szlovák népdaléért, a két vastkos kötetért és földolgozásaiért megérdemel egy szlovák kultuszhelyet.

Lehet, hogy ez a magas, gyermek- és kamaszkorában cingár, csak a kemény anyagokkal való hadakozásban megizmosodott, fátyolos hangú férfi, Nagy János tette a legtöbbet a szlovákiai magyarságért: a legtöbbet abból, amit egy férfi egymaga megtehet. A leglátványosabbat mindenképpen, s ez nem olcsó, vásári parádé, hanem konfesszió, magyarul hitvallás, áhítat. „S nincs semmije. Árnyéka van” – mondhatjuk órá is Pilinszkyvel. „Meg botja van”, s ha a munkaruha rabgúnya, akkor „rabruhája van”. Háza nincs, műterme nincs, csak az, amit Heténytől – áldja meg érte Isten ezt a szép magyar falut – bérletbe kapott. Ha módomban állna, a bőszi, a karcsai vagy a hédervári kastélyt ajándékoznám neki parkjával, hogy biztonságban éljen, dolgozhasson, kiállíthasson, szümpozionokat rendezhessen, s tarthassa szelíd, szép, szabad állatait, a pávát, az özet, a dámszarvast.

A Három nemzedék, fölötté Emese álma

Golgota
(Cservenka Ferenc felvételei)

A felvidéki magyar sáv Trianon és Párizs előtt tömve volt a magas kultúra monemntumaival. Románba oltott gótikus és reneszánsz templomok, a templomokban orgonák, képek és szobrok, műkincsekkel, gazdag könyv-, levél- és képtárakkal tömött főúri és középnemesi kastélyok, kúriák, angolparkok, Batthyány hercegprímás pozsonypüspöki kastélyában, 1783-ban indiai és kínai tájképek, kínai tájakat mutató bútorkárpitok, 130 németalföldi festmény, Jeszenák báró Éberhard melletti, majorházi kastélyának kertjében tíz muzsikusszobor, több szökőkút, barokk kisplasztikák, kerámiák, hetvenvalahány narancsfát és fügét növelő hatalmas üvegház, rafinált kert- és díszkert kultúra, fácánosok, dámvadrezervátumok, a püspöki Farkastorok erdős szigetén 3000 vaddisznó, a várkastélyokban színház, freskók, báltermek, író, muzsikáló, népdalgyűjtő, mecénáskodó, a jog- és történettudománynak élő, később tudományos akadémiát és múzeumokat alapító, gyűjteményeiket az országos intézményeknek ajándékozó, kereskedők és öntudatos parasztpolgárok, még a századfordulón is virágzó folklór, színvonalas felekezeti és állami iskolák, küszöbön a földreform s a polgárosodás új lendülete, mely fokonként a kisvárosokat és falvakat is urbanizálni kezdte immár. Polgárkörök, olvasóegyletek, jól felszerelt közkönyvtárak, házimuzsikálás, ének- és kamarazenekarok, a vidéki festészet és szobrászat fölvirágzása jött volna hamarosan, jött is már, ha nem a háború s a Trianon csapását követő újabb csapások, aztán a faszizmus meg a kommunizmus csödtömege. Nagy János a kisvárosi és falusi köztéri szobraival valami olyat tesz, amiről csak a legnagyobb álmódok tudnak álmodni: a kultúra csúcsait telepíti remekeivel köztereinkre és parkjainkba, s egy új, ma még csak legszebb látomásainkban derengő világ elé dolgozik. Egy olyan világ elé, amelynek polgárai pontosan tudják majd, honnan jöttek, kicsodák, és merre tartanak. Ebben nem utolsósorban mint emlékeztető jelek, biztató vagy elriasztó monumentumok, Nagy János szobrai fogják segíteni őket. Csak remélhetjük, hogy példája a mainál számosabb, nagyon sok követőre talál, s hogy népünk immár vigyázní fog a kincsre, amelyet tőle és tőlünk úgyiszólván ajándékba kapott.

Köszönjük a kiállítás szállásadójának, hogy itt lehettünk, s köszöntjük mindenekelőtt a művészt, művésznöket, Nagy Jánost szép, kerek születésnapja táján, mély hálával köszönve neki azt, amit eddig nekünk és értünk, jövőnként megalkotott. Tartsa meg az Úr különös kegyelmében!¹

Koncsol László

¹ Elhangzott 2000. június 16-án, Révkomáromban, a szerző kiállításának megnyitóján. (Szerk.)

Pongrácz Elemér és a Honti Múzeum

Szentmiklósi és óvári Pongrácz Elemér Hont vármegye és székhelye, Ipolyság XIX. század végi és a XX. század eleji politikai, társadalmi és kulturális életének egyik meghatározó személyisége volt. Lapot alapított és szerkesztett, cikkeket, könyveket írt és naptárt adott ki, országos visszhangot kiváltó kiállítást rendezett és múzeumot hozott létre. Az 1880-as évek második felében megalapította a Hontvármegyei Irodalom- és Művészetpártoló Egyesületet, később a Hontmegyei Kaszinó választmányi és a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Hontvármegyei Fiókegylete választmányi, illetve „örökös rendes tag”-jaként tevékenykedett. „Pongrácz Elemér minden idejét és erejét a társadalmi tevékenységnek áldozta; fáradtságát csakhamar siker koronázta, az ő szelleme, vasakarata és kitartása ezt az agyoncsapott sági társadalmat felvillanyozta, újjáteremtette. Volt itt akkor gyöngyélet! Irodalmi estélyek, felolvasások és mulatságok egymást érték. Ő volt ezeknek a lelke, éltető szelleme” – írta róla Hederváry Lajos 1902-ben.

Pongrácz Elemér 1862. november 18-án született a Hont vármegyei Felsőtúron, Pongrácz István tábormok és Pákozdy Róza harmadik gyermekeként. Testvérei Aladár (sz.: 1859) és Lenke (sz.: 1860) voltak. Középkorába Nagyszombatban és Vácra járt, és a főgimnáziumi érettségi után a számveteli államvizsgát is letette. 1881 és 1885 között a budapesti egyetem jogi karán tanult, de tanulmányait – bár később is megpróbálta – nem fejezte be.

1886-ban visszatért szülőmegyéjébe, majd Ipolyságon megalapította és szerkeszteni kezdte a *Honti Hírlap* című „politikai és társadalmi heti közlöny”-t, amellyel az volt a célja, hogy az országosan Tisza Kálmán, Hontban pedig báró Majthényi László nevével fémjelzett Szabadelvű Párt (akkor kormánypárt) programját támogatva a honti társadalom „ütőereinek löktetését mennél gyorsabbá hozni megkísérelje”. A lapnak 1886-ban 26, 1887-ben pedig 39 száma jelent meg, az 1887. 27. számtól Vértess József szerkesztésében.

1888-ban a vármegye szolgálatába állt és alszámvevőként, illetve tiszteletbeli főszámvevőként tevékenykedett. Hivatali munkája mellett 1893-ban megjelentette a történelmi, helytörténeti dolgozatokat, szépirodalmi műveket, statisztikai és közérdekű közleményeket, valamint más írásokat tartalmazó *Hontvármegyei Almanach* két kötetét. Az Ipolyságon, Neumann Jakab nyomdájában készült kiadványokkal nemcsak fontos ismeretek közlése volt a célja, hanem a rászorultak megsegítése is. Ezt a Nagy Iván történészhez 1892. szeptember 30-án írt leveléből tudjuk, amelynek szélén a következő mondat olvasható: „A tiszta jövedelem egészen jótékony célra fordítatik.”

1893-ban megpályázta a magyar országgyűlés képviselőházának pénztári ellenőri állását. Kérvényében, amelyet Lestyánszky Sándor alispán Hont szempontjából sajnálattal, de „a vármegye közönségét teljes sikerrel szolgáló” tisztviselő beadványát támogatva terjesztette fel báró Bánffy Dezső képviselőházi elnökhöz, kifejtette, hogy azért akar a fővárosban dolgozni, mert egyetemi tanulmányait be szeretné fejezni. Az állást 1893. november 1-jei hatállyal elnyerte, sőt, tekintettel kiváló munkájára, 1901. április 1-jével pénztárnokká léptették elő.

Életében nemcsak az jelentett nagy változást, hogy a fővárosba költözött, hanem az is, hogy időközben (1890. augusztus 2-án) házasságot kötött Kulcsár Margittal.

A képviselőházi állás elfoglalását követő több mint egy évtized volt Pongrácz Elemér közhasznú tevékenységének legeredményesebb szakasza, amely Hont vármegye és Ipolyság kulturális életére is nagy hatással volt: megalapította a Honti Múzeumot¹ és számos kiadvánnyal gazdagította a megyére vonatkozó irodalmat.

¹ A Honti Múzeumról bővebben lásd még Csáky Károly írását a Honismeret 1999. 5. száma 29–38. oldalán. (Szerk.)

1896. november 28-án Ipolyságon Pongrácz javaslatára értekezletet hívtak össze, amelyen az indítványozó felvázolta egy nagy történelmi kiállítás tervezetét. Ezzel – amint kifejtette –, ha sikeres lesz, egy múzeum alapjait lehetne megvetni. Az értekezlet megbízta őt, „hogy pesti szaktudósokkal a rendkívül érdekes eszme megvalósítását megbeszélje, s az eredményről jelentést tegyen”. E megbeszélések eredményesek voltak, így hamarosan, 1897-ben, Horváth Béla főispán vezetésével megalakult a rendező bizottság, a kiállítás igazgatója Pongrácz Elemér lett. 1897-ben és 1898-ban több felhívás is megjelent az ipolysági és más lapokban, amelyekben arra szólították fel a magánszemélyeket és intézményeket, hogy küldjenek tárgyakat és dokumentumokat a kiállításra. 1898-ban a *Honti Lapok* rendszeresen tudósított a kollektív gyarapodásáról és közölte a beküldők neveit, köztük Pongrácz Elemérét, aki például könyvekkel, arcképekkel, 1848–1849-es dokumentumokkal, régi pénzsekkel gazdagította a gyűjteményt.

1898 júliusától augusztus 30-ig szabadságon Hontban tartózkodott, bejárta a megyét, gyűjtötte a tárgyakat és megrendezte a kiállítást. Az utóbbihoz nagy segítséget kapott Matunák Mihály történésztől, korponai felső népiskolai igazgatótól és Vörös Ferenc selmecbányai főjegyzőtől. Elkészítette és kiadta a kiállítás katalógusát is, amelyben 1000 tétel (tárgy, könyv, kép, kézirat stb.) szerepel.

A kiállítás augusztus 13-tól 26-ig volt nyitva és százak keresték fel nemcsak Ipolyságról, hanem a szomszédos Nógrád, Bars és Esztergom vármegyékből, valamint Budapestről is.

A nagy eseményt Horváth Béla főispán nyitotta meg és Nagy Iván a Magyar Tudományos Akadémia nevében mondott ünnepi beszédet. A kiállítás megtekintését bankett és táncmulatság követte.

Hont vármegye rendezvénye országos visszhangot váltott ki és arról nemcsak a helyi (*Honti Lapok*) és vidéki (pl.: *Nógrádi Lapok* és *Honti Híradó*, *Selmeczbányai Híradó*, *Bars*), hanem fővárosi újságok (pl.: *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Ország-Világ*, *Alkotmány*, *Országos Hírlap*, *Vasárnapi Újság*) is részletes beszámolókat közöltek. A siker nagy volt és ennek hatására tovább erősödött egy múzeum megalapításának az igénye. Ez tükröződött például Czibulya László alispánnak a kiállítást bezáró beszédében is, a *Honti Lapok*ban pedig a következőket olvashatjuk: „Ne lohadjon közönségünk ez a lelkesedése, hanem buzduljon fel egy áldozatkész, nemes elhatározásra: a szorosan vett családi ereklyék kivételével ajánlja fel a kiállított tárgyait a létesítendő megyei múzeum oltárára. Számíthat a kutató tudomány és a következő nemzedékek hálijára.” A múzeum megalapítására buzdított a magyar tudományosság két jeles alakja, Nagy Iván történész akadémikus és Czobor Béla régész (szintén az akadémia tagja) is.

A kiállítás sikere Pongrácz Elemérnek is széleskörű elismerést hozott. Az eseményről tudósító újságírók felsőfokú jelzőkkel illették őt, dicsérték ambícióját, szakértelmét, lelkesedését, kitartását, „rávalóságát” és „kiváló izlését”, „[...] akinek minden reliquia szentség, aki tudással és munkabírással van fölvértezve az ilyes feladatok megoldására” – írta Zilahi Kiss Béla egyik cikkében. A *Nógrádi Lapok* és *Honti Híradó*ban is dicséző hangon szóltak róla: „Am a kiállítás lelke kétségkívül Pongrácz Elemér volt, ez a lángbuzgalmu fiatal ember, a ki tulajdonképpen készítette, képzettségével, szakszerű ismerettel rendezte, szive melegével gondozta az egészet. [...] a látogatók közül azokat szerette meg, a kik aprólékosan megnézték mindent s azokra nehez-

Pongrácz Elemér (*Honti Naptár az 1900. évről*)

telt meg, a kiknek sietős dolguk akadt. Minden izében lelkes ember.” Nagy Iván nemcsak a kiállítás megnyitóján adott hangot elismerésének, hanem az augusztus 26-án Horpácsról Pongrácznak írt levelében is: „Nagyérdemű Öcsém és Barátom! Bocsáss meg, hogy a mily formában nyelvemre toltul bensőmből a gondolat, olyan szerkezetben mondjam is ki, hogy »felségesen kintettél magadér!« [...] Minden siker a te érdemed. Mert hát te intézted úgy az ügyet, hogy derék főispánotokban és jeles alispánokban valamint a többi közreműködőkben megnyerhetted azt, ami nélkül természetesen ily arányban nem lehetett volna sikert elérni. [...] Mondhatom, hogy az egész kiállítás nagyszerű, oly kevés idő alatt teremtve pedig csoda! [...] Adja Isten, hogy a hozzá kötött óhajok is teljesüljenek. [...]”

A siker és az elismerés teljes mértékben meggyőzte Pongráczot a múzeum létrehozásának fontosságáról és szükségességéről. 1898. augusztus 29-én értekezletet hívott össze annak eldöntésére, hogy Hont vármegye közönsége akar-e múzeumot alapítani? Ezen a jelenlévők határozatot hoztak az intézmény létrehozásáról és a további teendők (alapszabály kidolgozása stb.) intézésére bizottságot alapítottak. A következő ülésen, szeptember 28-án Pongrácz Elemér már azt jelenthette, hogy a múzeum ügye örvendetesen halad és megindultak az adakozások. Az első adományozó Baumann Márton (nem honti!) volt, aki „egy buzogány formájú vas eszköz”-t és „egy római ezüst pénz”-t adott a létrehozandó múzeumnak. Egyre többen adományoztak tárgyakat, dokumentumokat, ezért írhatta a szervező egyik cikkében: „A múzeumnak most már meg kell lenni. A művelt közönség összességének nagylelkű ajándékozása annak megeremtését most már erkölcsi kötelességünké teszi.”

Főleg az ő fáradozásának és kitartásának köszönhetően 1898. december 29-én az ipolyvári vármegyeházán megalakult a Hontvármegyei Múzeum Társulat. Ezen az eseményen Pongrácz bemutatta az általa (Fraknoi Vilmos segítségével) készített alapszabály-tervezetet, amelyet néhány módosítással elfogadtak. Ezután Czibulya Lászlót megbízták, hogy a miniszteri jóváhagyást követően közgyűlést hívjon össze. A belügyminiszteri engedélyt 1899. szeptember 16-ai keltezéssel kapták meg, így 29-én sor kerülhetett a közgyűlés megtartására. Ekkor a társulat „végleg” megalakult. Megválasztották a vezetőséget. A Fehér Ipoly pannonhalmi főapát védnöksége alatt működő társaság elnöke Horváth Béla főispán, alelnöke Czibulya László alispán és Kovács József, igazgatója pedig Pongrácz Elemér lett. Az 1899. december 27-i választmányi ülésen elhatározták, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége alá helyezik magukat és kéri annak erkölcsi és anyagi támogatását.

Egyre több tárgy és pénzbeli adomány érkezett, a tagok száma egyre növekedett, így az 1900. december 29-i közgyűlésen már 6000 korona törzsvagyonról és a társulat „izmosodásáról” számolhattak be. Mindezek lehetővé tették a múzeum megnyitását, amelyre 1902-ben került sor. Május 21-én közgyűlésen alakították ki az ünnepélyes megnyitói programját, amelyet a május 31-i, a június 12-i és a július 2-i választmányi üléseken finomítottak.

Pongrácz Elemér májusban, Somogyi Béla igazgatóhelyettes segítségével két hetet töltött a vármegyeházán helyet kapott múzeum berendezésével. Bár néhány „általános érdekű dolgot” is kiállított, legfőbb célja mégis egy megyei vonatkozású múzeum létrehozása volt, ahogy egyik írásában megfogalmazta: „A honti múzeumot én honti-nak akartam. Így felel meg legjobban rendeltetésének, hivatásának. Így van legtöbb létalapja. És a jellege meg is marad hontinak. [...] Én muzemunkat tükörré igyekeztem tőkéletesíteni, hogy abban vármegyénk multját híven megismerhessük.” Az intézmény létrehozásában példaképei – saját bevallása szerint – nagybátyja, a költő és író, a fiatal korában népdalokat, később (főleg Szondi Györggyel kapcsolatos) tárgyakat gyűjtő Pongrácz Lajos, Hont vármegye és Ipolyvári jeles és népszerű személyisége, valamint Nagy Iván, a Nógrád megyei Múzeum Társulat megalapítói (1891) voltak.

A Hontvármegyei Múzeum ünnepélyes megnyitására Szondi György hősi halálának 350. évfordulója alkalmából július 6-án került sor. Lits Gyula főispán ünnepi beszéde után Horváth Géza, a Nemzeti Múzeum igazgatója a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége nevében vette a birtokába és adta át a nyilvánosságnak a múzeumot. Ivánka István alkalmi ódájának meghallgatása után a jelenlévők megtekintették a kiállításokat, majd kivonultak Drégelyre, ahol a Szondi-kápolnában és környékén szentmiséken vettek részt. Ezt követően felmentek a várban megtartott „díszgyűlés”-re és Matunak Mihály ásatásának a megtekintésére. Az ünnepség táncmulatsággal és tűzijátékkal ért véget.

Pongrácz Elemér nemcsak a tárgyakat gyűjtötte össze és a múzeumot rendezte be, hanem az ünnepség megszervezéséből és lebonyolításából is tevékenyen kivette a részét. Ő dolgozta ki a részletes programot, a vármegyezházán ő mutatta be a kiállításokat az érdeklődőknek, a drégerlyi várban ő olvasta fel Acsády Ignác (erre az alkalomra írt) *Szondi jellemrajza* című előadását és ő állította össze, adta ki a múzeum 786 tételből álló, illusztrált katalógusát is, amely az általa adományozott tárgyak (pl. fegyverek) és képek adatait is tartalmazza.

Amint 1898-ban a történelmi kiállításnak, a Honti Múzeum megnyitásának híre is messze túljutott a vármegye határain. A helyi és vidéki lapokon kívül az elismerés hangján írtak róla a nagy budapesti újságok, például az *Alkotmány*, a *Magyarország*, a *Budapesti Hírlap* és a *Vasárnapi Újság* is. A dicséretekből a múzeumnak és Pongrácz Elemérnek egyaránt bőségesen kijutott. Ezekből az írásokból kettőt idézünk a *Honti Lapokból*: „Nincs ember a megyében, a ki ne tudná, hogy ugy a kiállítás, mint a muzeum Pongrácz Elemér érdeme, a ki megyéje iránt való nagy szeretetétől ösztönözve, terhes hivatalától engedélyezett szabad idejét, pénzét, nagy tehetségét mind arra áldozta, hogy a megye székhelyének olyan maradó dolgot szerezzen, a mi emeli annak színét és kidomborítja székhely voltát és város jellegét.” „Ösmerősei a midőn Pongráczot örökösen ócska vasak, ibrikek és fringiák társaságában látták, eleinte mosolyogtak, de őt ez nem gátolta munkásságában, éjjel, nappal fáradozott, levelezett utazgatott, instanciázott, végre egy szép napon előállott egy történelmi kiállítással, a melynek sikerével az egész ország sajtója telve volt. A mosolyt akkor már a csodálkozás váltotta fel, s az a csodálkozás rövidesen midőn Pongrácz a »honti muzeumot« megalapította, csodálattá nevedett. Mert tényleg csodával határos az, a mit Pongrácz művelt, a midőn egy muzeumot a semmiből létrehozott. Se helység, se pénz, se tárgy, de sőt még egy kis jóakarattal sem állott rendelkezésére és ő vasszorgalmával, áldozatkészségével, ügyszeretetével egy oly muzeumot hozott két év alatt létre, a mely muzeum gazdag és értéke beltartalmával, izléses és szakszerű elrendezésével ritkítja párját.”

Pongrácz Elemérnek budapesti munkája, valamint a múzeum létrehozása és igazgatása mellett arra is volt ideje és energiája, hogy kiadja a *Honti Naptár* nyolc kötetét, közreműködjön a Borovszky Samu által szerkesztett vármegye-monográfia *Irodalom, tudomány, művészet* címet viselő fejezetének megírásában és Szinyei József *Magyar írók élete és munkái* című monumentális alkotásának adatgyűjtésében. Az utóbbi műben a Pongrácz család író tagjairól olvasható részt, saját előszavával 1905-ben külön kiadványként is megjelentette.

A múzeumot az ünnepélyes megnyitó után is sokan keresték fel, a pénzbeli adományok és tárgyak is gyarapodtak (az utóbbiak olyan mennyiségben, hogy a vármegye még egy szobát biztosított elhelyezésükre), de a sötét felhők is gyülekezni kezdtek az intézmény felett. A gyűjteményt Pongrácz és mások nagy és kitartó erőfeszítése ellenére sem sikerült önálló épületbe költöztetni, és amint erre az igazgató már az 1902. május 21-i közgyűlésen figyelmeztetett, a tagok száma csekély volt és azok nagy része sem teljesítette kötelességét, a tagdíjfizetést. Pongrácz 1906-ig állta a megpróbáltatásokat, vállalta az igazgatás nehézségeit de abban az évben lemondott vezetői tisztéről. Távozása miatt és „kellő pártolás hiányában” végül is az 1909. december 1-jén megtartott közgyűlés kimondta a Hontvármegyei Múzeum Társulat feloszlását, vagyonát és tárgyait pedig 1911. április 8-án átadta a vármegyének. A társulat feloszlásakor Pongrácz Elemér a támogatás hiányával, a fővárosból való irányítás nehézségeivel és az érdektelenséggel indokolta a – számára különösen – szomorú eseményt.

A társulat megszűntével új korszak kezdődött az intézmény életében és történetében. Tevékenységében a stagnálás és a fellendülés váltogatták egymást, majd az első világháború után, 1922-ben beszüntették működését és a gyűjteményt 1924-ben Selmezbányára szállították. Nagyon hosszú idő telt el, amíg a múzeum újjáalakulhatott (1992) és – amiről Pongrácz csak álmodozott – önálló épületet is kaphatott (1995).

Pongrácz Elemér egyik, 1909-ben megjelent írásában az alábbiakat olvashatjuk: „[...] sose fogok megszűnni a megyei muzeumunk iránt érdeklődni s azt szerény anyagi viszonyaimhoz képest támogatni”. Erre azonban már sohasem került sor. 1912. január 1-jei hatállyal, egészségének megromlása miatt („nagyfokú központi eredetű ideggyengeségben” szenvedett) képviselőházi állásából is nyugalomba vonult. Életének következő szakaszáról, azonkívül, hogy ismerjük néhány budapesti lakásának a címét, semmit sem tudunk.

Hosszú életet élt, 1944. február 18-án hunyt el Budapesten. Valószínűleg nem volt utódja, mert Aladár nevű bátyjának leánya, Jármy Elekné (sz. Pongrácz Daisy) temette el február

20-án a Farkasréti temetőben, a 20/2. számú parcellában. Sírja már nincs meg, mert az 1960-as években felszámolták. Bizonyára nem volt senki, aki megváltotta volna.

Egyet kell értenünk Csáky Károllyal, aki a *Honti arcképcsarnok* című könyvében ezt írta róla: „Az életmű teljes feldolgozása még várat magára, emlékének ápolása pedig elsősorban az újjáalakult Honti Múzeum feladata lesz!” Tegyük hozzá: megkerülhetetlen feladata és kötelessége is!

Hála József

Irodalom

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja 1881–82-ről, 1882–83-ról, 1883–84-ről, 1884–85-ről. Bp., 1882–1885. – Csáky Károly: A drégelyi Szondi-emlék története és a honti Szondi-kultusz. In: Honti barangolások. Bratislava, 1985. 102–112. old. – Uő.: A Honti Múzeumról. Uo. 173–182. old. – Uő.: Pongrácz Elemér (1862–19..?) In: Honti arcképcsarnok. Jeles szülöttek kisportréi. Dunaszerdahely, 1998. 127–129. old. – Danis Ferenc–Pálinkás Tibor: Ipolyság. A Honti Múzeum és Galéria. Honismereti Könyvtár, 118. sz. Komárom, 1998. – Hála József: Ipolyi Arnold és Hont vármegye. Ethnographia, 1995. 195–229. old. – Hála József–Katona Imre: Pongrácz Lajos és „Ipoly táji” népdalgyűjteménye. In: Liszka József (szerk.): „Csillagok, csillagok szépen ragyogjatok...” Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére. Komárom–Dunaszerdahely, 1993. 27–86. old. – Hederváry Lajos: Pongrácz Elemér. Honti Lapok, 1902. 28. sz. 4–6. old. – Hontmezei múzeum. Honti Lapok, 1896. 50. sz. 2. old. – Pongrácz Elemér itthon. Uo., 1898. 26. sz. 3. old. – Történelmi kiállítás. Uo., 30. sz. 1–2. old. – Történelmi kiállítás. Uo., 32. sz. 1–2. old. – A honti történelmi kiállítás. Uo., 33. sz. 1–3. old. – Történelmi kiállítás. Uo., 34. sz. 1–2. old. – Kapuzárás. Uo., 35. sz. 1–2. old. – Megyei múzeum. Uo., 35. sz. 2. old. – Pongrácz Elemér... Uo., 35. sz. 3. old. – Történelmi kiállítás. Uo., 40. sz. 3–4. old. – A múzeum megalakulása. Uo., 1899. 1. sz. 1–2. old. – A múzeum megalakulása. Uo., 40. sz. 2–3. old. – Múzeum-ülés. Uo., 52. sz. 2. old. – Múzeumi közgyűlés. Uo., 1902. 20. sz. 5. old. – A múzeum közgyűlése. Uo., 21. sz. 5–6. old. – Múzeumi dolgok. Uo., 23. sz. 4. old. – A „Honti Múzeum-társulat”. Uo. 24. sz. 4. old. – A Honti Múzeum. Uo., 27. sz. 2–3. old. – A Szondy ünnephez. Uo., 27. sz. 4. old. – A Szondy ünnep. Uo., 28. sz. 1–4. old. – A Honti Múzeum feloszlása. Uo., 1909. 49. sz. 4–5. old. – A Honti Múzeum átvétele. Uo., 1911. 15. sz. 4. old. – (A múzeum). Hontvármegye, 1902. 11. sz. 3. old. – Drégely. Uo., 16. sz. 1–6. old. – A Hontvármegyei Múzeum-Társulat alapszabályai. Ipolyság, 1899. – A szomszéd Hontvármegye... Nógrádi Lapok és Honti Híradó, 1898. 35. sz. 1. old. – Osváth Gyula: Irodalom, tudomány, művészet. In: Borovszky Samu (szerk.): Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Bp., é. n. 228–278. old. – Pongrácz Elemér: Szerkesztői beköszöntő. Honti Hírlap, 1886. 1. (mutatvány) sz. 1. old. – Uő. (szerk.) Hontvármegyei Almanach 1893-ra és 1894-re. I–II. Ipolyság, 1893. – Uő. (szerk.): „A Hontvármegyei történelmi kiállítás” katalógusa. Ipolyság, 1898. – Uő.: A múzeumnak. Honti Lapok, 1898. 38. sz. 3–4. old. – Uő.: A múzeumnak. Uo., 43. sz. 2. old. – Uő.: (szerk.: az I. évf.-ot Halász Ferencsel): Honti Naptár. I–VIII. Ipolyság, 1900–1907. – Uő.: (szerk.): A Honti Múzeum képes katalógusa. Ipolyság, 1902. – P. E. (uő.): A honti múzeum. Hontvármegye, 1902. 18. sz. 1–2. old. – Uő.: A Pongrácz-család írói. Bp., 1905. – Uő.: A Honti Múzeum. (Nyílt levél Sembery Istvánhoz). Honti Lapok, 1909. 52. sz. 2–3. old. – Pongrácz Jenő (összeáll.): A zent-miklósi és óvári Pongrácz nemzetség leszármazási táblázata 1230. évtől 1914. évig. Bp., 1914. – Pongrácz Lajos (szerk.): Szondi-Album. Drégeli emléklapok. Új, bővített kiadás. Ipolyság, 1886. – Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. Bp., 1905. – [Zilahy Kiss Béla]: A honti történelmi kiállítás megnyitása. Pesti Napló, 1898. 224. sz. 5–6. old. – Junius [uő.]: Hont megye történeti kiállítása. Uo., 229. sz. 1–3. old. – [Uő.]: Szondy napja. Budapesti Hírlap, 1902. 185. sz. 3–4. Old.

Egyéb források

Pongrácz Elemér levele Nagy Ivánhoz (kelt: Ipolyság, 1892. szeptember 30.). Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár. – Jogtudományi doktori szigorlatok jegyzőkönyvei XIX–XX. sz. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Levéltár. Allam- és Jogtudományi Kar 7. e. II. – Jog- és államtudományi doktori értekezések XIX–XX. sz. I. 1775–1900. II. 1900–. Uo. 7. j. 2. 1., 7. j. 2. 2. – Pongrácz Elemér személyi okmányai. A Magyar Országgyűlés Hivatala, Irattár és Levéltár. C. VI. 3. b. Alkalmazottak személyi iratai. – Pongrácz Elemér gyászjelentése. Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Aprónyomtatványtár.

Helyreigazítás!

Horváth Júlia előző számunkban megjelent, *Virág Benedek és kortársai* című írásában sajnálatos módon számos elírás maradt. Különösen zavaró a 44. oldalon levő 18. jegyzetben szereplő *Taxner-Tóth Ernő* név téves írása. A hibáért a szerzőtől és az olvasóktól elnézést kér – a szerkesztő.

A Magyarországi Kárpát Egyesület szerepe Szepes megye gazdasági felzárkózásában (1873–1918)

A Szepesség a középkorban a történelmi Magyarország egyik legvirágzóbb területe volt. A régió legfejlettebb részének a 24 várost tömörítő Szász Egyetem, az „universitas seu provincia Saxonum de Scepus” számított. Noha gazdaságilag a XVIII. század végéig jelentős tényező maradt, Lengyelország hanyatlása és felosztása olyan törést okozott, amit a térség többet nem tudott kiheverni. A kiegyezést követően ugyan Poprád és környéke, illetve Igló a Kassa-Oderberg vasútvonalak megnyitásának köszönhetően ismét be tudott kapcsolódni a gazdasági élet vérkeringésébe, de a többi település lemaradása – ipar és megfelelő közlekedés híján – egyre inkább fokozódott.¹ Számukra a felzárkózási lehetőséget az ekkoriban kezdődő idegenforgalom jelentette, melynek révén ismét be tudtak kapcsolódni a dualizmus alatt felgyorsult modernizációs és polgárosodási folyamatba. E változások megindításában és előmozdításában a döntően magyarokból és cipszerekből álló Magyarországi Kárpát Egyesületé volt a fő érdem.

A többszöri sikertelen próbálkozás után 1873. augusztus 10-én, Otátrafüreden megalakult Magyarországi Kárpát Egyesület az ország első turista klubja volt, mely alakuló felhívásában a következő célt tűzte maga elé: „Íme természeti kincseknek és ritkaságoknak mily bő anyagi halmaza, a mely nemcsak a szaktudósoknak geológiai, mineralógiai, botanikai és zoológiai tekintetben tanulmányozásra készen áll, hanem a mulatságot és szórakozást keresőnek s vadászat és halászat kedvelőinek élvuszomját is teljesen kielégítheti. Hogy azonban ezek a természeti kincsek és szépségek könnyebben kiaknázzhatók legyenek, szükség, hogy a gátul szolgáló természeti akadályok lehetőleg elháríttassanak, utak s ösvények, menházak, irányzójelek építése s felállítása s alkalmas vezetők felfogadása által kényelmesebben és biztosabban megközelíthetővé tétessenek.”² Ebből a néhány sorból is világosan kiderül, hogy a Kárpát Egyesület tevékenysége nem korlátozódott csupán a túrázásra, hanem a térség gazdasági felzárkóztatását és tudományos feltárását is elsődleges feladatának tekintette. Bár ez a kezdetben csak a Magas-Tátrára koncentrált, idővel Szepes megye többi részére, majd a turizmus elterjedése révén az egész országra kiterjedt.³

Mielőtt rátérnék arra a sokrétű tevékenységre, amit az egyesület folytatott a térség polgárosodása érdekében, mindenekelőtt a klub működését kívánom bemutatni. Ez egyrészt az ország különböző régióiban és településein elhelyezkedő osztályokból, másrészt egy központból állt, mely 1873 és 1883 között Késmárkon, 1883-tól 1891-ig Lőcsén, majd ettől kezdve az első világháború végéig Iglón működött. Az Egyesület évente, augusztus első vasárnapján tartotta éves közgyűlését Otátrafüreden, ahol meghallgatták a vezetőség beszámolóját, tisztviselőket választottak és döntöttek a pénzek felhasználásáról. A tényleges munkát a vezetőség és a különféle szakbizottságok végezték, melyek folyamatosan tevékenykedtek.⁴ Az Egyesület a szepességi

¹ Fekete Nagy A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, Bp., 1934. 377. old.; Hradszky J.: A szepesi „Tíz-ländzsások Széke” vagy a „Kisvármegye” története. Lőcse, 1895. 226. old.; Sváby F.: A Lengyelországnak elzálogosított XIII. szepesi város története, Lőcse, 1895. 344. old.; A Szepességi XVI. városok pragmatikai történet- s állományvázlata, Lőcse, 1842. 148. old.; Divéky A.: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal főleg a XVI–XVII. században, Bp., 1905. 70. old.; Fodor A.: Ziperföldön, Igló (Nová Ves), 1921. 110. old.; A Szepesség. Szerk.: Loisch J., Bp., 1926.; Divéky A.: A Lengyelországnak elzálogosított XVI. szepesi város visszacsatolása. Bp., 1929. 199. old.; Szepesi N. V.: Az ősi Szepesség. Bp., 1943. 306. old.

² Poserwitz T.: A Magyarországi Kárpát Egyesület története (1873–1898) Igló, 1898. 170. old.

³ 1881. Vas megyei osztály, 1882. Szittnya Osztály (Selmecbánya), 1882. Iglói Osztály, 1884. Liptói Osztály, 1886. Tátra Osztály (Késmárk), Mátra Osztály (Gyöngyös), Magura-Javorinai Osztály, 1887. Sziléziai Osztály (Boroszló), 1889. Budapesti Osztály, 1889. Zólyomi Osztály, 1890. Aldunai Osztály (Fehértemplom), Fiumei Osztály, Egri-Bükk Osztály, Vág völgy Osztály, Keleti Kárpátok Osztály, Eperjesi Osztály.

⁴ Az egyesület alapszabálya (A Magyarországi Kárpát egyesület évkönyve), Kassa, 1874. 30–35. old.; Dénes F.: A Magyarországi Kárpát egyesület alapítása, fejlődése és működése (1871–1882), Lőcse, 1883. 61. old.; Az egyesület alapszabálya (A Magyarországi Kárpát egyesület évkönyve), Igló, 1888. 230–235. old.; Poserwitz T.: i. m. 170. old.

munka során komoly segítséget kapott a környékbeli földbirtokosoktól, elsősorban Szent-Iványi Józseftől, Máriássy Ferenctől és Hohenlohe hercegtől, több fürdőtől, valamint Szepes megyétől is, melyek felismerték a turizmusban rejlő lehetőségeket.⁵ Az Egyesület beadványai révén a kormánnyal is többször munkakapcsolatba került, mely nemcsak anyagi és műszaki segítséget nyújtott, hanem bizonyos esetekben szakértői véleményt is kért (pl.: halászati törvény a Galiciával folytatott Tengerszem-per idején), ami jól mutatja a Magyarországi Kárpát Egyesület korabeli súlyát és megítélését.⁶

Az első és legfontosabb tevékenység a megfelelő infrastruktúra kialakítása volt, hogy a térség egyáltalán megközelíthető legyen, amihez egyrészt a tömegközlekedés és a hegyekbe vezető úthálózat kiépülésére volt szükség, másrészt szakképzett vezetőkre, illetve hegyi mentőkre, akik bármikor készen álltak arra, hogy a bajbajutottak segítségére siessenek. Ugyanakkor gondoskodni kellett a látogatók elhelyezéséről is, amihez megfelelő számú és kapacitású menedékházak és szállodák kellett építeni, valamint ügyelni kellett a hegyek növény- és állatvilágának a védelmére is, amit az ember már ekkor is veszélyezett.

A megfelelő közlekedés kialakítása terén a legfontosabb változást az 1871-ben megnyílt Kassa–Oderberg vasútvonal megnyitása jelentette, ami Galiciából, Zsolnán és Poprádon keresztül Iglóig vezetett, 1872-ben pedig az Igló–Kassa szakasz is átadásra került. Ezt más vonalak kiépítése követte (pl. 1889: Felka–Tátrapatok, Poprád–Késmárk, 1892: Igló–Lőcse, Késmárk–Szepes-Béla, 1893: Szepes-Béla–Podolin, 1895: Felka–Tátralomnic, 1896: Felka–Csorba-tó, 1908: Csorba-tó–Tátrafüred, Felka–Tátrafüred–Tárajka, 1911: Tátralomnic–Tátrapatok, Tátraszéplak–Tátralomnic, 1912: Tátrafüred–Tátralomnic, Csorba-tó–Tátraszéplak),⁷ így a korábban félreeső területeket könnyen és gyorsan meg lehetett közelíteni, ugyanakkor sikerült azt is elérni, hogy a vasútigazgatóság több kedvezményrel támogassa a turistákat és a látogatókat, ami a forgalom további bővülését eredményezte.⁸ Ez azonban csak az első lépés volt, mivel a Magas-Tátra a vasútközösség számára ekkor még tulajdonképpen megközelíthetetlen volt. Néhány marhacsapást és faszállításra használt szekérutat leszámítva gyakorlatilag nem volt használható úthálózat, az összekötő utakról nem is beszélve. Itt az egyesület jóvoltából az 1870-es évektől kezdve nagyarányú útépítési program kezdődött, melybe több környező földbirtokoson kívül Szepes megyét és jó néhány esetben a kormányt is sikerült bevonni, ami jelentős anyagi támogatást jelentett. Ezek az építkezések ugyan különböző minőségű utakat eredményeztek (pl.: szekérutat, lovaglóósvények vagy néhol csak a mászást és a kapaszkodást segítő vaskapcsok elhelyezése stb.), de mégis könnyen megközelíthetővé tették a különféle völgyeket és tavakat, minőségi változást jelentve a korábbi állapotokhoz képest. A program csúcspontja az 1880-as években megkezdődött Tátra-körút kiépítése volt, mely az ekkoriban kialakuló fürdőtelepeket kötötte össze.⁹

Az úthálózat mellett gondoskodni kellett a képzett, bármikor igénybe vehető vezetőkrol is, akik a messziről érkezett, a terepet nem ismerő kirándulók zavartalan közlekedését biztosított-

⁵ A konkrét lépésekről lásd az elnöki beszámolókat, titkári jelentéseket, a központi választmány üléseit és a közgyűléseket, illetve az ezen megszavazott köszöneteket, valamint az egyesület éves pénzügyi mérlegeit, valamint *Dénes F.: A Magyarországi Kárpát Egyesület alapítása, fejlődése és működése (1871–1882)*, Lőcse, 1883. 61. old.; *Posewitz T.: uo.*

⁶ A Honvédelmi Miniszter 757/2. sz. leirata, *Turisták Lapja* (1907) 218–219. old.; A Halastó-miatti határvita – Közös fellépés a Halastó ügyében, *Turisták Lapja* (1901) 164–164. old.; Beadvány a határrendezés tárgyában (A Magyarországi Kárpát Egyesület évkönyve), Igló, 1902. 159–162. old.; A magas tátrai Halastó vitás ügyében, *Turisták Lapja* (1902) 4–7. old.; *Posewitz T.: A magas-tátrai Nagy Halastó miatti határvizsoly, Turisták Lapja* (1894) 5–8. old.; A magastátrai halastó vitás ügyének elődte, *Turisták Lapja* (1902) 149–150. old.; A halastó országos határkérdés, *Turisták Lapja* (1903) 12–81., 108–140. old.; A Halas-tó körüli országhatár rendezése (A Magyarországi Kárpát Egyesület évkönyve), Igló, 1903. 162. old.

⁷ *Rozitska, L.: A magyar vasútépítések története*, Bp., 1964. 86. old.; *A Magyar Szentkorona Országainak Vasutai 1845–1904. szerk.: Tominc, J. Bp., 1904. II. függelék, szerk.: Tominc, J. Bp., 1912.*

⁸ A kedvezmények mértéke és a kedvezményezett körére lásd az évkönyvben található hirdetéseket és közleményeket, illetve az elnöki beszámolókat, titkári jelentéseket, a központi választmány üléseit és a közgyűléseket.

⁹ A konkrét építkezésekről és ezek anyagi forrásáról lásd a Magyarországi Kárpát Egyesület éves közgyűléseit, a központi választmány üléseit, elnöki - és titkári beszámolókat, zárszámadásokat, illetve a *Turisták Lapja* és a *Turistaság és Alpinizmus* című folyóiratok beszámolóit, valamint *Posewitz T.: i. m. 170. old.*

ták. Már 1874-ben összeírták a vezetőket, és egy 12 pontos, hatóságilag jóváhagyott szabályzatot készítettek a számukra, majd 1882-ben módszeres képzésük is elkezdődött. Ekkor Szontagh Miklós, fürdőorvos négyhetes tanfolyamot hirdetett a számukra, és a továbbiakban osztályokba sorolták megfelelő felszereléssel is ellátva őket. A vezetésen kívül feladataik közé tartozott a segélynyújtás, az állat- és növényvilág figyelése, esetleges védelme, illetve a különféle helyeken felállított hőmérők kezelése, melyért cserében szükség esetén segélyt és nyugdíjat is kaptak. Később ugyan a kalauzok megyei irányítás alá kerültek, de a szakmai vezetést és képzést továbbra is az Egyesület végezte.¹⁰

Az esetleges mentési feladatokat is ezek a vezetők látták el, de a szaporodó balesetek hatására az Egyesület vezetői továbbléptek. Előbb közadakozásból egy mentőalapot hoztak létre a balesetek esetén felmerülő költségek fedezésére,¹¹ kiharcolták a minisztériumnál a menedékházak, illetve a fürdők és nyaralótelepek telefonnal történő összekapcsolását,¹² majd más turistaegyesületekkel is tárgyalásokba bocsátkoztak a probléma közös megoldására. Együttműködésük jegyében jött létre 1913. december 28-án a TÖMB, vagyis a Tátrai Önkéntes Mentő Bizottság a Kárpát Egyesület, a Magyar Turista Egyesület és a Budapesti Egyetemi Turista Egyesület részvételével. Ettől kezdve a Tátrát mentés szempontjából hat körzetre: a javorinaira, a késmárkára, a szepesszombatra, a poprád-nagyszalókira, az iglóira és a lipótszentmiklósióra osztották fel, a menedékházakban és településeken pedig megnyiták a TÖMB kirendeltségei, ahol a hivatalos túravezetőkön kívül önkéntesek, nagyrészt az egyesületek tagjai dolgoztak.¹³

Mivel a terület jórészt lakatlan volt, néhány pásztor kunyhó és erdőszház kivételével nem volt lehetőség a pihenésre, az étkezésre nem is beszélve. A helyzet rendezésére az egyesület menedékházakat építtetett a legforgalmasabb helyekre (pl.: a Csorba-, a Zöld-, a Poprádi- vagy a Felkai-tó stb.), a városokban pedig a poprádi Husz-park mintájára ekkor jöttek létre azok az üdülőkomplexumok (pl.: szepesszombati Gréb-park vagy késmárki Meese-vendéglő stb.), melyek képesek voltak befogadni és ellátni nagyszámú vendégsereget is.¹⁴

Európa más hegységeiben, különösen az Alpokban, ekkorra már divattá vált, hogy a helybeliek apró emléktárgyakat készítenek a vendégek számára, ami egyben komoly jövedelemforrást is jelentett a számukra. A szuvenir gyártásra a Szepességben is külön vállalkozások alakultak (pl.: gnezdói kosárfonó iskola, a késmárki Kuszmann Teréz préselt tátrai virágai vagy Weisz Gábor kő- és fagarványai, a podolini damasztszövet, a dobsinai csiszolt márványtárgyak stb.), amit az egyesület teljes erővel támogatott, hogy a környék falusi lakossága az idegenforgalomba bekapcsolódva megélhetést találjon. A tátrai háziipar bemutatása és népszerűsítése érdekében több kiállítást is rendezett ezekből a termékekből, melyek közül különösen nagy sikert aratott az 1885-ös Budapesti Országos Általános Kiállításon a turista pavilon. 1889-ben az Egyesület megnyitotta háziipari iskoláját, melynek működését a kormány pénzzel és nyersanyaggal támogatta. Az intézményben fargarást, kőcsiszolást, majolikagyártást és -festést tanulhattak

¹⁰ A „magyarországi Kárpátgyűlés” vezetői ügyének alapszabályai (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Kassa, 1974. 28–33. old.; A Tátra vezetői névsora (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Kassa, 1874. 34–35. old.; A kalauzgyűjtés újraszervezése a Magas Tátra magyarországi részében, Turisták Lapja (1899) 75–87., 177–188. old.; Weininger, L.: Vezetőpénztár és biztosítás, Turisták Lapja (1914) 52–54. old., valamint lásd a központi választmány üléseit, az éves közgyűléseket, az elnöki jelentéseket és a kalauzgyűjtés bizottság jelentéseit az évkönyvekben.

¹¹ Meghívó a tátrai mentőexpedíciók javára szervezett jótékonysági hangversenyre, Turistaság és Alpinizmus (1911) 220. old.; Az iglói jótékonysági hangverseny, Turistaság és Alpinizmus (1911) 252–253. old.; A Magyarországi Kárpátgyűlés alapítványainak kimutatása 1911. évi december hó 31-én (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1911. 89–90. old.; A központi választmány ülése (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1912. 122–129. old.; A mentőalap, Turistaság és Alpinizmus (1912) 186. old.; *Votisky, Z.*: Önkéntes mentés a Magas Tátrában, Turistaság és Alpinizmus (1913) 199–205. old.

¹² Az Egyesület közgyűlése, Turistaság és Alpinizmus (1911) 56–57. old.; A tátrai telefon, Turistaság és Alpinizmus (1911) 146. old.; Mentés a Magas-Tátrában (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1911. 127–128. old.; A tátrai menedékházak telefonja, Turista és Alpinizmus (1912) 25. old.

¹³ Felhívás Magyarország hegymászóihoz, Turisták Lapja (1911) 263. old.; A Tátrai Önkéntes Mentő-Bizottság megalakulása, Turisták Lapja (1914) 41. old.; A T. Ö. M. B. alakuló üléséről és tanfolyamának szervezéséről lásd Turistaság és Alpinizmus (1913) 259., 323., 427. old.; a T. Ö. M. B. működésére lásd az évkönyvekben és a szaklapokban található az éves jelentéseket és származékosokat

¹⁴ *Dénes F.*: A Magyarországi Kárpátgyűlés alapítása, fejlődése és működése (1871–1882), Lőcse, 1883. 61. old.; *Poschwitz T.*: i. m. 170. old., *Petrik, F.*: Tatra starým objektívom, Bratislava, 1997. 120. old.

az érdeklődők.¹⁵ A századforduló után ezeken kívül a gyógynövények gyűjtését is szorgalmazták, mint megélhetési forrást.¹⁶ A felkai Tatra Múzeum azonos alapelvek jegyében, szintén a háziipar módszeres oktatásának és művelésének elősegítését tűzte ki célul. Itt Lövinger Ármin majolikát és Krompecher László köcsiszolásait és fafaragásait kell kiemelni.¹⁷

A tátra flóra védelme már ekkor is állandó gondot jelentett. A helység magyar oldalra eső részt pedig több község és földbirtokos tulajdonában volt, a felelőtlen erdőirtás és a legeltetés miatt sok értékes növényfajta (pl.: a jegenye- és cirbolyafenyő, a havasi gyopár és -rózsa stb.) veszélybe került. Védelmük érdekében az egyesület kérelemmel fordult a megyéhez az erdőirtás megtiltásáért, majd faiskolát hozott létre, és részben ültetéssel (pl.: a Poprádi- vagy Csorba-tó partján), részben magosztással igyekezett gátat vetni a fairsásnak. A különféle értékes növények esetében is ezt a módszert követték (pl.: havasi gyopár – Béla város és Hohenlohe herceg segítségével a honosítással; havasi rózsa telepítés a Béla-barlangnál, illetve Scherfel Aurél és Weber Samu meghonosítják botanikai gyűjteményükben stb.), amelyek ugyan nem jártak teljes sikerrel, de néhány növényt sikerült megvédeni a kipusztulástól.¹⁸ A vadászat is nagy veszedelmet jelentett több állatfajára (pl.: zerge, havasi mormota stb.), amihez az egyesület szintén a megye és a helyi földbirtokosok segítségét kérte, és így a vadászati törvény tényleges betartását és az állatok állandó védelmét lényegében sikerült elérni. Különösen nagy segítséget jelentett Hohenlohe herceg, aki javorinai birtokán vadaskertet hozott létre, ahol a zergeken és más helyi állatfajokon kívül 40 pár szarvast is hozatott tenyésztésre vagy Greisinger Miklós, aki havasi tyúkokat tenyésztett és engedett szabadon a hegyekben.¹⁹ Halállományának megővása-

¹⁵ Dénes F.: i. m. 61. old.; Kárpátjaink közgazdasági hivatása, (1891) 57–65. old.; Szepes megye és a kívándorlás, Turisták Lapja (1891) 111–113. old.; Posewitz T.: i. m. 170. old.

¹⁶ Gyógynövény, Turistaság és Alpinizmus (1910) 274. old.; Virágszedés a Magas-Tátrában, Turistaság és Alpinizmus (1911) 201–205. old.; Az egyesület közgyűlése, Turistaság és Alpinizmus (1911) 56–57. old.; A központi választmány ülése (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1911. 86–93. old.; Alelnöki jelentés (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1912. 114–122. old.

¹⁷ Múzeum-Felka, Turisták Lapja (1889) 172–173. old.; A tátraaljai háziiparegylet Felkán, Turisták Lapja (1889) 282–284. old.; A Tátraaljai háziiparegylet Felkán, Turisták Lapja (1891) 53–54. old.; Egy derék vállalat, Turisták Lapja (1894) 60–62. old.

¹⁸ P. Ambros: Némely ritkább növényfajok álláshelyei a „magas Tátrán” (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Kassa, 1874. 76–81. old.; Kalchbrenner, K.: A Kárpátok ehető és mérges gombáiról (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Késmárk, 1877. 114–151. old.; Havasi rózsa ültetése (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Késmárk, 1881. 472. old.; A törpefenyő-táj legalsóbb határa a Tátra déli oldalán (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Lőcse, 1882. 188. old.; Dénes F.: i. m. 61. old.; Roth, S.: A fehér gyopár grániton (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Késmárk, 1883. 338. old.; R.: Törpe fenyő a Gehák-hegyen (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Késmárk, 1883. 339. old.; A fehér gyopár új lelethelye a Szepeességben (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Késmárk, 1883. 339–340. old.; Greisinger Miklós: A Magas Tátra fenyvesei, Turisták Lapja (1889) 52–55. old.; Hanusz István: Néhány szó történeti nevezetességű fáink érdekében, Turisták Lapja (1889) 271–273. old.; Czákó, K.: Az alsó-tátrafüredi lápos vidék nyári flórája (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1888. 132–160. old.; Czákó, K.: A Tátravidék néhány ritkább növénye (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), 244–246. old.; Kolbenheyer Károly: A Magas Tátra, Turisták Lapja (1890) 250–257. old.; Filarszky, N.: A tőzegtelepekről általában s a Magas-Tátra s vidékének tőzegtelepei (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1898. 21–42. old.; Posewitz T.: A Magyarországi Kárpát Egyesület története (1873–1898), Igló, 1898. 170. old.; Oppitz, S.: Botanikus kertek a Magas-Tátrában, Turistaság és Alpinizmus (1910) 267–269. old.; Serényi J.: A tátrai fakertek, Turistaság és Alpinizmus (1910) 274. old.; Alpési botanikus kert a magas Tátrában, Turistaság és Alpinizmus (1910) 274. old.; Györffy, I.: A tátrai havasi rózsa kérdése, Turistaság és Alpinizmus (1911) 255–256. old.; Hefty, Gy., A.: A törpefenyő terjesztése, Turistaság és Alpinizmus (1911) 312–313. old.; Györffy, I.: A Magas Tátra növényvilága, Turistaság és Alpinizmus (1913) 343–358., 372–394. old.

¹⁹ Cserépy, N.: Vad és vadászat a magas Tátrában (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Kassa, 1874. 76–93. old.; Ordódi, I.: Havasi mormota (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Késmárk, 1977.; Geyer, G., Gy.: Állatphaenologiai adatok (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1878. 14–59. old.; Roth, S.: Néhány új adat a kárpáti mormotáról (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Lőcse, 1882. 201–202. old.; Greisinger M.: Havasi tyúkok (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), 1883. Lőcse, 86. old.; Greisinger M.: Szepes-Béla s környékének madarai (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1884. 47–69. old.; Hiúz a Magas Tátrán (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1884. LXI–LXII.; Greisinger, M.: Felhívás (Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1889. 172–173. old.; Szontagh M.: A zerge életmódja és elterjedése a Magas Tátrában (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1896. 110–120. old.; Hohenlohe herceg tátrai vadaskertje (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igló, 1907. 184–185. old.; Bölényvadászat a Tátrában, Igló, 1907. 185–186. old.

ban Pelech János játszott nagy szerepet, bár a haltenyészítő társaságok megalakulása után az Egyesület ezzel a feladattal már nem foglalkozott tovább.²⁰

A különféle hőmérsékleti és légköri megfigyelések céljából az egyesület több hőmérőt állított fel (pl.: Javorinán, Tátralomnicon, Tátrafüreden, Tátraszéplakon stb.), és felmerült egy obszervatórium létesítésének terve is a Nagyszalóki csúcson. Az 1890-es évek közepén meg is indult a gyűjtés, amit a Magyar Turista Egyesület is támogatott, de nem jött össze annyi pénz, ami fedezte volna a felmerülő költségeket, így a terv megvalósítását elhalasztották. Bár a gondolat időről-időre felmerült, és az obszervatóriumalap is létezett, de megvalósítására a kitört világháború miatt már nem került sor.²¹

Az Egyesület a térség kulturális és tudományos feltárását is célul tűzte ki, amit már a XVII. században elkezdtek a késmárki evangélikus liceum tanári (pl.: Bucholtz-család vagy Fröhlich Dávid stb.). A tagság szintén követte ezeket a hagyományokat, és a túrák során különféle tudományos megfigyeléseket végeztek (pl.: a tavak hőmérsékletének és a mélységének mérése, a barlangok feltérképezése és leírása, vegyelemzések a víz összetételéről, hőmérők felállítása a hegycsúcson, a hegység flórájának leírása, meteorológiai, bányászati, ásványtani és botanikai értekezések stb.), az eredményeket pedig rendszeresen publikálták.²² Erre a különféle helyi újságok (pl.: Szepesi Híradó, Szepesi Lapok, Poprádi Újság, Karpathen Post, Tátra-vidék stb.) és turista szaklapokon (pl.: Turisták Lapja, Turistaság és Alpinizmus) kívül az egyesület évkönyve nyújtott lehetőséget, ami 1874-től 1884-ig kétnyelvű változatban, majd ettől kezdve 1918-ig külön kötetben magyarul és németül jelent meg. Ez rendszeres tájékoztatást nyújtott az egyesületi életéről, a pénzügyekről, az időszakos vasúti kedvezményekről, legújabb művelődéstörténeti és tudományos megfigyelésekről, valamint út-leírásokat is közölt melyek közül több még a középkorban készült.²³ Itt jelent meg az első

²⁰ Rowland, V.: Halászati viszonyaink ismertetéséhez (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Lőcse, 1881. 20–37. old.; A Magyarországi Kárpátgyűlés közgyűlésének jegyzőkönyve (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Késmárk, 1882. 96–99. old.

²¹ Kolbenheyer, K.: Meteorológiai észleletek a Javorinán (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Késmárk, 1883. 281–301. old.; Meteorológiai obszervatórium létesítése a Nagy-Szalóki csúcson (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1895. 194–196. old.; Nagy-Szalóki meteorológiai obszervatórium (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1896. 142–144. old.; Obszervatórium terve a Ferenc József-csúcson (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1905. 167. old.; Meteorológiai állomások a Tátrában, Turistaság és Alpinizmus (1912) 123. old.; A Tátra-obszervatórium alap, Turistaság és Alpinizmus (1918) 55. old.

²² Schierfel, A.: A tátrafüredi édes víz (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Kassa, 1874. 118–134. old.; Dezső, D.: A „Magas Tátra” tengerszemei (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Késmárk, 1876. 20–53. old.; Hradsky, J.: A „Magas Tátra” tavai (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Késmárk, 1876. 88–129. old.; Roth S.: A „Magas Tátra” gránitja (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Késmárk, 1876. 186–207. old.; Róth, M.: A Szepesség néhány pontjának magassági névjegyzéke (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Késmárk, 1877. 228–259. old.; A Sztraczenai völgy s a dobsinai jégbarlang (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1878. 248–307. old.; Matyasovszky, J.: A magas Tátra geológiai vázlata (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Késmárk, 1879. 80–107. old.; A Gánóczi-fürdő és asbóti hévforrások vegyi viszonya (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Lőcse, 1881. 181–200. old.; Róth, M.: Felső-Magyarország néhány barlangjának leírása (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Lőcse, 1881. 367–398. old.; Róth, M.: A Magas-Tátra és környéke barlangjainak leírása (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Lőcse, 1882. 309–322. old.; Kolbenheyer, K.: A Magas-Tátra tó- és forrásvízeinek hőmérsékletéről (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Lőcse, 1882. 116–116. old.; Staub, M.: A vegetatio kifejlődésének időpontjai (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló 1888. 47–74. old.; Steiner, A.: A szepesség-tófalusi ásványvizek (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1888. 775–789. old.; Dénes F.: A Tátra hegység geológiája (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), 49–106. old.; Steiner, A.: A Magas Tátra kőzeteinek ismertetése ipari célok szempontjából (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1899. 288–299. old.; Gyöffy, I.: Bibliotheca botanica Tatraënsis (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1912. 21–25. old.; Igló, 1916. 28–43. old.; Igló, 1917. 14–24. old.

²³ A felsoroltakra lásd az évkönyvek anyagát, illetve Greisinger, M.: Tátravidék művelődéstörténeti adalékok (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1897. 79–87. old.; Igló, 1901. 81–94. old.; Greisinger, M.: Tátraaljánk a történelem előtti korban (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1898. 84–60. old.; Czirbusz, G.: Néhány kárpáti hegy- és folyónévről (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1909. 57–76. old.; Czirbusz, B.: Határnevek és hágók a Kárpátokban (A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve), Igló, 1912. 1–20. old.

időben a Payer Hugó szerkesztette *Bibliotheca Carpathica*-t is, ami 1880-ban könyv alakban is napvilágot látott, és máig a téma egyik legjobb bibliográfiájának számít.²⁴ A Tátra világának plasztikusabb bemutatására az évkönyveket Divald Károly által készített fotókkal díszítették, és albumokat is adtak ki. A téma több festőt is megihletett, mint például az egyesület Bécsben élő tagját, Spöttl Ignácot, ami szintén komoly reklámot jelentett a Szepesség számára.²⁵ Szorgalmazták a kormánynál a hegység tudományos feltárását is, de ez csak fél sikert hozott a számukra.²⁶

Az Egyesület útikalauzokat és térképeket is adott ki, kezdetben csak a Magas-Tátráról, később a megye és az ország más részeiről is. Az első ilyen térképet 1877-ben Kolbenheyer Károly szerkesztette, amely ugyan a bécsi katonai térképészeti intézet által készített változat tökéletesített verziója volt, de az adatait még sokáig figyelembe vették és felhasználták, nemcsak az egyesület, hanem a magyar és az osztrák hivatalos szervek részéről is.²⁷

A Tátra világának még alaposabb bemutatására egy állandó kiállítást is létrehoztak, amit a kezdetben megfelelő épület híján Késmárkon, az Egyesület tagjainak lakásán helyeztek el. A gyűjtemény mennyisége azonban, a folyamatos gyűjtésnek, vásárlásoknak és adományozásoknak köszönhetően olyan mértékben megnőtt, hogy a szakszerű tárolás és bemutatás érdekében egy megfelelő épületre volt szükség. Hosszas viták után a múzeum helyét a könnyen megközelíthető Poprádon jelölték ki, ahol 1886-ban meg is nyitotta kapuit a Kárpát Múzeum, mely az 1945-ös államosításáig az Egyesület irányítása alatt működött.²⁸

Az Egyesület a terület folklórájának gyűjtéséről sem feledkezett meg és már 1878-ban azzal a kéréssel fordult a helyi lelkészekhez és tanítókhöz, illetve a tagsághoz, hogy jegyezzék le, küldjék be az adott településen hallható regéket, mondákat. Ezekből több megjelent az évkönyvekben és a helyi sajtóban (pl.: Szepesi Hírnök stb.) Lindner Ernő gyűjtésében, illetve egy Philipp János szerkesztette külön kötetben.²⁹

Dióhéjban tehát ez volt az összefoglalása mindannak, amit a Magyarországi Kárpát Egyesület lett az egykor virágzó szepesi városok újbóli fellendítése érdekében, ugyanakkor szólni kell arról a folyamatról is, ami az térségben zajló változások hatására az 1880-as évektől, de már az Egyesülettől függetlenül indult meg. A Monarchia közönsége ugyanis ekkorra fedezte fel a megújuló Szepesség kínálta lehetőségeket, ami újabb nagyarányú építkezési hullámot indított el. A térség arculatát máig meghatározó üdülőtelepek (pl.: Matlárháza, Alsó-Tátrafüred, Tátraszépplak, Tátralomnic, a Csorba-tavi üdülőtelep stb.) ekkor jöttek létre,³⁰ és a szállodák, illetve a nyaralók mellett a gyógyfürdők és szanatóriumok is kiépültek (pl.: a lucsvnai vízgyógyintézet, a széplaki Guhr- vagy az újtátrafüredi tudószanatórium stb.),³¹ melyek a tiszta tátrai levegőre és a gyógyforrásokra alapozva várták a gyógyulni és regenerálódni kívánó em-

²⁴ *Bibliotheca Carpathica*, Szerk.: Payer Hugó, Igló, 1880.

²⁵ Elnöki jelentés (A Magyarországi Kárpát Egyesület évkönyve), Igló, 1898. 173–180. old.

²⁶ Lásd az elnöki jelentéseket és a központi választmány üléseit az évkönyvekben, illetve Mihalik, J.: A Magyarországi Kárpát-Egyesület szellemi munkái érdekében, Turisták Lapja (1890) 194–195. old.

²⁷ A térképekre lásd a központi választmány üléseit, az elnöki jelentéseket és a közgyűlések anyagát az évkönyvekben, illetve Dénes F.: i. m. 1883. 61. old.; Posewitz T.: A Magyarországi Kárpát Egyesület története (1873–1898), Igló, 1898. 170. old.; A megjelent fotókra, metszetekre és festményekre lásd az évkönyv illusztrációit, illetve Tárgymutató a Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti osztályának az Országos képzőművészeti Társulat Múcsarnokában rendezett műkedvelő-fotográfiai kiállításához, Bp., 1890., 35. old.; Egyesületünk az országos milleneumi kiállításon (A Magyarországi Kárpát Egyesület évkönyve), Igló, 1896. 134–136. old.

²⁸ *Vesztróczy, Zs.*: Egy áldozatkész polgár, Turista Magazin (1999) 38–39. old.

²⁹ Philipp, J.: Sagen aus der Karpathenwelt, Igló, 1881. 192. old.

³⁰ Dénes F.: A Magyarországi Kárpát Egyesület alapítása, fejlődése és működése (1871–1882), Lőcse, 1883. 61. old.; Posewitz T.: i. m. 170. old. Petrik, F.: Tatry star?m objektívom, Bratislava, 1997. 120. old.; *Wiinschendorfer, K.*: Tátrafüred a multban és jelenben (A Magyarországi Kárpát Egyesület évkönyve), Kassa, 1874. 294–325. old.; *Hefty, Gy. A.*: A Magas Tátra nyaraló- és üdülőhelyei, Turistaság és Alpinizmus (1915) 34–36. old.

³¹ Szász E.: A turistaság és a gümökor elleni küzdelem, Turistaság és Alpinizmus (1915), 231–237. old.; Tüdőbeteg-népszanatórium a Tátrában, Turistaság és Alpinizmus (1915) 351–354., 430–438. old.; a szanatóriumok háború alatti forgalmára és felhasználására lásd a Turistaság és Alpinizmus és a Turisták Lapja című folyóiratok, illetve az évkönyvek cikkeit és adatait.

bereket bel- és külföldről egyaránt. Az újból megindult polgárosodásnak köszönhetően a Szepesség a századfordulóra a Monarchia társasági életének az egyik kedvelt központjává vált.³²

Vesztróczy Zsolt

A győri Széchenyi Múzeumpatika

Buda 1686. évi felszabadítása után Lotharingiai Károly és Savoyai Jenő vezetése alatt álló sereg a törököket Magyarország déli részéig szorították vissza. A katonai csapatok ugyan hoztak magukkal tábori gyógyszerárakat, ezek azonban nem voltak állandó jellegűek. A felszabadított városokban újra megtelepedtek a különböző szerzetesrendek. Az irgalmas rend kórházakat nyitott, a jezsuita rendházakban jól felszerelt patikákat létesítettek.¹ A XVIII. század közepéig a magyar gyógyszerárak többsége a jezsuiták kezében volt. Kőszeg, Eger, Székesfehérvár jezsuita gyógyszerárai mellett Győrött is létrehozta a jezsuita rend a gyógyszerárát.²

Patikáikat rend és díszes berendezés jellemezte. A rendházakban a fogadalmat tett egyháziakon kívül laikus szerzetesek is éltek, akik közül egyesek kiváló kézművesek voltak, és részt vettek az építkezések és a berendezések elkészítésében. Az évkönyvekben csak párszavas utalást találunk munkálkodásukra vonatkozólag. Működésüknek egyik bizonyítéka a kőszegi rendházba készült szép barokk patikaberendezés.³

Az óváros tágas, impozáns főterén, a Széchenyi tér 9. szám alatt lévő jelenlegi bencés gimnázium kapujától balra – eredetileg a kapubejárat alatt – működött 1654 és 1773 között a jezsuita rend Európában talán egyik legdíszesebb, freskókkal, stukkókkal borított gyógyszerári officínája (eladótér) 1970-ben ismét visszaköltözött egykori helyére. 1971 májusában nyílt meg működő patikaként és múzeumként, amely ma egyformán szolgálja a betegellátást és a múzeumlátogatást.

A XVII. század első évtizedeiben letelepített jezsuita rend gyógyszerár alapításait főként a XVIII. századra tehetjük, az adatok Győrön kívül Nagyszombaton (Trnava), Pozsonyban (Bratislava), Kassán (Košice), Trencsénben említik patikáikat.

Jellegzetes későbarokk, ún. jezsuita stílusú officina bútorzatok Kőszegen, Székesfehérvárott és Egerben (ma mind patikamúzeum), az egykori Észak-Magyarországon Trencsénben, Kassán, illetve a klasszicista XVI. Lajos stílusú pozsonyi „Salvator” patikában maradtak fenn. A rend győri, egykori „Meváltó” gyógyszerárának csupán két XVIII. századi rokokó szekrénye látható. Viszont a boltívek aljágig lenyúló plasztikus stukkók, közöttük a „Mária mennybemenetele” jelenet, közrefogva négy gyógynövény falképpel ékesen tanúsítja a patika XVII. századi fénykorát.⁴

A jezsuiták Győrött – II. Ferdinánd császár és Pázmány Péter esztergomi érsek kérésére – 1627-ben telepedtek le és ekkor kaptak telket a város főterén. Templomukat 1634–1641 között építették fel, a gimnázium 1660-ban készült el, majd a rendház céljait szolgáló földszintes épület bővítésére, átépítésére került sor.⁵

³² Weber, S.: Előkelő látogatók a Magas-Tátrán (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Késmárk, 1882. 26–31. old.; Roth, S.: Károly Lajos főherceg és fenséges nejének, Mária Teréziának, útja a magas-Tátrában 1889-ben (A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve), Igó, 1890. 1–9. old.; A fürdők, a nyaralótelepek, barlangok és néhány kedvelt kirándulóhely (Csorba tó, Nagyszalóki völgy, Tarpataki völgy stb.) és a terségen áthaladó vasút forgalmáról lásd a szaklapok és évkönyvek adatait.

¹ Nékám Lajosné: Régi magyar patikák. Corvina Kiadó, Bp., 1971. 19. old.

² A Széchenyi patika rövid története. Anonym mű. Kézirat. A győri Széchenyi patika irattára.

³ Nékám Lajosné: i. m. 19. old.

⁴ Józsa Lajos–Vida Mária: Győr. Széchenyi Múzeumpatika. Kartográfiai Vállalat, Bp., 1991. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára sorozat 416. 1–3. old.

⁵ Acsay Antal: A győri katolikus főgimnázium története 1626–1900. Győr, 1901. 11. old.

Győr legnagyobb épületegyüttesének gazdag díszítése Széchényi György (1592–1659) püspök, később esztergomi érsek és Eszterházy Erzsébet adományai révén valósult meg. Ennek bizonyítéka a rendház kapuja feletti Széchényi címer és felirat. Az 1651-ben megkezdett építkezést Széchényi György győri püspökként (1658–1667 között) folytatta és befejezte, miként a főpárkányon lévő „Anno 1667” évszám tanúsítja.

A rendház délnyugati sarkában, a kaputól jobbra nyílt meg a „Meváltó” patika a Városi Jogkönyv adata szerint 1634-ben, azonban az első bejegyzett patikus Andreas Pfeuffer jezsuita 1655-ben, ami a működés kezdetét jelenti.

A rendtagok ellátására szolgáló patika eredetileg a folyosóról nyílt és csak később – amikor nyilvános gyógyszerházzá lett – alakították ki a mai utcai bejáratot. A falkutatás eredménye mellett egy 1691. szeptember 18-án kelt irat tanúsága szerint: „a közelmúlt időkben a köz javára alapított gyógyszerház.” A működés néhány 1689-ből származó cin bődönke, a benne maradt beszáradt gyógyszerekkel.⁶ A patika itt működött a rend feloszlataáig 1773-ig, ekkor költözött át az ún. Patikaházba (Rákóczi F. u. 2.). Első polgári tulajdonosa az addigi vezető, az exjezsuita Joannes Tumbler lett.⁷

A Széchényi múzeumpatika névadója, Széchényi György, (és nem Széchenyi, mint a „legnagyobb magyar” István, testvérének, Lőrincnek az unokája), aki 1667-től kalocsai, 1685-től esztergomi érsek. Pozsonyban halt meg 103 évesen és a Szent Márton templom kriptájában helyezték örök nyugalomra. Az épület, – és ebben az officina ihletésű falfestmények – plasztikus, szoborszerű stukkófigurái, leveles- gyümölcsös díszítményei 1661–1667 között készültek. A későbarokk, négy fiókkal tagolt kosárirves dongaboltzat közepén „Mária mennybemenetele”, a négy fiókboldozat mezőiben Mária személyéhez kapcsolódó szimbolikus tartalmú gyógynövények ábrázolásai kerültek.

A Boldogasszony liturgikus képei – miként a szakrális néprajz kiváló kutatója, Bálint Sándor magyarázza – az „OLIVA SPECIOSA”, a „ROSA MYSTICA”, „MYRHA ELECTA”, és a „LILIUM INTER SPINAS”, azaz az „ékes olajfa”, a „titkos értelmű rózsza”, a „válogatott mirha” és a „liliom tövisek közt” mind-mind Mária tisztaságát, a seplőtlen fogantatást példázza. A gyógynövények megnevezései Linné-rendszer előttiék és vallási értékűek.

Az olíva a krémek, a mirha a hajszesz alapanyaga, a rózsából rózsaoilaj készült, a liliom szívre ható alkaloida volt. A négy évszakot ábrázoló puttók alakjai szoborszerűen kiemelkednek a falsíkból: az egyik a tavasz hírnökeként virágkosarat, a nyár jelképe búzagalászcsonót, az őszi gyümölcsös kosarat tart a kezében, míg a tél gyermekalakja égő fahasábok mellett melegszik. A gyógynövény-falképek körüli növény ornamentikában gyümölcsöket: citromot, körtét, gránátalmát és fügét mintázott a mester. Ezek is Mária-szimbólumok és a termékenység példái. Széchényi György 1697-ben festett mellképének stukkókeretét két kővér puttó „emeli” a magasba.

Az officina kiállított tárgyai közül legértékesebb a delfinfüles nagyméretű bronzmoszár, amelynek tulajdonosa latin felirata alapján azonosítható: „Rákóczi György Isten kegyelméből erdélyi fejedelem, Magyarhon részeinek ura és a székelyek ispánja. Az úr 1647-ik évében.” A moszarat, amely I. Rákóczi György fejedelem tulajdona volt, menyee Báthory Zsófia ajándékozta a jezsuitáknak 1660-ban, amiért fiát, I. Rákóczi Ferencet áttérítették a helvét hitről a katolikusra.⁸

A szomszéd helyiségben, amelybe közvetlenül a bejárati ajtón jutunk, kiállítási tárlókban gyógyszerházi eszközök, könyvek láthatók. A stilizált angyalszárnyas kis fali tárlókat és a közepén álló kétszárnyú hasonló szekrényt Mezei Gábor belsőépítész tervezte. A rajtuk lévő monokróm táblaképeket Erdélyi Eta festette 1970-ben. Témái: a gyógyítás eredete, múltja, hiedelmek, a görög mitológia, alkimista jelképek, mandragóra és csillagképek. A kis fali vitrinekben egy-egy fajansz albarelló, fedeles patikaedény látható. A legkorábbi az 1566-os évszámmal jelölt ritka edény, a XVII. századi spanyol albarelló. A szembenlévő szekrényben Szent Rókuszt, a pestis ellen védő szentet ábrázoló festett pléh-céger, kávédaráló érdemel említést.

Az asztali tárlókban bemutatott műszerek közül leghíresebb a Petz-féle gyomorvarró gép volt, mely Győrből indult világhódító útjára. (Jelenleg a Xantus János Múzeum kiállításában

⁶ Józsa Alajos-Vida Mária: i. m. 1–3. old.

⁷ Józsa Alajos: Győr-Moson vármegye gyógyszerészetének kialakulása és fejlődése az 1600-as évektől 1950-ig. (Doktori disszertáció) Bp., 1987. 47. old.

⁸ Győr. Széchényi Múzeumpatika: i. m. 5–7. old.

látható.) Petz Aladár dedikálta Miskolczi Ferenc győri orvos „Chirurgiai utitárs” című (1742) munkáját 1761–1762-ben.

Figyelemre méltó Kovács Pál orvosiró diplomája (1822), aki az első magyar nyelvű vidéki újságot, a „Hazánk”-at alapította. Petőfi 27 költeménye, Arany János versei, Gárdonyi Géza, Vas

Gereben írásai jelentek itt meg.⁹ Kiváló orvos, nagy magyar, és korát meghaladó gondolkodású ember volt. Latin nyelvű diplomájának egy részlete így hangzik magyar fordításban:

„Mivel tehát a tudós és tudományokkal ékes 26 esztendőös helvét hitvallású férfiú Kovács Pál, aki a nemes Veszprém megyéből származik, az akadémiai törvények által előírt általános orvostudományi tanulmányokat biztonsággal és szorgalommal annak rendje szerint befejezte, kérte tőlünk, hogy őt tudományának megfelelően akadémiai fokozattal megtiszteljük...” „A női nem neveléséről című felavató értekezéshez csatolt tétellek kapcsolatban, a nyilvános, ellene opponálni kívánó cáfolatainak és ellenvetéseinek megvédésében meghallgattuk.” „Az orvostudományban való jártasságát előttünk bőségesen igazolta, ezen tudományokkal ékes férfiút, Kovács Pált, az 1833-ik év augusztus havának 19-ik napján ünnepélyesen az orvostudományok doktorává avatjuk.”

Az érdeklődők gyakran és hosszasan nézegetik Mátyus István XVIII. századi magyar tudós és szakírónak a vitrinben látható DIAETETICA című könyvét, melyben a szerző a helyes táplálkozásról ír.¹⁰

Az officina rokokó szekrénykéiben pápai keménycserép, Alt-Wien porcelánedények, a tárlókban érvágók, vesekőtörő, bonctani fűrész, szájterpesz látható. A patika felszereléséből 1863-ban még megvolt egy olajprés 1752-ből, a hozzávaló réztál 1744-ből és egy kisebb rézmoszár 1672-ből. Eltűnt egy múmia, melyet a jezsuita patika második tulajdonosa (1839–1854), Posperger Antal ajándékozott a bencés gimnáziumnak.¹¹

A polgári gyógyszertár Némethy Pál bérlő révén az ún. Apátúrházba (ma múzeum) költözött, míg az ő tulajdonaként ebben az épületben „Angol” patika néven 1861-ben ott maradt a régi.¹²

A jezsuiták jogutódja, a „Megváltó” gyógyszertár utoljára 1870-ben, Rosenberg doktor tulajdonaként a Széchenyi tér 12. szám alá költözött. Jelenlegi helyére 1970-ben került vissza Széchenyi patikaként. Addig bérház, püspöki papnevelde, tánciskola, színi előadások helye volt. 1802-ben került bencés tulajdonba, az 1848/49-es szabadságharc alatt katonai kórház és kaszárnya volt a rendház. 1860–1869 között vaskereskedés működött a mai és régi patika helyén.

A többször átalakított épület 1970-ben az Országos Műemléki Felügyelőség elvi irányítása mellett, Kriszt György építész és Molnár Pál tervei szerint visszanyerte korabeli külsejét. A Megyei Gyógyszertári Központ igazgatója, Józsa Alajos kezdeményezésére a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum igazgatója, Antall József támogatásával készült a jelenlegi kiállítás, munkatársa, Vida Mária rendezésében. A kiállított dokumentumok részben a Gyógyszertári Központ, részben a Xantus János Múzeum és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tulajdonában vannak.¹³

A győri gyógyszertár egyedi módon illeszkedik be a hazai orvoslás – gyógyszerészet történetébe, ugyanis egyetlen olyan múzeuma az országnak, mely egyben működő gyógyszer-tár is.

Az utóbbi években nem csupán múzeumpatikaként vált ismertté külföldi és hazai látogatók számára az épület, hiszen napjainkban a győri zenei élet fellegvárát is jelenti. Hangulatosak és népszerűek a „Vers és muzsika” című előadások, melyek neves írók, költők, művészek szereplésével kerülnek megrendezésre. A minden alkalommal közreműködő „házigazda”, Czigány György szavait idézve: „Ez a gyógyszertár nemcsak a testi, hanem a lelki egészséget is szolgálja.”

A patika hangulata, szépsége számos költőt, író, zeneszerzőt ihletett alkotói tevékenységre, akik tollából a művészet tükrében is megfogalmazást, illetve kifejezést nyer az ódon falakból áradó harmónia. Így például Halmos László zeneszerző háromszólamú kantátát készített, mely az öt mennyezeti kép témáját mutatja be hangjegyekben.

Petőcz Miklós győri költő pedig a következőképpen ölti vesszorokba élményeit:

⁹ Bogcha-Novák Zoltánné: A győri Széchenyi-múzeumpatika. Győri tanulmányok 5. Győr, 1983. Győr Megyei Város Tudományos Kutatócsoportja. 241–242. old.

¹⁰ Ua.: 243. old.

¹¹ Józsa Alajos: i. m. 46. old.

¹² Ua.: 50. old.

¹³ Józsa Alajos–Vida Mária: i. m. 8–9. old.

Vers a patikában

Háromszáz éves rendház épületében,
ölén a stukkós régi gyógyszerárnak
mint lelki gyönyör versekből szűrt párlat
költői esten éget, tisztít engem.

Így félig multban, félig jelenben
ül ötven ember, költői hangra várnak,
van bensőséges csönd s jó a varázslat
mint falanszter – embert értő lélekké felken.

S másfél órára más emberré formál.
Freskón olajfa, rózsa, mint egy oltár
mutat fel költőt és költészetet
nem is vers, elmulás mérlegével
mér mindent szót, amit értünk szólva érlel.
Egy sor talán – lét titkához vezet.¹⁴

Gróz Andrea

Irodalom

Gyógyszerészeti Értesítő 1898. VI. évf.; Győr Várostarténeti Tanulmányok, Győr, 1971. Szerk.: Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László; Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, Győr, 1863. Szerk.: Róth Károly, Rómer Flóris. Sauerwein Nyomda; Horváth Orsolya: A győri Széchényi György Múzeum-patika. Győr, 1992. Gépirat – Kisfaludy pályázat; Mohl Adolf: Győregyházmegyei jeles napok. Győr, 1933.; Ziegler Krisztina: Ismerkedés a győri Széchényi-múzeumpatika történetével és féltett kincseivel. Győr, 1982. Gépirat – Honismereti-pályázat.

Az oltalomra szorult Zilahy Lajos

Nincs új a nap alatt, jutott eszembe e kétezer éves szállóige, mikor az Oktatási Minisztérium két vonalon is futó, Arany János nevével megtisztelt, tehetséggondozó pályázatáról hallottam. A Metró című lap idei március 22-i számában Páldi János gondolataiban, úgy vélem rokonlélekre találtam: „Végre folytatódik – írja – az a program, amelyet előrelátó uralkodók, egyházi vezetők és egyes mecénás földesurak évszázadokon át folytattak.” Páldi intelmei megszívlelendők: „A tanulók kiválasztását az is befolyásolja, hogy milyen a tanárok »jó tanuló« képe. Nem biztos, hogy a tehetséges gyerek egyben jó tanuló is.” Van akit a közömbösség és a körülmények szorítása nem enged kiteljesedni. Ezek után kissé felvértezve érezve magam, bátorkodom elővenni az elárvult és anyagi támasz nélkül maradt, kiváló tanuló Zilahy Lajos pártfogását kérő röplapot, miben szülőhelye Nagyszalonta fordul 1905-ben Bihar vármegye tekintetes uraihoz. A tizenötödik évében járó ifjában látni vélték a jövő ígérését, és menteni igyekeztek az elkallódástól.

Mélység és magasság rettentette és lelkesítette veszendő gyermeki lelkét. Küzdelmes és fel-emelő családi örökség, az ismeretlen és riasztó jövő. A járatlan, tapasztalatlan fiatalember mindkettőbe beleszedülhet, és bennük eltévedhet. Ám jótévő segítő kezek, a múltat ismerve, a jövőt remélve utánanyúltak.

Zilahiakat látunk az 1754/55. évi országos nemesi összeírásban. Mint sok református köznevesi család, szerény anyagi lehetőséggel megáldva, egy bizonyos szellemi és közszereplői szint elérését és megtartását, az egyház szolgálatában vélték megvalósítani. Így alakultak közöttük ároni családok, azaz nemzedékről nemzedékre egyházi funkcióban élő famíliák. Adományozott ugyan 1629-ben Bethlen Gábor fejedelem nemesi oklevelet a református lelkészeknek és utódaiknak, melyet utódai is megerősítettek, sőt a nemességet szigorúan rostáló XVIII. században alapul szolgálhatott a nemesi jog megtartásának, Bihar vármegyében is. Mégis egyre inkább a honorációrak sorsában osztoztak, hiába volt szükség rájuk, ha valami miatt terhessé

¹⁴ Boglár-Novák Zoltán: i. m. 244–245. old.

TEKINTETES TAGJAIHOZ!

Ha valamikor bizottsági tagságunkban eljárásunkat az emberbaráti szeretet vezette, úgy a legközelebbi közgyűlésünkön erre van szükség.

A »Százaz«-féle alapítványra pályázott néli, Zilahi Lajos fia Zilahi Lajos Biharvármegye egykori Deák Ferenczének id. Zilahi Lajosnak unokája.

Aki e napokban vesztvén el édes apját mint nyugtalan árva áll az életben minden rokon és gyámol nélkül.

A pályázó most a VI-ik gimnaziumi osztályt végzi, ki eddigl iskoláinak mindenikében kivétel nélkül mindentől szin jeles volt.

Most e gyermek, hogy tanulmányait végezhesse, emberbaráti szeretetre van szüksége, mert különben tanulmányait abban kell hagyania az anyagi teltség hiányából, holott ha ez meg lenne a szépreményekre jogosuló Ifju talán **egyszer** megynék **bizakcsége** lehetne.

Ugyanezért adjuk meg az utal a szegény minden gyámol nélkül álló árvának azzal, hogy a »Százaz«-féle alapítvány elnyeréséhez juttassuk.

A Jóságos Isten megfogja jutalmazni a jószívű emberbarátokat ha' az elhagyott árván segíteni fognak.

Kérve kérünk minden bizottsági tagot, hogy a vagyonián árva érdekében felt kérelmünket meghallgatni kegyeskedjék, mert **őszintén** kijelentjük mi kik a szigorú helyzetét legjobban ismerjük, hogy a pályázók közül senki **nincs** ki a segílyre úgy rávolna szorulva, mint Zilahi Lajos, sem a ki tanulmányaiban **kifünőbb** volna, mint Zilahi Lajos.

Nagy-Szalonta 1905. december 18-án.

Dr. Balogh Elek,

Csanády Jenő,

Czeglédy Imre,

Lévy József,

Szilkszay Lajos,

Márton István,

Csorvássy István,

Szalimáry Sándor

több szalontai bizottsági tag nevében.

váltak, akár az elüldözésig ki voltak téve a falusi előjárók kénye-kedvének. Az adózó falvak bírái, az azonos életkörülményekkel közöttük élő, de a közterhek viseléséből kimaradó kismenéseket gyakran igyekeztek adózásra szorítani. Ha ez sikerült, később a vármegye mindenféle ürüggyel gátolhatta az utódok jogainak érvényesítését. A kevésbé kitartók, vagy a túl kemény ellenállásba ütközők, mint például Arany János családja is, így került a XIX. században az adózók közé.

Zilahi János 1764-től szolgált református lelkészként Barándon. A templomot Mária Terézia engedelméből kétszer bővítették az ő prédikátorsága alatt. Ottani szolgálatának végén az előjáróság önkényesen megváltoztatta díjlevelét, melyhez az Egyházkerület nem járult hozzá. Míkor a bárándi bírák ezt megtudták „Baránybul Oroszlánokká lettek, nem engedelmeskedtek.” Az egyházi szolgálat részleges felfüggesztése után, végül a lelkész 1798-ban távozni kényszerült. A bárándiak nem akartak továbbra is a régi díjlevelé szerint fizetni, ezért a papmarasztás-
kor ellene szavaztak.

Forog a világ, a kései utód, az író Zilahy Lajos, Nagyalontán született. A bárándi pap fia, Szél Kálmán szalontai lelkész keresztelte, aki Arany János leányát Juliskát vette feleségül, az ő kislányukat, Szél Piroskát pedig Karacs Teréz nevelte.

Zilahi János fiai közül József, tanulmányai végeztével előbb Mezőtelegden, majd 1813-tól Nagyváradon lelkész. Az 1660. évi török foglaláskor sikerült kimenekíteni a félig nyomott Váradai Bibliát és híres iskoláját, nagygyá téve vele a Debreceni Kollégiumot. 1692-ben a török alóli felszabadulás az erőszakos rekatolizálást hozta, a református egyház csak a türelmi rendelet után születhetett újjá 1784-ben, mivel a kezdeti szerveződés hamar megakadt. Az istentiszteleteket egyelőre Tisza László váradai kúriájában tartották. E nemesek irányította, lelkészeit váltogató egyházban Zilahy József a megállapodottságot jelentette. Tisztelettel, megbecsüléssel vették körül, Tisza László főgondnok társnak tekintette az eklézsia vezetésében. 1822-ben egyházmegyéje esperesévé választották, fél évszázadot töltött a váradai parókián. (Ez idő tájt zajlott a küzdelem a nyelvújításért; a jottistaság a kálvinizmust, egyben az erdélyi hagyományokat, az ipszilonistaság a katolicizmust egyben a királyi Magyarország hagyományait testesítette meg. Az y a családi nevek végén csak a kiegyezés után lett a köztudatban a nemesség ismérve, s ettől kezdve kérték engedélyt a Tiszától keletre a régi nemesi familiák számai nevük ipszilonosítására, de a döntő többség nem élhetett ezzel a lehetőséggel, hiszen nem i-re végződött a neve.) Erdemes bepillantani egy 1834. évi nemesi bizonyosságlevél kiadásakor keletkezett iratba: „A Helvecziai Vallástételt követő NVáradai Eklézsia Anya=Könyvének Néhai Nemes Gyöngyösi Andrásnak, István, József, Ferencz, András, János és Sándor gyermekeitől Származott Unokáit illető kivonattjai. ... Ki írta és a Paróchia pecséttyével megerősítve kiadta Volasziban: Februarius 22^{ken} 1833^k Esztendőben Zilahy Jósef mk NVáradai Predikátor.”

A Bihar vármegyét uraló Tiszák jóindulata gyümölcsöző maradt a család számára. Zilahy József fia, Lajos 1846-ban a megyei „Tiszti Törvény Széken Pertári elnök”. Az 1848. évi tisztújításon megyei főügyvéddé, azaz tiszti ügyésszé választották. A Pesti Hírlapot ő tudósította a későbbi vértanú Szacsavay Imre országgyűlési képviselővé való választásáról. A Tisza-család akkori feje, Bihar megye császári adminisztrátora volt, fiai azonban minisztériumi tisztviselőként, illetve huszártisztként a szabadságharc oldalára álltak, mintául szolgálva Jókai Kőszívű ember fiai című regényéhez. A Tisza-háznál volt Geszten nevelő Arany János 1851-től, és Tisza Domokosnak írta e gyönyörű sorokat:

*Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben,
Ember lenni mindég, minden körülményben.*

1860-ban Tisza Kálmán volt az uralkodóházzal való egyezkedés egyik legfőbb ellenzője, Teleki László halála után a Határozati Párt vezére. A Kiegyezés után az ellenzéki Balközép Párt vezetője, nevéhez fűződnek a híres Bihari pontok, melyet hűséges politikai bajtársa Zilahy Lajos írt, illetve állított össze. (Megjelent a Hon és a Hazánk 1868. április 2-i számaiban.) Kimondta, hogy „Magyarország semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem vetett, szabad és független ország. ... Megszüntettessék ennek folytán a delegáció intézménye és a közös minisztérium, s létesíttessék a magyar hadsereg, létesíttessék pénz és kereskedelmi ügyeink függetlensége és hazánk törvényes függetlenségének diplomáciai elismertetése.” Ez volt az alapja annak, hogy majd négy évtized múltán Bihar vármegye Deák Ferencének nevezzék idősb. Zilahy Lajost.

1867-ben a fiát, ifjabb Zilahy Lajost bünyefenyítő törvényszéki rendkívüli napibiztossá neveztek ki Nagyváradon, együtt – többek között – Ritoók Zsigmonddal, aki a századfordulón már a Tiszántúli Királyi Tábla elnöke volt; Zilahy ekkor királyi körjegyző és Nagyszalontán lakott, mindketten 1905-ben haltak meg. Zilahy Lajos gyermekei minden anyagi támasz nélkül maradtak. Az említett kérelem így ecseteli a gyermek Zilahy Lajos helyzetét: „e napokban vesztvén el édesapját mint vagyonatlan árva áll az életben minden rokon és gyámol nélkül.” Amikor az atya meghalt, már időlegesen távol volt a Bocskai utcai szülői háztól. A négyosztályos szalontai algimnáziumot végigjárta 1904-ben, utána a hatosztályos erzsébetvárosi algimnázium tanulója lett. Ekkor érte az ötgyermekes családot a súlyos tragédia, mely Nagyszalontai társadalmát összefogásra és pártfogó keresésére készítette. A szülőföld szerető gondoskodását bizonyítja az 1905-ből való nyomtatvány, ami döntő hatással volt Zilahy Lajos életére. Az elkallódás helyett – a később oly nagyon megszolgált – bizalomtelt gyámolító kezek szerető simogatását érezhette. A veszendő ifjú lélek előtt egyszerre nyílt meg a mélység és a küzdelmes út végén

ragyogó magasság. Szilárdan álljon a talpán az, ki e szédítő távlatokban ember tud maradni. Ő Nagyszalontától megkapta az ehhez szükséges erőt. Hogy tanulmányait folytatni tudja, a lehetőségek közül a Száraz-féle alapítvány elnyerése látszott megfelelőnek.

Száraz Zsigmond Bihar vármegye táblabírája és főadószedője a XVIII. század végén hunyt el. Második felesége Antalfy Erzsébet 1806. évi végrendeletében nagy összeget hagyott művelődési célokra, kiváló tehetségű, jól tanuló szegény sorsú fiatalok támogatására. Száz éve, 1900-ban Száraz Zsigmondné alapítványa még mindig 60 ezer korona tőkével rendelkezett. Joggal remélték a szalontai megyebizottsági tagok, hogy a 600 tagú bihari megyebizottság támogatását elnyerik gyámoltottjuk számára. A reményteljesebb lehetőség érdekében a két Zilahy fiú, Tibor és Lajos, Tisza Istvánt is felkereste, hogy felelevenítsék a Tiszák régi pártfogó kapcsolatát a Zilahyak iránt, adjon segítséget a Száraz-féle alapítvány elnyeréséhez. A pályázat sikere aztán lehetővé tette, hogy a máramarosszigeti nyolcosztályos főgimnáziumban Zilahy Lajos leérettségizzen. Aztán a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán szerzett diplomát, miközben családját is segítve egy nagyszalontai ügyvédi irodában dolgozott.

Az első világháború az ő életét is döntő mértékben meghatározta. A Lemberg körüli harcokban súlyosan megsebesült, felmentették a katonai szolgálat alól. A Tisza István és Herczeg Ferenc alapította Magyar Figyelő munkatársa lett. 1916-ban pedig megjelent a háborús költeményeit tartalmazó első kötete, a Versek. 1919-ben Bécsben élt, majd hazatérte után 1920-ban adta közre egyfelvonásos színdarabjait. Az 1922-ben napvilágot látott első regénye, a Halálos tavasz, melynek átütő siker és máig tartó közkedveltség forrása lett számára. A Két fogoly, és a Valamit visz a víz egy-egy lépcsőfok volt a parnasszus felé vezető úton. Számomra legszívbememorablebb A lélek kialszik című regénye, mely mintha későbbi sorsának is előérzete lett volna, egy Amerikába szakadt magyar vergődésével, hazájától, anyanyelvétől való fokozatos elszakadásával.

Am e sikeres életszakát számba véve, aligha jut eszünkbe az a felelősségteljes tevékenység, ami a mindennapjait kitöltötte. A nemzet felemelkedésének áldozatos szolgálatára készítette, egyaránt keresve a kapcsolatot a népi írók és a kormányzat felé. Zilahy által a miniszterelnök és a népi írók között jóhiszeműen előkészített találkozon a hangulatot feszültté tette Gömbös Gyula kaszárnyastílusú kritikája. Erről Móríc Zsigmond így emlékezett: „Én olvaslak benneteket! – s kinyújtva az ujját, és mint egy gladiátor, lehajtott fejjel, döfve Zilahyra mutat: – A te munkáid közül a... a... a Süt a nap állott legközelebb a lelkemhez. A többiben csupa idegen utánzatot érzem, amit ki kell belőled irtani...”

Az elmúlt évtizedek kulturális politikája ugyanerre a sorsra ítélte munkáit, talajtalan, de itt-ott meggyökerező előítéletekkel illetve. Középosztálybeli, dzsentri – e jelzők sokáig vádként üldözték. Mindannyian rabjai vagyunk előítéleteinknek, s ennél talán kényelmességünk makacsabb. Ha szemünk rátévedne is árnyaltabb képet adó lehetőségekre, fölényes mozdulattal toljuk félre az elménket kellemetlen mozgásra készített okvetetlenkedő forrásokat. Pedig Zilahy – a Gömbös találkozót előzően – már 1934-ben harcba hívta az írókat a magyar politikai és közéleti közömbösség ellenében, ami ekkor a pusztuló parasztság iránti érzéketlenségben mutatkozott. Szabó Zoltán (az elmúlt évtizedek másik feledésre ítélt írója) fejet hajtott a Zilahy Lajos által kezdeményezett falukutató szociográfiai munka előtt. Mindketten szerették volna, ha e munka során a fiatalság csoportjai közötti ellentétek feloldódnának. Óriási munkát vállalt magára Zilahy Lajos – túljutva egyéni sorsa és nemzete legsúlyosabb időszakán –, amikor egy évtized írói munkássága számára meghozta gyümölcseit, ezzel lehetőséget is adva neki segítő szándékai megvalósítására. Az összefogást szolgálta az általa szerkesztett Magyarország hasábjain, Zilahy bevezetésével megszólaló 18 ifjúsági vezető szervezetük történetéről és programjáról való ismertetése, és – hogy távol állt tőle mindenféle kirekesztés –, ezek között látjuk a Magyar Izraelita Egyetem és Főiskolai Hallgatók Egyesületét is. A hatalom sohasem volt toleráns a létérdekeit veszélyeztető ifjúsági és egyáltalán bármilyen összefogással szemben, mesterien értettek a szétzilálásához. Perbefogták az írókat, akik talán ezért is a szélrőzsa minden irányába húzóódó pártok felé orientálódtak: Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Dezső, Málnási Ödön, Erdélyi József, Illyés Gyula. Egy-egy névvel felszisszenünk, megdicsőültek és elátkozottak, a valamikori közös céltól mennyire eltávolodtak.

Zilahy, bár jobbról és balról jövő támadások kereszttüzebe került, egyébként megmaradt a szellemi élet társadalmi érzékenységű, a népi írókat támogató harmadikutas irányzat ösztönő-

sen kiválaszt(ód)ott vezetőjének. Új földreform szükségességét hirdette, védelmi harcot indít a betolakodó német szellem ellen, s elemezte a mondvacsinált zsidókérdést. Láta és fájdalmasan érezte az „Új szellemi front” csődjét. Megdöbbenette a pártokon belüli meddő humanizmus. Habozás nélkül a múlt hagyományiból merített erőt, a Híd szerkesztéséhez. „A kálvinista szellem most is az első vonalban harcol” – vallotta hetilapjának feladatairól szóló írásának címében. Egy névtelen a Magyar Életben már fel is teszi a kérdést: „Híd” a zsidóság felé? Míg F. Papp Zoltán a népi írók csoportjának a „Híd”-hoz való csatlakozásáról cikkezik. Tudvalévő, hogy a népi írókat az oszd meg és uralkodj elve alapján napjainkig nem egyszer érte az antiszemitizmus vádja. A megosztás szelleme ott kísértett a népi írók között. Kovács Imre vádaskodását Szabó Zoltán háritotta a Magyar Nemzetben: „Állításai jórészt igazolhatatlanok. Nem látom be, hogy a »középosztályi származásból« paraszttromantika következik. S nem látom be azt se, hogy maga a parasztszármazás ez ellen védetté tesz... Beszél egyes falukutatókról, akik »középosztályi származásukra a legbüszkébbek«. Kicsoda büszke Magyarországon arra a homálydús valamire, amit középosztályi származásnak nevezünk? S személy szerint támadja Zilahy Lajos és Féja Gézát. Azzal ahogyan ezt szembe kell szállnom.” Végül önmagára is vonatkoztatva, így fejezi be a választ: „S ha valaha egy buzgó filozofert majd felteszi a kérdést, hogy minek indultam, mi maradtam, merre tartottam, mire jutottam – remélem kielégítő választ kap. Nem egy büszkén kimondott szóból. Hanem egy élet munkáiból.”

Amint Szabó Zoltán elvárta, úgy Zilahy Lajos értékeléséhez is kielégítő választ kell adjon életének munkája. A felvetődött eszmefuttatások legkevésbé biográfiai célokot kívánnak szolgálni, csak bepillantásra valók. Arra, miként válhatott az egykori gyámolítottból – Nemeskürty István szavai szerint: – „egy társadalmi származástól függetlenül, csak a tehetséget figyelembevevő iskolát” alapítót. Zilahy Lajos 1939-ben vetette fel a Kitűnők iskolájának ötletét, mely a kibontakozó vita által a népfőiskolák megindulásához is lendületet adott. Kétmillió pengős adománya a magyar ifjúság nevelésére a háborús Magyarországon végül mégis csak illúzió maradt.

Karacs Zsigmond

Magyar ellenállási mozgalmak Kárpátalján a csehszlovák uralom ellen II.*

A Magyarországgal 1920. június 4-én aláíratott trianoni békediktátum után egy héttel, június 12-én a minisztertanács határozata alapján a külügyminiszter megbízta az Országos Menekültügyi Hivatal vezetőjét, hogy az ún. „Ruthén-felföld” magyarhú lakosságának támogatására a határ mentén élelmiszer raktárakat állítsanak fel”. A hivatalnak az előbbi célra 2,4 millió koronát utaltak ki a költségvetésből, amelyből a „ruthén élelmészési akció” keretében több mint 1 millió koronát felhasználtak. Ez azt jelentette, hogy az akkor még nem megerősített, illetve nem kellően őrzött határon nagymennyiségben vittek át, vagy csempészték élelmiszert a kettős birtokosok és mások segítségével, és juttatták tovább az akkor is inségben szenvedő hegyvidéki ruszinságnak. A határ menti élelmiszerraktárak egy évig működtek. Minden bizonnyal ezek is hozzájárultak a Magyarország mellett indított hűségnyilatkozat-mozgalom sikeréhez. Az Országos Menekültügyi Hivatal vezetője 1921. szeptember 17-én arról értesítette gróf Bethlen István (1874–1946) miniszterelnököt, hogy a „külügyminisztérium irányítása mellett vezetett akciónak továbbvitele immár nem lévén indokolt”, és elrendelte az élelmészési raktárak felszámolását. Ez utóbbiból 552 882 korona folyt be, amelyet a miniszterelnök előző napi szóbeli felhatalmazása után a hivatal segélyalapjába utalt. A 2,4 millió koronás keretből 1 356 502 korona 94 fillér felhasználatlanul maradt, amellyel szintén a menekültügy anyagi keretét gyarapították.¹

* A tanulmány első részét előző számunkban közzöltük. (Szerk.)

¹ MOL. K 28. 367 t., 1923-N-556. (MOL. – Magyar Országos Levéltár. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály. K 28 fond.)

A tervezett, de leállított fegyveres felkelésre való szervezkedés után néhány hónappal, a trianoni békediktátumot követően Kárpátalján aláírásgyűjtés kezdődött – pedig mint korábban utaltunk rá, statárium volt érvényben! – annak érdekében, hogy öt éven belül írjanak ki népszavazást a terület hovatartozásának kérdéséről. Az akció kezdeményezője a munkácsi városi rendőrség irodai tisztviselője, Feczákics (később Forrai) Ferenc (1876–1967) volt, aki nyolc nyelven beszélt, köztük szláv nyelveken, így ruténul is. Fiának, a Budapesten élő, 1913-ban Munkácson született Forrai Sándor rovásirás-kutatónak két emlékezéséből tudjuk: „Alig volt Kárpátalján olyan ruszin család, ahonnan hiányzott volna Rákóczi képe... Ők azok, akik egyszerre voltak jó ruszinok és jó magyarok, akik értékelték azt a nemzetiségi szabadságot, amit a magyarság adott nekik... A magyarsághoz való hűségünket a trianoni békediktátum alkalmával sem tagadták meg. Édesapám akkor a munkácsi városi rendőrségen irodai szolgálatot teljesített, és az ő elbeszéléséből tudom, hogy aláírásgyűjtés indult meg Kárpátalján abból a célból, hogy a békediktátum aláírása után öt éven belül Kárpátalján a hovatartozás kérdésében népszavazást kell tartani. Csak édesapám kb. negyven ezer aláírást gyűjtött. Az aláírások még idejében a trianoni tárgyalóasztalhoz kerültek és tudomásunk szerint be is cikkelyezték, de nem hajtották végre. A cseh megszállás után édesapám cselekedete is kitudódott, és 1921-ben menekülnie kellett Munkácsról. A miskolci államrendőrségen kapott állást.”²

A rovásirás-kutató egy másik nyilatkozata szerint: „Csak édesapám személyesen negyven ezer aláírást gyűjtött össze a rutének között. Az ívek elkerültek Párizsba, tudomása szerint be is cikkelyezték, de nem hajtották végre, mert a Nyugat számára balul ütött ki a soproni szavazás. Amikor a csehek bejöttek, megtudták, hogy édesapám milyen szerepet vállalt az aláírásgyűjtésben, úgyhogy menekülnie kellett. Így aztán átjöttünk a zöldhatáron.”³ A hajdani rendőrségi tisztviselő fiának személyes közlése szerint, Feczákics Ferenc jó viszonyban volt a kárpátaljai ruténnel, közülük sok embernek segített ügyes-bajos dolgaiban. Édesapját jól ismerték Bereg vármegyében, ahol nemcsak Munkácson, hanem a környék nagyobb településein – Szolyván, Alsóverecskén, Volócon –, és a falvakban is gyűjtötte a népszavazást követelő aláírásokat. (A „soproni szavazás”: 1921. december 14–16-án antant felügyelettel Sopron és környékének hovatartozásáról referendumot rendeztek, amelyet az előző év augusztus 28-án, Nyugat-Magyarországon (ma Őrvidék, Burgenland – Ausztria) megkezdett magyar fegyveres ellenállás kényszerített ki a győztes hatalmaktól. Röviddel a referendum előtt, október 4-én a felkelővezér, Prónay Pál főhadiszállásán, a magyarlakta Felsőőrön, a később Ausztriához kerülő nyugat-magyarországi részen Lajtabánság néven kikiáltották a terület függetlenségét. Az antant képviselőinek szigorú felügyelete alatt a Sopronban megtartott népszavazáson 24 063 szavazatot adtak le, amelyből 23 661 volt érvényes. Magyarország mellett 15 334 fő (65,08 %) voksolt, Ausztriára 8227 fő (34,91 %).⁴ Ezzel a szavazással Sopron városa és nyolc környékbeli falu Magyarország birtokában maradhatott. Korábban a Saint Germain-i békeszerződéssel 4312 km² területet (340 917 lakossal) csatoltak Ausztriához, amely a népszavazással és a következő évi dél-őrvidéki kisebb határkiigazítással 3965 km²-re csökkent. A magyar nemzetgyűlés ezért Civitas fidelissima, azaz a Leghűségesebb város címmel jutalmazta Sopront, ahol a 61 méter magas Tűztorony déli részén ezután alakították ki az ún. Hűségkaput.

A Forrai Sándor visszaemlékezésében említett, Magyarország mellett kárpátaljai aláírásgyűjtés tényét levéltári forrás is megerősíti, bár a fellelt dokumentum „35 000 aláírással ellátot (sic!) hűségnyilatkozat”-ról szól azon az igazoláson, amelyet a ruszin származású (viski) Illés (Illyasevics) József (1871–1944) jogtörténész, „egy.(etemi) ny.(ilvános) r.(endes) tanár, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja, a Rákóczi Szövetség elnöke stb.”, a Trianon után Pécsre menekült pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem professzora írt alá. A „35 000...hűségnyilatkozat” szövegrész nem Illés írása, hanem valamelyik miniszterelnökségi tisztviselőé. Az egyetemi tanár feljegyzése 1921. január 10-én kelt Budapesten: „Ezennel igazolom, hogy a Szóccka testvérek által életük veszélyeztetésével beszerzett Hűség Nyilatkozatokat átvettem és azok nálam vannak. A ruthén területen a Magyarországhoz tartozásnak ezen fényes dokumentumait a Szóccka testvérek nagy ügyességgel és fáradhatatlan buzgalommal szereztek be.”⁵ Az irat nem említi

² Forrai Sándor: A kárpáti ruszinok és a trianoni békediktátum. *Heti Nemzeti Újság*, 1994. május 13. 21. old.

³ Farkas Adrienne: Forrai Sándor rovásirás-kutató. (Arckép.) *Demokrata*, 1998. 41. sz. 45. old.

⁴ Zsigai Tibor: Burgenland, vagy Nyugat-Magyarország. Oberwart (Felsőőr), 1991. 5. Old.

⁵ MOL. K 28. 267. t. I. r., 1939–P–16. 133.

Feczkánics Ferenc közreműködését az aláírásgyűjtésben, de nem is zárja ki azt. Az Illés József által adott igazoláson 35 000 aláírásról van szó, ennyit egy ember feltételezhetően nem tudott összegyűjteni.

A fivérekről a következőket tudjuk: Szócska (egyes iratokban Szocska) Pál 30 éves hivatalnok számára 1919. május 25-én magyar–német nyelvű személyazonossági igazolványt állítottak ki Kovácsréten, amely „egyszersmind utazási igazolvány a szomszédos forgalomban. Ezennel igazolom, hogy nevezett kifogástalan és utazása ellen aggály nem forog fenn”. Ez azért feltűnő, mert Szócska Pál szolvai lakos volt, miként az iraton megtalálható. Testvérének, Istvánnak 1919. augusztus 8-án viszont Szolván adtak ki a hatóságok olyan cseh nyelvű igazolást – a körpecsét felirata még magyar volt: „Bereg megye, Szolvya község, 1904” – amely a település, illetve Munkács, Volóc és (Alsó)Verecke körzetében engedélyezett számára szabad mozgást. A Magyarország melletti kárpátaljai hűségnyilatkozatok gyűjtését később, 1919 decemberében kezdhették meg. Ezt bizonyítja az a 3032/1919. számú, e hónap 4-én kelt és a fejlece szerint a nemzeti kisebbségek minisztériumának rutén főosztályán készült gépirat, amelyet „A miniszter helyett” Kutkafalvy Miklós államtitkár írt alá. A MÁV budapesti Keleti pályaudvara főnökségének címezték. „Szócska Pál bizalmi emberem fontos politikai külszolgálatot teljesít és magával nagyobb mennyiségű fontos nyomtatványokat visz. Felkérem a nagytekintetű Főnökséget, kegyeskedjék lehetővé tenni azt, hogy ezek a fontos nyomtatványok Szócska Pállal egyidejűleg érkezzenek meg és pedig akadálytalanul Sárospatakra.” (Komporday Andor lelkes Kutkafalvyval volt kapcsolatban a kárpátaljai felkelés előkészítésekor.) Az államtitkár által aláírt levélen a MÁV két megjegyzése található aláírásokkal, illetve pecsétekkel: „Jelen megkeresés alapján 15, egyenként öt-hét kg csomag propaganda nyomtatvány dec. 8-án du. 15 óras vonattal express áruként a rendes illeték mellett elszállítható.” A másik: „Sárospatakra tizenöt csomag felveendő.”⁶

A hűségnyilatkozatok íveinek a szétosztását és gyűjtését körültekintően előkészítették. Erről tanúskodik az a cseh nyelvű engedély – kiállítója szintén a kovácsréti körjegyzőség, a körpecsét még mindig magyar nyelvű –, amelyet Szócska Pálnak adtak ki 1920. január 1-jén „iskolai könyvek szállítására és vásárlására”. Az előbbiekből két következtetést vonhatunk le: Kárpátalját 1919. május feljétől szállták meg egészében a csehszlovák csapatok, ezután a városokban és a nagyobb településeken a közigazgatás teljes átvétele hamarosan megtörtént. A falvakban erre csak hónapok múlva, fokozatosan került sor, s addig ott meghagyták a korábbi magyar uralom tisztviselőit. Így lehetett ez a dolhai járási Kovácsréten is, ahol a magyarsághoz minden bizonnyal lojális, a nevéből – Karpinecz – ítélve feltehetően ruszin származású „notár” (jegyző) állított ki egy hónapig, 1920. január 30-ig érvényes cseh nyelvű engedélyt, az irat szerint ungvári születésű, ruszin nemzetiségű Szócskának tankönyvek szállítására. A demarkációs vonalon innen, a magyarországi Tiszakerecsenyben ifj. Enyedy József bíró 1920. január 5-én cseh nyelvű, január 20-ig érvényes engedélyt adott ki – az okmány más kézírással készült, feltehetően előre, és a szövegben egy-egy szlovák és ruszin szó is található (!) – a 33 éves Rezela László, és 30 éves sógora, Szovári Pál helyi születésű lakosoknak. Az okmány kiállítási helyét és idejét viszont magyar nyelven írták a dokumentumra. Nevezettek „családi iratok szállítása céljából” a felvidéki, felső-bodrogközi Királyhelmece utazhattak, amelyet – nyilván nem véletlenül – nem a jelentősen rövidebb magyarországi úton közelítették meg, hanem a hosszabb csehszlovákiai szakaszon. A két férfi a szomszédos Hetyen községnél még aznap átlépte a demarkációs vonalat, miként azt egy Vlad.(imir) Pošušta nevű csehszlovák „četník” (csendő) az aláírásával igazolta.

Nem ismerjük az esetleges rokon kapcsolatokat, de feltételezzük, mert a hűségnyilatkozatokkal foglalkozó irategységben találtuk Emilian Szocska arcképes „erkölcsi igazolását” (čestovni-preukazka) – mely nevezett feddhetetlenségét bizonyította –, „magáncélú utazásra”. (A fényképen egy középkorú szakállas, bajszos férfi látható, szájában szivarral, fején kalappal.) Az irat szerint a kereckei (dolhai járás, mint Kovácsrét) születésű férfinak az Ung vármegyei vinnai járás jegyzője adta ki 1920. július 23-án egy cseh nyelvű nyomtatványon az előbbi okmányt, amellyel szabadon utazhatott „Karpatska Rus”, valamint Zemplén, Abauj és Sáros zsupák (megye) területén. Szócska Pálnak a magyar hatóságok a MÁV-val való közlekedésén kívüli hazai mozgását is megkönnyítették, hogy akadálytalanul elérhesse Kárpátalját.

⁶Uo.

1920 végén a kisebbségi magyarság és a ruténség közötti, Magyarország melletti hűségnyilatkozat gyűjtési akció befejeződhetett, mert a következő év január 10-én Illés József egyetemi tanár, a Rákóczi Szövetség elnöke – mint említettük – már igazolást adott arról, hogy az aláírt ívek nála vannak. Az elmondottak szerint a békeszerződés aláírása után több mint fél évvel igyekezett a magyar diplomácia felhasználni a népszavazást kérő íveket. Forrai Sándor véleménye szerint „meg kellene próbálni kormányunknak a trianoni békediktátum irattárában a kárpátaljai aláírásgyűjteményeket felkutatni, vagy legalább megkísérelni azt”.⁷

Két évtizeddel később, 1939. január 9-én Vaszkó Endre miniszteri tanácsos, a Felvidéki Egyesületek Szövetségének elnöke Szócska Pálnak címzett levelében többek között azt írta: „A Felvidék visszacsatolása érdekében kifejtett kiválóan értékes és nagyjelentőségű szolgálataiert legteljesebb elismerésünket fejezzük ki.” Március 1-jén Horthy Miklós kormányzónak, azaz az államfőnek küldött előterjesztésben Szócska Pál pénzügyi irodafőtisztet, vecsési és dr. Gurgély István ügyvédet és Siegrits Lajos szövetkezeti igazgatót, budapesti lakosokat a Felvidék déli, magyarlakta területe 1938. november 2-i visszacsatolásának előkészítéséért végzett munkájukért kitüntetésre terjesztette fel. „A legválságosabb időben, 1938. évnek vészterhes őszén, halált megvető bátorsággal, önkéntesen vállalt és a megszállás legizgalmasabb hónapjait élő területre történt többszöri kiküldetések lelkiismeretes és pontos végrehajtásával... a döntő hónapokban megszaktat hírszolgálat folytonosságát biztosították, a megfélemlített magyarságot kitartásra, ellenállásra lelkesítették és biztatták, sőt a vakmerőséggel határos vállalkozással a cseh rémuralom alatt megfélemlített területre magyar nemzeti színű jelvényeket, bocskai nyakkendőket és más hazafias jelvényeket számottevő mennyiségben szállítottak, úgy ezzel, mint pótolhatatlan értékű jelentéseikkel a felelősségteljesen intézkedő körök történelmi munkáját elősegítették és lényegesen megkönnyítették. Mindezekre a szokatlanul bátor és példaképet szolgáló szolgálataikért legalábbazosabb tisztelettel fent nevezett kiváló kötelességtudó hazafiakat Főméltóságod legmagasabb színe elé, legfelsőbb kitüntetésre előterjesztem és javaslom.” Szócska Pál a fentiek szerint az 1938. évi visszacsatolásból is tevékenyen kivette a részét, a kitüntetését indokló iratok között található az 1919–1920-ban gyűjtött hűségnyilatkozatokra vonatkozó dokumentumok.

Ezzel visszatértünk a trianoni békediktátumot követő időszakra Kárpátalján, ahol az ezeréves államiság után, az antanthatalmak által kisebbségi sorba juttatott magyarság nehezen tudott belenyugodni az új körülményekbe, az új hatalom regnálásába. IV. Károly (1916–1918) király – ki még 1918. november 13-án lemondott a magyarországi államügyek vitelében való részvételéről, de a trónról nem – 1921. október 23-i visszatérési kísérletek Csehszlovákia (és Jugoszlávia) részleges katonai mozgósítást rendelt el Magyarország ellen. Ezekben a napokban Munkácson Magyar Testvérek Szövetkezete névvel tízen titkos társaságot alakítottak, amelynek tagjai esküvel kötelezték magukat arra, hogy „minden időben és minden körülmények között Magyarország érdekeit szolgálják”. A két ország háborús konfliktus esetén a magyar katonaságot támogatják, valamint azt, hogy a trianoni béke által elszakított Kárpátalját és Szlovenszkót újra Magyarországhoz csatolják. A kassai államügyészség vádirata szerint a csoport hét tagja a csehszlovák Btk. 131. §-a II. bekezdése alapján hazaárulást követett el. A vádlottak ügyét Toronszky Emil táblabírói tanácselnök tárgyalta – 1919 szeptemberében a Kárpátalja irányítására kinevezett Ivan Brejcha ideiglenes adminisztrátor mellé állított öttagú igazgatótestület egyik tagja –, aki végül felmentő ítéletet hozott. A vádlottak közül azonban Cziffra Zoltán a vizsgálói fogságban súlyos tüdőbajt szerzett a sohasem fűtött kassai börtönben, Walla László pedig megzavarodott és öngyilkos lett. Az esetről Voith György lapszerkesztő számolt be, aki tagja volt a szervezkedésnek. Szintén meghurcolták, de szabadlábon védekezhettek.⁸ Toronszky Emil bíró állását 1932-ben a cseh hatóságok megszüntették, és nyugállományba kellett vonulnia. Addig azonban kémkedéssel és hazaárulással vádolt magyarok száza ügyében hozott felmentő, vagy igen enyhe ítéleteket. Hivatalából végül azért kellett távoznia, mert a bírói lelkiismeretével nem tudta összeegyeztetni, hogy a magyarellenes ún. leventeperekben elmarasztaló ítéleteket hozzon, pedig a csehszlovák igazságügyi minisztérium rendelete erre kötelezte. 1928-ban például „az újabb letartóztatások már egy általános leventeüldözés mérvét öltötték”, ugyanis Csehszlovákiában jogtalanul tartóztattak le ott élő felvidéki és kárpátaljai le-

⁷ Forrai: i. m. 21. old.

⁸ Voith György: 20 év története. Munkács, 1939. 104–108. old.

ventéket és oktatóikat, akiknek érdekében a magyar diplomácia közbenjárt. A hírhejt, a Csehszlovák Köztársaság védelméről szóló 1923. évi 50. számú törvény alapján fogták le őket. Esetünkben, a hét személy közül az egyik elítélt kárpátaljai, beregdédai illetőségű volt, aki egy éves bűntetését ekkorra már kitöltötte.⁹

A hatóságok következetesen üldözték a magyar nemzeti érzés bármilyen megnyilvánulását. Erre egy példa: az ungvári törvényszék 1922 őszén tíz magyar embert, akik ez év augusztus 20-án, Szent István királyunk napján a város római katolikus templomában a magyar himnusz felénekeltek, egyenként 14 napi fogházzal és 200 korona pénzbüntetéssel sújtott. Az elítéltek fellebbeztek, a feljebbviteli bíróság, a kassai ún. rutén (kárpátaljai) ítélőtábla az elítélteket felmentette. A döntést az ungvári magyarság nagy örömmel fogadta, a város magyar lapjai a perbefogottakról, mint nemzeti mártirokról írtak.¹⁰

Napjainkra már elfelejtett tény, hogy mind a Felvidéken, mind Kárpátalján számos szabotázsakciót követtek el a csehszlovák uralom első éveiben. Ezek közül az ungvári bombamerényletek váltották ki a legnagyobb visszhangot. Az első: 1923. január 14-én este az állami alkalmazottak étkezdéjébe ismeretlen egyének bombát helyeztek el, amely 6 óra tájban robbant. Az étkező feletti Ehrenfeld alkormányzó lakott, mellette a kárpátaljai központi közigazgatás helyiségei voltak. Az akcióval kapcsolatban elfogtak egy magyar tisztet – a hatóságok nevet nem közöltek –, aki néhány napja érkezett Ungvárra, ahol felkereste a magyar irredenták vezérét. A tiszt útlevele egyébként Beregszászra szökött. Áldozatokról nem közölt semmit a lapjelentés. Három nap múlva már arról tudósítottak az újságok, hogy a merénylettel kapcsolatban Ungváron letartóztatták és vizsgálati fogságban tartják Burger Zoltán gyógyszerészt. A kárpátaljai magyar pártok küldöttségét felkereste Ehrenfeld alkormányzót, akinél a bombamerénylet feletti felhőborodásuknak adtak kifejezést. A pártok nevében Árkó Ákos beszélt. A magyarokon kívül a ruszin szervezetek vezetői is megjelentek, akik hasonlóan nyilatkoztak.

A Kassai Napló február 12-i száma így számolt be az újabb esetekről: „Ruszinszko közbiztonsági állapotai a véres atrocitások végeláthatatlan sorát tették lehetővé, és alig múlt el nap, hogy községek templomrabló háborúiról (számos helyen a csehszlovák hatóságok hallgatóságos beleegyezésével a pravoszlávok erőszakkal elvették a görög katolikusok templomait), rablóbandák egész megyéket terrorizáló garázdálkodásairól, gyilkosságokról és merényletekről ne számolna be a ruszinszkoói hírszolgálat.” Az ungvári rendőr igazgatóság bizalmas értesítést kapott, hogy hasábfába rejtett ekrazit-bombákkal akarnak elkövetni sorozatos merényleteket helyi vezető katonai és politikai személyiségek ellen. A feljelentést egy radvánci földműves tette, akit megbízói 400 korona jutalomért arra akartak rávenni, hogy hasábfába rejtett ekrazit-bombát helyezzen el az ungvári rendőr igazgatóság fászpincéjébe. A hatóságok megtiltották, hogy másnap a hivatalos helyiségekbe befűtsenek. A figyelmeztetés mindenhol idejekorán érkezett, kivéve Castella tábornoknak a püspöki palotában lévő lakásához, ahol a személyzet befűtött. Néhány óra múlva hatalmas robbanás rázta meg a lakosztály ebédlőjét, amelyet teljesen romba döntött. Sebesülés nem történt, mert senki nem volt a közelben. A rendőrség Ungváron letartóztatta Kalmár Marián pénzügyi főbiztos, Őri János és Roskó Sebestyén munkásokat, a közeli Radványon pedig Neviczky Konstantin görög katolikus lelkészt, Kődöböcz András vasutast. A nyomozás első adatai szerint a plébános öccse, Neviczky őrnagy, a miskolci katonai nyomozóosztály parancsnoka volt a merényletek értelmi szerzője és „rendezője”, aki Kődöböcz segítségével tartotta a kapcsolatot az elfogottakkal. Az akciókhoz szükséges robbanószert és 5000 koronát a pénzügyi főbiztos fia, a csehszlovák illetőségű Kalmár Barnabás orvostanhallgató csempészte Ungvárra két héttel korábban. Az ő utasításai szerint készültek a bombák Őri és Roskó lakásán, ahol a házkutatáskor 8 kg ekrazitot és 7-7 csomag gyújtózsínort és gyutacsot találtak. Egy-egy tüzelésre használt fahasáb kérgét lehántották, a belsejébe 4 darab, egyenként 30 dkg-os ekrazit töltényt helyeztek el gyújtózsínórral és kapszlivallal, majd az egészet kéreggel ismét befűtötték. Ezeket a hasábfabombákat aztán a merénylők becsempésztek azoknak a helyiségeknek a kályhája mellé, ahol a merényletet tervezték. Radvánc lakossága az ungvári rendőr igazgatóság elé vonult, ahol követelte plébánosa és a foglyok szabadon bocsátását. A rendőrség a tüntetést gumibotokkal rohammal verte szét, a szervezőt pedig letartóztatta. Ungváron a hatóságok bombákat találtak a rendőr igazgatóság, a zsúpáni hivatal, a kárpátaljai kor-

⁹ MOL. K 28. 19. t.: 2-17.

¹⁰ Uo.: 89. t.: 84.

mányzóság és a törvényszék épületeiben. Négy nap múlva a rendőrség szabadlábba helyezte a radvánci plébánost, akinek ártatlansága a nyomozás során nyilvánvalóvá vált. Ugyanakkor az ügygel kapcsolatban letartóztatta az Ungváron állomásozó 31. gyalogezred egyik ruszin nemzetiségű őrmesterét. Február 22-én adták hírrül a lapok, hogy a csehszlovák kormány Kalmár Barnabás orvostanhallgató kiadatását fogja kérni Magyarországtól, aki akkoriban a miskolci hírszerző különítmény tagja volt.

Közben a bombamerényletek és a sorozatos határincidensek miatt Csehszlovákia katonai alakulatokkal erősítette meg Kárpátalja déli határait. A vonalat szakaszokra osztották fel, ahol állandóan 20-30 fős katonai járőrök szolgáltak, akikhez csendőröket és pénzügyőröket is beosztottak. Az intézkedés célja a határ menti lakosság megnyugtatása és a folyton élesztett irredenta mozgalom felszámolása volt. Gajda tábornok, a 11. gyaloghadosztály parancsnoka a felvidéki és a kárpátaljai merényletekkel kapcsolatban a következőket nyilatkozta: csak riasztó jellegű van, és rosszul, illetve meg nem szervezett akciókról van szó. Néhány laikus és fanatikus ember cselekedete nem fenyegeti komolyan a Felvidék és Ruszinszko nyugalma. Az óvintézkedések már megtörténtek, elsősorban a határ mentén lakó polgárok védelmére. Ha valakit tetten érnek, akkor az új rendeletek értelmében az illetőre a legsúlyosabb büntetést mérik. Az előbbieket többet között azért vezették be, mert a határt addig nem őrizték szigorúan, Kalmár Barnabás például ezért tudott robbanóanyagot vinni Magyarországról Ungvárra. A kárpátaljai magyar diákok ugyanis magyar útlevelel keltek át oda-vissza a határon, s mint állítólagos magyar állampolgárok, a csehszlovák katonai kötelezettség alól is kibújtak. A prágai kormány ezért figyelmeztette a budapesti csehszlovák nagykövetségét, hogy ne adjon vízumot a köztársaságba utazni kívánó diákok útlevéleire. Néhány ungvári diáknak ezért tagadták meg a kárpátaljai hatóságok az útlevel kiállítását vissza Magyarországra, „amiből az ungvári magyarok nagy politikai tőkét kovácsoltak, hivatkozván a köztársaság demokratizmusára, elfelejtve azonban azt, hogy még annak a legdemokratikusabb államnak is nemcsak joga, hanem kötelessége is biztonságát védelmezni”. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy a hatóságok elkobozták az Ungvári Közlöny című magyar nyelvű lapnak azt a számát, amely a bombamerénnyel foglalkozott.

A csehszlovák rendőrség az ungvári állami alkalmazottak étkezdéjében elkövetett bombamerénnyel kapcsolatban tartóztatta le Burger Zoltán helyi lakos, gyógyszerészt, akit augusztus elejéig tartott fogva. A tárgyaláson bizonyítékok híján felmentették, de a csehszlovák ügyészség fellebbezett, és ezután állandóan zaklatták. Ezért az előbbi hónap közepén kijött Magyarországra, ahol beköltözési engedélyért folyamodott az Országos Menekültügyi Hivatalnál. A kérelmekről azonban Vass József népjóléti miniszter csak akkor döntött, ha azokból 30 összegyűlt. Burger kérése „igen sürgős” volt, ezért soron kívül engedélyezték beköltözését.¹¹ Az ungvári püspöki palotában történt robbanás, illetve a csehszlovák hatóságok által áruulás folytán leleplezett tervezett merényletek egyik tettesének az apja, Kalmár Marián pénzügyi biztos (főtanácsos) – kit a csehszlovák hatóságok a fia helyett letartóztattak, majd bizonyítékok híján szabadon bocsátották –, és magyarországi letelepülési engedélyt kért kiutasítása esetére. Indoka, hogy „újabb letartóztatás(nak) és az ezzel járó kínzásoknak nem akarja magát újra kitenni”. Az üldözöttek listáján azonban nem szerepelt, az a védelmi szervezet pedig, amelynek szolgálatában a fia állt, semmilyen felvilágosítást nem adott.¹²

Botlik József

¹¹ MOL. 370 t. 1923-T-884: 75-76.

¹² MOL. 267. t. I. r. 1923-T-576: 2-4.

A XXVIII. Országos Honismereti Akadémia

Székesfehérvár, 2000. július 3–7.

Kanyar József: Megnyitó

Tisztelt millenniumi és új ezredévi Honismereti Akadémia!

Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaim és szíves Vendéglátóink!

Szeretettel és nagybecsüléssel köszöntöm hazánk királyvárosában a tízesztendő jubileumát ünneplő Országos Honismereti Szövetséget és annak jelenlévő tagjait, vezetőit. Noha ennek az új évezrednek immár több mint 250 éves honismeret-történelme van: nagy történelmi múlttal és mély történelmi gyökérral, ahogy azt a jeles történész, Kornis Gyula mondta: „Vestigia terrent!” A magyar művelődés eszményei című nagy művében.

Ez a gyökérzet államiságunk új évezredében is, a keresztyénység 2000. esztendejébe kapaszkodik, virágozik és termi gyümölcseit, noha sok akadályozó tényező fékezi mozgását. Az egyik éppen az, amitől a zseniális angol közgazdász, John Maynard Keynes is „elborzadt, a zordon trianoni műtől”, amikor látta, hogy az első világháború után *legyőzötteket* kíméletlenül megbüntető és tönkretévő *karthagói békét* szabtak nemzetünkre. A győzteseket nem érdekelte Európa jövője – sajnos azóta sem. Az elmúlt hónap 4-én emlékezett hazánk Trianonra s *A békeszerződés gazdasági következményei* című világhírű kötetre, amelyet Európa talán el sem olvasott az első világháború után.

Tisztelt Akadémia! Ma az életmű parancsa világörökségünk nemzeti védelmére irányítja figyelmünket! Növelnünk kell több ezer esztendő történelmünk tudatosabb *bátorságát* és biztonságosabb *jövőképét*! Ezt azonban nemzetünk honismereti mozgalma csak a nemzet szemét és esztét *tágító* iskolákkal, benne művelt fiatalság nevelésével, tudományunk jelentős emelésével érheti el, e nélkül *nem lehet konszolidálni* nemzetünk életét. Ma ne alkalmi adminisztratív ciklusprogramokra készüljön társadalmunk, hanem *életművet alkotó parancsainak a végrehajtására*, nemzeti tudatunk és erkölcsünk nevelésére, a nemzet demográfiai útjának *azonnali kikövezésére* (egymillióval lettünk kevesebben és kétmillió abortusz-gyilkossággal). Lefelé húzó szubkulturális tudatlanságunk felszámolására, egészségünk védelmére és gyógyítására, alkotó tehetségünk felfedezésére, megyei, regionális, városi és falusi oktatási intézményeink katedráira tehetőséges oktatók s nevelők ültetésére, azaz az ország, a régiók, a megyék – de a kis falvak vezetésére is alkalmas minőségi értelmiség képzésére, elsivatagosító és talmi értékek után futkosó, törvényeinkbe ütköző szegény mulasztások abbahagyására; mivel csak ilyen néppel tudjuk megoldatlan sorskérdéseinket tisztán látó, tehetőséges szakemberekkel megoldani. Tudomány, erkölcs, kultúra és műveltség nélküli néppel aligha lehet a *nemzetet konszolidálni, importált eszmékkel sem*, vad nacionalista lövészárkokkal sem, de azzal igen, hogy társadalmi moralitásunk, politikánk és oktatásunk nemzettudatos eszmerendszerével olyan társadalmat építsünk, amelyben kultúrát nevelő erőfeszítéseket, sugárzó művelt embereket állítsunk mindenfajta *iskolák katedráira*, közéletünk parlamenti dobogóira, társadalmi felemelkedésünk minden őrhelyére. Alkalmatlan, önpusztító, tehetségtelen (de ambiciózus) embereknek ne biztosítson parkolóhelyeket, és katedrákat a nemzet!

Rögzítenünk kell a nemzet irányítóinak az agyában, hogy honismereti törekvéseink élén tudományunk, iskoláink, s kultúránk motorjai az országban azok a tehetséges tudós-tanárok legyenek, akiket *Ady lámpás szép fejű* tanároknak nevezett. Az 5000 iskolatermet építő történész Klebelsberg – az elmúlt hetekben avatták a szobrát elkésvé Szegeden – nem csak azért építette az Alföldön ezeket az iskolákat, hogy *agyonszikkadt és víziveszedelmes tájakra új gyümölcsstermő agrárkultúrát építhessen* népünk, hanem azért is, mert tudta *történészként*, hogy Trianon után a 8 millió magyar között még *1 millió az analfabéta*, ezek jövőjének sorsát is beépítette iskolaépítési programjába. Csak az ilyenfajta *lelki, szellemi és erkölcsi revízió* lehet most is a legjobb beruházás a nemzet számára, *még a születési ráták tragikus csökkenése ellenére is!*

Új *kutatóárkokat* említettem a hazai régiók elhanyagolt feltárásához. Vannak-e ehhez a munkához tehetséges személyiségek? Vannak! Honismeret-történelmünkben több ilyen tehetségről is tudunk! Itt jártak előttünk Mr. Sárospatak (Újszászy Kálmán), Mr. Szeged (Bálint Sándor, Klebelsberg Kúnó). Élő tehetségeinket, az alkotókat keressük fel, és azonnal ültessük őket az ország katedráira! Most, hogy próbálja sürgetni a felsőházat hazánk népe: itt kell – benne – majd összegyűjteni a tehetséges koponyákat, akik a nemzetgyógyítás programját ki tudják dolgozni és meg tudják valósítani! Fedezzük fel a régiók tehetséges professzorait! Ne tudósodó, ne színvak, ne díjazott bölcseket küldjünk a nemzet felsőházába! Ezt a nemzetelemző programot azonban mielőbb – honismeretünknek is – egyeztetnie kell az egész világ magyarságával. Ne engedjük, hogy a magyar néptől évente *3 millió dollárt elvonó* nemzetközi pénzhatalmak durva kapitalista-globalista életfilozófiája kiszivattyúzhassa – *tőkekiszívó csapdákkal* – gazdaságunk hazai teljesítményét! De ne engedjük a magyarság nemzet tudatát sem kiszivattyúzni! Védje elszántan a magyar honismereti értelmiség a nemzetet!

Hagyjuk el a gépesített tapsorkánok dübörgésének sivár zajzenéjétől kísért silány produkciók torz és dáriódós abortusz-termékumait, amelyek gőzhengerekkel tapossák a nemzet hagyományait, a nemzet nyelvét, zenéjét, az üres tekintetű baseball-sapkásokat, akik az utcán esnek áldozatul a drognak, vagy a nyelv- és lélekpusztító szektáknak.

A XXVIII. Országos Honismereti Akadémia a 2000. évben a hazai történelem nagysodrású királyvárosában kerül megrendezésre a millenniumi esztendőben. Ehhez méltóan Szent István-tól Gellért püspökig szóló tematikákkal szól a királysírokról és más Árpád-kori történelmi emlékhelyekről. Tanulmányútján pedig a martonvásári Beethoven, a váli Vajda János, a kápolnásnyéki Vörösmarty emlékházak és múzeumok nagy művelődéstörténelmi szentélyeibe lépünk be. Kiváló történész szakemberek szólnak az Akadémia hallgatóságához.

Köszöntöm ünnepi Akadémiánk résztvevőit, a vendéglátó patinás megye és város elöljáróit, a nagyszerű előadókat és a kitűnő rendezőket.

A XVIII. Országos Honismereti Akadémiát megnyitom, mindnyájuknak hasznos ünnepi jubileumi tanácskozást kívánok.

A megye és a város elöljáróinak köszöntője

Mátrahalmi Tibor, a Fejér Megyei Közgyűlés főosztályvezetője

Tisztelt elnök urak! Tisztelt alpolgármester úr! Tisztelt hölgyeim és uraim!

Szeretettel köszöntöm valamennyiüket ezen a meleg nyári napon, itt Fejér megyében, és nagyon nagy megtiszteltetésnek érezzük, hogy ezt a neves rendezvényt Fejér megye, Székesfehérvár, és ezen belül a Fejér Megyei Művelődési Központ szervezheti meg. Engedjék meg, hogy a teljesség igénye nélkül szóljak Fejér megyéről néhány gondolatot.

Megyénk kivételes szerepét az évszázadok során meghatározta, hogy Székesfehérvár királyi székhely volt, ahol István király halála – majd szentté avatása – napján, augusztus 15-én, minden esztendőben *törvénynapot* tartottak, egészen 1510-ig, az utolsó fehérvári országgyűlésig. A város évszázadokon át a megye kulturális vonzásoközpontja volt, és most is az.

Fejér megye nemcsak a Dunántúl, hanem Magyarország egyik legrégebb és legszebb vármegyéje. Nevét székhelyéről, a kialakulás idején Alba Civitasnak vezetett várról kapta. Az államalapítás óta eltelt idő alatt területe többször változott, a jelenlegi megyehatár 1950-ben jött létre. Fejér megye lakossága ma kilenc városban, közöttük Székesfehérvár és Dunaujváros megyei jogú városban, és 98 önkormányzati közösségben él. Itt kell hozzátennem, hogy Ercsi – Eötvös József szülőhelye – 2000. július 1-től lett város, Polgárdi pedig 1997-ben kapta meg a városi rangot.

A megye tájai a Bakony és Vértes, délre pedig a Mezőföld. Természeti adottságát gazdagítja a Duna, Fejér megyei szakasza a megye természetes keleti határa. A Velence-tó hazánk második legnagyobb természetes tava, amit északról a Velencei hegység határol. Nem szeretném a Velencei hegység, mint tájegység, idegenforgalmi nevezetességeit csökkenteni, de a Velencei-tó és környéke nemcsak a megye, hanem az egész ország jelentős üdülőterülete.

A természeti környezet sokszínűsége mellett történelmi emlékekben is gazdag Fejér megye. Múltjában kiemelkedő a honfoglaló magyarok letelepedése előtti római hódítás. Legjelentősebb légiós táboruk Intercisa volt, amelynek maradványait, illetve a hozzá tartozó Polgárdi emlékhelyét Dunaujvárosban a kőtár és a romkert, valamint az Intercisa Múzeum kiállítása mutatja be. A tartomány belsejében, a legfontosabb szárazföldi utak csomópontjában alakultak ki a legjelentősebb települések: Floriana – mai nevén Csákvár, illetőleg Gorzium – azaz Tác. Gorzium virágkorában Pannonia Inferior vallási centruma volt. A népes város emlékeit ma Tác

határában szabadtéri múzeum mutatja be. Gorzium a népvándorlás után folyamatosan lakott település volt a XVIII. századig. Szerepét a X. századtól folyamatosan Székesfehérvár vette át.

Fejér megye kulturális szellemi élete történelmi múltjában gyökerezik. Elsősorban a városok szellemi, a művészeti élet központjai. Az alapfokú és a középfokú oktatási intézmények, Székesfehérvár iskolavárosban, a megyei önkormányzat által fenntartott intézmények is nagyon komoly feladatot látnak el. A megye négy főiskoláján, a kihelyezett tagozatokon, ma már fölso-rolni sem lehet hány szakon folytatnak itt tanulmányokat.

A kulturális életben meghatározó szerepük van a megyei közművelődési intézményeknek: az István Király Múzeumnak, a Vörösmarty Megyei Könyvtárnak, a Megyei Művelődési Köz-pontra – ahol most is vagyunk – és a Megyei Levéltárnak. Azt kell azonban mondanom, hogy Székesfehérvár és Fejér megye néhány területe a rohamos gazdasági fejlődés ellenére nem fordít akkora súlyt a megyei közművelődésre, amint azt gazdasági fejlődéséből tehetné. Nagyon remélem, hogy a későbbiekben ez a tendencia megváltozik. Ebben a reményben kívánok Önök-nek jó konferenciát, nagyon jó kirándulásokat. Ismerjék meg minél jobban, és vigyék el me-gyénk és Székesfehérvár jó hírét a világba.

Dr. Szelier András, Székesfehérvár Megyei Jogú Város alpolgármestere

Tisztelt elnök urak! Tisztelt elnökségi tagok! Tisztelt hölgyeim és uraim! Kedves Vendége-ink!

Szeretettel és tisztelettel köszöntöm Warvasovszky Tihamér polgármester úr és Szent István királyunk városa vezetése nevében Önöket. Városunk a kettős millenniumi ünnepek kereté-
ben boldogan fogad be olyan rangos rendezvényeket, mint a XXVIII. Országos Honismereti Akadémia.

Isten hozta Önöket városunkban! Boldogok vagyunk, hogy egyre több gondot fordíthatunk múltunkra, miközben az irigylet városok közé tartozunk, hiszen városunk köztudottan gyors-
san, nagy léptékben fejlődik. Mint székesfehérvári lokálpatrióta, a város értő polgáraival együtt büszke vagyok, hogy itt élhetek. A város történelme során – kitűnő földrajzi elhelyezke-
déséből fakadóan – bár tragikus időszakai is voltak –, mindig nagy lehetőségek előtt állt. Szent István királyunk bazilikájának sajnos csak romjai láthatók, de a dicső múlt a romokban is tetet
őlt és megmutatkozik. Jó ha tudjuk, hogy számunkra Székesfehérvár és a Nagyboldogasszony
tiszteletre felszentelt valamikori bazilika ugyanazt jelenti, mint egy német ember számára Aa-
chen, egy francia számára Saint-Deville, és sorolhatnám a többit is.

Nagyszerű földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan – hiszen a Rómából a Baltikumba vezető
kereskedelmi út, másrészt pedig Európából a Szentföldre vezető bevonulási útvonal révén – a
város fejlődni tudott. A XII. század elején a Johanita rend települt itt le, ispotályt, iskolát mű-
ködtetett. Flaman, vallon mintára itt alakult ki az önkormányzatiságnak az a rendszere, ami
évszázadokon keresztül érvényesült Magyarországon. Mint tudjuk, azt a királyt, akinek nem
itt, Székesfehérváron helyezte a szent koronát az esztergomi érdek a székesfehérvári nagypré-
post jelenlétében fejére, nem tekintették törvényes uralkodónak. Szapolyai János 1543-as meg-
koronázásáig nagy jelentősége volt a városnak: a királyi felségjeleket, az Aranybullát is itt őriz-
ték. 1601-ben következett be az a tragikus esemény, amikor a délkeleti, törökök által lőporral
feltöltött tornyot a várost akkor ostromló francia, német ágyúk eltalálták. Ezt követően hatal-
mas, 30 méter széles, háromhajós, 55, illetve 78 méter hosszú és 55 méter magas bazilikánk töb-
bé nem épült újra.

Nagy ugrással, az elmúlt tíz évről szeretnék még Önöknek pár szót szólni. Városunk ebben
az időben először nagyon súlyos helyzetbe került. Kizárólag keleti piacra termelő szocialista
nagyiparának összeomlása, illetve a piac megszűnte következtében a városban átmenetileg
30%-os munkanélküliség alakult ki, ezt azonban sikerült viszonylag rövid időn belül vissza-
szorítani. Sikerünknek három összetevője volt. Az *egyik*, hogy a város mindenkori vezetése
konceptiózusan igyekezett adó és más kedvezményekkel a megfelelő infrastruktúrával ellátott
területre csalogatni, nagyipari parkba telepíteni azokat a multinacionális cégeket, amelyek ipa-
riadó fizetése nagyon lényeges a város jelenlegi működése számára. A *másik*, hogy hirtelen,
egyik napról a másikra, sok, jól képzett munkaerő került az utcára, és a jólképzettségnek kö-
szönhetően – ha nem is ugyanolyan minőségű munkára –, de foglalkozáshoz, álláshoz jutottak.
A *harmadik* pedig, hogy Székesfehérvár kitűnő helyen, 60 km-re Budapesttől, 60 km-re a Bala-

tontól, két autópálya között helyezkedik el, innen indul az egyik Ausztriába, Graz felé vezető országos főközlekedési útvonal is.

A városnak természetesen vannak gondjai is. Ezek azonban – úgy érzem – viszonylag kellemes gondok. A rendkívül gyors, és nagymértékű fejlődés következtében egyenetlen a fejlődés. Ilyen a lakásépítés gondja, hogy a város nem rendelkezik a kor színvonalának megfelelő szállodával, konferencia teremmel. A város fejlődését figyelembe véve mindezek – úgy érzem – rövid időn belül meg fognak valósulni.

A honismereti mozgalom számomra is sokkal többet jelentett egyszerű hagyományörzésnél. A közelmúltban voltak olyan évtizedek, amikor nagyon fontos dolgokra, eseményekre, történésekre hívták föl a figyelmet. Őrizték a lángot, amikor ez a lángörzés nem volt veszély nélküli való, nem élvezte a hatalom támogatását. Bízom benne és kívánom, hogy a jelenben is és a jövőben is, értékekkel gazdagítsák nemzetünket.

Kívánom Önöknek, hogy érezzék jól magukat Székesfehérváron, minél több élménnyel távozzanak majd innen, és köszönöm, hogy jelenlétükkel, tanácskozásukkal gazdagítják városunk életét.

A XXVIII. Honismereti Akadémia kitüntetettjei

A Honismereti Szövetség Elnöksége a Megyei Egyesületek javaslata alapján az alábbiaknak ítélte a kiváló honismereti munka elismerésére alapított **Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét**.

Ács László 1935. május 25-én született Zalaszentivánon. Vas megye honismereti mozgalmanak egyik legtevékenyebb, legismertebb munkatársa. Rábagyarmati néptanító, nyugdíjas általános iskolai tanár. Szinte nem történt a megyei mozgalomban esemény, vagy kezdeményezés az ő jelenléte, aktív közreműködése nélkül. Ennek a közösséget gazdagító, szerteágazó ügyszereket és cselekvéseket elismeréseként Vas megye Közgyűlése 1993-ban Pável Emlékplakettel tüntette ki. A szerény, mindig a faluközösségnek élő, értük tevékenykedő ember igazi elismerését a településtől kapta, a nagy nyilvánosság, a hivatalos elismerések elkerülték őt.

1954 óta tanít falujában, megszállottként, néptanítói hittel „lámpásként” tevékenykedik a település életének formálásában. Faluja múltbeli értékeit feltárását kiemelkedő minőséggel, alaposítással, módszerességgel dolgozza fel. 45 éve megszakítás nélkül vezeti a falu színjátszó csoportját, eddig több mint 60 művet állított színpadra, és nyújtott maradandó élményt faluközösségének, a térség kisebb településeinek. A Falusi Thália történetét is igényesen dolgozta fel. A honismereti munkában is kitüntette magát vállalásaival: több szakmai publikációt írt a falu népi szokásairól, mesterségeiről, a jeles ünnepekről, figyelemre méltó elemzésekben összegezte a vasi irodalmi élet elfelejtett jeles egyéniségeit. Példás iskolatörténeti feldolgozása is, szerzője és szerkesztője legnagyobb vállalkozásának, a *Falum Képeskönyvé*-nek. Évszázadok történéseit sűrítette munkájában, nevéhez fűződik a helyi tájházi gyűjtemény létrehozása is. Sikeresen fáradozott azért, hogy a hagyományos utcanéveket újra hivatalosan használják településén. Új vállalkozásával a helyi anyakönyvekben fellelhető érdekességeket, történéseket dolgozza fel *Mesél a matricula* címmel. A megyei sajtóban, honismereti kiadványokban rendszeresen publikál szakmai igényességgel és élvezetes stílusban.

A honismereti mozgalom térségi és megyei közösségeiben is hasznos munkát végez, segíti a körmendi Csaba József Honismereti Egyesületet, a Megyei egyesületünknek is alakulása óta tagja. A honismereti munka élvonalában fél évszázada tevékenykedő közösségi ember, elkötelezett és hittel végzett munkája, generációkat összefogásra és cselekvésre sarkalló tevékenysége, méltó az országos elismerésre. A „szolgálni érdemes!” ars poeticáját igazolja életével, maradandó értékeket teremtő munkájával.

Fekete János 1924-ben, Kiskunfélegyházán született, törzsökös félegyházi családból. A tanítóképző elvégzése után, 1944-től Bükkmogyorósdon, 1945-től Pálmonostorán volt tanító. 1950-ben testnevelésből szakképesítést szerzett. Több éven át általános iskolai igazgató volt.

Négy évig a kiskunfélegyházi Járási Tanács Művelődési Osztályának vezetője, majd 11 éven át kulturális elnökhelyettes volt. A járási tanácsok megszüntetése után Bács-Kiskun Megyei Tanács szakigazgatási szervében, 1983-ig nyugdíjazásáig, egyházügyi tanácsos lett.

Fiatal pedagógus kora óta öntevékeny néprajzi, névtani, várostörténeti kutatásokat végez. Tanulmányai az Ethnographiában, Cumániában, a Honismereti Közleményekben, a Bács-Kiskun Megyei Levéltár évkönyveiben, illetve önálló kötetben jelentek meg. Rendszeresen publikál a helyi sajtóban. A Félegyházi Közlöny kéthetente megjelenő számaiban helytörténeti rovatot vezet, ahol rendszeresen közli a város történetére vonatkozó publikációit, recenzióit. Kiterjedt nyelvészeti kutatásai, gyűjtései eredményeként nyomdában van a Félegyháza és környéke földrajzi neveit feldolgozó kötete, amely hamarosan megjelenik az MTA Nyelvtudományi Társaság gondozásában. Társrészöként részt vesz a félegyházi palóc tájszótár összeállításában, aktív munkatársa volt az irodalmi topográfia eddigi munkáinak.

Tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a TIT-nek, a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesületnek, a kiskunfélegyházi Honismereti Klubnak, elnöke a Kiskunfélegyházi Móra Ferenc Közművelődési Egyesületnek. Publikációs tevékenységét több mint 320 bibliográfiai tétel tanúsítja.

Jászberényi Ferencné Papp Márta 1933. október 3-án született Jászárokszálláson. A jászapáti Mészáros Lőrinc Gimnáziumban érettségizett. Felsőfokú tanulmányait az Idegen Nyelvek Főiskolájának francia-sajtó-könyvkiadó szakán (1955), majd az ELTE BTK könyvtár szakán (1970) végezte. 1952-től Székesfehérváron, a Fejér Megyei Tanács sajtó-propaganda és információs csoportvezetője; 1963-ban a Velence-tavi Intézőbizottság titkárhelyettese; 1964-től a Győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár helyismereti és különgyűjtemények osztályának vezetője; 1991-től nyugdíjas.

Honismereti munkáját Győrben, a Hazafias Népfront Megyei Honismereti Bizottságának tagjaként kezdte. 1976-tól a HNF Győr-Sopron Megyei Honismereti Bizottságának elnöke, 1990-től a Szülőföldünk Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület elnöke. Megalakulásától tagja a Honismereti Szövetség Elnökségének, vezetője a táborozási munkacsoportnak.

Tudományos munkája szorosan kötődik a szülőföld, a hon ismeretéhez. Azon ritka személyiségek egyike, akik mindennapi munkával rögzítik, rendszerezik a helyismereti, országismereti irodalmat. Munkái elsősorban Győr-Moson-Sopron megye kutatóit segítik, de készített országos témaválasztású és országos érdeklődésre számot tartó bibliográfiát is.

Honismereti munkájának Győr-Moson-Sopron megyében maradandó eredményei vannak. Szinte lehetetlen számba venni azokat a rendezvényeket, mozgalmakat, pályázatokat, vetélkedőket, melyeknek évtizedek óta aktív irányítója, szervezője. Közülük néhány: 37. alkalommal került sor a Kisfaludy Napok Középkisfaludy Művészeti Fesztivál keretében honismereti, helytörténeti és néprajzi pályázatra. A diákok által beadott pályamunkák sora általában 110-120 között mozog. Évtizedek óta gondoskodik arról, hogy e pályamunkákat a legjobb, tanintézetekhez nem kötődő, elfogulatlan szakemberek zsűrizzék. Gondoskodik a legjobbak elismeréséről. Ez évben már 25. alkalommal szervezi meg a „Szülőföldünk” nagypályázatot. E pályázat felnőtteknek, középiskolásoknak és általános iskolásoknak szól: helytörténeti, néprajzi és helytörténeti-néprajzi fotó kategóriában. Mind a diák, mind a nagypályázat résztvevői eredményesen szerepelnek az országos pályázatokon is.

Elindítója, évtizedeken keresztül vezetője volt az ebben az évben 21. alkalommal sorra kerülő nemzetközi honismereti diáktábornak. A tábor szlovákiai és megyebeli diákok együttműködésével dolgozik. Jeles gyűjtemények létrehozása fűződik a táborozók és vezetőjük nevéhez, például a Szanyi Helytörténeti Gyűjtemény, vagy a Nagymegyeri Magyar Tájház. 1977-től

honismereti szakkör alakult a megyében. Ma tanácsaival, a gazdasági, pénzszerző feladatok felvállalásával segíti a tábor munkáját.

Dr. Orosz Szilárd 1929-ben született Nyírbátorban. Középkisfaludy tanulmányait Nyíregyházán és Budapesten végezte. 1954-ben szerzett tanári diplomát. Tanári pályája: ipariskolai tanár, igazgató, gyermekvárosi igazgatóhelyettes, megyei úttörőház igazgató, tanítóképző intézeti tanár, főiskolai adjunktus, rokkantnyugdíjazása után a Mórnicz Zsigmond Megyei könyvtár (részfoglalkozású) helytörténész.

Mint a honismereti mozgalom elkötelezett híve, csaknem negyven évvel ezelőtt az első között csatlakozott a megyében a honismeret, helytörténet munkásaihoz. Több éven át a Honismereti Bizottság titkára. 1990-ben alapító tagja, titkára, később elnöke, 2000 márciusától tiszteletbeli elnöke a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesületnek. Előadásokkal, szakmai tanácskozások vezetésével, cikkek írásával jelentős szerepet vállalt a honismereti munka elterjesztésében. Szervezte a szakkörvezetők szakmai és helytörténeti továbbképzését, segítette az iskolai honismereti mozgalmat, az iskolai helytörténeti gyűjtemények létrehozását. Egyik szakmai irányítója, szervezője több mint tíz éven át a megyei honismereti táboroknak, a megye egy-egy települését bemutató honismereti napoknak, rendezvényeknek. Számos helyi és megyei honismereti tanácskozás szervezése, előadások tartása fűződik nevéhez. Közreműködött 1977-ben a Nyíregyháza megrendezésre került IV. és az 1982-ben ugyancsak a megyeszékhelyen tartott X. Országos Honismereti Akadémia szervezésében. Kezdeményezte a megyei üzemtörténeti és brigádtörténeti pályázatok kiírását. Szakmai tanácsaival, előadásaival jelentős segítséget nyújtott a szakköröknek, az önkéntes helytörténeti szakdolgozóknak, a honismereti gyűjtő és feldolgozó munkát végzőknek.

Tevékenyen részt vett a Honismereti Szövetség által a középiskolai diákok részére meghirdetett Mítosz és történelem – Emese álma vetélkedősorozat, valamint a Felkelt a napunk... millenniumi vetélkedő szervezésében, előkészítésében, a diákok felkészítésében. Nagyan hozzájárult ahhoz, hogy minden vetélkedőn minden résztvevő diáknak helytörténeti könyvet adhattak jutalmul. Módszertani levelek, bibliográfiák, repertóriumok összeállításával, azok közreadásával segítséget nyújtott a felkészítéshez, a munkák elkészítéséhez. Hogyan írjunk iskolatörténetet, üzemtörténetet, brigádtörténetet és falukrónikát címmel módszertani útmutatókat készített. Összeállította és kiadta a honismereti munka, a helytörténeti tevékenység módszertanával foglalkozó tanulmányon bibliográfiáját. Az 1980-as évektől önálló füzetben, később a Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemlében összeállította és közreadja a honismerettel, helytörténettel foglalkozó önálló kötetek és időszaki kiadványok közleményeit, valamint ezen időszakok eseménynaptárát. Jelentős sikert aratott a Könyvek Szabolcs-Szatmár megyéről című összeállítás, a Kéziratok megyénkről című kiadványa, mely a megye közgyűjteményeiben őrzött munkák lelőhely-katalógusa. Ez a kiadvány több mint háromezer tétel annotált leírást tartalmaz, mutatókkal ellátva, több mint 300 oldalon. A megye szellemi életében igen jelentős szerepet játszó Szabolcsi Szemle (1934–1944) és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle (1956–1986) című folyóiratok repertóriumát is elkészítette.

Rendszeresen jelennek meg írásai, tanulmányai honismereti, irodalmi szaklapokban, folyóiratokban és napilapokban. Több könyv szerkesztője, társszerkesztője, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a honismereti mozgalomhoz. Honismereti munkássága elismeréseként Ortutay Emlékéremmel (1985), Kiváló Ismeretterjesztő Emlékplakettel (1989), Honismereti Emléklappal tüntették ki. Több más emléklapett és kitüntetés birtokosa. Nagy tapasztalatával, a mindennapi munkában való tevékeny közreműködésével a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei honismereti mozgalom egyik meghatározó személyisége.

Dr. H. Szabó Lajos 1931. június 6-án született, az akkor még Győr megyei Újmalomsokon. Szülei földművesek voltak, kiknek ötödik gyermeke. Az elemi iskola öt osztályát szülőfalujában végezte. 1942–1947 között a Pápai Református Kollégiumba járt, ahol négy évfolyamot végzett. Ezután a pápai, majd ennek megszüntetése után a székesfehérvári Mezőgazdasági Szakközépiskola tanulója lett, ahol érettségizett 1951-ben. Katonai szolgálatának letöltése után – mint „osztályidegent” munkaszolgálatra vitték – dolgozott állami gazdaságban, termelészövetkezetben, a közigazgatásban. Munkája mellett rendszeresen tanult és levelező úton elvégezte a Mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskolát, ahol agrármérnöki diplomát szerzett. Ezt követően sem hagyta abba a tanulást és 1977-ben Keszthelyen agrártudományi doktorrá avatták. 1992-ben a Pápa környéki Vízitársulat igazgatójaként ment nyugdíjba.

Évtizedekkel ezelőtt elkötelezte magát a honismereti mozgalommal. 1984-ben szülőfalujában megalakította a Malomsoki Baráti Kört, melynek azóta titkára. Az általános iskolában honismereti szakkört vezet. Tíznél több társadalmi egyesület tagja vagy vezetője, így pl. alapítója a Pápai Lovasklubnak, a Pápai Huszáregyesületnek. Elnökségi tagja a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének, a pápai csoportnak alakulása óta tagja, 1978 óta titkára. Elnökségi tagja a Kosuth Szövetségnek, titkára a megyei szervezetnek. Több száz írása jelent meg különböző lapokban. 1999-ig 20 helytörténeti művet publikált. Az utóbbi években rendszeresen kutatja az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Pápa, Pápaidék és Veszprém megyei eseményeit.

Ebben a témában 6 könyve jelent meg, melyeket az általános iskolákban is felhasználnak. 2000-ben adták ki *48-as emlékművek, honvédsírok Veszprém megyében* című kötetét. Rendszeres szerzője a Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányoknak, a 18. kötetben publikálta a Veszprém megyében az évforduló alkalmával felavatott 1848–49-es emlékművek katalógusát, melyeket saját maga fényképezett. 2000-ben kívánja megjelentetni szülőfaluja, Malomsok monográfiáját.

A Megyei Honismereti Egyesületnek megalakulása óta tagja, meghatározó egyénisége, aktív tagja az Elnökségnek. Összekötő szerepet tölt be a pápa és pápavidéki tagok és a megyei vezetőség között.

Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntettek, 2000.

Dr. Ágoston István (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), *Bodó Imre* (Tolna megye), *Bogdán Lajos* (Csongrád megye), *Kálmán Katalin* (Fejér megye), *dr. Rédey Pál* (Budapest), *dr. Szénássy Árpád* (Felvidék), *dr. Táboros Sándor* (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

Honismereti Emléklappal kitüntettek, 2000.

Budapest: Berkó Gyula, Szöllősy Mariann; *Baranya megye:* Dallos Jenő, Görbe Istvánné, Budai Kinga; *Bács-Kiskun megye:* Székely Gábor, Trillsom Márton, Czákó Ferenc, Mesznéde Klára, Horák Béla, Kállainé Vereb Mára, Kishegyi Simon; *Csongrád megye:* Gergelyné Bodó Mária, Móricz Ágnes; *Fejér megye:* Braun Barbara, Párniczki Józsefné, Székesfehérvári Munkácsy Mihály Általános Iskola Honismereti Szakköre, *Győr-Moson-Sopron megye:* Reinoffer Imréné; *Heves megye:* Misóczy Lajos, Tóth Vilmos, Mészárosné Pusztai Éva, Somfai Tiborné, dr. Zakupszly László; *Pest megye:* Erősvári Pál, Vő Imre; *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye:* Szalga Zoltán, dr. Kriveczy Béla; *Vas megye:* Buzáné Kiss Bernadett, „Csaba József” Honismereti Egyesület – Körmenő, Honismereti munkaközösség Celldömölk; *Veszprém megye:* Tilhoff Endre.

A Honismereti Szövetség **tiszteletbeli tagjává** választotta *F. Tóth Máriát*, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztályának munkatársát; valamint *dr. Bodó Sándort*, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatóját.

Mándli Gyula felvételei

A szlovákiai magyar helytörténészek tanácskozásáról

Ünnepi esemény színhelye volt 2000. április 30-án a szlovákiai Udvard község: itt tartották negyedik országos tanácskozásukat az államalapítás millenniuma alkalmából a szlovákiai magyar helytörténészek. A rendezőszervek: Udvard Község Önkormányzata, a Pro Patria Honismereti Szövetség, a Bibliotheca Hungarica, a Csemadok Országos Tanácsa és Érsekújvári Területi Választmánya tartalmaz és gazdag választékot kínáló programot állítottak össze.

A tanácskozást *Szárász József* a község alpolgármestere üdvözölte, majd *Duray Miklós*, az MKP alelnöke tartott előadást „Jelenlétünk a Kárpát-medencében” címmel. Hangsúlyozta, hogy a lakóhelyen folytatott helytörténeti munka fontos része a múlt kutatása, mert múltunk megismerése csak erősítheti a jelenbeli öntudatunkat. Kiemelte, hogy a helyi események feltárásával bizonyíthatjuk kötődésünket szülőföldünkhöz. Az írott források mellett a még élő tanúktól kapott adatok is kiegészíthetik, árnyalhatják történelmi ismereteinket. *Duray* előadásában hivatkozott *Kettős szorításban* című könyvére, utalva arra, hogy a múlt szociológiájával is foglalkozzanak a kutatók, mert ennek segítségével a régen történt dolgok is élőbbé tehetők. A mintegy 50-60 főnyi hallgatóság nagy tetszéssel fogadta *Duray Miklós* előadását.

A tanácskozás következő részében különböző szakterületek képviselői számoltak be kutatási eredményeikről. *Lacza Tihamér* irodalmár előadása alapos kutatómunkára építve, a magyar bibliográfia atyjának, *Szinnyei József*nek munkásságát tekintette át. Szinnyeit példaként állította a XX. század végi kutatók elé, biztatva őket hasonló munka végzésére. Nagy sikerrel fogadott előadás volt *Kovács László* történetisé „Az államalapítás és a magyar településrendszer kialakulása” címmel. Hatalmas forrásanyagra támaszkodva tárta fel a településrendszer fejlődését a téli szállások területi egymáshoz közelítésétől a kicsiny, már falvakkal nevezhető településekig. Etelközben a földművelés megkezdésére csak ezek létrejötte után nyílt lehetőség. A Kárpát-medencébe tehát a magyarság már úgy érkezett, hogy az állattartás mellett ismerte a földművelést és a kisebb települési formákat.

A konkrét történelmi események ismertetésén, az ünnepi megemlékezések után *Tóth Béla*, a Magyar Országos Levéltár főigazgató-helyettese arról tájékoztatta a résztvevő helytörténészeket, hogy az ország vezető szerveinek iratait őrző intézményben milyen, a Szlovákiában élő magyarságot, az ottani településeket érintő, érdeklő iratok találhatóak. Előadásában annak a reményének adott hangot, hogy a korábbi (1998–1999) évek 46 Szlovákiából érkezett kutatóját jóval meghaladó számban érkeznek majd magyar helytörténeti kutatók a levéltárba. *Tóth Béla* előadásához csatlakozva, *Bukovszky László*, a vágsellyei levéltár munkatársa az általuk őrzött iratanyagról adott kimerítő, részletes tájékoztatást a hallgatóságnak.

A nap második felében a résztvevők hozzászólásaira került sor. Először *Végh László* a somorjai Bibliotheca Hungarica vezetője beszélt munkájukról, majd *Szöke József*, a bibliográfia készítés nem kevés szlovákiai gondjait vázolta. Ősz *Irma* kamoccai helytörténész az 1998-ban általa feldolgozott Kamoccai kitelepítettek című munkájáról beszélt, amelyben a kamoccai CSEMADOK 50 éves tevékenységét dolgozta fel. A következő felszólaló *Kovács Ferenc*, Köbölkút polgármestere volt, aki megírta faluja történetét. Azokról a tapasztalatokról tájékoztatta a hallgatóságot, amelyek a könyv anyaggyűjtése közben szerzett. Új információként említette azoknak a dokumentumoknak a feltárását, amelyek szerint az 1848-as szabadságharc idején, a nagysallói ütközet után, a köbölkúti mocsarakban is lezajlott egy kisebb csata.

Pogány Erzsébet a Magyarok Világszövetségének munkatársa is köszöntötte a tanácskozást és a Pro Patria Honismereti Szövetséget, ígérve egyúttal a Világszövetség támogatását. *Farkas Tibor* az udvardi helyi televízió munkatársa az élő tanúk meghallgatásának fontosságáról, *Lelkes Vince* a Pro Patria Szövetség megalakulásának körülményeiről, tisztségviselőiről tájékoztatta. *Görföl Jenő* a Pro Patria következő évi programtervéről beszélt a hallgatóságnak. 2001-ben a szlovákiai helytörténetírás témáját kívánják a konferencián feldolgozni. *Kovács Lajos* Nagymegyerről érkezett kutató a krónikairás fontosságáról beszélt. Javasolta, hogy a krónikairás módszertani kérdéseinek megbeszélését is vegyék fel a következő tanácskozás programjába.

Kira édesanyja ölében mondta meséjét. Sokan voltak az idősebbek, sokan a gyerekek, többségük a tizenévesekből került ki. Közülük jó néhány már most gyakorlott mesemondónak tekinthető, mert több versenyen vettek részt, és repertoárjuk látványosan gyarapodik.

Nagy élmény a hagyomány tanújának lenni, legyen az dal, zene vagy sodró erejű tánc, de a legkülönlegesebb az élő mesemondás. Gödöllőn a magyarság egészét képviselő találkozóan a nyelvi sokszínűség megkapó volt. A gyors urbanizálódásra készített világban, ahol az iskola, a rádió, a kultúrát befolyásoló TV elveszi tőlünk tájnyelvi örökségünket, egy pillanatra megállt az élet, láthatuk, hallhattuk a sokszínű nyelvi kultúra képviselőit. A határon túliak mindegyike a nyelvhasználat természetességével előadott meséjével érezte a már-már eltűnt nyelvi sokféleséget.

A mesemondók nagy öregjei, akiknek sok évtizedes gyakorlat adott lendületet a mindenkori szerepléshez, szívesen mondtak tündérmesét, hiedelem-mondát, elhitve, hogy az mind „saját” meséjük. Könnyedén, szabadon kurtították a mese fonalát, ha a társaság fáradtnak látszott, illetve megtoldották újabb részekkel, ha éberem csillogtak a szemek. A fiatalok könyvhöz ragaszkodóan reprodukálták a megtanult szöveget. E tekintetben a határon túliak között is alig volt kivétel. De amíg a határon inneni fiatalok köznyelvi stílusban szóltak, addig a felvidéki, moldvai, al-dunai gyerekek megőrizték a táji anyanyelvet.

A bukovinaiak között a mesemondás hagyománya máig eleven. A Tolna megyei falvakban sokfelé élnek ők, de Érden és az al-dunai faluban is vannak híres székely mesemondók. Gödöllőre többen eljöttek közülük és nagy sikerrel adták elő tudásukat. Nem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy az érdi hatyermekes Farkas család minden tagja szívesen szerepelt nemcsak mesével, hanem hangszeres zenével is. Hasonlóképpen a pancsovai Lőcsei család öt gyermeke szintén megmutatta, hogyan lehet továbbadni a hagyomány értékeit a harmadik évezred küszöbén. De a családon belüli hagyományápolásra ígéretesen szép példáival jöttek a gödöllőiek meg a környékbeliek.

Kevesen érkeztek Erdélyből, míg a felvidéki magyarok különböző tájegységet képviselve sokszínű mesekinccsel jelentkeztek. Meglepetés volt a kárpátaljaiak népes csoportja és nagyszerű szereplése. A nagymuzsalyi gyerekek előadása a klasszikusan szép, hiteles mesemondást idézte, úgy élték bele magukat a szereplők sorsának továbbadásába, hogy a mese világa megélevenedett körülöttük. Meglepő, hogy a néprajzi tekintetben kevésbé vizsgált, hamar urbanizálódott vidéken ilyen módon él a hagyományos kultúra. A gyerekek különös tehetséggel elevenítették fel a beregi hagyományt, élvezet volt hallgatni őket.

A mesemondók találkozóját színösszeállításává tette a Timár Sándor vezette *Csillagszemű* gyermek néptáncosport ragyogó műsora. Színpadra alkalmazott módon ugyanazt a szellemiséget jelenítették meg, amelyet Győri-Nagy Sándor mondott. Gödöllőn mindenki láthatta, hogy a gyermekek a szülőktől, felnőttektől öröklik a nagy múltú, sokágú kultúrát. A felnőttek és gyerekek, kicsik és idősök közös tánca ugyanazt az egységes dal- és mozgásvilágot tükrözte, amit a mesemondó találkozó. Minden résztvevő egy életre szóló ajándékot kapott, ha szereti és érti a magyar kultúrát. A gödöllői mesemondó találkozó szép példája a Kárpát-medenceiek egybetartozásának, közös kultúrájának, amelyhez a szervezők, rendezők nagy odafigyeléssel, szeretettel adtak harmonikus hátteret.

Kriza Ildikó

Molnár Ambrus halálára

Dr. Molnár Ambrus ny. református esperes, a mátraházai Református Lelkészüdülő igazgatója, a sokak által ismert és becsült helytörténész, történelmi néprajzos, a honismereti mozgalom neves alakja, hosszas betegség és szenvedés után 2000. március 10-én, életének 79. évében elhunyt. Egyik lapunk beszámolója haláláról azt mondta róla, hogy a Sárret tudósa volt. Való igaz, hogy munkássága során különös figyelmet szentelt a Sárretnek s minden törekvése az volt, hogy a Sárretet a maga valóságában, romantikus képzelgésektől, belemagyarázásoktól mentesen mutassa be a történelmi néprajz, a történelmi statisztika, a történelmi demográfia kívánalmainak megfelelően. A mintegy huszonöt évvel ezelőtt megindult Sárret-kutatásnak oszlopos

tagja volt, s most, hogy értékeit újrendezzük jövőnk rá, hogy Molnár Ambrus egyénisége, tudása, gyakorlati tájékozottsága sokkal nagyobb, jelentősebb, mint korábban gondoltuk. Tudása, tájékozottsága, szervező készsége, szívós kitartása sokkal nagyobb volt, sokkal szélesebb körű, mintsem hogy ezzel a definícióval meghatározhatnánk: Molnár Ambrus a magyar történeti néprajz, a vallás, vagy egyházi néprajz kiváló, elismert kutatója, feldolgozója volt. Sokkal több volt ennél, munkássága sokkal jelentősebb, mintsem gondolnánk. Megküzdött azért, hogy megmaradjon, hogy kiképezhesse önmagát, hogy az agrártörténeti kutatások számára új forráscsoportot „fedezzen fel”, hogy a néprajztudománynak egy újabb, nálunk korábbról nem igen ismert válfajának szervezője, szerzője, kiadója lehessen.

Hogy mindezt megérthessük, meg kell ismerkednünk Molnár Ambrus élettörténetével. A Békés megyei soknemzetiségű és sokvallású Mezőberényben született, 1922. január 27-én. Elemi iskolai tanulmányai elvégzése után a nagyváradai kereskedelmi középiskolában tanult és érettségizett (1941). Azonnal behívták katonának és hamar kikerült a frontra. Majdnem a háború végén, 1945 áprilisában, hadifogságba esett és 1948 szeptemberéig volt oda. Idehaza se várt rá jó világ. Annyi ideje még volt, hogy beiratkozhatott a debreceni egyetem református hittudományi karára (1948/49). Tanulmányait azonban nem tudta nyugodtan folytatni, mert közben az egyetemen felszámolták a teológiai fakultást. A Hittudományi Kar visszaköltözött a Kollégiumba, ahol Teológiai Akadémiaként folytatta munkáját. Molnár Ambrus tanulmányait már a Teológiai Akadémián fejezte be (1951/52. tanév: 1952. szeptember 13.). Több helyen volt segédlelkész, szinte mindenütt „nehéz helyen” (Nagyecsed, Biharkeresztes, Hajdúsámson, Hajdúnánás), mígnem 1956. október 14-től 1969. február 7-ig sápi lelkészként tevékenykedett. Ezt követően, 1969. február 7-től 1984. április 5-ig hajdúhadházi, majd nyugdíjba vonulásáig, 1991. december 1-ig, hajdúszoboszlói lelkész volt. Mint szoboszlói lelkészt érte az a nagy megtiszteltetés; hogy a Hajdúvidéki Egyházmegye esperesévé választotta. Nyugdíjba vonulása után elvállalta a mátraházi Református Lelkészüdülő igazgatói tisztét, amit haláláig viselt. Ez volna tartalmas, alkotó életének rövid foglalata.

Egyetemi-akadémiai tanulmányai alatt érdeklődése a történelem és a néprajz felé fordult. Nemcsak igényes önművelésbe fogott ezen a téren, hanem sokat tanult Illyés Endre professzortól is. Illyés Endre, a magyar református vallási néprajz és egyháztörténet kiválósága gyűjtőútjaira is elvitte magával és megismertette vele Szatmárt. Az egyetemen is tájékozódott és ami talán fontosabb, nagyszerű kapcsolatokat épített ki az Országos Levéltárral, a Hajdú-Bihar, a Békés, és a Jász-Nagykun-Szolnok és a Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltárakkal. Kapcsolatait szülőföldjével, Békés megyével, Mezőberénnyel, Békéscsabával, a Sárréttel, Biharral sohasem hagyta fel (Végh József, Balassa Iván, Szabó Ferenc, Varga Gyula). Úgy tűnhet, hogy az élenkebb helytörténeti-honismereti tevékenységgel bíró Gyulával, Szeghalommal, Vésztővel, Dobozsal, Békéscsabával és Békéssel mindhalálíg erősebb kapcsolatot tartott fenn, mint Biharral. Ez azonban csak látszat és onnan származik, hogy eredményesen kapcsolódott be az 1960–70-es évekre nagyszerűen kifejlődött békési helytörténeti-honismereti munkálatokba. A két táj: Békés és Bihar között a szoros, a kettős egymástól elválaszthatatlanná tevő terület, eszmei és fizikai táj, a Sárrét volt. Sápi lelkész korában fogott rendszeres gyűjtő-, kutató- és feldolgozó munkába. Főleg az agrártörténet érdekelt, mégpedig elsősorban a forráshiánnyal küszködő XVI–XVII. század vonatkozásában. Agrártörténeti kutatásai, amelyeket kiegészített névtani kutatásokkal, történeti helynevek gyűjtésével, abból a szempontból is lényegesek, hogy felfedezte és sokoldalúan felhasználta egy korábbról is ismert, de kellően nem értékesített forráscsoport, a dézsmajegyzékek forrásértékét, sokoldalú felhasználásuk lehetőségét. Melléjük kiegészítésül a XVI–XVII. századi egyházi, főleg az egyház gazdasági viszonyaira utaló rendszeres feljegyzéseket: az egyházmegyei jegyzőkönyveket, lelkészi, rektori, praepctori, leánytanítói díjleveleket stb. vizsgálta át. Ohatatlan volt, hogy kutatásai-gyűjtései ne váljanak egyrészt egyház- és iskolatörténeti, másrészt néprajzi, mégpedig történeti néprajzi, illetve vallási-egyházi néprajzi irányultságúakká. Így, és ezáltal vált a Sárrét történeti néprajzának agrártörténeti alaposztottságú etnográfus kutatójává. A vallási-egyházi néprajzkutatás és feldolgozás terén szervező, szerkesztői és kiadói munkát is végzett. Mégpedig nem is akármilyet. Először is arról kell szólnunk, hogy a Református Teológiai Doktorok Kollégiumán belül megszervezte, és haláláig működtette a Vallási Néprajz című tanulmányköteteket. Az évenként két ízben megrendezett konferencián a legnevesebb kutatók közreműködésével fel tudta kelteni az érdeklődést általánosan a tudomány, a tudományos gondolkodás, a tudományos kutatás és feldolgozás, illetőleg a tár-

sadalomnéprajz, a történeti néprajz és a vallási-egyházi néprajz iránt. Ezen a téren érdeklődése messze túlterjedt az országhatárokon. Kutató-gyűjtőutakat szervezett a vajdasági, a szlavóniai és egyéb horvátországi, az erdélyi, a partiumbeli, a kárpátaljai magyar reformátusok történeti néprajzi kutatása, illetve jelen helyzetünk felmérése céljából. Munkáját a nyitottság jellemezte. Fényes bizonyíték erre az, hogy a Szekcióban is, de kiadványában, a Vallási Néprajzban is megtisztelő helyet adott az evangélikus, az unitárius, az adventista, a római és a görög katolikus, valamint az ortodox kutatóknak is.

Munkáját az egyetemekkel, a levéltárakkal, a múzeumokkal, a helytörténeti, és a honismereti szervezetekkel szoros együttműködésben végezte. Az ELTE Néprajzi Tanszékei mellett (Tálas István, Voigt Vilmos, Küllös Imola) a KLTÉ Történeti és Néprajzi Tanszékeivel tartott és épített ki erős és hatékony munkakapcsolatokat (Rác István, Orosz István, Gunda Béla, Bartha Elek, Ujváry Zoltán). Szorosan együttműködött a levéltárakkal (Dunamelléki Egyházkerület Levéltára: Esze Tamás, Ladányi Sándor; a Tiszántúli Egyházkerület Levéltára: Kormos László; a Tiszáninneni Egyházkerület Levéltára: Román János, Koncz Sándor; a Kollégiumi Egyházkerületi Tudományos Gyűjteményekkel; Sárospatakon Ujszászy Kálmánnal, Czeglé Imrével, Debrecenben Makkai Lászlóval, Barcza Józseffel, Takács Bélával; Budapesten Benda Kálmánnal; a Békés Megyei Levéltárral: Csákbonyi Kálmán, Szabó Ferenc, Erdmann Gyula; múzeumokkal: Tábori György, Dankó Imre, Czeglédi Imre, Réthy Zsigmond, Csíszár Sarolta; a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárral: Komoróczy György, Gazdag István; múzeumokkal: Módy György, Dankó Imre, Varga Gyula, P. Szalay Emőke, V. Szathmáry Ibolya, Juhász Imre, Nyakas Miklós stb.

És természetesen ott volt a honismereti szervezetekben, a helyi honismereti bizottságokban, a Honismereti Akadémiákon, tanácskozásokon és itt volt a Honismeretben is. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a helytörténet-néprajz területén első lépéseit az Országos Néprajzi- és Népnyelvi Önkéntes Gyűjtők évenként meghirdetett Gyűjtőpályázatain tette. Ezért van, hogy kéziratban maradt – eredetileg ezekre a pályázatokra benyújtott – munkáinak egész sora az Ethnológiai Adattárban, illetve a békéscsabai és a debreceni múzeumokban található.

Néhány munkája említésével – bibliográfiája készülöben van! – tárgyköreire kívánunk rámutatni: Határhasználat a Bihar megyei Sápon a XIX. században. Agrártörténeti Szemle, X. 1968.; Nagyrábé népének gazdálkodása a török hódoltság után. Agrártörténeti Szemle, XIV. 1972.; A dézsma és kilenced beszede Békés megyében a 16. században. Agrártörténeti Szemle, XX. 1978.; Hadház mezőgazdasága a hajdúkor előtt. Hajdúhadház múltja és jelene. 1972.; Bajom (Biharnagybajom) a XVI–XVII. század fordulóján, Bajomi Krónika, 1973.; Gabonatermelés Csengerben és környékén a XVI. század végén. Csengeri Krónika, 1975.; Mezőberény határának története és helynevei. A belterület története és helynevei. Mezőberény története II. köt. 1973.; Szeghalom újjáéledése a török hódoltság után. Szeghalom, Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok, 1979.; Békés város történeti család- és ragadványnevei. Adatok Békés földművelésének és állattartásának történeti néprajzához a XVI–XVII. században. Békés Város Néprajza, 1983.; Tanulmányok Nagyrábé történetéből, 1985.; Az újratelepülő lakosság származása és összetétele. Dobozi Tanulmányok, 1989.; Csaba újratelepülése, társadalmi, gazdasági, önkormányzata 1772-ig. Békéscsaba története I. 1991.; Hajdúszoboszló iskolatörténete. Hajdúszoboszló oktatástörténete, 1992.

A Vallási Néprajz című tanulmánykötet-sorozatot, mind a tíz kötetét munkatársaival (Dankó Imre, Küllös Imola, Bartha Elek) részben szerkesztette és minden kötetében legalább egy tanulmányát közölte (1985–1999).

Közvetlenül halála előtt jelent meg – halálos ágyán még látta – Békés pusztulása és újjászületése – Egy református mezőváros a XV–XVIII. században című könyve. Számptalan kézirat, jegyzete stb. maradt hátra. Ezeknek gondozása néprajztudományunk elsőrendű feladatai közé tartozik.

Halála nagy vesztesége a szorosan vett néprajztudományon túl a helytörténeti-honismereti tevékenységnek is. Ezért is tartottuk feladatunknak, hogy a Honismeretben is megemlékezzünk Róla.

Dankó Imre

KÖNYVESPOLC

BALOGH JUDIT-DIENES DÉNES-
SZABADI ISTVÁN:

Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában 1607–1711

Alig van a magyar történelemnek olyan kiemelkedő családja, mint a Rákóczi, mely több mint száz évig töltött be fontos szerepet Magyarország és Erdély történetében. Számos olyan kisebb-nagyobb települést, várost tartunk számon az ország akkori területén, mely erős szálakkal kapcsolódott e családhoz. E sorban kiemelkedő hely illeti Sárospatakot, különösen attól kezdve, hogy Rákóczi György feleségül vette Lorántffy Zsuzsánnát (1616) és ettől kezdve a táj legnagyobb birtokosai lettek. Jelentősen támogatták a Sárospataki Református Kollégiumot, ahova meghívták a korszak kiemelkedő pedagógusát: Comenius Ámos Jánost, nyomdát alapítottak és a diákok külföldi útjait bőkezűen támogatták.

Különösen Lorántffy Zsuzsánna érezte, hogy a felemelkedő útját a művelt emberek jelenthetik, ezért végrendeletében többek közt ezt olvashatjuk: „Legyen pedig mindenkor a pataki scholában annyi academicus mester és praeceptor, mennyit a szükség kíván és az scholának inspectorai rendelkeznek. Kik is minemű rendet és módot tartsanak, azon inspectorok rendelkezésén álljon. Minemű fizetést pedig én azon mestereknek és praeceptoroknak rendeltem, azokat fogyatozás nélkül megadassák fiam és maradáki is nekik.” Azt hiszem azóta se sok ilyen utasítást fogalmaztak meg, mely a tanítás menetébe nem kíván beleszólni, ugyanakkor a szükséges költségeket magára vállalja. A továbbiakban még azt is olvashatjuk, hogy minden évben két-két diákot küldjenek magasabb iskolákba a Rákóczi-család költségén, hogy „mestereknél az schola meg ne fogyatkozzék” (1659).

De nemcsak az iskolára, az egyházra terjedt ki a Rákócziak gondoskodása, hanem a mindennapi élet szükségleteinek szabályozását is kezükben tartották. Jól mutatja ezt többek között II. Rákóczi György erdélyi fejedelem a sárospataki csizmadia céh szabályzatát jóváhagyó írása, melyben megszabja, hogy a mesteri cím elnyeréséért három remeket kell elkészíteni. Az első egy olyan száras csizma, melyet egy varrással toldás nélkül kellett elkészíteni; a második egy pár papucs, melyet Patakon is gyulainak neveztek; végül egy sólyát, egy ma már nem ismert szandál-, papucszerű lábbeli, melyet belül egészen béleltek és kívül semmi varrások nem volt szabad látszania.

De nemcsak Sárospatak történetének, néprajzának kutatói meríthetnek ebből a kötetből, hanem távolabbi vidékek helytörténészeinek is sok segít-

séget nyújt. 1651-ben Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony Szederkény-pusztára hajdúkat telepített, egyben szabályozta az új falu rendjét. A halálszáttal kapcsolatban úgy rendelkezik, hogy a szégye (cege), – amely „erős husángokból álló, kerítészerű halfogó rekeszték” – készítésében éppen úgy tartoznak részt venni a hajdú vitézek, akárcsak a jobbágyok. A fogásból közösen kapott egyharmad részt tartoznak a falu javára fordítani. Az „öreg halból” (viza, tok, sereg) éppen úgy kötelesek a részt átadni a földesúrnak, akárcsak a jobbágyok, de a többi halászó vizet maguknak használják.

Sok helytörténeti adatot tartalmaz a szécsényi országgyűlés (1705) határozata a vármegyében lévő templomok, parókiák, kollégiumok, iskolák és ezek jövedelmeinek odaitelésével kapcsolatban, a katolikusok, illetve a reformátusok számára. Ebből kitetszik, hogy II. Rákóczi Ferenc igyekezett a felekezetek között igazságos békét teremteni. Szepsiben (Abaj m.) a reformátusok megkapták a templomot, a parókiát, míg a katolikusokat évenként száz tallérral kártalanította, meghagyta hegyaljai szőlejükét, a templom és iskola építéséhez megfelelő hely kijelölésére kötelezte a várost.

A tájékozódást a név- és helymutató könnyíti meg; Balogh Judit tollából pedig a Rákóczi-család történetét ismerhetik meg az olvasók. A könyv *Acta Patakina* I. köteteként jelent meg és reméljük, hogy az elkövetkező években még számos ilyen alapvető munkának örülhetünk. A mostani kötet kettős évfordulóról kíván megemlékezni, melyet a kötet szerzői így fogalmaztak meg: „I. Rákóczi György fejedelem halálának háromszázötvenedik évfordulójáról 1998-ban emlékeztünk meg a Sárospataki Református Kollégiumban, 2000-ben pedig Lorántffy Zsuzsánna születésének negyedik centenáriumán tisztelgünk a nagyasszony emléke előtt. Mindkettőjüknek kimondhatatlanul sokat köszönhet a Kollégium, családjuknak pedig a magyar haza. Kötetünk szerény főhajtás, alázatos köszönetnyilvánítás.” (Sárospatak, 1999.)

Balassa Iván

MEZEI ZSOLT (szerk.):

Vaszari históriák

Helytörténeti olvasókönyv alcímet viselő kiadvány ízléses, jól szerkesztett és kivitelezett formája a szerző, szövegszerkesztő, tipográfus tevékenységének eredménye. Borítója bemutatja a község mai címerének alapjául szolgáló, 1700-ból fennma-

radt viaszpecsét-lenyomat fotóját. A borító hátulján pedig dr. Ihász Mihály akadémikus megfogalmazásában a helytörténet és a hely szellemének összefonódásáról olvashatunk.

Sajnos a mai helytörténeti irodalom nem mindig tekinti feladatának a terület földrajzi, emberföldrajzi bemutatását. Mezei Zsolt szerencsére nem ezt a nézetet képviseli. Bognár Imre Ede egykori bencés szerzetes tanár Pápát bemutató kiváló társadalomföldrajzi tanulmánya alapján mutatja be azt az életeret, amelyet Pápa és környéke a Kisalföld peremén, a Bakonyalján elfoglal. Mindezt bizonyítják a régészeti leletek, amelyekből szintén kapunk egy csokorra valót. Szinte biztos, hogy minden faluban került elő szántás, alapozás, vagy egyéb földmunka során régészeti lelet. Itt kell megjegyezni, hogy Jankó László kísérleteit leszámítva a régészet és a történettudomány adós Pápa és környéke alapos régészeti bemutatásával. Megvan ugyan a lelőhelykataszter, sőt elkészült a régészeti topográfia kiegészítése is az 1970 utáni lelőhelyekkel, de hiányzik az igazi monografikus igényű feldolgozás.

Történeti szempontból a második rész a kötet legérdekesebb része. Itt a szerző azokat a forrásokat gyűjtötte össze, amelyek a község évszázadaiba engednek betekintést az első említéstől a Pesty Frigyes féle helynévgyűjtésig. Sikerült a település első említését csaknem száz évvel korábbra datálni. A mai ember kérdezheti: no és nem mindegy, hatszáz vagy hétszáz éves egy település? Kisléptékű emberi életünkkel mérve természetesen teljesen mindegy, de a kollektív emlékezet, a falusi öntudat számára korántsem mindegy. Egyébként meg kell jegyezni, hogy a néhány tucat alapított falu és város esetét leszámítva, az első említés sosem azonos az alapítás, a letelepedés évével, hiszen évtizedeknek, sőt az írásbeliség ezen alacsony szintjén gyakran évszázadoknak kellett eltelniük ahhoz, hogy egy település nevét valamiért le kelljen írni.

A következő fontos kérdéskör egy-egy település nevének az eredete. Mezei Zsolt Major Jenőnek a magyarországi városhálózatról írt, egyébként méltatlanul keveset forgatott műve alapján a városrészletek és a városhálózat összefüggései szerint próbálja meg magyarázni Vaszar nevének kialakulását, eredetét. A magyarázat teljesen logikusnak tűnik, valószínűleg nyelvészetileg is megalapozott a Vaszar, Vas-szar (vas-salak) és ennek latin megfelelője a Wascur közötti összefüggés. Én azonban nem vetném el a szláv eredetű „vožár” (szekeres) szóalakat sem, hiszen pont Major Jenő írása mutatja a városfejlődés és a szolgáltatók kapcsolatrendszerét, amelyet Heckenast Gusztáv kitűnő tanulmányban öntött formába. A pápai királyi várbirtokközpont, udvarház körül tucatjával vannak szolgáltató népi településre utaló helynevek. Mivel ezeket Mezei Zsolt bőven idézi, közéjük kiváloan illeszkedhetne a szekeresek települése, akik a teszerek, takácsok és kovácsok stb. által készített árut voltak kötelesek befuvarozni a királyi gazda-

ság központjába, mondjuk Pápára. Ezzel a gondolattal arra szeretném ráirányítani a figyelmet, hogy a történettudományban, ugyanúgy, mint szinte valamennyi tudományágban nem igazán vannak véglegesen megoldott kérdések. Nem kell tehát a jövő generációknak attól félni, hogy munka nélkül maradnak. Egy-egy előkerült anyag, vagy az adatoknak új szempont szerinti rendezése lehetővé teszi régi, véglegesnek hitt magyarázatok korszerűsítését. Én őszintén remélem, hogy a szerzőnek szorgalmas kutatással sikerül még olyan adatokat találnia, amelyek kitolják a község nevének első említését, és amelyek segítenek pontosítani a név eredetének kérdését.

Itt kell megemlíteni a források kiadásának módját. A szokványos magyar fordítás mellett itt szerencsésen bekerült az eredeti latin nyelv is. Fontos ez, nemcsak azért, mert az adott terület kutatói így nagyobb haszonnal forgathatják, hanem azért is, mert az iskolai használatban láthatják diákjaink, hogy a középkorban Magyarországon, ugyanúgy, mint a keresztény Európában mindent, az egyház által is használt latin nyelv volt a tudomány, az írásbeliség nyelve. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a köznépi tömegek ismerték volna a latin nyelvet, de bizonyítja azt, hogy a falu plébánosa valamennyire elboldogult a klasszikus nyelvével. Jó lett volna mindenütt tükörfordításban közölni az anyagokat, sajnos néhol csak rezgesza található.

Fontosak az ún. egyházlátogatási jegyzőkönyvek, amelyek a püspök, vagy valamelyik általa megbízott pap plébániai látogatásaihoz kapcsolódnak. Pápan és környékén Pfeiffer János kezdeményezése után, Rajczy Pál ugodi plébános, érseki levéltár-igazgató kiadásában és fordításában jelent meg több ilyen jegyzőkönyv. Pápa és környéke a pápai főesperesség a Mária Terézia féle egyháztérületi reformokig a győri püspökség területéhez tartozott. Ezért a források két püspökség területén is keresendők.

Fontos ipartörténeti anyagot jelent a vaszari takácsok céhlevelének közzétevése. Külön érdekesek az ún. boszorkányperek, amelyek Kálmán királyunk felvilágosult rendelete nyomán, Magyarországon, szemben Európa nyugati felével, az egész középkoron át nem nagyon divatoztak. Ugyanakkor a XVIII. századból elég sok szerencsétlen áldozatot szedtek mind a férfiak, mind a nők közül.

A harmadik fejezetben a híres vaszariak között sok olyan helybéli személyiséggel találkozhatunk, akik példaképei lehetnek a mai ifjúságnak, akik életpályájukkal, község és hazaszeretettel méltóan megbecsülésünkre. Talán az sem lehet véletlen, hogy a vaszari általános iskola egy országosan kevésbé ismert személy, Ihász Gábor nevét viseli. Igen, szükség van az ilyen kiadványokra azért is, hogy minél több falusi művelődési, oktatási és kulturális intézményt, egyesületet helyi személyiségekről lehessen elnevezni.

Sok érteke van a kötetnek, de véleményem szerint az egyik legfontosabb Kurutz Kilián: Vaszar

vidéki különös szavak lexicona. Ha nem is minden szó magyarázata állná ki a XIX. század eleje nyelvészeti próbáját, anyaga rendkívüli érték a korszak népnyelvének anyagából. Csak biztatni tudom ifjú barátomat, a kötet szerzőjét, hogy Kurutz Kilián vagy a későbbi utód-nyelvész, Beke Ödön nyomdokain járva kétszáz, illetve száz év után ismétlje meg a gyűjtést. Milyen szavakat ismernek még a helybeli idősebb emberek, melyek veszttek ki a nyelvből, és az is érdekes lenne milyen szavakkal bővíthető ez a – véleményem szerint – nem különlegesnek, hanem egyszerűen csak nyelvjárásnak nevezhető szókészlet. Különösen könnyű lenne Mezei Zsolt helyzete, hiszen, mint magyar szakos tanár, éveken keresztül tanult nyelvészetet, illetve nyilván foglalkoztak a nyelvjárás szögyűjtés módszertanával.

Végezetül a negyedik fejezetet azért tartom fontosnak, mert a községről egyfajta kendőzés nélküli képet alkotnak az újsághírek, különösen a színes aprónak nevezett műfaj. Hiszen az újságírók ma is és korábban is mindent megtettek azért, hogy munkaeszközüket, a hírt megtalálják. Ami addig igazán hír, míg csak kevesen tudják, amíg lehet számítani rá, hogy az emberek szenzációnak, érdeességnek fogják találni. Ezért nem sajnáltak sohasem időt, fáradságot és pénzt. Szinte minden faluban volt faktoruk, akinek feladata volt az értesítés, a távirat, a sürgöny feladása, később a telefon.

Kedvező helyzetben van az ismertetés írója, amikor egy olyan kötet kell bemutatnia, amelynek célkitűzéseivel azonosulni tud, amely célkitűzések beteljesülését láthatja a kötetben. Csak további sikereket tudok kívánni Mezei Zsoltnak a folytatáshoz, hiszen mint ő maga írta: a kötet kész, de a munka nincs befejezve; tovább kell kutatni a Vaszarra jellemző források után, bővíteni kell a kört, mind a személyeket, mind a források között. Miért? Azért, hogy a nagy cél, a község történetének tudományos igényű monografikus feldolgozását el lehessen készíteni! (Vaszar, 1998.)

Dr. Hermann István

KÁPOLNAI IVÁN–SZLOVÁK SÁNDOR (szerk.):

Tanulmányok Mezőkövesdről 1973–1998

Ízléses kiállítású, rendkívül gazdag tartalmú kötet kiadásával járult hozzá Mezőkövesd önkormányzata a település várossá nyilvánításának 25. évfordulójához. A kiadvány megalkotásában 38 szerző vett részt, csaknem valamennyien helyi szakemberek. Aki más városban él, az is kötődik a településhez. A fejezetek szövege alapján érezhető, hogy a Budapesten lakó Kápolnai Iván irányította a szerzők munkáját és teremtette meg a feldolgozás egységét.

A különböző szakterületeket bemutató, szokatlanul nagyszámú szerzővel és a város szerveivel, a nyomdával a helybeli társszerkesztő, Szlovák Sándor kollégiumi igazgató tartotta folyamatosan a kapcsolatot, s tette ily módon lehetővé a kötet megszületését. Több fejezet megalkotásában való közreműködésén kívül ő állította össze a város életében fontos közéleti, gazdasági, kulturális események naptárát és az adattárát.

A kiadvány azért is különös jelentőségű, mert példát ad arra, hogy a legújabb kor kérdései bemutatathatók tárgyilagosan, az élet minden területét átfogva. Valójában nem tanulmánygyűjtemény, mint a címből következne, hanem monografikus feldolgozás, amely öt fejezetben írja le a város negyedszázados – esetenként hosszabb időszakra is visszanyúló – történetét.

Az első fejezetben több évszázadra visszatekintő képet kapunk a város és környéke *közigazgatási és egyház-szervezeti viszonyairól*. Bemutatja a *népesség* számának alakulását a század második felében, vallási etnikai (anyanyelvi) megoszlását a XVIII. századtól, foglalkozási tagolódását pedig a századfordulótól. Megismerjük a mezőgazdasági nagyüzemi szervezetek működését, a kisüzemi gazdálkodás kereteit, a föld területének megoszlását művelési ágként és az állatállományt. Leírja az ipari nagyvállalatok és kisebb üzemek, ipari szövetkezetek és magánkisipar tevékenységét, majd pedig az 1990-es évek vállalkozásait. Az egyéb gazdasági ágazatok közül helyet kapott a kereskedelem, a közlekedés és a szállítás, az idegenforgalom és turizmus, a pénz- és hitelügyek, valamint a biztosításügy. Megismerhetők a lakásépítés és a kommunális fejlődés, városiasodás eredményei. A *humán infrastruktúra* címet viselő fejezetben szerepel az egészségügy. A közoktatás helyzetéről tájékoztatnak a óvodákat, általános iskolákat és egyéb iskolákat, intézményeket bemutató ismertetések. A közgyűjtemények közül kiemelkedik a Matyó Múzeum, az Iskolatörténeti Gyűjtemény és az országban egyedülálló Mezőgazdasági Gépmúzeum. Megtudhatjuk, hogy a Művelődési Központ (Közösségi Ház) immár négy évtizede Matyóföld címmel évkönyvet ad ki. Összefoglaló történeti áttekintés szól a matyók néprajzi kutatásairól és szakszerű tanulmány a népi építészetéről. Nem marad ki a kötetből a matyó dalkultúra és néptánc ismertetése, sőt Mezőkövesd sportja sem.

A záró fejezetben az *cseménynaptár* az évenként vagy időszakosan visszatérő, valamint az évekhez kapcsolódó események, rendezvények szerint tagolódik. A kötet mondanivalójának lényegét német, angol és lengyel nyelvű rezümék összegzik. Gazdag, kisebb részben színes képanyag és grafikai ábrák teszik szemléletessé az előadottakat. Kár, hogy az illusztrációk nincsenek sorszámozva és – feltehetően takarékosági okból – hiányzik az ábrák, képek jegyzéke, valamint a névmutató.

A kötet adatai, bármelyik fejezetet nézzük is, beillesztik Mezőkövesdet az 1979–1998 közötti

országos fejlődés tendenciáiba. A kötetben az egyedységet elsősorban a matyó hagyományok ápolása, az erre hivatott intézmények fenntartása és működtetése, és még néhány más, sajátosan mezőkövesdi kezdeményezést jelent. Az 1976-ban megjelent első várostörténeti monográfia, az országos és a helyi történeti irodalomban akkor uralkodó szemlélet szerint, bizonyos kérdéseket nem vett kellő alaposággal szemügyre. A kötet nagy érdeme, hogy igyekszik pótolni e hiányokat, így módon is erősítve a településtudatot, rajta keresztül a feladatok megoldására irányuló erőfeszítések eredményességét. Mindegyik fő fejezet kidomborítja Mezőkövesd térségi, régióközponti szerepét, közölve a térség községeire vonatkozó adatokat is. A korábbi monográfiához képest tágitja földrajzilag az egyes folyamatok bemutatását. Helyesen fogalmazza meg a polgármester előszava: „A mába nyúló múlt hosszabb távú folyamataiból kibontakozó főbb irányzatok felismerése némi támaszpontul szolgálhat a jövőbe vezető utak feltérképezéséhez is.” Az érdeklődők további tájékozódását a fejezetek végén levő bibliográfiák (forrásjegyzékek) segítik elő.

A részletes és alapos levéltári kutatásokra támaszkodó 1976. évi nagy várostörténeti monográfia után a kötet szerkesztőinek és szerzőinek fő célja az volt, hogy a rendelkezésre álló rendkívül rövid idő – alig több mint egy év – alatt felkutatják és felsorakoztassák a város utolsó negyedszázadának történetére vonatkozó, részben az irattárakban fellelhető, részben nyomtatásban – többek között a hivatalos statisztikai kiadványokban is – megjelent, zömmel számszerű adatokat. A kötet elsősorban ezek közreadására, rendszerezésére szorítkozik, többnyire mellőzve a részletes elemzést.

Dr. Gaál Endre

REITER LÁSZLÓ:

Hirdesse e márvány...

Balassagyarmat emléktábláinak története

„Az emléktáblák üzeneteket közvetítenek a jelen és a jövő nemzedékei számára. Figyelmeztetnek történelmünk tapasztalataira, példát állítanak, erkölcsi mércét emelnek, nemes tettekre sarkallnak. Az emléktáblák helyszínei lehetőséget nyújtanak számunkra, hogy a fárasztó hétköznapi közepette egy pillanatra megálljunk és tisztelegjünk kimagasló történelmi eseményei és személyiségei előtt” – írja a kötet beköszöntőjében Juhász Péter, a város polgármestere.

A példásan szerkesztett munka nyolcvannegy, Balassagyarmaton fellelhető emléktáblát mutat be, ebből 64 látható falon, 13 darabot raktárban őriznek, kettő megsemmisült, négynek a sorsa ismeretlen a téma szakértője, Reiter László számára

is. A táblákról készült ismertetések, az épületekre való felkerülésük időrendjében sorakoznak a kötetben. Az első vörös márványtábla, XIV. Benedek pápa kőbe vésett levele, a balassagyarmati római katolikus templom szentélyének belső falán látható. Feltételezhető, hogy már 1759 augusztusában a mostani helyén volt. A kötetben bemutatott utolsó emléktáblát 1997. november 28-án avatták fel, dr. Kenessey Albert (1889–1973) tiszteletére, aki sebész főorvosa volt a városi kórháznak. A XVIII. századtól a XX. századig ível az a tábla, amely az épületek falán található márványtáblák – máig szóló – üzenetét által mutatja be a város történelméről, azokat a jeles személyiségeket, akik valamilyen vonatkozásban kötődtek Balassagyarmathoz. Mintha egy múltbéli fotóalbum kelne életre, hiszen a bemutatott márványtáblák anyagának, elhelyezésének, keletkezési idejének leírása után minden esetben ott olvasható egy-egy rövid értekezés is, amelyben a szerző a táblán olvasható szöveg szövege túl, pontos adatokat közöl azokról, akiknek az emlékére a tábla állíttatott. A kötet összeállítója az emléktáblákat anyaguk, elhelyezésük, formájuk, díszítésük, állításuk ideje szerint, valamint abból a szempontból is csoportosította, hogy neves személyek (Petőfi Sándor, Balassi Bálint, Madách Imre, Komjáthy Jenő, Veress Pálné, Rózsavölgyi Márk, Szabó Vladimír és mások) események, évfordulók (Ferenc József látogatása, Holocaust, Zsidó mártírok elhurcolása stb.), építkezések vagy hősi halottak emlékét idézik-e föl. A Névmutatóval kiegészített, kitűnően szerkesztett kötet méltó párja (az előző számban ismertetett) Nógrádi pantheonnak. Mindkét munka elősegítheti a város, a megye műemlékeinek, helytörténeti nevezetességeinek jobb, teljesebb megismerését. (Balassagyarmat, 1998.)

Bartók Györgyi

KARÁCSONY ISTVÁN:

Darnó és Zseli története a legrégibb időktől napjainkig

Dr. Karácsony István darnózseli tanárnak több helytörténeti munkája jelent meg az utóbbi két évtizedben, különösen az oktatásügy története témaköréből. E tárgyól készítette doktori disszertációját is. Évtizedek óta kutatta Győr, Mosonmagyaróvár, Pozsony és Budapest múzeumai, levéltári és könyvtári gyűjteményeit, a Szigetköz plébániai irattárait, amit szóbeli közlésekkel egészített ki. Így jutott ahhoz a hatalmas anyaghoz, amelyből megírhatta nagy összefoglaló művét a két egykor önálló szigetközi településről. A hétszáz oldalas, vaskos, szép kiállítású és gazdag tartalmú kötet a Darnózseli Önkormányzat kiadásában látott napvilágot a megyei önkormányzat és a helybéli előfizetők támogatásával. Maga a mű kellemes megle-

petés, korunk divatjával ellentétben többet nyújt, mint amit címe ígér.

A szerző az egykoron két település részletes természeti földrajzi leírása után a régészeti leletek által igazolt emberi jelenlétet kíséri végig az újkőkortól egészen a honfoglalás utáni magyar letelepedésig. Ezt követi a falukép, a faluszerkezet változásainak alapos leírása, s a két falu története a középkortól napjainkig. Nemcsak a történeti eseményeket említi, hanem azoknál jóval részletesebben a közigazgatás változásait, a birtokviszonyok alakulását, az emberek életmódját, szokásait, valási életét, a termelés és kereskedelem mindennapjait, a faluközösség életét, iratlan és írott szabályait, a lakosság összetételének módosulását, a természeti csapásokat és még ezernyi mást. Mindezt élvezetes stílusban, gyakori idézetekkel, az érdeklődő számára érdekes tényekkel, ismeretekkel fűszerezve. Az adattárban és a szövegben olyan fontos adatokat, forrásokat közöl, mint az árvízkárosultak 1876. évi kimutatása, választói névjegyzék 1896-ból és 1899-ből, bírók és képviselők felsorolása 1876-tól 1919-ig, a „Körösztények lajstroma”, akik 1805-ben Darnón, illetve Zselin laktak, vagy a két világháború közötti lakosok névsora, továbbá az 1945 óta felszoktatási intézményekben végzett darnószeliek névjegyzéke. Porta- és adóösszeírások egészítik ki e sort, amelynek darabjai közül talán a legtanulságosabb és legélvezetesebb egy 1635-ből való falusi rendtartás. Ennek első artikulusa az „Istenesen és kegyesen élésről” szól, de intézkedik „A hamis törvény tilalmáról”, a „Gyilkosságnak büntetéséről”, „Az ablak alatti hallgatásról” és sok egyéb mellett arról is, hogy „A takarodásnak ideje után Nem szabad részegeskedni”.

Karácsony István könyvét régi metszetekkel, térképekkel, címerekkel, iratmásokkal és a faluban gyűjtött értékes, régi fényképekkel illusztrálta. Személyes hangú bevezetőjében meghatóan írt a táj és az ősök iránt érzett szeretetről, s az itt töltött évtizedekről. Nem csoda, hiszen a könyvben jó néhány nevezetes Karácsonyt fedezhetünk föl Darnó elmúlt évszázadaiból. Szerencsés az a település, amelynek szülőtte így fejezi ki hálóját és ragaszkodását az „édes szülőföld” és az otthon adó falu iránt. (Darnószeli Önkormányzata. 1998. 760 old.)

Tuba László

HERMANN RÓBERT:

A csornai ütközet története és okmánytára

A három részre tagoló kötet bevezető tanulmánya szinte költőien, a csatától távoli helyszínről, Itáliából indul, s ugyancsak távoli helyszínen, Aradon fejeződik be. E két földrajzi pont közt találjuk meg a csornai ütközet legtöbb forrását fel-

használó, az elődök feltáró munkáját beépítő feldolgozását.

Hermann számba veszi 1849 nyarának katonai helyzetét, lehetőségeit. Mindig a nagy egészről indul ki, s jut el a Kmety-hadosztály gyorsan változó helyzetének bemutatásához, elemzéséhez. Megismerjük Görgey és Klapka 1849 nyarán vallott felfogását, e felfogások ellentmondásait és a hadi eseményekre gyakorolt hatásait. Megismerjük az ellenfél, Haynauk a császári csapatok parancsnokának elképzeléseit és azok változásait is.

Kiválóan a tanulmányból Kmety ezredes katonai, hadvezéri erényei: például, a felsőbb utasításhoz, parancshoz való ragaszkodás. Gaál Miklós vezérmagy hiába próbálja Kmetyt Székesfehérvárról a Dél-Dunántúl felé kimozdítani, az ezredes erre parancs híján nem hajlandó. Ugyanakkor Kmety a számára biztosított mozgástéren belül öntevékeny, kezdeményező. Erre legfőbb példa, maga a csornai ütközet.

Röviden bemutatja Hermann a csatázó felek csapatainak összetételét, az alakulatok előéletét. Hol sorozták őket, melyik csatában, milyen eredményességgel szerepeltek, kik voltak a parancsnokok. Színesen ábrázolja a tanulmány a hadosztály Csornaig vezető útját. Ezt nemcsak földrajzi értelemben teszi meg. Magát az ütközetet a lehető leg-részletesebben mutatja be. Szinte képszerűen előtűnik van, hogy a város melyik utcájában, melyik alakulat, milyen eredménnyel harcolt. Tárjalja az ütközet tisztázatlan, vagy tisztázhatatlan kérdéseit is: példa erre Wyss osztrák tábornok halála, vagy a lakosság bekapcsolódása az utcai harcokba.

A kötet második része az okmánytár. Eddig szinte elképzelhetetlen részletességgel szedte össze a szerző mindazokat az iratokat, a magyar és az osztrák iratgyűjtő intézményekből, melyek a csornai ütközetrel és előtörténetével összefüggnek. Ennek az okmánytárnak a hadtörténet el-sőbbsége mellett a községtörténetek szempontjából is óriási jelentősége van. A rábaközi és környékbeli falvakat érintő hadiesemények tárháza. Az okmánytár. Találunk adatot felderítő járőrök útvonalára, katonai alakulatok pro és kontra átvonulására, valamely községből címzett hadijelentésre, vagy túsok szedésére.

Az okmánytárban a gazdaság- és a társadalomtörténet kutatói is fontos forrásokat találnak. A 189. iratból például az derül ki, hogy Csorna büntetésül 200 vágómarha kiszolgáltatását akadálytalanul teljesítette. Ez bizonyos fontos adat a község állattartásának jelentőségére. A környezet történeti változásait kutatóknak is gazdag forrásul szolgálhat a közölt iratok sora. Így például a 88. iratból megtudhatjuk, hogy a Rábca hídjá és Bősárkány község közt további kilenc hid állt – ma egy. Több, felderítési eredményt közlő okmányból részletes leírást kapunk az Öreg-Rábca 150 évvel ezelőtti gázlóiról, partvidékéről.

A kötet harmadik része a csata résztvevőinek naplóját és visszaemlékezéseit tartalmazza. Innen

megtudhatjuk, hogy az ütközet egyes szereplői hogyan élték át az eseményeket. Plasztikusan ábrázolja az egyén történelmi szerepét, helyét. A kötetet képtár zárja, melyben vizuálisan ismerkedhünk meg az események főszereplőivel.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a Soproni Levéltár kiadói vállalkozása teljessé teszi Hermann Róbert Nyugat-Dunántúl hadtörténetét feldolgozó sorozatát, amely a „Győr város és megye hadtörténete”, „A csornai ütközet története és okmánytára”, és az „Ihási ütközet emlékkönyvé”-ből áll, nem beszélve a szerző kisebb terjedelmű közleményeiről.

Jó szívvel ajánlhatom a kötetet kutatóknak, helytörténészeknek és az 1848–49. év hadtörténetének részletes eseményei iránt érdeklődő valamennyi olvasónak.

Pájer Imre

JÓSA LÁSZLÓ:

Megszentelt kövek – Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban

Az utcán közlekedő embereknek szinte már fel sem tűnnek azok a – főleg a római katolikus hittel összefüggő – szakrális tárgyak, amelyeknek kunszentmártoni történetéről most jelent meg egy nagyon figyelemreméltó könyv, a szegedi József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke a Szegei Vallási Néprajzi Könyvtár sorozat 4. köteteként. A kötet szerzője Józsa László, akinek a helytörténettel kapcsolatos szakirodalmi tevékenysége közismert nemcsak Jász-Nagykun-Szolnok megye helytörténeti körében, de országshatáron is a történetesek között. Elég ha csak a kunszentmártoni oktatással kapcsolatos munkáira, az utcanevékről szóló füzetére vagy a magyar egyháztörténeti vázlatok kötetében megjelenő dolgozataira utalunk, de a Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára sorozatban megjelentetett füzetére is hivatkozhatnánk, amelyben a kunszentmártoni római katolikus nagytemplomot mutatta be.

Több évtizedes kutatómunka eredményeként jelent meg önálló kötetben a Kunszentmárton csaknem három évszázada alatt létrejött egyházi műemlékeket bemutató kötet. Szövegéből kitűnik a történész gondossága, az irodalmár filológiai pontossága, amely egy-egy XVIII–XIX. századi szöveg elemzésekor bizonyítja a szerző rátermettségét. Mindezt körülöleli a hívő ember mély vallásossága, amikor a saját hite számára is oly fontos relikviákat alázattal bemutatja. Mindannyiunk számára nyereség, de talán az egyháztörténet számára lesz igazán hasznos és értékes – és ma még szinte felmérhetetlen hatású –, hogy Józsa László kötetje megjelenjen.

Az első nagyobb fejezet a fogadalmi kápolnákat mutatja be. A szerző visszanyúl a XVIII. szá-

zadba, ismerteti a ma már elpusztult és sokak számára ismeretlen fogadalmi kápolnákat, amely a város akkori életének fontos emlékei. Közben olyan fogalmak meghatározását is kapjuk, amelyek ismerete nélkül nehezen lenne érthető teljes mélységében a szerző által leírt szöveg (pl. a *kápolna* fogalmának magyarázata). Így mutatja be a Szentháromság és a Szent Sebestyén kápolnát. A 2. fejezet az alsó temetői kápolnával, annak felszentelésével és 125 éves történetével foglalkozik. A szerző nem elégszik meg az épület leírásával, megismerteti az olvasót a kápolnában található műalkotásokkal is. Kitér a hordozható Mária-szoborra, valamint a búcsús-lobogókra is. Bemutatja az alsó kápolna harangját, majd a kápolnához tartozó Kálváriát és a stációkat is. Végezetül a kápolna ünnepnapjait, és függelékben az adományozók névsorát is bemutatja. A 3. fejezetben a felső temetői kápolnát ismerteti ugyanazzal az alaposítással. Annyival gazdagabb az anyag, hogy beszél a felső kápolna miseruháiról és szól a kápolna orgonájáról is. Érdekes színfoltja a leírásnak a Felsőtemető Kápolna Társulatról szóló ismertetés. A karmelita rendház kápolnájának bemutatásával zárja a kápolnák sorát. Természetesen kitér a karmeliták Kunszentmártonba kerülésének történetére, és az általuk javasolt templom építési terveire is. Jelentős része a fejezetnek a karmeliták által készített műalkotások elemzése.

Kungyalu valamikor Kunszentmárton közigazgatási határának része volt, természetesen az egyházközség hatásköre is kiterjedt rá. Ez indokolja, hogy a szerző a kungyalui filiális templom ismertetésére is vállalkozott.

A következő nagyobb fejezet a *Szobrok és keresztek* címet viseli, amely alfejezetekre oszlik, nevezetesen: Szobrok a város főterén, Keresztek Kunszentmárton belterületén, Temetői feszületek, Hátbéli keresztek, Tanyai iskolák, keresztek, harangok, Kunszentmártoniak által emelt keresztek a szomszédos határban, Keresztek Mesterszállásán, Keresztek Csorbapusztán. Nem véletlenül tartalmaz a fejezet ismertetésnek szántuk e felsorolást, hanem annak dokumentálására, hogy Józsa László milyen gondossággal, körültekintéssel oldotta meg a kunszentmártoni szakrális tárgyak bemutatását. Bátran állíthatjuk, hogy nem maradt olyan egyházi jellegű tárgy Kunszentmárton széles környékén, amelyet Józsa László fel ne fedezett, ne ismertett volna.

Az utolsó fejezetet a város temetőinek szentelte. Ismerteti a görögtemetőt, a felső és az alsó temetőt; a két utóbbi temetőből bemutatja azokat a sírhalmokat, amelyek időtálló módon jelzik az utókornak a benne nyugvók neveit (kripták).

A felhasznált irodalom ismertetésével zárul a kötet, majd egy-egy ív terjedelmű német nyelvű összefoglaló zárja a szöveges részt. Ezt követi mintegy négy ív terjedelemben a színes és a fekete-fehér fényképek sora. Fanyalgásnak tűnik és tudom, hogy nyomdatechnikailag így volt olcsóbb a két kötet összeállítására, de a közérthetőség, az olva-

só kényelme szempontjából hasznosabb lett volna a szövegközi ábrák alkalmazása.

Józsa László könyve a *Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár* sorozat 4. köteteként jelent meg. Meg kell említenünk a sorozatszerkesztő nevét is, hiszen *Barna Gábor* kandidátusnak jelentős érdemei vannak a kötet körüli szervező és lektori tevékenységével.

Régen okozott szinte katartikus élményt számomra a szakmai szöveg olvasása, de ezzel a könyvvel így voltam (noha reformátusnak keresztelték). Bevallom, elfogulttá tett Józsa László a „megszentelt kövek” iránt, ezért nem tudtam „sine ira et studio” megfogalmazni a könyvről szóló véleményemet sem. Nem a vallási meggyőződése fogott meg, noha az is minden tisztelettel megérdemel, hanem a történelmi körültekintése, pontossága és az a mód, ahogy a kérdéskörnek a lényegét, a fontosságát megragadja. Szinte kézen fogva vezeti az olvasót, hogy az általa szeretett és tisztelt „kövekről” minél többet megtudhassunk és ezen keresztül a Mindenható dicsőségét, nagyságát is érzékeltesse.

Ajánlom mindenkinek e könyv megismerését, hívőnek, nem hívőnek egyaránt. Ajánlom a szakmának is, hiszen a közvetlen környezet megismerésén, megszeretésén keresztül jutunk el a hazaszeretethez. És hogy oda eljuthattunk, arra ez a könyv nagyon alkalmas. (Szeged, 1999. Néprajzi Tanszék.)

Tolnay Gábor

TÓTH FERENC:

A makói hagyma

Ha a magyar ember hagymáról beszél, Makó jut eszébe. Ha pedig Makó városára gondol, akkor Tóth Ferenc. Ezt a gondolatsort követve talán azt is mondhatjuk, hogy Tóth Ferenc: Makó; Tóth Ferenc: hagyma. Akárhogy is van, az biztos, hogy se Makó nem képzelhető el Tóth Ferenc, se Tóth Ferenc Makó városa nélkül. Ez többek között azt is jelenti, hogy nemcsak Tóth Ferenc számtalan Makói földrajzával, közigazgatásával, történetével, művelődés-, irodalom-, iskola-, egyház- és művészettörténetével foglalkozó kisebb-nagyobb írása között nehéz eligazodni, hanem számos kiadványsorozata között is; ugyanúgy, ahogy elég nagy feladat megismerni azt a tömegtelen ügynevezett „civil szerveződést”, amiket évek hosszú sora alatt, de a legutóbbi időben is alapított, szervezett, vagy sugalmazott.

De maradjunk csak legnagyobb szabású vállalkozásánál, a *Makó monográfiája* című, hat kötetre tervezett, nemcsak a jeles várost, hanem az egész dél-alföldi tudományosságot (Blazovich Lászlót, Eperjessy Gézá, Kőhegyi Mihályt, Kristó Gyulát, Péter Lászlót, Szabó Ferencet, Trogmayer Ottót

és még sok más) megmozgató monográfia-sorozatánál.

A monográfia kötetei nem szabályszerűen, kronológiai rendben jelentek meg, hanem abban a sorban, ahogy elkészültek. Eddig három hatalmas kötet látott napvilágot. Kényszerűségből került az első helyre (1. kötetként) a Tóth Ferenc írta-szerkesztette, 1992-en megjelent *Makó régi térképei* című huszonkét XVIII–XIX. századi térképet dobozolva tartalmazó, alapvető jelentőségű, felmérhetetlen forrásértékkel bíró kötet. 1993-ban a 4. kötet jelent meg; *Makó története a kezdetektől 1846-ig* címmel, 720 oldalon, gazdagon illusztráltan, mintaszerű irodalomjegyzékkel, személy- és földrajzi mutatóval ellátva. Ezt a kötetet Blazovich László szerkesztette; itt Tóth Ferenc szerzőként és lektorként, illetve jelöletlenül az egész vállalkozás mozgatójaként szerepelt. Ezzel a kötettel kapcsolatosan azt is meg kell említenünk, hogy már több, a kötethez méltó ismertetése is megjelent. Csak ezek után, 1998-ban jelent meg az alábbiakban ismertetendő kötet; Tóth Ferenc *A makói hagyma* című nagy, monográfiászerű munkája, ami végül is a Makó Monográfiája 2. köteteként csatlakozott az előzményekhez.

Mielőtt hozzákezdenénk ismertetéséhez, szükségesnek látszik egy-két mozzanatra felhívni a figyelmet. Az első az, hogy Tóth Ferenc munkásságát, személyiségét meghatározza Makó szeretete és ismerete. Ez a „Makó ismeret” nemcsak földrajzi-topográfiai értelemben vett helyismeret, hanem a várossal bármi módon kapcsolatba hozható – földrajzi, történelmi, gazdasági, közigazgatási, agrár, ipari, kereskedelmi, művelődési, művészet, történelmi stb. folyamatoknak, személyiségeknek, intézményeknek, vállalkozásainak stb. – naprakész ismeretéből áll. Mindig először a város életében nagy szerepet játszott történelmi személyiségek felé fordult. Makó nagy személyiségeinek pozitív, adatgazdag, a város határán túlmutató életrajzi bemutatásánál egyrészt mindig meg tudott maradni a realitásoknál, másrészt meg tudta mutatni a rendkívüliséget, a nagy hatást kiváltó belső strukturálódást, az értéket Szirbik Miklóstól Erdei Ferencig. Ez a kutatói mentalitás eredményezte tárgyilagosságát és soha nem tévedt a szűk prakticitizmus, a parlagi partikulizmus-provincializmus útjára. Hanem mindent az egyetemes magyar kultúra szemszögéből, a szeretett város érdekeinek megfelelően kutató, dolgozott fel, mutatott be. Személyisége megítélésénél – születésének közzelmúltbeli 75. évfordulója kapcsán – mindezeket elmondták róla barátai, munkatársai, kritikusai. Ezekkel a megjegyzésekkel azoknak az esetleges gáncsoskodásoknak szeretnénk elemenni, amelyek talán az eddigiekkel kapcsolatban is megmutathatók, illetve amelyek a munka ismertetéséből hiányolni fogják a negatív megállapításokat.

Ezeknél a kérdéseknél azért időzünk el ilyen hosszasan, mert ez a hatalmas, fizikai értelemben is nagy, mi több: óriási munka, nemcsak megérdemli, hanem egyenesen ki is követeli az ilyen

tisztázó-bemutató, bizonyos dolgokat előzetesen, summásan megmagyarázó, helyretevő tájékoztatást.

Rátérve Tóth Ferenc hatalmas munkájának, A makói hagyma című monográfiájának ismertetésére, először is azt kell vele kapcsolatosan elmondanunk, hogy ezt a „hagymamonográfiát” számos kisebb tanulmány, rövidebb összefoglalás előzte meg, akár éppen Tóth Ferenc tollából is. Ezek a korábbi hagymakönyvek (Tóth Ferenc: A makói hagyma történetéhez. 1969., Egy makói hagymás család életútja. 1982., A makói hagymatermesztés hőskora. 1985., A makói hagyma múltja, jelene és jövője. 1997. stb.) álltak össze Tóth Ferenc átfogó, rendszerező munkája eredményeként az ismertető monográfiává. Monográfia a monográfiában – mondhatnánk eljoggal Tóth Ferenc hagymakönyvéről. Ahogy a kezünkbe vesszük a vasos kötetet és csak a talán nagyon is részletező tartalomjegyzéket nézzük át, kérdések merülhetnek fel bennünk a munka természetét, műfaját illetően. Bízást vehetjük agrártörténeti monográfiának, de történeti néprajzi összefoglalónak is, sőt akkor sem követünk el hibát, ha Tóth Ferenc óriási (és az egészen belül rész-) monográfiáját kimondottan helytörténeti munkának minősítjük. Egy biztos, Tóth Ferenc „hagymás könyve” önálló monográfia, bár szépen beleillik Makó történeti monográfiájába is.

Arról, hogy mit jelent Makó életében a hagyma, elsősorban a vöröshagyma, a kötet bevezető kutatástörténeti (és könyvészeti) tanulmánya (A könyv születése) szépen igazolja.

A könyv két nagy részre oszlik. Az első rész A vöröshagyma címmel csaknem 500 oldalon a vöröshagymával foglalkozik, míg a fokhagymáról alig 100 oldal szól. Egy rövid rész Kiegészítő termények címmel a petrezselyem és a virághagyma-termesztésről ad számot.

A fő fejezet – a könyv lényegét adó, több alfejezetre osztott – A vöröshagyma című fél ezer oldalas rész. Tartalmi ismertetésébe nem bocsátkozhatunk, csupán az alfejezetek beszédes címeire építetten mutathatunk be néhány fontos, tartalmi vonatkozást. Tóth Ferenc nagy jelentőséget tulajdonít a makói hagymatermesztés környezeti és társadalmi feltételeinek: a hőmérséklet, a napfény, a víz, a tápanyag, a talajminőség mikroklímát eredményező egyedi voltának, ugyanúgy, ahogy a (vörös) hagymát termelő makói nép testi-, lelki-, kulturális felépítettségének, viszonyainak is. Első feladatai közé tartozott, hogy a makói vöröshagymát minden tekintetben meghatározza. Általános jellemzésén túl beszéljen a makói tájfajta, illetve a makói „ősfajta” vöröshagymáról és a két makói vöröshagyma változatról. Nagyon részletesen ír a makói hagyma intézményes nemesítéséről, megemlékezve a Gazdasági Iskola hagymakísérleteiről, a makói hagymás egyesületek kísérleteiről, a Makói Hagymakísérleti Telep munkájáról, a nemesített makói vöröshagymáról, a korszerű nemesítési módszerekről, a különféle „makói tulajdon-

ságú” vöröshagymafajtákról (Makói CR, Makói fehér, Makói bronz, Makó 104.), a fajtafontartás kérdéseiről és a hagymáknál szem előtt tartott gazdasági, értékesítési, értékmentő tulajdonságokról.

Ehhez a fejezethez hasonló terjedelmű, de fontosságot tekintve is lényeges része a monográfiának A makói hagymatermesztés múltja című, ugyancsak több alfejezetre oszló fejezete. Szerzőnk ezt a múltat négy részre osztva mutatja be; kisüzemi, kerti hagymatermesztésként a XV. század közepétől 1861-ig, azután kisüzemi, szántóföldi hagymatermesztésként 1891–1949 között, nagyüzemi, kézi hagymatermesztésként 1949–1968-ig, és végül nagyüzemi, gépesített hagymatermesztésként 1968-tól napjainkig. Ennek az utolsó résznek fontos tartozéka a Makói Hagymatermelési Rendszer ismertetése. Ezt a két fontos fejezetet további lényeges fejezetek követik. Mint például a hagyma termesztésének menetét részletesen, több alfejezetre osztottan ismertető rész is.

A hagyma Makó népeletében című, jól tagolt fejezet a szigorúan vett néprajzi kötődéseken túl a „hagymások” életmódjával, életmódváltozásaival is foglalkozik, de főleg A hagyma Makó népi táplálkozásában című fejezetben ad a hagyma sokoldalú felhasználásáról, életmódalakító-formáló szerepéről részletes, de mégis összefoglaló képet. A könyv utolsó fejezete, A hagyma és a művészetek címmel, kilép Makó városából és általános képet igyekszik festeni a hagymaábrázolásokról, a hagyma-szimbolika stb. műfaji megoszlásának megfelelően.

A hatalmas monográfia külön értéke a sokféle mutató. Nemcsak rövidítésjegyzék, kép-illusztrációjegyzék, táblázatok mutatója, műszótár járul a szöveghez, hanem nagyon alapos kombinált névmutató-szótár (földrajzi, személynevek stb.) is. A kötet végén csak a tartalomjegyzéket közli, angolul is. Egyébként minden fejezet végén, a magyar nyelvű összefoglalást követően, angol nyelvű summázat is található.

Ahogy ebből a rövid tartalmi ismertetőből is láthatjuk, könyvünk ténylegesen monográfia; nagy, egyrészt részletező, másrészt összefoglaló jellegű munka. Könnyen hihetnénk, hogy A makói hagyma nem annyira önálló munka, mint inkább a korábbi gazdag irodalomnak, feldolgozásoknak, részmunkáknak egyfajta összedolgozása, kompilációja. Ez alól az esetleges vélekedés alól sok, de különösen két körülmény felmenti monográfiánkat. Az egyik az, hogy Tóth Ferenc óriási munkásságának nagy hányada a makói hagymával, történetével, agronómiájával, a makói népeletben betöltött szerepével, gazdasági-társadalmi hatásával, körülményeivel foglalkozott. Tehát, ha kompiláció volna is, azt a saját, korábbi munkáiból vette volna. A másik ellenvetés pedig az, hogy lépésről lépésre megmutatkozik: Tóth Ferenc lépést tart a természettudományok (a hagymatermesztés új módjai, új fajták, a monokulturalitás kérdései stb.), a társadalomtudományok (a makói hagyma társadalomformáló szerepe, a „hagymások” életviszonyai, egyesületeik, érdekvédelmi törekvése-

ik, ipari- értékesítési, kereskedelmi megoldások, formák és eredmények stb.) fejlődésével, problémafelvetéseivel és az „új dolgokat” nemcsak felsorolja, hanem esetenként több szempontból elemzi, magyarázza is. Több esetben felülvizsgálva korábbi álláspontját, lépést tart a mozgó világgal. Ennek megfelelően számtalan új megfogalmazás, figyelemfelhívás, tehát új, saját munka található a monográfiában. Vagyis, Tóth Ferenc közel sem egyszerű kompilátor, hanem a maga több évtizedes gyűjtő-kutatómunkájának feldolgozott-megjelentetett részeredményeit is összedolgozó szerkesztő, önálló kutatómunkája, önálló tudományos alkotás, s ha mindenáron meg akarnánk határozni, talán leginkább azt mondhatnánk róla, hogy egyfajta komplex agrártörténeti néprajzi összefoglalás.

A nem mindennapi alkotást leginkább a progresszív lokálpatriotizmus magas szintű munkájának kell látnunk, értékelnünk, és így, mint ilyet, kell ajánlanunk mind a közönségnek, mind a szaktudományoknak. (Makó, 1998.)

Dankó Imre

MÓSER ZOLTÁN:

Körülvesznek engem a dalok

„Ki ülteti a mezők virágait?... Ki tanítja a pacsirtát énekelni?... Ki teremti a népdalt? – teszi fel a kérdést nagy mesemondónk Jókai Mór, a Népdalok hőse című írásában. Majd így folytatja: „Vagy talán úgy születik a népdal, mint a felhő? Minden nap új meg új van az égen s még sem látta senki, hol és hogyan támad?”

Móser Zoltán könyvét forgatva Jókainak ezek a kedves sorai jutottak eszembe. Erre az izgalmas kérdésre keres választ minden népköltéssel foglalkozó írásában, már évtizedek óta. Mi is az a népdal? Hogyan születik? Minden sorából érződik, hogy szeretné tetten érni a népdal születését. Nem hagyja nyugodni, hogy Czuczor Gergely: „Kis leány gondja” című verse, amelyet 1837-ben írt, s amelynek népdallá vált változatát 1971-ben fedezték fel a népdalgyűjtők, „hol rejtették másfél évszázadig, vagy honnan bukkant felszínre?” Ezek a rejtélyek, titkok a népköltészet-műköltészet viszonyát, kölcsönös egymásra hatását taglaló kérdések foglalkoztatták és saját bevallása szerint a legszebb, ám legnehezebb részét jelentik a vizsgálódásnak. Az első írásban, a „Levelek Annának” Kodály első, népdalgyűjtő útjának nyomán Mátyusföldön járta be a nevezetes helységeket. Akkor, vagy talán még korábban kezdődött érdeklődése a népzene iránt. Ahogy Kodály az 1930-as évek derekán ráirányította a gyűjtők figyelmét a népdalok zenei eredetkutatására, Móser Zoltán hasonló munkába kezdett a népdalok szövegeinek vizsgálatával. Ám fő pozitívuma írásainak, hogy Kodály intelmei szerint nem választja külön a szöveget a dallamtól.

Az 1996-ban megjelent *Babilonban ez nem így volt* című könyvében már központi téma ez az eredetkutatás, ahol „Népdal születik” fejezetében a műköltészet hatásain kívül, a keleti örökségünk sem kerül el figyelmen. Az „Ősök udvarában” fejezetben a „Bagoly asszonyka” című balladánkkal kapcsolatban, amelyről már régen sejtettük, hogy a gyermekeit elhagyó asszonyról szól, Móser Zoltán balladánk titokzatos eredetét próbálja megfejteni. Meggyőző adatokkal támasztja alá feltevését, miszerint ez a kétségen kívül, lakodalmi színjáték-szerű népszokásból eredő balladánk, közeli rokona a vogul medveünnepen előadott alakoskodásnak, ahol a madárfigurák közül a bagoly sem hiányzik.

Bár több évtizedes barátság fűz a könyv írójához, mégsem tudom eldönteni magamban, hogy a sokoldalú Móser Zoltán mi is tulajdonképpen? Magyar-történelem szakos tanár? Művelődéstörténész? Folklorkutató? Esszéista? Író? Hisz ez a tizenhatodik kötet, ami megjelent tőle. Fotóművész? Mert fotóművész ő a javából. Negyven könyvben található fotó illusztrációi. Eddig több mint 100 fényképképzés volt szerzte Európában. A legutolsó fotókiállítását ez év januárjában, Bécsben rendezték a Collegium Hungaricumban.

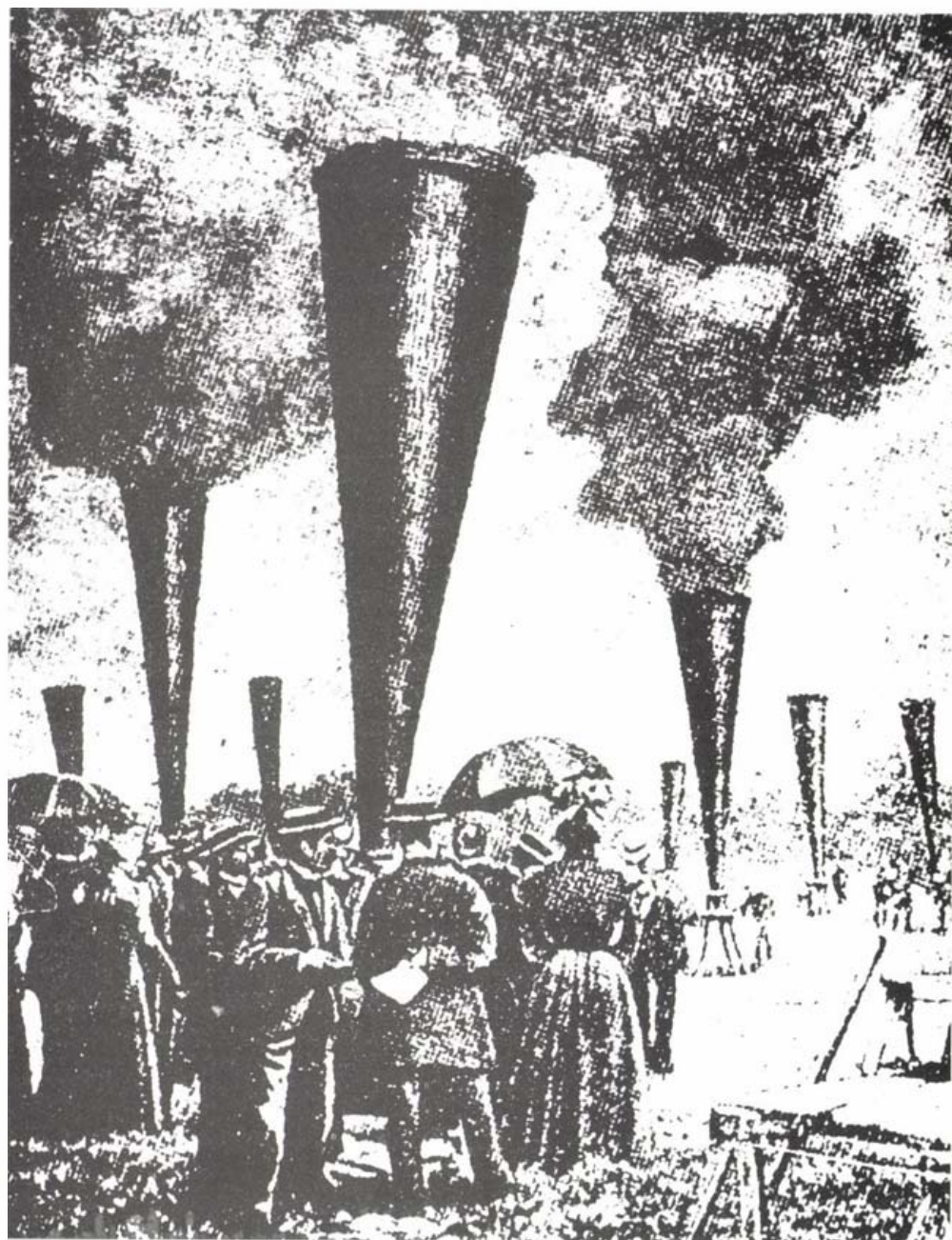
Sok-sok népdalgyűjtő úton jártunk együtt, Csalóköztől Bodrogközig. Nyitott szemmel járt velem, és gyakran olyan jelenségekre hívta fel a figyelmelemet, amit észre sem vettem. Fényképezett és kérdezett. Én is tudtam már régen, hogy Kodály Zoltán Vágfarkasdon gyűjtött ereszkedő és kvintváltó dallamának szövege Czuczor Gergely verse és, hogy a Zsérén gyűjtött toborzó szövege Amadé Lászlótól származik, de mivel engem elsősorban a népdalok dallami érdekelték a szövegekkel kevésbé törődtem.

A népdalgyűjtő Czuczor Gergelyről szóló könyv sok-sok érdekes információval szolgál. Közvetlen és közérthető stílusa és rendkívül fejlett pedagógiai érzéke jellemzi Móser Zoltán könyveit.

A feltett kérdésre, hogy mi a népdal, kielégítő választ eddig senki sem adott. A nép az elmúlt századokban is úgy hozta létre művészetét, hogy átvett, megőrzött és teremtett művészi formákat és alkotásokat. Úgy érzem Móser Zoltán arra a kérdésre, hogy mi a népdal, szinte Kodály Zoltán instrukciói alapján válaszolt, és Ő is úgy tette fel a kérdést, mint Kodály: mi az amit a nép énekel? Kodály Zoltán, *A nép feltámadása* című írásában így szól: „Ha ezzel a jelszóval kutatnák keresztül azt a rengeteg, sokféle anyagból összevegyült tömeget, amit az élő néphagyomány fenntartott, megállapítanánk sokféle rétegződését, kiderítenénk egyes darabok szerzőit, keletkezésük korát, irodalmi hatásukat: egyre több világosság derülne ma még megoldatlan kérdésekre.”

Nos, Móser Zoltán legújabb könyve Czuczor Gergely folklorizálódott verseivel foglalkozva, újabb lépést jelent a népdal keletkezésének tettenérése útján.

Ág Tibor

*A „felleghajtó ágyúk” gyakorlati bemutatója, 1899.
(Szikora András: Viharágyúk Tokaj-hegyalján című írásához)*

93/99 41 H-65

Gyimesi szénagyűjtés

(Berkes Katalin felvételei)

